



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Birtan BOZLU

BALKAN GÖÇMENLERİNDE KENT KİMLİĞİ, AİDİYET VE KENTLİLEŞME
SÜREÇLERİ: BUCA ÖRNEĞİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2024



AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ



Birtan BOZLU

BALKAN GÖÇMENLERİNDE KENT KİMLİĞİ, AİDİYET VE KENTLİLEŞME
SÜREÇLERİ: BUCA ÖRNEĞİ

Danışman
Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ

Sosyoloji Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2024

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Birtan Bozlu'nun bu çalışması, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Cevdet Yılmaz (İmza)

Üye (Danışman) : Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ (İmza)

Üye : Doç. Dr. Seda BAYRAKTAR (İmza)

Üye : Doç. Dr. Özge ZEYBEKOĞLU AKBAŞ (İmza)

Üye : Doç. Dr. Meyrem TUNA UYSAL (İmza)

Tez Başlığı: Balkan Göçmenlerinde Kent Kimliği, Aidiyet ve Kentlileşme Süreçleri: Buca Örneği

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi :/....../202...

Mezuniyet Tarihi : 18/01/2024

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Balkan Göçmenlerinde Kent Kimliği, Aidiyet ve Kentlileşme Süreçleri: Buca Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Birtan BOZLU





29 / 11 / 2023

TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYAN BELGESİ

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Birtan Bozlu
Öğrenci Numarası	20185224001
Anabilim Dalı	Sosyoloji
Programı	Doktora
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Sevinç Güçlü
Doktora Tez Başlığı	Balkan Göçmenlerinde Kent Kimliği, Aidiyet ve Kentlileşme Süreçleri: Buca Örneği
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2240780369
Rapor Tarihi	27.11.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %3 Alıntılar dahil: %8
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 267 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdeler sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sevinç GÜÇLÜ İmza	

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	v
GRAFİKLER LİSTESİ	vi
GÖRSELLER LİSTESİ.....	vii
ÖZ.....	viii
ABSTRACT.....	ix
TEŞEKKÜR	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME, MEKÂNSAL AYRIŞMA ve KÜMELENME BİÇİMLERİ

1.1. Kentleşme ve Kentlileşme	7
1.2. Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Gelişme ve Mekânsal Dönüşümler.....	10
1.2.1. Dünyada Kentsel ve Mekânsal Gelişim Süreçleri -----	10
1.2.2. Türkiye’de Kentsel ve Mekânsal Gelişim Süreçleri -----	17
1.3. Kentleşme Sürecinde Dair Teorik Açıklamalar.....	34
1.3.1. Klasik Dönem Sosyologlar ve Kente Dair İlk Açıklamalar-----	34
1.3.2. Chicago Okulu ve Kent Ekolojisi Yaklaşımı-----	40
1.3.3. Neoliberal Kent Yaklaşımları ve Mekânın İnşası -----	42
1.4. Mekânsal Ayrışma ve Kümelenme Süreçleri	49
1.4.1. Mekânsal Ayrışmanın Boyutları -----	53
1.4.2. Mekânsal Kümelenme Biçimleri-----	55
1.4.2.1. Getto.....	56
1.4.2.2. Banliyö	59
1.4.2.3. Güvenlikli Siteler	62
1.4.2.4. Gecekondu	65
1.4.2.5. Etnik Enklav	71

İKİNCİ BÖLÜM KİMLİK, MEKAN VE TOPLUMSAL BELLEK

2.1. Mekân ve Kimlik.....	78
2.2. Toplumsal Bellek.....	82
2.3. Mekânsal Bellek	92
2.4. Kültür ve Kimliğin Hatırlatıcı Unsurları	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ARAŞTIRMA DESENİ

3.1. Araştırma Yöntem ve Tekniği.....	100
3.2. Araştırmanın Örnekleme	104
3.3. Veri Toplama Süreci ve Araştırma Verilerinin Analizi.....	107
3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	109
3.5. Araştırma Alanı: Buca.....	109

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Balkan Göçmenlerinin Buca’ya Göç Süreçleri	113
4.1.1. Türkiye’de Balkan Göçmenleri	113
4.1.2. Balkan Göçmenlerinin Anadolu’ya Göçünün Kısa Tarihi.....	115
4.1.3. Türkiye’de Balkan Göçmenlerine Bakış	120
4.1.4. Balkan Göçmenlerinin Buca’ya Göçü; Ülkeler, Tarihler ve Hatıralar	122
4.1.5. Buca’ya Göçler.....	126
4.2. Apartmanlaşma Öncesi Buca’da Balkan Göçmenlerinin Mekânla İlişkisi	130
4.2.1. Apartmanlaşma Öncesi Buca’nın Mekânsal Görünümü ve Kümelenme Biçimleri	132
4.2.2. Konforlu ve Güvenli Mekân Olarak Mahalle.....	137
4.2.2.1. Güvenlik: ‘anahtar bile taşımaya gerek duymamak’	138
4.2.2.2. Mahalle İçi Gözetim ve Kontrol.....	139
4.2.2.3. Yaşanmayan Mahalle İçi Çatışmalar.....	140

4.2.3. Yardımlaşma/Dayanışma Mekânı Olarak Mahalle -----	142
4.2.3.1. Göç Sürecinde Yardımlaşmanın Değeri.....	142
4.2.3.2. “Müstakil ama asla ‘gecekondu’ değil!”	145
4.2.4. Sosyalleşme Mekânı Olarak Mahalle-----	146
4.2.5. Ekonomik İlişkilerde Balkan Göçmeni Olmanın Avantajları -----	148
4.2.5.1. Balkan Göçmenlerinin Ekmek Kapısı: Tarih	150
4.2.6. ‘Ötekilerle’ Etkileşim Mekânı Olarak Mahalle -----	153
4.2.6.1. Üniversitenin gelişi ve değişen sosyal çevre.....	155
4.2.6.2. Üniversite Öğrencilerinin Göçmenlere Sağladığı Ekonomik Avantajlar.....	156
4.2.7. Bir “Etnik Enklav” Örneği Olarak Buca -----	1570
4.3. Apartmanlaşma Süreci ve Dönüşen Toplumsal İlişkiler	160
4.3.1. Buca’nın Kentleşme Süreci ve Apartmanlaşma Faaliyetleri -----	161
4.3.2. Müstakil Evden Apartman Dairesine Geçiş -----	165
4.3.3. Çevrenin Yabancılaşması ve Dönüşen Sosyal İlişkiler -----	170
4.3.4. Apartmanlaşmanın Komşuluk İlişkilerine Etkisi-----	171
4.3.5. Değişen Ekonomik İlişkiler ve Kentleşmenin Sunduğu Yeni İmkânlar -----	176
4.3.5.1. Kazanç Kapısı Olarak Kira, ...	178
4.3.5.2. Göçmenliğin Pazarlanması.....	180
4.3.5.3. İş Bulma ve Aracı Kurum Olarak Göçmen Dernekleri.....	183
4.3.6. Buca’da Kentli Kimliğin ve Göçmen Kimliğinin Birlikteliği-----	186
4.4. Kolektif Bellek ve Balkan Göçmeni Kimliğinin Devamlılığı	188
4.4.1. İletişimsel bellek-----	189
4.4.1.1. Bellek, Kimlik ve Kültür Aktarımında Sözlü İletişimin Önemi	190
4.4.1.2. Zaman Aşımına Uğrayan Göçmenlik.....	192
4.4.1.3. Sözlü Aktarımın Gerçekleştiği Mekanlar ve Göçmen Dillerini Bilmenin Önemi.....	194
4.4.2. Kültürel Bellek -----	197

4.4.2.1. Gündelik Yaşamda Hatırlatıcı Kültürel Bellek Unsurları	199
4.4.2.1.1. Yemekler	199
4.4.2.1.2. Balkan Göçmenliğinin Tezahürü: Düğünler ve Cenazeler	201
4.4.2.1.3. Şarkılar, Türküler ve Diziler.....	202
4.4.2.2. Kültürel Belleği Geliştiren Kurumlar; Göçmen Dernekleri	203
4.4.3. Mekânsal Bellek: Balkan Kimliğini Yansıtan Mekanlar-----	206
4.4.3.1. Yeni Bellek Mekânları: Sosyal Medya Sayfaları	210
SONUÇ.....	212
KAYNAKÇA	224
EK 1- YARI-YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI.....	242
EK 2- ANKET SORULARI.....	245
EK 3- GÖRSELLER	252
Ö Z G E Ç M İ Ş.....	260

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.2.2.1. 1950-1980 Türkiye’de Kır-kent Nüfusu ve Oranları	25
Tablo 1.4.2.1. Türkiye’ Gecekondu ve Gecekondu Nüfusu	67
Tablo 1.4.2.2. 1980-1990 yılları arasında Türkiye’de Gecekondular	69
Tablo 1.4.2.3. 1983 ve 1988 Yılları Arası Türkiye’de İmar Afları	70
Tablo 2.2.1 İletişimsel Bellek ve Kültürel Bellek	89
Tablo 2.5.1. 1990’dan Günümüze Buca Nüfusu	111
Tablo 4.4.1. Buca’da Balkan Göçmenlerine Yönelik Mekânlar	208



GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 4.1.1. Balkan Göçmenlerinin Geldikleri Ülkeler	124
Grafik 4.1.2. Balkan Göçmenlerinin Göç Ettikleri Dönemler.....	124
Grafik 4.2.1. Balkan Göçmenlerinin Yaşadıkları Mahalleler.....	137
Grafik 4.2.2. Geçmişte Göçmen Gruplar Arasında Anlaşmazlık Var mıydı?.....	141
Grafik 4.2.3. Geçmişte Balkan Göçmenleri İş Bulma Dayanışması	153
Grafik 4.3.1. Balkan Göçmenlerine Göre Apartmanlaşma Sürecinin Başladığı Zaman Aralıkları.....	162
Grafik 4.3.2. Mahallelere Göre Apartmanlaşma Sürecinin Başladığı Zaman Aralıkları ..	163
Grafik 4.3.3. Buca’da İhtiyacınız Olan Her Şey Var mı?.....	168
Grafik 4.3.4. Kentleşmeden Duyulan Memnuniyet.....	169
Grafik 4.3.5. Apartmanlaşmadan ve Yapılardan Duyulan Memnuniyet.....	171
Grafik 4.3.6. Kentleşme Sonrası Komşuluğa Dair Fikirler	174
Grafik 4.3.7. Kentleşme Sonrası Sosyal İlişkilerin Yoğunluğuna Dair Fikirler	175
Grafik 4.3.8. Bugün Göçmenler Arasındaki İş Bulma Konusunda Yardımcı Olma Durumu	176
Grafik 4.3.9. Balkan Göçmenlerine Ekonomik Fayda Sağlayan Unsurlar.....	178
Grafik 4.3.10. Balkan Kimliğinin ve Kültürünün Geleceği	187
Grafik 4.4.1. “Yakın çevreniz çoğunlukla göçmenlerden mi oluşuyor?”	192
Grafik 4.4.2. Evde ya da çevrenizde göçmen dilleri hala konuşuluyor mu?	196
Grafik 4.4.3. Balkan Göçmenlerinin Devam Eden Gelenekleri	198
Grafik 4.4.4. Balkan Göçmenliğini Hatırlatan Unsurlar	208

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 3.4.1. İzmir İlçeleri ve Buca.....	110
Görsel 4.2.1. Buca Haritası (2023).....	134
Görsel 4.4.2. Eski “Aşağı Mahalle” ve “Yukarı Mahalle”	136
Görsel 4.3.1. Yaylacık Mahallesi’nde Bir Sokak	163
Görsel 4.3.2. Buca’daki Balkan Temalı Mekanlar-1.....	181
Görsel 4.3.3. Buca’daki Balkan Temalı Mekanlar-2.....	182
Görsel 4.3.4. Buca’daki Balkan Temalı Mekanlar-3.....	183
Görsel 4.4.1. Buca, Göç ve Mübadele Anı Evi	209
Görsel 4.4.2. Balkan Temalı Yer İsimleri ve Semboller	210



ÖZ

Kentsel yaşam kültürel, sosyal ya da ekonomik nedenlerle ayrıışmış mekânsal kümelenmelerin toplamından meydana gelmektedir. Mekânsal kümelenmeleri oluşturan belirli toplumsal ortaklıklara sahip gruplar yaşadıkları mekân içerisinde, belirli bir tarihsel süreç içerisinde inşa edilen ve yeniden inşa edilmeye devam eden, ortak bir belleğe, bu belleğin şekillendirdiği kimliklere ve kültürel pratiklere sahiptir. Grubun ortak belleği, kimliği ve kültürel pratikleri yaşadıkları mekânı şekillendirdiği gibi, ayrıca bu mekândan etkilenmektedir. Bulunduğu mekânı kimlik ve kültür ekseninde şekillendiren; mekâna bir aidiyet besleyen, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler inşa eden bir mekânsal kümelenme de İzmir'in Buca ilçesinde Balkan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgede yer almaktadır. Yaklaşık olarak 1900'lü yılların ilk çeyreğinde Buca'ya kitleler halinde göç eden Balkan göçmenleri, 1950'li yıllara kadar iskanlı göçmen statüsünde ve bizzat devlet desteğiyle bölgeye göç etmeyi sürdürmüştür. 1950'li yıllardan itibaren, serbest göçmen statüsünde ve daha küçük gruplar halinde 2000'li yılların başlarına kadar bölgeye belirli aralıklarla göç etmeye devam etmişlerdir. Günümüze kadar uzanan bu süre boyunca, Buca'da etnik temelli mekânsal bir kümelenme eğilimi gösteren Balkan göçmenleri yaşadıkları yerin mekânsal, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişiminde önemli birer toplumsal aktör ve tarihsel tanık konumunda olmuştur. Açıklamalar doğrultusunda, bu araştırma İzmir kentinin en kalabalık ilçesi olan Buca'da ikamet eden Balkan göçmenlerinin (Boşnak, Pomak, Arnavut, Selanik Göçmeni) kentlileşme süreçlerini, yaşadıkları mekânda kent kimliği ve Balkan göçmeni kimliğinin birlikteliğini ve yarattığı imkanları, mekandaki etnik kimlik ve kültürel pratiklerinin yeniden üretim süreçlerini, mekânla kurdukları toplumsal ilişkileri ve aidiyetleri belirli bir tarihsellikte açıklamayı hedeflemektedir. Açıklanması hedeflenen bu temalar, karma araştırma deseninin gerekleri doğrultusunda elde edilen ilgili veriler ve araştırmanın kuramsal çerçevesini oluşturan kentlileşme, mekânsal kümelenme ve kolektif bellek kavramları üzerinden betimsel olarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, Balkan göçmenlerinin kimliklerini ve kültürel pratiklerini Buca ilçesinde sürdürmeye devam ettikleri, bu devamlılığın da mekânsal olarak kümelandikleri bölgede Balkan göçmeni kimliğinin sağladığı avantajlar ve kolektif bellek aracılığıyla mümkün olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kentleşme, Mekansal Kümelenme, Balkan Göçmenleri, Bellek, Kimlik

ABSTRACT

URBAN IDENTITY, BELONGING AND URBANIZATION PROCESSES IN BALKAN IMMIGRANTS: BUCA CASE STUDY

Urban life consists of the sum of spatial clusters separated by cultural, social or economic reasons. Social groups with common social characteristics that form spatial clusters have a common memories, identities and cultural practices shaped by group's memory, which are built and rebuilt within a certain historical process in the place they live in. The collective memory, identity and cultural practices of the group shape the place they live in and are also shaped by the place they live in. Another spatial cluster that shapes the place in which it is located on the axis of identity and culture; having a sense of belonging to the place; building social, cultural and economic relationships, is located in the Buca district of Izmir, where Balkan immigrants live densely. Balkan immigrants, who migrated to Buca in masses approximately in the first quarter of the 1900s, continued to migrate to the region with the status of settled immigrants and with the support of the state until the 1950s. From the 1950s to 2000s, they continued to migrate to the region at regular intervals as free immigrants and in smaller groups. In line with the explanations, this research aims to explain the urbanization processes of Balkan immigrants (Bosniak, Pomak, Albanian, Thessaloniki Immigrant); the coexistence of urban identity and Balkan immigrant identity in the place where they live and the opportunities it creates; the reproduction processes of ethnic identity and cultural practices in the space; the social relations and belongings they establish with the place, in a certain historical context. These themes were analyzed descriptively through the data obtained in line with the requirements of the mixed research design and the concepts of urbanization, spatial clustering and collective memory, which constitute the theoretical framework of the research. As a result, it has been concluded that Balkan immigrants continue to maintain their identities and cultural practices in Buca district, and that this continuity is possible through the social advantages and collective memory provided by the Balkan immigrant identity in the region where they are spatially clustered.

Keywords: Spatial Clustering, Balkan Immigrants, Memory, Identity, Culture

TEŞEKKÜR

Her şeyden önce, bu çalışmada bana ilham veren, Buca'daki geçmiş tecrübelerini bana aktaran, saha çalışması boyunca beni yalnız bırakmayan ve bu çalışmanın gerçekleşmesini bir anlamda mümkün kılan sevgili babam Sedat Bozlu başta olmak üzere, bana bu süreçte destek veren sevgili annem Suzan Bozlu ve sevgili kardeşim Muratcan Bozlu'ya her daim yanımda oldukları için sonsuz teşekkür ederim. Elbette, tez çalışmam boyunca bana her türlü desteği veren ve alanla ilgili bilgi ve tecrübelerini sakınmayan danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Sevinç Güçlü'ye bu süreçte bana verdiği destekten dolayı minnettarım. Doktora çalışmam boyunca Tez İzleme Komitesi'nde yer alan değerli Hocalarım Doç. Dr. Seda Bayraktar ve Doç. Dr. Özge Zeybekoğlu Akbaş'a, bu süreçte her zaman destekleriyle bana kolaylıklar sağlayan Araştırma Görevlisi arkadaşlarım Arş. Gör. Merve Suzan Ilık Bilben ve Arş. Gör. Elif Gün'e de teşekkürü bir borç bilirim.

Ayriyeten belirtmek isterim ki doktora süreci boyunca her türlü yakınma, haykırış, şikâyet, isyan ve söylenmelerime katlanan ve her zaman bana destek olan iki kişiye; çocukluk arkadaşım, değerli dostum Alican Dönerkaya'ya ve Huri Cennet Çelik'e teşekkürlerimi ve minnettarlığımı ifade etmem gerek.

GİRİŞ

Türkiye’de kentleşme süreci ve ayrışmaya dayalı mekânsal dönüşümler Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine tekabül eden Tanzimat dönemine kadar geriye götürülse de kentleşme faaliyetlerinin ve mekânsal dönüşümlerin geniş çaplı bir şekilde hız kazanması görece geç bir tarih olan 1950’li yıllara tekabül etmektedir. 1950 yılında Türkiye’de insanların sadece yaklaşık %25’lik kesimi kentsel alanlarda yaşarken, nüfusun geriye kalan kısmı kırsal alanlarda yaşamını sürdürmekteydi. Türkiye’de kentleşme faaliyetleri bu dönemle birlikte hız kazanmaya başlamış, 1980’li yıllarda kır ve kent nüfusu dağılımı hemen hemen eşitlenmiş, 2000 yılı itibariyleyse kentsel alanlarda ikamet eden popülasyonun oranı %65’i geçmiştir (Işık, 2005: 59-60). 70 yıllık bu kentleşme sürecinde de çarpık bir kentleşme anlayışı, kente göç eden kesimde bir kentlilik bilincinin olmayışı, kültürel şok ve kültürel lag deneyimleri, mekânsal ayrışmalar, mekânsal kümelenmeler, çeşitli etnik, dini, sınıfsal nedenlerle sosyal dışlanma ve izole olma/edilme pratikleri gibi pek çok gelişme ortaya çıkmıştır. Kentsel yaşamda ortaya çıkan bütün bu örnekler ve daha fazlası bugün de devam etmektedir.

Türkiye’de 1950’li yıllardan bu yana, tarımda makineleşmenin artması, kırsal alanda iş gücü fazlalığının oluşması, terör, sosyal ve kültürel talepler gibi pek çok nedenden dolayı, kırsal bölgelerden kentsel alanlara iç göçler yaşanmaktadır. Bunun dışında, Türkiye’de doğuda Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinden uzun yıllardır süren ve bugün de devam etmekte olan, batıdaysa Balkan Savaşları’ndan başlayarak 2000li yıllara kadar devam eden süreç içerisinde dış göçler deneyimlenmiştir (Sunata, 2023: 14-19). Bu açıklamalar doğrultusunda Türkiye’nin göç vermesine ek olarak, göç de alan bir ülke olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bütün bu iç ve dış göç hareketleri Türkiye’deki kentsel yaşamı ve kentleşme süreçlerini ciddi şekilde etkilemiş ve hala etkilemektedir. Bu nedenle, kent ve kentsel yaşam konuları başta kentleşme olmak üzere, farklı sosyal gruplar, ötekilik, gecekondulaşma, neoliberal politikalar, soylulaştırma, kentleşme politikaları, yerel yönetimler, siyaset, ekonomi, suç, kültür, kimlik ve mekân gibi daha pek çok kavram ekseninde ele alınmış, sosyal bilim alanını meşgul etmiştir. Özellikle Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinden Batıdaki büyük kentlere doğru yapılan iç göçler ve Ortadoğu ülkelerinden Türkiye’ye göç eden gruplar kentsel yaşamda etkin aktörler konumuna gelmiş, gecekondulaşma, gettolaşma, ötekileştirme, aidiyet, kimlik, kültür, mekânsal ayrışma, suç, nüfus vs. gibi önemli kavramlar ekseninde sayısız çalışmada ele alınmıştır.

Türkiye’de kümelenmiş olarak yaşadıkları bölgelerde kentsel yaşamın önemli bir aktörü konumunda olan toplumsal gruplardan bir tanesi de Balkan göçmenleridir. Balkan göçmenlerinin Türkiye’de nüfusları geniş bir tahmin aralığındadır. Tahminen nüfusları milyonlarla ifade edilecek sayılarda olmasına ve özellikle tarih alanında birçok çalışmada kendilerine yer bulmalarına rağmen, Balkan göçmenlerine toplumsal bir aktör olarak kent araştırmalarında oldukça sınırlı yer verildiği görülmektedir. Balkan ülkelerinden (çoğunlukla eski Yugoslavya’dan, Arnavutluk’tan, Bulgaristan’dan ve Yunanistan’dan) Türkiye’ye doğru Balkan Savaşları’na tekabül eden 1900’lerin başından, Bosna Savaşı ve Kosova Savaşına tekabül eden 90’lı yıllara kadar devam eden göç hareketleri özellikle Türkiye’nin Batı ve kıyı kentlerinde yoğunlaşmıştır. İzmir, Edirne, Balıkesir, Sakarya, Bursa, İstanbul gibi Batı kentleri bugün de hala Balkan göçmenlerinin yoğunlaştığı yaşam alanları konumundadır (Özlem, 2011). İlk etapta Ege ve Marmara bölgelerinde yer alan çeşitli kentsel ve kırsal bölgelere dağınık bir biçimde yerleşen Balkan göçmenleri, çeşitli devlet politikalarının aracılığıyla belirli bölgelere yerleştirilmiştir. “İskanlı Göç” ya da “Soydaş Göç” olarak tanımlanan ve Balkan ülkelerinde yaşayan Müslüman kitleyi kapsayan bu göç dalgalarının ilki Balkan Savaşları döneminde yaşanmıştır (Doğanay, 1997; Çavuşoğlu H. , 2007). Ardından, mübadele döneminde de Balkanlardan Türkiye’ye göç devam etmiştir. Yaklaşık olarak 1930 ve 1970 yılları arasında da göçmenler düzensiz olarak, enformel ilişki ağlarını kullanarak Türkiye’ye yerleşmeye devam etmişlerdir (Göçmenoğlu, 2005). 1990’lı ve 2000’li yıllardaysa, özellikle Bosna Savaşı ve Kosova Savaşı süreçlerinde soykırımdan, politik ve ekonomik baskılardan kaçan gruplara Türkiye kapılarını açmış ve bu dönemde Balkanlardan yoğun bir göç daha gerçekleşmiştir. Balkanlardan gelen bu insanlar yerleştikleri bölgelerde bir göçmen kimliği edinmelerinin yanı sıra, bu bölgelere kaçınılmaz olarak kendi sosyal ve kültürel değerlerini de götürmüşlerdir. Zamanla bulundukları bölgeyi paylaştıkları ya da komşu yerleşimlerdeki yerli ya da kendileri gibi göçmen gruplarla etkileşimlerde bulunmuşlar ve ilişki ağları üzerinden bulundukları bölgede kendilerine ait bir kültür inşa etmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda da Balkan göçmenleri bulundukları kentsel bölgelerde toplu halde yaşayarak kent yaşamında, kentin dönüşümünde etki sahibi olan ve sürece tanıklık eden sosyo-kültürel bir aktör haline gelmişlerdir (Ünal, 2012: 50-51).

Balkan göçmenlerinin Cumhuriyet tarihi boyunca belirli aralıklarla Balkan ülkelerinden göç ederek yerleştiği ve bölgede zaman içerisinde önemli bir aktör konumuna geldiği mekanlardan bir tanesi de İzmir’in Buca ilçesidir. Balkan göçmenleri ilk olarak,

kaybedilen Balkan savaşları ve Cumhuriyetin kuruluşunun ardından gerçekleştirilen Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi neticesinde Buca ilçesine yerleştirilmeye başlamışlardır. Buca ilçesi 1950’li yıllara kadar Selanik, Arnavutluk, Makedonya, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna-Hersek ve Kosova’dan göç almaya devam etmiştir. 1950’li yıllardan başlayarak 2000’li yılların başlarına kadar süren yarım asırlık periyotta ise, Bulgaristan’da yaşanan siyasi krizlerden, Bosna Savaşı’nın ve Kosova Savaşı’nın yıkıcı sonuçlarından ve Balkanların diğer bölgelerindeki çeşitli sorunlardan kaynaklı olarak Balkan ülkelerinden Buca ilçesine göç devam etmiştir. Neredeyse bir asırlık periyot boyunca kitlesel ve seyrek hallerde devam eden göç süreci neticesinde, bölgede yaşayan ve yaşadıkları mekâna uyum sağlayan Balkan göçmenleri neredeyse Buca tarihi ve Bucalı olma pratiği ile bütünleşmiş bir geçmişe ve kültüre sahiptir (Göçmenoğlu, 2005; 2019; Gökdemir, 2011). Öyle ki Buca günümüzde hala Balkan göçmenlerinin yoğunlukta olduğu ve eski Yugoslavya, Arnavutluk, Selanik ve Bulgar göçmenlerinin ilçenin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerinde önemli bir etken olarak var olduğu bir mekân olarak nitelendirilebilir. 1923 yılında belediyenin kurulmasıyla başlayan, 1960 ve 1980 darbelerini Türkiye’nin her bölgesi gibi deneyimleyen, köy enstitüsünün kuruluşu ve ardından NATO bölgesinin ilçedeki tahsisi, Dokuz Eylül üniversitesinin kurulması, 1987 yılından itibaren resmi olarak Konak’tan ayrılarak ilçe kabul edilmesi ve 2000’lerden itibaren kentleşme sürecinin hızlanmasıyla devam ederek bugüne kadar gelen Buca ilçesinin sosyo-tarihsel ve elbette mekânsal gelişim süreci içerisinde Balkan göçmenleri hep bir sosyal aktör ve bir tanık olarak bölgede bulunmuşlardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar neticesinde, bu çalışma İzmir’in Buca ilçesinde ikamet eden Balkan göçmenleri ekseninde şekillenmiştir. Çalışma temel olarak, İzmir-Buca’da bulunan Yaylacık, Adatepe, Kozağaç ve Dumlupınar mahallelerinde (eski Yukarı Mahalle) yoğunluklu olarak yaşamlarını sürdüren Balkan göçmenlerinin tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları bölgedeki mekânsal ayrışma ve kümelenme pratiklerini, kentli kimliği ve göçmen kimliğinin mekandaki yeniden üretim süreçlerini, mekanla kurdukları ilişki ve aidiyet biçimlerini, mekânsal kümelenme, kimlik ve bellek kavramları üzerinden ilişkili olarak ortaya koymayı ve betimlemeyi amaçlamaktadır. Başka bir ifadeyle, bu çalışmada Buca’nın geçmişte Yukarı Mahalle olarak adlandırılan dört mahallesinde (Yaylacık, Adatepe, Kozağaç ve Dumlupınar) yaşamını sürdüren ve neredeyse ilçenin tarihiyle bütünleşmiş ve hem yaşadıkları mekanı etkilemiş hem de bu mekandan etkilenmiş olan Balkan göçmenlerinin kentleşme süreçlerinin, kentli olma pratiklerinin, göçmen

kimliklerini muhafaza ediş biçimleri ve bu ekseninde üretilen stratejilerin, kentleşen bölgede Balkan göçmenlerinin birer sosyal aktör olarak konumlanışının, kentli ve Balkan göçmeni kimliklerinin birlikteliğinin mümkün kılan faktörlerin açıklanması hedeflenmiştir.

Saha çalışmasında elde edilen verilerin belirtilen kavramlar ekseninde değerlendirildiği bu çalışmanın analizinde merkeze aldığı temel sorular maddeler halinde şu şekilde belirtilebilir:

- Dumlupınar, Yaylacık, Kozağaç ve Adatepe Mahallelerindeki Balkan göçmenlerin Buca'ya sosyal ve mekânsal anlamda aidiyetlerini mümkün kılan sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler nasıl şekillenmektedir?
- Kendi içlerinde çok farklı etnik kimlikler barındırmalarından dolayı (Boşnak, Pomak, Vodinalı, Arnavut, Karadağlı, Giritli), Balkan göçmenlerinin kültürel ve sosyal ilişkilerinin boyutu ve bir kentsel mekân olarak Buca ile ilişkisi nedir?
- Buca'daki Balkan göçmenlerine yönelik toplumsal tutum ve politikaların bu göçmen gruplarının kültürel ilişkilerini, etnik kimliklerini ve kentlileşme süreçlerini ne şekilde etkilemektedir?
- Buca'da yaşayan göçmenlerin kentlileşme süreci içerisinde Balkan göçmeni kimliklerini muhafaza etmelerinin altında yatan sebepler nelerdir ve bu kimlik ve aidiyet süreçleri tarihsel süreç içerisinde nasıl şekillenmiş ve dönüşmüştür?
- Buca'da kentli kimliği ve göçmen kimliğinin “biraradılığı” hangi toplumsal koşullar altında mümkündür?
- Buca'daki Balkan göçmenleri için, kentsel/mekânsal aidiyet ve göçmen kimliği arasındaki bağlantılar nelerdir?
- Kentleşme sürecinde kentsel bellek mekanlarının etnik kimlik ve kültürel dokunun korunmasındaki etkisi nedir?
- Buca ilçesinde bulunan üniversite, belediye gibi kurumsal ağırlık taşıyan kentsel mekanlar Balkan göçmeni gruplar üzerinde kent yaşamı, kentlileşme ve aidiyet ekseninde nasıl bir etki yaratmıştır?
- Buca, “Yukarı Mahalle” bölgesini kentleşme süreçlerinde terk etmeyen ve mekâna aidiyetle yerinde kalan göçmen kesim kentleşme sürecine bir özne olarak nasıl katkıda bulunmuştur?
- Kentlileşme sürecinde göçmen kimliğini muhafaza etmenin Balkan göçmenlerine toplumsal yaşamda sağladığı ekonomik, sosyal ve kültürel avantajlar ve dezavantajları nelerdir?

Bu sorulara ek olarak, saha çalışmasında elde edilen nitel, nicel veriler ve bu süreçte gerçekleştirilen çeşitli gözlemler neticesinde oluşturulan pek çok alt soru da veri değerlendirme sürecine dahil edilmiş ve araştırmanın önemli parçaları haline gelmiştir.

Çalışma ‘Giriş’ bölümü haricinde toplamda beş bölüm olarak tasarlanmıştır. İlk iki bölümde verilerin değerlendirilmesinde faydalanılacak teorik ve kavramsal çerçeveye yer verilmiştir. Üçüncü bölümde araştırmada tercih edilen yöntem ve veri toplama tekniklerine yer verilirken, sonraki bölümde elde edilen verilerin sunumu ve değerlendirilmelerine yer verilmiştir. Son bölüm ise kuramsal çerçeve ve elde edilen veriler ekseninde sonuçların açıklanmasına ayrılmıştır.

Çalışmanın ilk kısmında kent ve kentleşme kavramları, mekân kavramını da dahil ederek kentleşme sürecinin dünyadaki ve Türkiye’deki tarihsel seyri ve kent üzerine sosyolojide ortaya atılan teorik düşünceler, mekân kavramı, mekânsal ayrışma ve mekânsal kümelenmeyi tetikleyen unsurlar ve kentsel yaşamda mekânsal kümelenme biçimleri üzerinde durulmuştur. Günümüz kentsel yaşamını meydana getiren mekânsal ayrışmalar ve kümelenmelerin biçimlerinin açıklamalarının yanı sıra, gecekondü, getto, enklav gibi mekânsal kümelenme biçimlerinin kültürel, sınıfsal ve mekânsal açılardan ortak ve ayırıcı nitelikleri belirtilmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında ise, saha araştırmasında mekân, aidiyet, kentli ve Balkan göçmeni kimliklerine dair elde edilen verilerin değerlendirilmesinde temel alınan ve belirlenen teorik ve kavramsal çerçevenin diğer parçasını oluşturan toplumsal bellek teorisine ve bellek-toplum temeline değerlendirmelerde bulunan isimlerin açıklamalarına yer verilmiştir. Halbwachs’tan (2019) etkilenecek teorik perspektifini ve kavramlarını üreten Assmann’ın (2022) iletişimsel bellek, kültürel bellek ve Nora’nın (2006) mekânsal bellek düşünceleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ayrıca, Balkan göçmeni kimliğinin kentlileşmeyle birlikte devamının mümkünatına dair faydalı olabilecek kimlik, mekân ve bellek kavramlarının ilişkisine de yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde araştırma deseni hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde ilk olarak araştırmanın açıklama gayesinde olduğu temel noktalar maddeler halinde belirtilmiştir. Ardından, araştırma yöntemi olarak belirlenen karma yöntemlerin (mixed method) tercih edilmesindeki temel nedenlere belirtilmiş, ilgili yöntem hakkında çeşitli tarihsel ve kavramsal açıklamalara yer verilmiştir. Ardından karma yöntemler tipolojileri ve temel gerekçeleri sıralanmış ve bu tipolojiler ve gerekçeler içerisinden neden "Sıralı Keşif Stratejisi" tipi ve "Tamamlayıcılık (Complementarity)" gerekçesinin bu

araştırma için tercih edildiği açıklanmıştır. Son olarak araştırmanın örnekleme, veri toplama süreci ve teknikleri, araştırmanın sınırlılıkları ve araştırma alanı olan İzmir'in Buca ilçesi hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Dördüncü bölümde saha çalışmasında elde edilen nitel ve nicel veriler karma metodun sıralı keşif stratejisine ve tamamlayıcılık (complementary) gerekçesine uygun olarak analiz edilmiştir. Verilerin değerlendirildiği bu bölümde, nitel verilerin birincil/temel veri pozisyonunda, nicel verilerin ise nitel verilerin açıklanması noktasında güvenilirliği ve analizi güçlendirmek adına ikincil/destekleyici veri konumunda ele alınmıştır. Analiz için belirlenen ana temalar ve alt temalar bu doğrultuda belirlenmiştir. Belirlenen temalar doğrultusunda elde edilen veriler, özet ifadelerle Balkan göçmenlerinin ilçeye ilk göç süreci, apartmanlaşma öncesi dönem, apartmanlaşma sonrası dönem ve Balkan göçmenlerinde kimlik-bellek ilişkisi olmak üzere dört alt başlıkta aktarılmıştır. Buca'daki Balkan göçmenlerinin kentleşme süreçlerini temel alan bu çalışma doğrultusunda belirlenen temalar ve bu temalar ekseninde analiz kısmında oluşturan dört alt başlık Balkan göçmenlerinin yaşadığı mekânın belirli bir tarihselliği doğrultusunda aktarılmıştır.

Son bölüm olan sonuç kısmında ise, elde edilen verilerin analizi neticesinde ilk olarak İzmir'in Buca ilçesinde yaşamını sürdüren Balkan göçmenlerinin ilçeye göç süreçlerine, apartmanlaşma öncesi dönemde yaşadıkları mekanla kurdukları ilişki, mekânsal kümelenme biçimleri, mekân içerisindeki sosyal ilişkileri, kültürel pratikleri, ekonomik faaliyetleri, mekânı anlamlandırma şekilleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ardından, ilgili veriler ekseninde apartmanlaşma sonrası Balkan göçmenlerinin yaşadığı sosyal, kültürel ve ekonomik temelli dönüşümlere, mekanla kurdukları değişen ve değişmeyen ilişkilere, mekânsal kümelenme biçiminde yaşanan dönüşümlere değinilmiştir. Son olarak, apartmanlaşma sonrası dönemde Buca'daki Balkan göçmenlerinin kolektif belleklerini meydana getiren ve Balkan göçmeni olmayı, kimliklerini ve kültürel pratiklerini hatırlatan unsurlar iletişimsel, kültürel ve mekânsal bellek kavramları çerçevesinde açıklanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME, MEKÂNSAL AYRIŞMA ve KÜMELENME BİÇİMLERİ

İnsanlığın yerleşik hayata geçtiği tahminen 8.000-10.000 yıllık süreç göz önünde bulundurulduğunda, bu sürenin çok küçük bir bölümünde kentsel alanlarda yaşama oranı kırsal alanda yaşama oranını geride bırakmıştır (Hatt ve Reiss, 2002: 28). Öyle ki, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, yalnızca yaklaşık yüz yıllık bir zaman diliminden bu yana dünya nüfusunun yarıdan fazlası kentsel alanda yaşamlarını sürdürmeye başlamıştır (Ritchie ve Roser, 2018). Özellikle üretim ve ulaşım alanlarında yaşanan teknolojik devrimlerin yarattığı etki neticesiyle popülasyonunu ve önemini arttıran kentler, bugün toplum olarak ifade edilen geniş kümenin çok büyük bir bölümünü kapsayan ve toplumsal gelişmelerin ilk elden cereyan ettiği yaşam alanları konumundadır. Toplumsal grupları meydana getiren bireylerin kurdukları toplumsal ilişkilerle şekillenen, diğerlerinden mekânsal ve sosyo-kültürel etkenler neticesinde ayrışan mekanlar da kentsel yaşamın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak, kentsel yaşamın yadsınamaz gerçeği olan mekânsal ayrışmaların ve kümelenme biçimlerinin açıklanabilmesi için ilk olarak kent ve kentleşme kavramları üzerinde durmak faydalı olacaktır. Buradan hareketle, çalışmanın bu bölümünde Dünyada ve Türkiye’de kentsel gelişimin tarihi, mekânsal dönüşümler ve ayrışmalar da dahil edilerek açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından, Mekânsal ayrışma kavramı, kentsel yaşamda mekânsal ayrışmayı tetikleyici nedenler ve mekânsal ayrışma neticesinde kentsel yaşamda ortaya çıkan mekânsal kümelenme biçimlerine yer verilmiştir.

1.1. Kentleşme ve Kentlileşme

Kentleşme, mekânsal ayrışma ve kümelenme kavramları sosyal bilimlere uzun yıllardır meşgul eden, birbirleriyle tarihsel süreç boyunca bağlantılı şekilde ilerlemekte olan gelişmelerdir. Toplumsal yaşamda sürekli devam eden bir sürece göndermede bulunan kentleşme kavramı çoğunlukla bir toplumda ortaya çıkan ve süreç içerisinde yayılım gösteren bir dizi sosyo-mekânsal değişimi ifade etmek için kullanılan kapsamlı bir terimdir (Tilly, 1964: 16). Türkiye’de kent üzerine önemli çalışmalarıyla bilinen Ruşen Keleş ise, toplumsal bir süreç olarak ifade ettiği kentleşme kavramını şu şekilde tanımlamaktadır:

"Kentleşme işleyimleşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci." (Keleş, 1980: 70)

Kentleşme sürecinin farklı isimlere ve bakış açılarına göre değişen hem ortak hem de farklı anlamlar barındıran oldukça çeşitli açıklamaları bulunmaktadır ve üzerinde ortak olarak buluşulan kesin bir tanımdan bahsetmek zordur. Kentleşme sürecine dair yaşanan bu anlam karmaşasına bir çözüm getirebilmek adına, Jan de Vries (1984), kentleşme kavramını açıklamak için "demografik kentleşme", "kentsel sistem" ve "kentsel geçiş" olmak üzere birbiriyle ilişkili üç yaklaşım önermektedir (de Vries, 1984).

"Demografik kentleşme", toplam nüfus içerisinde kentsel bölgede yaşayan kesimin ölçülmesine dayanmaktadır. Demografik değerlendirmede kentleşme süreci, nüfus artışının kentlere doğru gerçekleştirilen göçün yoğunluğuna ve kırsal alanlardan kentsel alanlara yapılan insan hareketine bağlı olarak değerlendirmeyi önermektedir. İkinci yaklaşım ise "kentsel sistemdir". Kentsel sistem bir kentsel yerleşim içerisindeki ekonomik ilişkileri, sosyal yapıyı, demografik göstergeleri ve bu bölgeye yapılan göç akışlarını kapsamaktadır. Bu yaklaşım, kentleşme sürecini sadece demografik veriler üzerinden ele almak yerine, kenti meydana getiren bütün bir yapı üzerinden değerlendirmede bulunulması gerektiğini desteklemektedir. Üçüncü ve son yaklaşım olan "kentsel geçiş" bir toplumun düşük kentleşme düzeyinden yüksek kentleşme düzeylerine geçişini, başka bir ifadeyle, kentleşme sürecinde izlenen yollara ve uzun vadeli yapısal değişikliklere odaklanmaktadır (de Vries, 1984: 12).

Kentleşme sürecinin farklı yönleriyle anlaşılması için benzer anlamlandırma biçimlerini Yakut Sencer (1979), Barlas Tolan (1991) ve John Friedmann (2002) ileri sürmektedir. Bu üç isme göre de kentleşme süreçlerinin demografik, ekonomik ilişkiler temelli ve sosyo-kültürel olmak üzere ilişkili anlamları bulunmaktadır. Kentleşme kavramının en bilinen açıklaması, de Vries'in düşüncesine paralel şekilde, demografik gelişmelere dayanmaktadır. İnsanların kırsal yerleşimlerden kentsel bölgelere doğru gerçekleştirdiği hareketlilik kentsel yoğunluğu arttırmakta ve bu bölgelerde bir kentleşme sürecinden bahsedilebilmektedir. Kentleşme kavramının anlamlandırılmasında başvurulacak ikinci temel ise ekonomik ilişkilere dayanmaktadır. Bir yerleşim bölgesinin kentleşme süreci tarım, ormancılık, balıkçılık veya madencilik gibi kırsal bölgelere özgü ekonomik faaliyetlerin zamanla terk edilmeye başlamasına ve iş bölümünün ve uzmanlaşmanın çok daha kompleks hale geldiği kentsel ekonomik ilişkilere geçişe

dayanmaktadır. Son olarak, bir süreç olarak kentleşme kavramının üçüncü anlamı sosyo-kültürel'dir. Kentleşme kavramının sosyo-kültürel anlamı ile kastedilmek istenen kentsel yaşam biçimlerine geçiş sürecidir ve bir yerleşim bölgesindeki bireylerin kentliliği bir kimlik ve kültür olarak benimseme süreci şeklinde algılanmalıdır (Friedmann, 2002: 3-5; Tolan, 1991: 161).

Kısaca ifade etmek gerekirse, 19. Yüzyıl Batı Avrupa'sında sanayileşme ve modernizm eksenli hız kazanan kentleşme sadece kırsal bölgelerden kentsel bölgelere doğru gerçekleşen bir nüfus hareketliliği değil, aynı zamanda bir süreç olarak ekonomik, sosyal, kültürel, mekânsal ve ekolojik gelişmelerin bütününe kapsamaktadır. Bu nedenle, kentleşme süreci toplumsal yapıdaki dönüşümleri; etkileri kentsel mekâna yansıyan tabakalaşma, sınıf ve statü eksenli değişimleri; sosyal, kültürel ve siyasi bütün toplumsal ilişkileri içerisinde barındırmaktadır (Bal, 2018: 110-113).

Kentlileşme kavramı ise, kentsel bölgede yaşayan bireyin kenti oluşturan bütün öğeleri anlamlandırma ve bu anlamlandırma biçimine göre kentli birey olarak sosyal, kültürel, ekonomik ilişkiler geliştirme boyutuna göndermede bulunmaktadır. Kentlilik ya da kentlileşme kavramı kentleşme süreciyle bağlantılı olmakla birlikte, kenti kent yapan sosyal, kültürel ve ekonomik pratiklerle ve bütün bunların kırsal alanla ilişkisine ya da karşıtlığına dayanan bir kavramdır. Kentlileşme kavramı çoğu zaman kentsel alanda yaşayan bireyin ya da grubun kentsel alanı oluşturan sosyal ve fiziki çevreyle etkileşimi, sosyal ve fiziki çevreden hem etkilenen hem de onu etkileyen sosyal ilişkileri ve kenti anlamlandırma biçimlerine göndermede bulunmaktadır (Davis, 2000: 4-5).

Ruşen Keleş, "Kent Terimleri Sözlüğü" (1980) başlıklı çalışmasında kentlileşme kavramını kentleşme kavramıyla olan bağlantısı üzerinden sosyal ve kültürel değişim ekseninde şu şekilde açıklamaktadır;

"Çoğu kez kentleşmeyle karıştırılmakla birlikte ondan ayrı olan ve kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması süreci." (Keleş, 1980: 71)

Kentlileşme kavramı üzerinde duran ilk isimlerden Louis Wirth ise "Urbanism As a Way of Life" başlıklı ünlü çalışmasında, bir kentsel alanın o alanda yaşayan bireylerin 'kentli' yaşam tarzları ekseninde diğer yerleşimlerden ayrılabilmesi iddiasındadır. Wirth'e göre, bir kentsel alanın nüfusunun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği o kentte yaşayan bireyler arasındaki toplumsal ilişkileri etkilemekte, farklılaşmalara ve ayrışmalara neden

olmaktadır. Elbette bu durum kentsel yaşamda yüz yüze ilişkileri ve etkileşimleri zedelemektedir (Wirth, 1938: 9).

Wirth'in kullanımıyla kentlilik kavramı modern kentlerdeki yaşam biçimini ifade etmektedir ve kişisellikten uzak, ikincil ve sosyal mutabakata dayalı bir yaşam tarzına göndermede bulunmaktadır. Ayrıca, kentlilik devingen, çatışmacı ve yere-zamana göre değişkenlik gösteren bir niteliktedir (Anderson, 1959: 68). Bu nedenle, kentli birey bulunduğu sosyal, kültürel, siyasi ve coğrafi durumlara göre değişkenlik gösterebilen, hatta aynı kentsel alanı oluşturan farklı mekanlarda da toplumsal ilişki, etkileşim, çatışma ve rekabet ölçüsünde değişkenlik gösterebilen bir kavram olarak anlaşılabilir.

1.2. Dünyada ve Türkiye’de Kentsel Gelişme ve Mekânsal Dönüşümler

Dünyanın hemen her toplumunda kentleşme devamlı olarak genişleme gösteren bir olgu olarak kaşımıza çıkmaktadır. Kentlerin ortaya çıkışı ve dünya genelinde yaygınlık göstermesi birkaç bin yıllık bir süreci içerisine almaktadır. Kentleşme sürecini her noktada belirli bir standartta ilerleyen küresel bir gelişme olarak ele almak doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte, bugün hemen her ülkede karşımıza çıkan kentlerin ortaya çıkış süreci ve gelişimi ile ilgili çeşitli paralelliklerden bahsetmek mümkündür. Burada belirtilmesi gereken husus, ilk kentsel yerleşimlerin kesin tarihi, ortaya çıktığı coğrafi bölge ve kentsel yerleşimin nitelikleriyle ilgili farklı görüşler mevcut olmakla birlikte, bu ilkel yerleşimlerin farklı anlamlara, işlevlere sahip pek çok farklı mekânın bir bütünü olduğu ve kentsel yerleşimlerin ilkel biçimleri de dahil bütün kentlerde farklı toplumsal etkenlere dayalı mekânsal ayrışmalara ve mekânsal kümelenmelere rastlandığı gerçeğidir.

1.2.1. Dünyada Kentsel ve Mekânsal Gelişim Süreçleri

Kentsel yaşama geçiş süreci ve oluşturulan ilk kentlerin geçmişi ilk insan gruplarının kalıcı yerleşimlerine kadar götürülebilir. Günümüz kentsel yaşamıyla kıyaslanamayacak kadar basit toplumsal yapı ve ilişkiler ekseninde oluşan bu yerleşimler, buna rağmen kentsel yaşama dair çeşitli izler barındırmaktadır. Ayrıca, kent olarak tanımlanan bu ilk yerleşimler mekânsal ayrışmaların ve kümelenmelerin ilk örneklerini de içermektedirler.

İlk kentsel yerleşimlerle ilgili yürütülen tartışmaların çoğu, "kent" ya da "kentsel yerleşim" olarak tanımlanan yaşam alanlarının nitelikleriyle ilgilidir. Kentsel yaşama geçiş çoğunlukla, basit ve sınırlı bir iş bölümü ve uzmanlık alanlarından çok daha kompleks ve uzmanlık gerektiren alanlara geçiş olarak yorumlanmaktadır. Ancak, ilk kentsel

yerleşimler sadece tarımsal, imalata dönük ve/veya ticari gelişmelerin yaşandığı yerleşimler değil, dini, kültürel ve sosyal ilişkilerin kurulduğu alanlar olarak da belirli nitelikler barındırmaktaydılar. Bu nedenle, ilk kentsel alanlar içerisinde yaşayan insan gruplarının paylaştığı kültürü, sosyal pratikleri ve belirli ortak anlamlara sahip çeşitli kentsel mekânları da içerisinde barındırdığı unutulmamalıdır (Lagopoulos, 1986: 181). Araştırmacılar kentsel bölge olarak kabul edilebilecek yeterli ölçüde şehre benzeyen coğrafi bölgelerle, kentsel bölge olarak betimlenebilecek niteliklere sahip olmayan coğrafi bölgeleri nasıl ayırt edeceklerine dair hala sürmekte olan bir tanım sorunuyla boğuşmaktadırlar (Rodger, 1992: 3). İnsan yerleşimlerinin bulundukları coğrafyaya, tarihsel koşullara ve toplumsal ilişkilere göre son derece çeşitli ve birbirinden farklı olmasından dolayı, kentsel olanı tanımlamak da bu açıdan zorlaşmaktadır.

"Kentsel" (Urban) ifadesinin kökeni Latince "urbs" kelimesinden gelmektedir. Bu kavram Roma dönemine ait politik/legal bir ifadedir ve yeni bir yerleşimin fiziksel yönlerini ifade etmek için kullanılmıştır (Dasi, 2005: 685). Kent kavramı, içinde yaşanılan döneme, koşullara ve imkânlarla göre değişik nitelikler kazanabilmekle birlikte, insanlık tarihinin belirli bir periyodunda o döneme özgü koşullar altında ortaya çıkan ve sosyal, kültürel, ekonomik, dini, mimari ve estetik açılardan toplumsal yaşamda kendini belli eden yaşam alanları olarak temel ifadelerle betimlenebilir (Alver, 2019: 11).

Kentler insan gruplarının bir arada yaşama avantajlarını keşfetmesinin ardından zaman içerisinde gelişmiş yerleşim alanlarıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olmamasına rağmen kentlerin ya da başka bir ifadeyle kentleşme sürecinin ortaya çıkış nedenleri ve ilk ortaya çıktığı tarih konusunda değişik varsayım ve açıklamalar bulunmaktadır. İnsanlığın göçebeliğe dayanan avcılık ve toplayıcılık faaliyetlerini geride bırakarak yerleşik bir kent sakinine dönüştüğü dönemi ifade eden kentsel yaşamın kökenleri 4.000 ile 10.000 yıl arasında değiştiği öngörülen bir geçmişe dayanmaktadır (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 23).

İlk kentleşme biçimlerinin ortaya çıkışına dair net bir fikir birliği bulunmamaktadır. Belirli bir kesim, ilk kentleşmelerin bugünkü Mezopotamya bölgesinde tarımsal faaliyetlerin uygulanması ve yerleşik hayata geçilmesiyle başladığını iddia ederken, diğer araştırmacılar başlangıç tarihini metal çağına dayandırmakta, bir diğer grup ise daha ileri bir tarihe ve bölgeye referans vermektedir. Buradaki uzlaşmazlığın ve tartışmaların kaynağı aslında neye kent dediğimiz ve neyin kentsel olduğu ile alakalıdır. Bu çıkmaza son vermek adına, bu ilkel yerleşim yerlerine "proto-urban" (Kentsel-Prototip), "pre-urban"

(kent öncülü) gibi sıfatlar da yüklenmeye çalışılmıştır. İlk yerleşimlere bu tarz sıfatlar yükleme çabası, aslında bu yerleşimlerin kent olabilmek adına bazı nitelikleri karşılayıp karşılamadığı endişesinden kaynaklanmaktadır (Lilja, 1996: 16). Paul Bairoch'a göre (1988), pek çok isim bir yerleşimin kent olarak kabul edilebilmesi için aşağıda sıralanan beş temel koşuldan bir kısmının muhakkak karşılanması gerektiğinde ısrarcıdır;

1. Düzenli sürdürülen zanaatkârlığın ve belirli bir iş bölümünün varlığı
2. Şehir yerleşimini, sınırları belirsiz köy yerleşimlerinde ayıran bir sur, duvar ya da tahkimatın mevcudiyeti
3. Yeterli büyüklükte, daha da önemlisi yeterli yoğunlukta bir nüfus
4. Spesifik bir yaşam alanı, dayanıklı malzemelerden yapılmış yapılar ve sokaklar oluşturmuş bir yerleşim düzeni
5. Geçici kamplaşmanın yerine, kalıcı yerleşimlerin oluşmuş olması.

Ancak bütün bu maddelerin salt birer kent niteliği olmadığı açıktır. Zanaatkârlığın ve iş bölümünün bulunduğu kırsal yerleşimler olduğu gibi, nüfusu düşük ya da seyrek kentsel bölgelerden de bahsedilebilmektedir (Bairoch, 1988: 8). Bu sebepten kentlerin tam olarak ne zaman ve nerede ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi ortaya koymak daha da zorlaşmaktadır.

İlk dönem yerleşimler hem nüfus hem de kapladıkları fiziki alan açısından son derece küçüktü. M.Ö. 4000-10.000 yılları arasında, Mezopotamya coğrafyasında kurulmuş olan ilk yerleşimler tahminen 5.000 ile 10.000 kişi arasında değişen bir nüfusa sahipti (Sjoberg, 1960: 36-37). Bu ilkel kentleşmelerin niteliklerine yönelik farklı argümanlar mevcuttur. Tamamen tarımsal olmayan, belirli bir iş bölümünün yaratıldığı bir üretim yaşamının mevcudiyeti (Childe, 1958), yerleşimi çevreleyen sur ve benzeri engeller aracılığıyla dış mekânı iç mekândan ayıran savunma amaçlı bir girişim (Begel, 1996), inanç temelli oluşumlar (Bookchin, 1999) gibi çeşitli argümanlar ilk kentlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış faktörler olarak ileri sürülmektedir. Farklı isimlerin ortaya koyduğu bu gereklilikler dikkate alındığında, ilk kentsel yerleşimlerin farklı anlamlara ve niteliklere sahip ayrılmış fiziki ve sosyal mekanlar üzerinden oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle, ilk kentsel yerleşimlerin ortak niteliği, bugünkü kentlere paralel bir şekilde farklı niteliklere sahip mekânsal ayrışmaların bütünü temsil etmesi olarak açıklanabilir.

Bookchin'e göre (1999) geçmiş 9000 yıl öncesine dayanan, Orta Anadolu'da, Neolitik ve Kalkolitik çağı içerisine alan bir dönemde var olmuş Çatalhöyük yerleşimi ilk şehir olarak kabul edilmelidir. Bu ilkel kent yerleşimi savunma ya da hiyerarşi temelli değil, dini-kültürel amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. Bundan dolayı, Bookchin'e göre, ilk kentlerin ortaya çıkma nedenleri ile ilgili ortaya atılan ekonomik, askeri, hiyerarşi eksenli argümanlar boşa çıkmaktadır (Bookchin, 1999: 47-50). Ancak, kent özellikleri taşıyan ilk yerleşimlerin metallerin işlenmeye başladığı, tahminen tunç çağı döneminde bugünkü Mezopotamya bölgesinde ortaya çıktığı ve daha çok civardaki köylü ve çiftçi kesimin sömürüsüne dayanan birer askeri karargâh görünümünde olduğuna dair argümanlar da oldukça fazladır (Begel, 1996: 8). Childe'ye göre ise, Nil vadisi, Indus vadisi ve Mezopotamya bölgesi ilk kentleşme faaliyetlerinin gözlemlendiği alanlardır. İnsanlığın ilk devrimi olarak ifade edilen ve tarımsal faaliyetlerin avcılık-toplayıcılık pratiklerinin yerini almaya başlamasıyla ortaya çıkan neolitik devrimin ardından, Childe'nin "kent devrimi" (the Urban Revolution) (1950) dediği ve ilk şehirlerin oluşumunu simgeleyen dönem yaklaşık olarak M.Ö. 4000' yılından itibaren bu bölgede başlamıştır. Bölge, ilk şehirlerin oluşumuna zemin hazırlayabilecek pek çok gelişmeye tanıklık etmiştir. Metallerin iş aleti ve silah yapımında kullanılmaya başlanması, farklı bölgelerle girilen rekabetler, ticaretin gelişimi, nüfusun artması, yoğunlaşması ve sosyal olarak ayrışmaya/farklılaşmaya başlaması gibi bir dizi gelişme sonucu ilk şehirler Sümerler dönemine tekabül eden bu tarihte, bugünkü Orta Doğu olarak belirtilen bölgede ortaya çıkmıştır (Childe, 1950: 8). Ortaya çıktığı tarihsel dönem, kent kavramına yüklenen anlam ve kentlerin oluşumuna zemin hazırlayan toplumsal pratikler konusunda önemli görüş ayrılıkları bulunmasına rağmen, ilk kentlerin bugünkü Nil ve İndus nehirleri arasında kalan bölgede, yani Mezopotamya coğrafyasında ortaya çıktığına dair genel bir fikir birliğinin bulunduğu kanısına varılabilir. Ancak, kentlerin tarihi ve kentleşme biçimleriyle ilgili, özellikle kent devletleri ve takip eden ilk çağ periyoduyla birlikte daha kesin bir fikir birliğinin oluşmaya başladığı söylenebilir.

İlk şehirlerin Mezopotamya ve Nil vadisi çevresinde ortaya çıkmasının ardından, Hindistan ve Çin coğrafyalarında yeni şehirler ortaya çıkmaya devam etmiştir. Şehirler bu dönemde bulundukları bölgedeki askeri, coğrafi, ekonomik ve kültürel beklentilere ya da problemlere cevap olabildiği ölçüde var olmayı sürdürmüştür. Doğuda şehirleşmelerin sayısının artışı ve yayılımı zamanla, büyük oranda deniz üzerinden kurulan çeşitli ticari ve askeri ilişkilere paralel olarak, daha batıdaki Avrupa kıtasına doğru kaymaya başlamıştır

(Tuna, 2019: 39-40). Orta çağ olarak adlandırdığımız periyoda kadar, kentleşme biçimi ve kent anlayışı “kent devleti” modelinde ilerleyerek devam etmiştir.

Bu açıklamaya paralel şekilde, Childe'ye göre, ilk kentlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi bir dizi yeniliğin ortaya çıkmasıyla mümkün hale gelmiştir. Bu yenilikler genel olarak: artan nüfus ve nüfus yoğunluğu; tarımsal üretim fazlasının oluşmaya başlaması; tapınakların ve anıtların inşası; yazının icadı; sanat ve bilim alanında uğraşların artması; ticaretin gelişmesi; zanaatkarlık, tüccarlık, askerlik gibi yeni mesleki alanlarının ortaya çıkışı ve son olarak çeşitlenen mesleki alan ve iş bölümleriyle birlikte toplumsal tabakalaşmanın ortaya çıkmaya başlaması olarak sıralanabilir (Childe, 1950, s. 7-14). Başka bir ifadeyle, antik dönemde ortaya çıkan ve günümüzle kıyaslanması oldukça zor olan ilkel kent yerleşimlerinde bile, o yerleşimi meydana getiren düşük popülasyona sahip toplumsal gruplar arasında mesleki, dini ve çeşitli diğer sosyal niteliklere bağlı olarak ortaya çıkmış mekânsal ayrışmaların ve kümelenmelerin bulunduğu görülmektedir.

9. yüzyıla kadar olan dönemde, özellikle Avrupa’da, kent dediğimiz zaman nüfusunun çoğunluğu tarım yerine ticaretle uğraşan, kendine has kanunlara ve kurumsal yapılanmalara sahip bir yerleşimden bahsediliyorsa, orta çağda bir kent yerleşiminden bahsetmek mümkün olmayacaktır. Ancak, kent ifadesini kullandığımızda merkezi bir otoritenin varlığı ve savunma amaçlı surlarla çevrili, sınırları belirlenmiş bir yerleşim alanından bahsediliyorsa, orta çağ kentlerinden söz etmek mümkündür. Özellikle 9. Yüzyıla kadar olan dönemde, ticari, dini ve kültürel pratiklerin tümünü içerisinde barındıran, kurumsal yapılanması bulunan bir yerleşimden ziyade, Pirenne’nin ifadesiyle, kentler içerisinde etrafı hendekler ve surlarla çevrili, savunma gayesi taşıyan birer “kale-kent” formundaydı (Pirenne, 2014: 36-48). Roma İmparatorluğu Doğu Roma ve Batı Roma olarak ikiye bölündüğünde, merkezden uzak kentleşmiş ileri karakollar tamamen terkedilerek o bölgede yaşayan yerel halkın kaderine bırakılmışlardır. Bu kentsel yerleşimlerin birçoğu tamamen yok olurken, geriye kalanlar kasaba ve köy yerleşimlerine dönüşmüş ve kentsel pratikler manastırlar ya da kiliseler gibi sınırlı mekanlarda yaşatılmıştır (Sjoberg, 1960, s. 25-26). Ancak 10. yüzyıldan itibaren Akdeniz kıyılarındaki yerleşimlerde ticaretin canlanarak önem kazanmasıyla birlikte, kentsel alanlar yeniden önem kazanmaya başlamıştır (Flanagan W. G., 2010, s. 44-45). Ekonomik kazanımlarla büyüyen orta çağ şehirlerinde, ticaretle uğraşan kesim dini liderler ve soyluların karşısında gücünü arttırmaya başlamıştır. 13. yüzyıla gelindiğinde, tüccar kesim ticaretin artan önemine paralel bir şekilde daha da etkin hale gelerek toplumsal yaşamda güçlü bir sınıf

oluşturmaya başlamıştır (Rorig, 1967, s. 111-113). Bu gelişmelerin bir sonucu olarak, kentsel bölgelerin nüfusu da artmıştır. 14. yüzyılda, her ne kadar yaşanan Kara Veba Salgını Avrupa kentlerinin nüfusunu önemli ölçüde azaltarak kentleşmeyi sekteye uğratsa da Rönesans döneminin özellikle kültürel kazanımları ve ticari faaliyetlerin artarak devam etmesi kentsel alanları daha da geliştirmiş ve kentleşme ivmesinin bir kez daha hız kazanmasını sağlamıştır (Flanagan W. G., 2010, s. 45). Avrupa toplumlarının coğrafi keşiflerden sonuçlar almaya başlaması ve kolonizasyon girişimleri özellikle başkentler ve diğer merkez şehirlerinin büyümesini daha da hızlandırmıştır (LeGates ve Stout, 2000, s. 20).

Bu açıklamalardan yola çıkarak, yaklaşık olarak 1000 yıl süren Orta çağ dönemi boyunca, Batıda kentleşme sürecinin hızlanması, kentlerinin önemini artırması ve modern kentlerin oluşmasındaki en büyük etken ekonomik faaliyetler olmuştur. Özellikle 15. yüzyılın sonlarında gemi teknolojisinde yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkan coğrafi keşifler ve ticaret devriminden bu yana, kentlerin sayısı ve önemi sürekli olarak artmaya devam etmiştir (Storper, 2013: 2). Ancak, 18. Yüzyıla kadar kentlerin önemi ve sayısı artsa da dünya popülasyonunun büyük çoğunluğu hala kırsal bölgelerde yaşamını sürdürmekteydi. Avrupa ülkeleri ve elbette dünyanın geri kalanı yaşanan neolitik devrim ve ticaret devriminin ardından kentlerin önemini doruğa çıkaracak ve Sanayi Devrimi olarak adlandırılacak yeni bir devrimin eşiğine gelmişti.

Sanayi Devrimi, 18. Yüzyılın ortaları ve 19. Yüzyılın başlarında, önce İngiltere’de başlayan ve ardından Avrupa ülkelerinin geri kalanına hızla yayılan insan ve hayvan gücünün yerini makineleşmenin almasına dayanan süreci ifade etmektedir (Giddens ve Sutton, 2014: 104). Hızlı bir şekilde bütün Avrupa ülkelerini etkisi altına alan sanayi devrimi ekonomik, sosyal ve kültürel açılardan toplumsal yaşamda o döneme kadar görülmemiş değişimlere neden olmuştur. Sanayileşme süreci en temelde endüstri makinelerinde, özellikle tekstil üretim makinelerinde, buhar makinelerinde ve kömür kullanım yöntemlerinde yaşanan gelişmeler üzerine tanımlanmaktadır. Ancak, makineleşme veya üretim teknolojisi ile doğrudan bağlantılı olmayan bir dizi önemli değişiklik de makineleşme süreciyle aynı dönemde ortaya çıkmış ve bütün bu gelişmeler birbirinin yarattığı etkiyi arttırmıştır. Örneğin tarımda makineleşme üretim hızını ve verimliliği artırmış, bu gelişmeye ek olarak sağlık ve biyoloji alanlarındaki gelişmeler sayesinde bitki ve hayvan yetiştiriciliği hızlı bir gelişim göstermiş, bu yenilikler toplumsal yaşamda makineleşmenin sağladığı etkiyi daha da arttırmıştır (Flanagan, 2010: 47).

Toplumsal yaşamın farklı alanlarında yaşanan değişimlerin en köklüsü ekonomik yapı ve üretim ilişkileri ekseninde gerçekleşmiştir. Sanayi devrimine kadar aile bireyleri ekseninde gerçekleştirilen üretim aktiviteleri kitlesel bir şekilde fabrikalarda gerçekleşmeye başlamış ve makineleşmeye dayalı fabrikalar üretimin merkezine geçmiştir. Üretim küçük ölçekli olmaktan çıkarak kitlesel üretim anlayışına geçmiş, kırsal alanda istihdam azalmış ve kentsel bölgelerde kurulan fabrikalarda çalışacak insan ihtiyacı hızla artmıştır (Zencirkıran, 2020: 25-27).

Bu gelişmeler doğrultusunda, 19. yüzyıl Avrupa'sı hızlı bir kentleşme hareketine sahne olmuştur. Sanayileşme sürecinin yarattığı etkiyle birlikte kırsal toplumlardan sanayileşmiş kentsel yapılanmalara doğru son derece hızlı bir geçiş yaşanmıştır (Slattery, 2015: 13). Tarımsal alanda yaşanan negatif dönüşümler (kuraklık, toprakların sermayedarlarca satın alınması, emek gücünün etkisinin azalması vb.), bu bölgelerde yaşayan bireylerin geçimlerini sağlayabilmek uğruna kentsel alanlara kitlesel olarak göç etmesine neden olmuştur. Bu nedenle, sanayi devrimiyle birlikte Avrupa ülkelerinde nüfusu yüz binleri aşan çok sayıda kent yerleşimi ortaya çıkmıştır (Zencirkıran, 2020: 27). Sanayi kenti olarak tanımlanan bu dönemin kentsel bölgeleri sadece teknolojik ilerlemelerden kaynaklı olarak kendinden önceki dönemlerin kentleşmelerinden ayrılmamaktadır. Sjöberg'e göre, sanayi kentleri yoğun sanayileşme hareketine ek olarak, rasyonel bir örgütlenmeye, evrensel gerekçelere dayandırılmış bir istihdam biçimine, kentsel bölgeyi aşan ekonomik yapılanmalara, kitle iletişime, otonom bir eğitim sistemine ve başarıya dayalı bir sınıf sistemine sahip olması gibi pek çok niteliği içerisinde barındırmaktadır (Sjöberg, 1960: 52).

20. yüzyıla gelindiğinde bu dönemi iki ayrı süreç olarak düşünmek mantıklıdır. İlk olarak, 20. Yüzyılın ilk yarısında kırsal alandan kentsel bölgelere göçün hızla devam etmesi, teknoloji ve sağlık alanındaki ilerlemeler gibi faktörlerle kent nüfusu artmaya, kentsel bölgelerin fiziki açıdan kapladığı alanlar genişlemeye ve kentin toplumsal yapısı çeşitlenmeye ve karmaşılaşmaya devam etmiştir. 20. Yüzyılda, kentsel alanlarda yaşanan bu hızlı gelişmeleri sekteye uğratan yegâne olaylar ise ülke sınırlarını aşan küresel dünya savaşları olmuştur (Canatan, 2019: 92-93). Bu dönem, kent ve kentleşme kavramlarının artık sanayileşme, siyaset, ekonomik yapı, hukuk, göç, etnisite, sınıf gibi kavramlarla tamamen iç içe geçtiği ve birlikte anıldığı döneme geçiş olarak da ifade edilmektedir. 20. yüzyılın başlarından itibaren, kentler birer üretim merkezi haline gelmiş ve Sanayi

Devrimi'yle başlayan ucuz istihdam alanlarının artışı ve ulaşım teknolojileri sayesinde, şehirlerde nüfus olağanüstü oranlarda artış göstermiştir (Davis, 2000, s. 7).

20. yüzyılın ikinci yarısında, yani 2. Dünya Savaşı'nın bitişini takip eden süreçte ise, sanayi üretim merkezi olarak işlev gören kentler hızla yerini bilgi toplumu olma yolunda, hizmet sektörünün egemen olduğu bir anlayışa bırakmaya başlamıştır. Bu dönemle birlikte, fabrika gibi sanayi üretim merkezleri kentsel bölgelerin dışına, hatta 3. Dünya ülkelerine taşınmaya başlamış, kentsel bölgeler mavi yaka ve beyaz yaka gibi tanımlamalarla anılan hizmet ve kamu sektörüne dönük kesimlerin ihtiyaçlarına göre şekillenen mekanlar toplamı haline gelmeye başlamıştır. Özellikle 1990'lı yılların başlarından itibaren alışveriş merkezleri, beş yıldızlı oteller ve iş merkezleri büyük kentsel mekanları daha önce görülmemiş bir hızla işgal etmeye başlamıştır. Ayrıca ekonomik yapıda ortaya çıkan değişimler hizmet sektörünün önemini artırmış, bu sektörde çalışmakta olan yeni orta sınıflar ile rant ekonomisi sayesinde kısa sürede zenginleşen kesimler, kent dışında oluşturulan ve “zengin gettoları”, “güvenlikli siteler”, “banliyöler” olarak adlandırılan yeni prestij alanlarında yaşamaya başlamıştır. Alt gelir grubunu oluşturan ya da izole edilen dini, kültürel, etnik kesimler ise “getto” ya da “slum/gecekondu” gibi dezavantajlı noktalarda yaşamaya başlamıştır. Bütün bu süreç neticesinde, kentsel yaşamdaki ikili yapılar çok daha belirgin ve çözülmesi zor bir hal almıştır (Gottdiener ve Hutchison, 2011, s. 114-121).

Kentlerin tarihsel gelişimiyle ilgili buraya kadar yapılan açıklamalardan yola çıkarak, kentsel mekanların toplumlar tarafından farklı dönemlerde farklı ihtiyaç ve hedefler doğrultusunda ortaya çıktığı ve şekillendiği görülmektedir. Kent ve kentleşme süreçlerinin tarihsel dönem içerisindeki bu değişimi elbette pek çok düşünürün de dikkatini çekmiştir. Özellikle Orta çağ ticaret devrimi, kolonizasyon, Rönesans, Sanayi Devrimi, küreselleşme, neoliberal politikalar gibi süreçlerin kentsel bölgeleri kökten değiştirerek bir anlamda toplumların yaşam tarzını dönüştürmesi, kent ve toplum ilişkisine dair açıklamaları ve araştırmaları bir anlamda kaçınılmaz hale getirmiştir.

1.2.2. Türkiye’de Kentsel ve Mekânsal Gelişim Süreçleri

Türkiye’de kentleşme süreci dikkate alındığında, özellikle tarihsel süreçte Batı Avrupa’da gözlemlenen kentleşme süreciyle belirli çeşitli ortaklıkların ve farklılıkların varlığından bahsedebiliriz. Burada belirtilmesi gereken husus, Türkiye’de kentleşme süreci ile kastedilen tarihsel sürecin özellikle geç Osmanlı Dönemini de içine aldığı gerçeğidir. Türkiye’de kentleşme süreci pek çok ismin de aynı yolu izlediği şekilde, dört döneme

ayrılarak ele alınmaktadır; Geç Osmanlı dönemi, Erken Cumhuriyet dönemi, 1950-1980 arası çok partili dönem, 1980-darbe sonrası dönem ve 2000'li yıllara tekabül eden neo-liberal politikalar ve sermaye eksenli kentleşme dönemi.

Osmanlı dönemi kentleşme süreçlerinin bu bölüme dahil edilmesindeki temel sebep özellikle Cumhuriyet döneminin ilk çeyrek yüzyılında uygulanan kent politikaları ve gerçekleşen kentleşme süreçlerinin Osmanlı dönemi kentleşme faaliyetlerinden tamamen ayrı ya da kopuk bir süreç olmamasıdır. Özellikle Tanzimat Döneminin ardından yaşanan kentsel gelişmelerle Erken cumhuriyet dönemi kentsel gelişmeleri, belirli farklılıklar ve kopuşlar barındırmakla birlikte, çeşitli paralellikler de göstermektedir. Bu doğrultuda, Cumhuriyet döneminin kuruluşundan başlayarak çok partili hayata geçişi de içerisine alan ve Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar süren dönemin kentleşme süreçlerine değinmeden önce Osmanlı Dönemi kentleşme süreçlerinin açıklanması önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde yaşanan kentleşme sürecini Tanzimat öncesi Klasik Dönem ve Tanzimat sonrası Modernleşme Dönemi olarak ayırmak mümkündür. (Kömürcüoğlu, 2019: 45). 18. Yüzyıl öncesi dönemi ifade eden Klasik Dönem Osmanlı kentleşmesinde, toplumun çok büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayanan üretim ilişkileriyle meşgul olduğu ve nüfusunun çoğunluğunun kırsal yerleşimlerde ikamet ettiği görülmektedir (Quataert, 1985: 1556). Bu dönemde, imparatorluğun idari sistemi merkezi otorite ekseninde işleyen eyaletler şeklinde örgütlenmiştir. Kent yerleşimlerinin idaresi ise, merkezi yönetim tarafından tayin edilen bu yöneticiler tarafından sağlanmaktadır (Tuna, 2017: 286-287). Merkezi yönetim mutlak bir kontrol çabasıyla kentsel yerleşimleri idare etmeye çalışmasına rağmen, dönemin teknolojisinin yetersizliğine paralel olarak, uzak mesafelerin kontrolünün zor olması bu durumu zaman zaman sekteye de uğratmaktaydı. Ayrıca, klasik dönem Osmanlı kentlerinde yaşayan kentli nüfus, kırsal nüfus ile kıyaslandığında son derece sınırlıdır. Bu durumun temel sebebi ise tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin kırsal alanlarda daha geniş imkânlar sunması ve kentlerdeki iş gücünün sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. (Şengül, 2009, s. 107-108).

Farklı tarihsel dönemlerdeki ve farklı coğrafyalardaki kentsel gelişmelerde görüldüğü gibi, klasik dönem Osmanlı kentlerinde de mekânsal ayrışmalar ve kümelenmeler görülmektedir. Bu dönemin Osmanlı kentlerinde gözlemlenen mekânsal ayrışmalar, çok-uluslu bir imparatorlukta bekleneceği üzere, etnik ve dini gruplar arasındaki mekânsal ayrışmalardır. Özellikle İstanbul ya da İzmir gibi imparatorluğun

büyük kentlerinde, Müslüman, Rum, Yahudi ve Ermeni grupların yaşadıkları mahalleler o etnik/dini gruplara “ait” kentsel mekanlar olarak görülmektedir ve bu kentsel mekanlar sadece soyut sınırlarla değil, doğrudan sokak kapısı ya da mahalle kapısı gibi fiziki sınırlarla da birbirlerinden ayrılmaktadırlar. (Bal, 2018, s. 407).

Tanzimat dönemiyle birlikte başladığı kabul edilen Osmanlı kentleşme sürecinin modernleşme dönemi, başta İstanbul olmak üzere, kentsel yapıda ve kentleşme pratiklerinde bir dizi önemli dönüşümün yaşandığı bir tarihsel aralık olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, Osmanlı kentleşmesinin modernleşme dönemi Erken Cumhuriyet dönemi kent politikalarını da belirli ölçüde etkilemesi ve paralellik göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Tanzimat Fermanı ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte devletin çöküşüne mâni olmaya çabalayan Osmanlı Devleti hem Avrupa’daki gelişmeleri takibe alarak hem de kapitalist ekonomi ilişkilerine uyum sağlamaya çalışarak devletin kurtuluşuna yönelik ortaya atılan dört fikir akımından biri olan bir batılılaşma/modernleşme sürecini başlatmıştır (Kaçmazoğlu, 2013: 67-68). Bu sürecin kaçınılmaz sonucu olarak, Osmanlı toplumunun ekonomik ilişkilerinde, sosyal ve idari yapısında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu hızlı dönüşüm süreci ise, en başta başkent İstanbul olmak üzere ülkenin önemli kentlerindeki idari yapılanmaları, fiziki görünümü ve sosyal ilişkileri dönüştürmeye başlamıştır (Kömürcüoğlu, 2019: 67).

İlk olarak, 1838 tarihinde yürürlüğe giren Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması devletin kapitalist üretim ilişkilerine eklenmesinin ve liberal ekonomiye geçişinin resmi başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Yürürlüğe giren bu anlaşma ile, asırlardır kentlerde devam eden geleneksel ticari yapılanmaların ve üretim biçimlerinin yanında, modern ekonomi faaliyetleri ve kurumları da eklenmeye başlamış ve kentlerin ticari mekanlarına ek olarak yeni bankalar, sigorta şirketleri, çeşitli iş hanları ve modern yapılar kentlerde yerini almaya başlamıştır. Özellikle Batı ile kurulan ilişkiler sonucunda ortaya çıkan bu dönüşümler beraberinde ulaşım ve iletişim temelli yeni kurumları da zorunlu hale getirmiş ve kentsel bölgelerde ayrıca modern liman, demir yolları ve posta merkezleri inşa edilmeye başlanmıştır (Tekeli, 1982: 34-35).

Yaşanan ekonomik ve idari değişimlerle birlikte, modernleşme sürecinin kentsel yaşamda yarattığı sosyal ve kültürel yenilikler Osmanlı toplumundaki klasik tabakalaşmaları ve kentlerindeki asırlardır süregelen mekânsal ayrışma biçimlerini de dönüştürmüştür (Tekeli, 1998, s. 7). Modernleşme sürecinden önce, imparatorluğa ait

merkezi otoriteye mutlak bağı kurumsal yapılar dönüşüme uğramaya başlamış, ekonomi temelli tabakalaşma ve toplumsal sınıf farklılıklarının oluşmaya başlamasıyla da kentlerdeki dini/etnik temelli mekânsal farklılaşmalara sınıfsal farklılıklara ve tabakalaşmaya dayalı mekânsal farklılaşma ve kümelenme biçimleri de eklenmiştir. (Bal, 2018, s. 407-409). Tanzimat öncesi klasik kentleşme döneminde, etnisite, din ve mezhep farklılıklarına dayalı olarak ayrılmış mekânsal kümelenmeler de yerini yeni tür mekânsal ayrışmalara ve kümelenmelere bırakmaya başlamıştır. Tanzimat sonrası modernleşme döneminin toplumsal yaşamın hemen her noktasında yarattığı dönüşümlerle birlikte, toplumsal tabakalaşmalar ve sınıflar ekseninde farklılaşmış yeni bir kentlileşme süreci deneyimlenmeye başlamıştır. Ek olarak, Osmanlı modernleşmesi kapsamında sağlık konusunda çeşitli gelişmelerin yaşanması ve yine 19. Yüzyılda devletin kaybedilen savaşlar neticesinde Balkan yarımadasında devamlı olarak toprak kaybetmesiyle birlikte, bu bölgeden göç etmek zorunda kalan Türk-Müslüman kesimlerin şehirlere göç etmeye başlaması kentsel bölgelerde popülasyonu arttırmaya başlamıştır (bu göçlerden en fazla etkilenen kent İstanbul'dur). Kentlerde yaşanan bu ani nüfus artışı özellikle kentin kenar mahallelerinde yeni göçmen mahalleleri ve yoksul yerleşim alanları oluşturmaya başlamıştır (Tekeli, 1998, s. 2). Ayrıca, 1829 tarihinde yürürlüğe giren Tanzimat Fermanı'yla birlikte başladığı varsayılan Batılılaşma politikalarıyla birlikte, modernleşme projesinin etkisi altında devletin kurumsallaşması ve yeni bürokrasinin oluşmasına paralel olarak kent merkezlerinde yeni devlet daireleri kurulmuştur (Tekeli, 1982, s. 25). Bu gelişmeler sonucunda, şehir merkezleri büyümeye başlamış, mekanların işlevleri artmış ve çeşitlenmiş, kentteki modern ve geleneksel kesimleri temsil eden toplumsal gruplar sosyal olarak farklılaşmaya başlamıştır. Mekânsal açıdan ortaya çıkan bu hızlı dönüşümlerin yanında, modernleşme girişimlerinin kent politikaları ve idari yönetim kapsamında da uygulanmaya başlanması kentlerin idari yapısını ve yönetimlerini de etkisi altına almıştır.

Özellikle Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında kentsel yaşamın idari, ekonomik, mekânsal, sosyal ve kültürel noktalarında görülen bu hızlı dönüşümlere ve devam eden eski ve yeni kentsel sorunlara rağmen –birçoğu yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de varlığını sürdürmüştür-, Osmanlı dönemi kent politikaları ve kent yapısı sonraki dönemlerde yeni kurulacak Cumhuriyet rejimine olumlu miraslar da bırakmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti İstanbul ve İzmir başta olmak üzere çeşitli büyük kentlerde oturmuş bir kentsel yapıyı, tam anlamıyla örgütlenmesini tamamlamamış olmakla birlikte bir belediye yapılanmasını Osmanlı'dan devralmıştır (Tekeli, 1998, s. 3).

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 tarihine kadar Türkiye'de kentleşme süreci son derece yavaş ilerlemiştir. Altı temel ilkedен biri olan devletçilik politikası ekseninde, başta yeni başkent Ankara olmak üzere, Anadolu'nun belirli şehirlerinde yoğunlaşan ekonomik yatırımlar da bu dönemde kentleşmenin hız kazanmasına kayda değer etki sağlayamamıştır. Kuruluş tarihinden Demokrat Parti'nin iktidara gelişi ve Marshall Yardımlarının ülkeye sağlandığı 1950'li yıllara kadar olan yaklaşık çeyrek asırlık zaman diliminde, ülkedeki kır-kent nüfusu arasındaki değişim son derece stabil seyretmiştir. 1927 yılında yaklaşık olarak 13 milyon 648 bin nüfusa sahip Türkiye'nin %24.22'lik kısmı kentlerde yaşarken, 1950 yılına gelindiğinde nüfusu neredeyse %50 oranında artmasına rağmen kentsel nüfusun genel nüfusa oranı hemen hemen aynı noktada, %25 bandında kalmıştır (TÜİK, 2023).

Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyıldaki kentleşme süreci ele alındığında, ifade edildiği gibi, çeşitli açılardan Osmanlı Devleti kent politikalarının devamı niteliğindeyken, belirli noktalardaysa ulus-devlet anlayışı doğrultusunda farklı bir çizgi seyrettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan en temel kentsel gelişim kentsel politikaları şekillendiren modernleşme sürecinin sürdürülmesi olmuştur. Osmanlı Devleti ve ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik yapıları örtüşmemesine rağmen, Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında temel alınan Modernleşme/Batılılaşma süreci önemli ölçüde Osmanlı'nın son döneminden miras alınmış uygulamalardır (Çavuşoğlu, 2014: 45). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Tanzimat Fermanı ile uygulanmaya başlanan modernleşme politikaları, Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında, elbette çeşitli dönüşümler ve farklılıklar barındırmakla birlikte, güçlendirilerek devam ettirilmiş ve Batılı/Modern kentleşme politikaları uygulamaya koyulmuştur.

Osmanlı Devleti son yüzyılına kadar bünyesinde birçok farklı milletten ve dinden gruplar barındıran çok-uluslu bir devlet görünümündeyken, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin demografik yapısı incelendiğinde nüfusunun %80'inden fazlasını Türk nüfusunun oluşturduğu görülmektedir. Bu demografik yapı yeni kurulan cumhuriyet rejimi için dönemin hâkim Batı ideolojisinin ürünü olan ulus-devlet politikalarının uygulanabilirliğini mümkün kılmıştır. Hedeflenen ulus-devletleşme sürecinin önemli bir ayağını da elbette kent yerleşimleri oluşturmuştur. Bu nedenle, Erken Cumhuriyet Döneminin ulus-devlet politikaları kentlerin fiziki, idari ve sosyal yapısını kaçınılmaz olarak etkilemiş ve dönüştürmüştür (Kömürcüoğlu, 2019: 91-93).

İlhan Tekeli'ye göre, yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin uyguladığı modernleşme projesi ve erken dönem cumhuriyetin kentleşme süreci iç içe bir süreç olarak değerlendirilmelidir. Dönemin Modernleşme/Batılılaşma ve ulus-devlet inşa etmeye dönük politikaları üç noktada kentleşme sürecini etkisi altına almıştır. Bunlar ilk olarak, yıllardır süregelen merkez konumdaki İstanbul kenti yerine milli mücadele boyunca bir merkez olarak işlev gören Ankara'nın başkent olması, demiryollarına özel bir önem gösterilerek yeni kurulan ülkeyi “demir ağlarla örmek” ve demiryolu hatları boyunca uzanan çeşitli Anadolu kentlerine fabrika, atölye vb. üretim mekanları inşa etmektir (Tekeli, 1998: 5).

Erken dönem Cumhuriyetin kentleşme sürecini doğrudan etkileyen bu üç noktayı açıklamak gerekirse, ilk olarak, yüzyıllardır merkezi bir otorite etrafında gelişen imparatorluğun merkez şehri konumundaki İstanbul yerine, Kurtuluş Mücadelesi boyunca merkez konumda kullanılan ve meclisi de içinde barındıran Ankara kenti başkent ilan edilmiştir. Bu tercihin ardında yatan sebep ise, Osmanlı modernleşme sürecinin merkezi ve Osmanlı modernleşmesinin simgesi olan İstanbul kentine karşılık, yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin ve Cumhuriyet modernleşmesinin simgesi olan Ankara kenti seçilmiş olmasıdır. Böylece Osmanlı modernleşmesinin simgesi olan İstanbul'a karşılık, Cumhuriyetin modernleşmesinin mekânsal simgesi olan Ankara kenti ön plana çıkarılmıştır (Tarhan, 2017: 110-111).

İkinci önemli nokta, Erken Cumhuriyet döneminde özellikle demiryolu ulaşımına verilen büyük öneme dayanmaktadır. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde, Avrupalı ülkelerinin ve elbette büyük şirketlerin zengin doğal kaynaklara sahip Orta Doğu coğrafyasına ulaşımını kolaylaştırma gayesiyle İstanbul merkez alınarak inşaa ettiği ve demiryolu hatlarının birbirinden kopuk seyrettiği bir demiryolu ulaşım hattı bulunmaktaydı. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, devletçilik politikasının da etkisiyle, ilk olarak mevcut demiryollarının tekeli devlet bizzat eline almış ve ardından Ankara merkez konumda olacak bir anlayışla demiryolu hatlarını Anadolu coğrafyasının kilit noktalarına ulaşımı mümkün kılacak bir planla geliştirerek bir bütünlük sağlama yoluna gitmiştir (Tekeli, 1998: 5).

Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılında kentsel gelişmeyi etkisi altına alan son gelişme ise, yeni rejimin benimsediği kalkınmayı hedefleyen devletçi ekonomi politikaları ekseninde şekillenmiştir. Bu politikalar doğrultusunda, Ankara dışındaki Anadolu kentlerinde kurulan fabrikalar ve atölyeler gibi üretim mekanlarına ulaşımın demiryolları vasıtasıyla kolaylaşması ve ülke ekonomisinde bu kentlerin de belirli bir söz sahibi olması

mümkün hale getirilmiştir. Bu politikalar neticesinde, Anadolu kentlerinin yeni rejime daha hızlı uyum sağlaması, modernleşme sürecine dahil edilmesi ve kentleşme sürecinin verimli bir şekilde artırılması hedeflenmiştir (Tekeli, 1998: 5-6)

Cumhuriyet döneminin yaklaşık olarak ilk 25 yıllık dönemdeki kentsel gelişimine dair yapılan açıklamalar göz önüne alındığında, bu dönemin kentleşme politikalarında bir ulus-devlet yaratma arzusunun ve devletçilik ilkesinin etkileri açıkça görülmektedir. Ayrıca, kent politikalarının önemli ölçüde yeni başkent ve modernleşmenin mekânsal temsili olarak değerlendirilen Ankara kenti ekseninde gelişim gösterdiği ifade edilebilir. 600 yıllık bir dönemde mutlak bir otorite tarafından yönetilen imparatorluğun ve saltanatın merkez üssü ve sembolü konumundaki kozmopolit demografiye sahip İstanbul kentine karşılık, Batılı/Modern politikalarla yeni kurulan ulus-devletin mekânsal temsili, Anadolu'nun merkezinde yer alan ve diğer kentlere bir örnek teşkil eden yapısı nedeniyle Ankara kenti erken Cumhuriyet dönemi kentleşme politikalarının şekillendiği merkezi bir konuma alınması bu gerçeğin en önemli göstergesidir. Diğer yandan, Türkiye'nin coğrafi olarak stratejik konumdaki pek çok kentinde çeşitli üretim mekanları ve devlet kurumları inşa edilmesine, rejimin benimsenmesi ve geliştirilmesine yönelik çeşitli çalışmalara rağmen bu dönemde ülke çapında kolektif bir kentsel gelişim sürecinden bahsetmek oldukça zordur. Ayrıca, yeni rejimin uyguladığı pek çok kentleşme, sanayileşme, kalkınma politikalarına rağmen, ülke ekonomisi hala büyük oranda tarımsal faaliyetlere bağlı durumdadır ve kırsal bölgelerde makineleşmenin yetersizliğinden kaynaklı insan gücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeplerden dolayı, erken Cumhuriyet Dönemi kentsel gelişimi belirtilen engellerden dolayı istenilen düzeyde seyretmemiş ve kentsel nüfusun artışı son derece sınırlı kalmıştır (Özer, 2016: 274).

İfade edildiği üzere, Cumhuriyet döneminin ilk çeyreğinde, kentsel gelişmeler bir Batılılaşma/Modernleşme ekseninde ilerlemiş ancak son derece sınırlı bir gelişim kaydetmiştir. 1950'li yıllara gelindiğindeyse hem yerel düzeyde hem de küresel düzeyde yaşanan bir dizi yeni gelişme sonucu Türkiye hızlı bir kentleşme sürecine girmiş, bu hızlı kentleşme süreciyle birlikte yeni mekânsal ayrışma ve kümelenme biçimleri de kentsel alanlarda ortaya çıkmaya başlamıştır.

1950'li yıllarda dünyadaki neredeyse bütün ülkeleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, savaş sonrası kalkınmayı mümkün kılacak küresel ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmış, küresel çapta bir örgüt olarak NATO oluşturulmuş ve dünya komünist doğu ve kapitalist batı ekseninde kutuplaşma

eğilimine girmiştir. Türkiye’de ise, 1946 yılından itibaren tek partili siyasi yaşam yerini çok partili döneme bırakmış, 1950 seçimlerindeyse kuruluştan bu yana iktidarda olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) yerini liberal ekonomi anlayışını benimsemiş iddiasındaki Demokrat Parti’ye (DP) bırakmıştır. Küresel ve ulusal düzeylerde ortaya çıkan bu gelişmeler kaçınılmaz olarak Türkiye’nin kentsel yapısını, kentleşme süreçlerini ve mekânsal niteliklerini etkilemiştir. Demokrat Parti’nin 1950 yılından iktidara gelişinden 1980 askeri darbesine kadar olan 30 yıllık süreci kapsayan bu dönemde, kent yaşamını hem mekânsal hem de toplumsal açıdan etkileyen gelişmeler şu şekilde sıralanabilir;

- 2. Dünya Savaşı’nın ardından yaşanan küresel gelişmeler
- Marshall Yardımları ve tarımda makineleşme süreci
- İç göç
- Çarpık kentleşme
- Enformel sektörün gelişimi
- Kentlerde ikili yapı (Gecekondulaşma ve Apartmanlaşma)
- Planlı kentleşme girişimleri

Maddeler halinde belirtilen bu gelişmeleri belirli bir tarihsellikte açıklamak gerekirse, 2. Dünya savaşının ardından totaliter rejimlerin mağlup olması ve akabinde yaşanan kapitalist/liberal Batı ve komünist/sosyalist Doğu gerilimi küresel dünyaya dahil olma çabasındaki Türkiye’yi de kaçınılmaz olarak etkilemiştir. 2. Dünya Savaşı’nın sona erme evresinde, o ana kadar tarafsız bir konumda olan Türkiye tercihini Batı ülkelerine yakınlaşmaktan yana kullanmış ve yeni iktidar da politikalarını bu tercih doğrultusunda şekillendirme eğiliminde olmuştur.

27 yıllık CHP iktidarının ardından başa geçen Demokrat Parti iktidarı ilk iş olarak devletçi-kalkıncı politikalarından uzaklaşmaya başlayarak, küresel gelişmelerin etkisiyle, çok daha fazla piyasa ekonomisine doğru yönelmeye başlamıştır (Tekeli, 1998: 116-117). Yine bu dönemde ekonomik olarak, başta Avrupa ve ABD olmak üzere, savaşın ardından küresel ekonominin kalkınmasını, savaşın yıkıcı etkilerinin onarılmasını hedefleyen, politik olarak yükselen komünizm/sosyalizm tehdidini baskılamayı amaçlayan Marshall Planı kapsamında Türkiye’ye çeşitli yardımlar yapılmıştır (Tekeli ve Erder, 1978: 304). İktidar değişimi, liberal kalkınma modeline geçiş ve Marshall Planı kapsamında gerçekleşen yardımlarla birlikte, tarımda makineleşme sürecine geçilmiş, özellikle traktör sayısında büyük artışlar yaşanmış, bu gelişmelerin sonucunda da tarımsal üretimde verim

artış göstermiştir. Tarımda makineleşmenin verimi arttırması ise, kaçınılmaz olarak tarımsal faaliyetlerde kas gücüne duyulan ihtiyacın azalmasına neden olmuştur. 1950’li yıllardan itibaren kırsal alanda ihtiyaç duyulan iş gücünün azalmaya başlaması, köylerden kentsel bölgelere doğru bir iç göç hareketine neden olmuştur. Yaşanan iç göçleri tetikleyen diğer nedenler ise, kara ve demiryolu ulaşımının kolaylaşması, kentsel bölgelerin çeperlerinde iş gücüne ihtiyaç duyan üretim mekanlarının sayısının bir miktar artması olarak sıralanabilir.

Yaşanan bu gelişmelerle birlikte, 1950’li yıllara kadar kentsel gelişim ve kentsel nüfus artışı çok büyük oranda yeni başkent Ankara ile sınırlı seyrederken, bu dönemle birlikte başta İstanbul olmak üzere ülke çapında pek çok kentte kentlileşme hızı artış göstermiştir. İlk etapta, iç göç hareketini gerçekleştiren kesim çoğunlukla topraksız köylü ailelerden oluşurken, zamanla bu iç göç hareketine diğer kırsal kesim aileleri de katılmış ve göç süreci artarak hız kazanmıştır (Tekeli, 1998: 12). Dönemin kır-kent demografisini belirten TÜİK verileri incelendiğinde de kır-kent nüfusunun yıllara göre artarak ilerleyişi göze çarpmaktadır (TÜİK, 2020).

Yıl	1950	1960	1970	1980
Kent nüfusu	5.244.337	8.859.731	13.691.101	19.645.007
Toplam nüfusa oranı	(%25,00)	(%31,90)	(%38,50)	(%43,90)
Köy nüfusu	15.702.851	18.895.089	21.914.075	25.091.950
Toplam nüfusa oranı	(%75,00)	(%68,10)	(%61,50)	(%56,10)
Toplam	20.947.188	27.754.820	35.605.176	44.736.957

Tablo 1.2.2.1. 1950-1980 Türkiye’de Kır-kent Nüfusu ve Oranları

1950’li yıllardan başlayarak, köyden kente ilk göç dalgasını oluşturan kesimler özellikle iş bulma ve barınma konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu sorunun sebepleriye, göç eden kırsal kesimin eğitim seviyesi açısından son derece sınırlı olması, ekonomik sermayede yoksun olması ve bu nedenle sosyo-ekonomik açıdan kentsel yaşamın alt kesimlerini oluşturmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu yetersizliklerden kaynaklı olarak, ilk dönem köyden kente göç eden gruplar seyyar, geçici, kas gücüne dayanan, zor şartlar barındıran işlerde faaliyet göstermişlerdir. Barınma gereksinimlerini ise, ilerde kent yaşamının önemli bir parçası haline gelecek olan, mekânsal ayrışmanın ve kümelenmenin Türkiye’ye özgü önemli bir örneği kabul edilen “gecekondu” olarak adlandırılan illegal yapılar aracılığıyla sağlamaya çalışmışlardır.

Gecekondulaşma süreci olarak belirtilen bu kentsel kümelenme biçimi 1950’li yıllardan başlayarak hızla büyümüş, zaman içerisinde yerel yönetimlerin belirlediği kent sınırlarının bile dışına çıkarak genişlemiştir. Plansız ve enformel olarak ilerleyen gecekondulaşma sürecinin kaçınılmaz sonucu ise, kentsel bölgelerde gözlemlenen çarpık kentleşme, ulaşımında yetersizlik ve altyapı eksikliği gibi türlü yeni sorunlar olmuştur (Koyuncu, 2019: 362-363).

Türkiye’nin kentleşme sürecinin 1950-1980 yılları arasında kalan 30 yıllık döneminde kentsel yaşamda görülen bir diğer gelişme hızlı apartmanlaşma süreci olmuştur. Gecekondu kentsel bölgelerin çeperlerinde yoğunlaşma eğilimi gösteren yoksul kesimlere ait mekânsal kümelenmeler, apartmanlar ise kentin merkez bölgelerinde konumlanmış ve daha çok orta ve üst sınıflara hitap eden kent mekânları olarak varlığını sürdürmüştür. Bu yeni gelişme ayrıca, Türkiye’deki önemli mekânsal ayrışma biçimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Enformel gecekondulaşma ve formel apartmanlaşma süreçleri, başta İstanbul olmak üzere, Türkiye’deki bütün büyük kentlerde ortaya çıkan önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde, ayrılmış mekanlar olarak gecekondu bölgeleri ve apartman bölgeleri kentsel yaşamda ikili bir yapı meydana getirmiştir (Tekeli, 1998: 2). Bu ikili yapı kentsel yaşamda sadece fiziki olarak gözlemlenen bir ayrışmanın çok daha ötesinde, ekonomik, sosyal, kültürel anlamlar barındıran bir mekânsal ayrışma biçimi olarak nitelenmektedir. Ortaya çıkan bu gelişme, kentsel bölgelerde bir toplumsal tabakalaşma ve bunun sonucunda kent yaşamında bir mekânsal ayrışma ve kümelenme örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin apartman bölgeleri modern ve kentli kimliklerini üstlenirken, gecekondu bölgeleri kırsal bölgeler olmamasına rağmen kırsal pratiklerin devam ettiği, kent yaşamına da uyum sağlayamayan/adapte edilmeyen kendine özgü bir gecekondu kültürüne sahip olmuştur¹.

1960’lı yıllardan itibaren, Türkiye’de kentsel yaşamı etkisi altına alan bir dizi yeni gelişme ortaya çıkmıştır. 1960 yılında gerçekleştirilen askeri darbe ve darbe sonrası uygulanmaya başlayan 1961 tarihli yeni anayasa, Türkiye’nin toplumsal yapısını pek çok

¹Yine bu dönemde yükselişe geçen ve popülerlik kazandığı ilk periyotta kaderci, isyankâr sözlerin ağırlıklı olarak kullanıldığı arabesk müziğin, sinemanın, hatta genellemek gerekirse arabesk kültürün de gecekondu mekanları ve gecekondu insanlarıyla özdeşleştirilmiş olması tesadüf değildir. 1970’li yıllardan itibaren, gecekondu insanların kente adaptasyonunun ve görünürlüğünün artışıyla beraber gecekondu yaşamını sürdüren bireyler kentsel mekanlarda zenginleşmeye ve kentin imkanlarından yararlanmaya başladıkça, arabesk müziğin ritmi, sözleri ve arabesk filmler de daha umutlu, iyimser ve hareketli bir hale bürünmüştür. (Ayrıntılı bilgi ve analizler için bkz. Özbek, 2013; Kongar, 2017).

yönden etkisi altına aldığı gibi, kentsel yaşamı da etkilemiştir. 1961 Anayasası ile, iktidarların bakış açıları görece sol politikalara yönelmeye başlamış, bu yönelim kent idaresi ve yerel yönetimlerde de görülmüştür. 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'de kentleşme süreci ilerlemeye devam etmiş, ancak 1950 ve 1960 yılları arasında kalan 10 yıllık sürece göre, kentleşme hızında kısmi bir yavaşlama yaşanmıştır. Bu yavaşlamanın iki temel sebebinden ilki, sosyal devlet anlayışına paralel sol politikalara yönelen ülke yöneticilerinin kırsal kesimlerdeki üretimi teşvik etmeye başlamasıdır. İkinci neden ise, başta Batı Almanya olmak üzere, Batı ülkelerinin kapitalistleşme/liberalleşme süreciyle üretim kapasitelerini olağanüstü arttırmasından kaynaklı olarak talep ettikleri küresel düzeyde vasıfsız iş gücünün Türkiye'de çok fazla talep görmesi ve bir dış göç sürecinin başlaması olarak açıklanabilir (Tekeli, 1998: 121). Diğer yandan, darbe sonrası dönemde, Türkiye'de kentleşme süreci kısmen kontrollü ve planlı bir seyir izlemeye başlamıştır. 1963 ve 1977 yılları arasında üç defa yürürlüğe giren “Beş Yıllık Planlar” kentleşme süreçlerinin düzenli şekilde ilerlemesini sağlayacak maddeler de içermesi açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Beş yıllık planlar, çarpık kentleşme, sanayi mekanlarının konumlanması ve gecekondulaşma çözüm gerektiren çeşitli sorunlara çözümler içermiştir. Örneğin, trafik ve hava kirliliği sorunları için kent merkezlerindeki sanayi işletmeleri ve üretim mekanları “sanayi sitesi” oluşturacak şekilde kent merkezlerinin çeperlerine taşınmış, gecekonduyla ilgili çeşitli alt yapı ve imar imkanları tasarlanmıştır (Tekeli, 1998: 128).

100 yıllık bir tarihe sahip Cumhuriyetin kentsel gelişim sürecinin 1950'li yıllara kadar olan ilk dönemi büyük çoğunlukla yeni başkent Ankara merkezli üretilen ulus-devlet politikaları ekseninde şekillenmiş, çok-partili döneme geçişle birlikte Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950'li yıllardan 1980 darbesine kadar olan ikinci dönem ise İstanbul'un merkez konumunda olduğu, gecekondulaşma ve apartmanlaşma süreçleriyle ortaya çıkan ikili yapıya dayalı bir hızlı kentleşme süreci ile devam etmiştir. 1980 yılından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara geldiği 2002 yılına kadar olan üçüncü dönemdeyse, küresel dünyaya uyum sağlamış yapısından ve sahip olduğu rant ve kentsel sermaye potansiyelinden dolayı İstanbul hala en önemli ve etkin kent konumunda yer almıştır.

İlhan Tekeli'ye göre, Türkiye'de kentleşme sürecinin bu döneminde üç yeni kentsel gelişme ortaya çıkmıştır. İlk gelişme, küreselleşme, neoliberal kent politikaları ve kentsel sermaye ekseninde dönüşen ve bir “dünya kenti” konumuna yerleşen İstanbul ve

çevresindeki illerde yaşanan kentsel dönüşümlerdir (Tekeli, 1998: 130). Diğer gelişme ise, Tekeli'nin 'kıyılaşma' olarak kavramsallaştırdığı ve ülkenin güney kıyılarında bulunan kentlerde görülen mekânsal değişimdir. Güneyde bulunan kıyı kentlerinde görülen bu değişimin ana sebebi ise 1980'li yıllarda dünyada ve eş zamanlı olarak Türkiye'de etkisini hızla arttıran turizm sektörünün gelişimidir. Turizm sektörünün gelişimine ek olarak, kentsel bölgelerde 'kentli tüketici' kimliği edinmiş olan orta ve üst sınıf grupların yeni yaşam tarzı beklentileri ve beğenilerinde bir değişim yaşanmıştır. Artık, tatil yapmanın bir ihtiyaç olarak görülmeğe başlanması, resmî tatiller, hafta sonları ve yaz mevsimlerini kentsel bölgenin dışında, kıyı kentlerinde geçirme isteği ve yazlık ev sahibi olma arzusu neticesinde Türkiye'nin Akdeniz ve Ege kıyılarında bulunun kentsel bölgeler mekânsal bir değişim içerisine girmiştir. Bütün bu gelişmeler doğrultusunda, turizmin hem özel sektör hem de devlet için bir gelir kapısı haline gelmesi kıyı kentlerinde yeni yazlık konut tiplerinin, sayfiye evlerinin, tatil köyleri ve otellerin yapımını arttırmıştır. Ayrıca, bu bölgelerde seracılık faaliyetlerinin artmasıyla birlikte dış ülkelere çeşitli ürünlerin ihracatının başlaması Türkiye'nin kıyı kentlerindeki mekânsal dağılımı bir anlamda yeniden düzenlemiştir (Tekeli, 2009: 130-131). 1980-2002 arası kentsel gelişim sürecinin üçüncü ve son gelişmesiye, bazı Anadolu kentlerinde sanayi yatırımlarının artmasından kaynaklı görülen kentsel dönüşümlerdir. Denizli ve Bursa başta olmak üzere, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Kayseri gibi illerde ihracatı hedefleyen sanayi üretim mekanlarının çoğalması bu kentlerde önemli mekânsal dönüşümleri beraberinde getirmiştir (Tekeli, 1998: 21).

1980'li yıllar Türkiye'deki demografik yapının da kent nüfusu lehine değiştiği bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana görece istikrarlı bir artış seyreden ülke nüfusu ve kırsal-kent nüfusu oranı, 1980'li yıllarla birlikte hızlı bir yükselişe geçmiştir. 1980 yılında 44 milyona yakın ülke nüfusu sadece 20 yıl sonra %50'den fazla artarak 67 milyonu aşmıştır. Ayrıca, Türkiye'de kentleşme sürecinin ilk dönemi olarak kabul ettiğimiz 1923-1950 yılları arasında son derece dengeli olan, ardından 1980'li yıllara kadar kent nüfusu lehine istikrarlı bir artış gösteren kırsal-kent nüfus oranı, bu tarihten itibaren kent nüfusu lehine olağanüstü bir hızla değişim göstermiştir. 1980'li yıllarda %43 oranında olan kent nüfus oranı devamlı olarak artış göstermiş, 1985 yılında ilk defa kentsel nüfus kırsal nüfusu geride bırakmıştır. Bu dönemde de kırsal kentsel bölgelere göçler devam etmekle birlikte, 20 yıllık süreçte kırsal nüfusun oranı düşmesine rağmen popülasyon görece sabit kalmıştır (TÜİK, 2021).

1980 sonrası dönemde, kentsel nüfusta ve kentsel yapıda görülen dönüşümde çeşitli siyasi ve ekonomik gelişmeler önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, ülkedeki neredeyse bütün toplumsal alanları belli oranda etkileyen 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve bu darbenin bir çıktısı olarak yürürlüğe giren 1981 Anayasası kentsel yapı ve kentleşme süreci dahil olmak üzere Türkiye'nin bütün toplumsal yapısını etkisi altına almıştır. İki yıllık kısa bir sürede yaşanan bu askeri ve idari gelişmeler ve etkinliğini arttıran neoliberal politikalar Türkiye'nin kentsel yapısında önemli dönüşümlere yol açmıştır. Gerçekleşen askerî darbe ve yeni anayasa sonrası uygulamaya koyulan 24 Ocak kararlarıyla birlikte, Türkiye yerel piyasaya yönelik ithal ikameci politikasından vazgeçmiş ve neoliberal politikaları uygulamaya koymaya başlamıştır (Kurtuluş, 2011: 213). Neoliberal politikaların uygulanmasıyla birlikte sanayi yatırımları belirli oranda geri plana atılmış, ardından hem özel sektör hem de iktidar büyük kentsel bölgeleri bir yatırım alanı ve rant mekanları olarak ele almaya başlamıştır. Kentsel bölgelere başlıbaşına bir sermaye ve rant kapısı olarak bakan yaklaşım sonucunda, Türkiye'de kentleşmenin yönü ve mekansal dönüşümler önemli ölçüde şekil değiştirmeye başlamıştır (Şengül, 2009: 138).

1980 yılında yaşanan 12 Eylül Askeri Darbesi ile başladığını ve 2002 yılında AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) hükümetinin iktidara gelişiyle sona erdiğini kabul ettiğimiz Türkiye'de kentleşme sürecinin bu döneminde, kentsel yapıyı etkisi altına alan önemli gelişmeler şu şekilde sıralanabilir; 12 Eylül Askeri Darbesi, hemen ardından uygulamaya koyulan 1981 Anayasası ve 24 Ocak kararları, ithal ikameci politikaların terk edilerek ihracata dönük kalkınma modelinin benimsenmesi, etkisini arttıran neoliberal kent politikaları neticesinde kentsel mekanların sermaye ve rant kapısı olarak değer kazanması, İmar Afları, yeni konut alanları ve son olarak turizm sektörünün gelişimi.

Bu gelişmeleri tarihsel bir çizgide açıklamak gerekirse, 1980 yılında gerçekleşen askeri darbenin hemen ardından uygulamaya başlanan sert ekonomi politikalarındaki amaç dünya ekonomisiyle hızlı bir entegrasyon süreci sağlama ve küreselleşme sürecine dahil olma çabasıdır. Tekeli'nin açıklamasına göre, küresel ekonomilerle iyi ilişkiler kurma ve küresel dünyaya adapte olma gayesi çerçevesinde yeni yönetim bir dizi ekonomi politikası belirlemiştir. 1980 yılına kadar hakim ekonomi anlayışı olan ithalata dayalı ve devletçilik ilkesi çerçevesinde uygulanan ikameci kalkınma politikaları, 24 Ocak kararlarıyla birlikte yerini hızla ihracatı temel alan kalkınma modeline bırakmıştır. Türkiye'de neoliberal politikaların miladı olarak kabul edilen 24 Ocak Kararları ile birlikte ekonomi alanında yaşanan sert değişimler bu nedenle dikkat çekicidir. 1980 ve 2002 yılları arasında,

neoliberal politikalar neticesinde Türk Parasının değeri düşürülmüş, Kamu İktisadi Teşekkülleri'ne (TİK) yüksek zamlar getirilmiş, işçi ve memurların sendikalaşma ve grev faaliyetlerine kısıtlamalar uygulanmış, kamu görevlilerinin maaşları azaltılmış ve emek gücü yerine sermayenin desteklendiği sert politikalar uygulamaya koyulmuştur (Koyuncu, 2015: 37). Toplumsal yaşamda etkileri deneyimlenen bu politikalar ve ekonomi eksenli bütün bu gelişmeler ekonomik ve sosyal yaşantıyı etkisi altına aldığı gibi, kaçınılmaz bir şekilde kentsel yapıda da önemli dönüşümlere neden olmuştur.

Türkiye'de 20 yıllık periyotta cereyan eden iki askeri darbe arasında kalan dönem içerisinde yaşanan kentsel gelişmeleri “Emeğin Kentleşmesi” olarak kavramsallaştıran Şengül, 1980 Askeri Darbesi ile başlayarak ve 2002 yılında AKP'nin iktidara gelişine kadar olan süreç içerisinde yaşanan kentsel gelişmeleri ifade etmek için “Sermayenin Kentleşmesi” kavramını kullanmaktadır (Şengül, 2009: 139). Şengül'ün kentleşme sürecinin bu dönemini sermaye ekseninde kavramsallaştırmasının temelinde 1980'li yıllarda yeni bir politik ve ekonomik tercih olarak ortaya çıkan neoliberalizm sürecinin etkisiyle dönüşen iktidar, kent ve sermaye ilişkisi bulunmaktadır (Aslan, 2022: 89-92). 1980'li yıllardan itibaren, kentsel mekanlar iktidarlar ve yerel yönetimler tarafından desteklenmekte olan sermaye sahiplerinin talepleri ve çıkarları doğrultusunda şekillenen birer yatırım alanı ya da sermaye biçimi olarak görülmeye başlanmıştır. Kamu ve özel sektörün müdahaleleriyle kentsel mekanların birer yatırım alanı haline dönüştürülmesi ve zaman içerisinde özellikle büyük kentlerde görülen altyapı, karayolu, çok katlı alışveriş merkezleri, oteller, gökdelen tarzı büyük yapılar gibi inşaat faaliyetleri kaçınılmaz olarak kentsel mekanların hem fiziki görünümünü hem de toplumsal niteliklerini ve anlamını dönüştürmüştür (Kurtuluş, 2010: 213-214). Özünde ekonomik kalkınma amacıyla uygulanan bu stratejiler kentsel yaşamda kaçınılmaz değişimlere ve kentsel mekânlarda yeni ayrışma ve kümelenme formlarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

İfade edildiği üzere, küreselleşen dünyaya uyum sağlama ve kapitalist dünyaya eklemlenme çabası içerisinde, 1960-1980 yılları arasında işçi ve emek eksenli uygulanan politikalar yerini sermayenin gözetildiği bir anlayışa bırakmıştır. Bu strateji ülkede enflasyonun yükselmesine, işçi gelirlerinin azalmasına neden olmuş, bu olumsuz gelişmeler neticesinde büyük kentlerde yeni yoksul kitlelerin ve yoksulluk mekânlarının ortaya çıkmasının önü açılmıştır (Tekeli, 1998: 20). 1980'li yıllardan itibaren kentsel yaşamda etkisini hızla gösteren sermaye eksenli neoliberal politikaların yarattığı gelir eşitsizlikleri ve ücret politikalarıyla birlikte, kentsel bölgelerde tabakalaşmaların ve sınıfsal

ayrımların özellikle mekânsal ayrışma ve kümelenmelerle belirginleştiği bir dönem olmuştur. Orta sınıfa mensup kesim kentsel yaşamın apartmanlaşmış mekanlarında kümelenme eğilimi gösterirken, neoliberal ekonomiye ve sanayisizleşme sürecine hızlı geçişle birlikte yaygınlaşan hizmet sektöründe faaliyet gösteren üst gelir grubuna mensup kesimlerin ve kentsel rant üzerinden hızlı bir şekilde zenginleşen kitlelerin kentsel yaşamdan beklentileri değişim göstermeye başlamıştır. Daha üst gelir gruplarının birer kentli tüketici olarak yaşam tarzları ve beğenilerinin değişimiyle, kentsel bölgelerde yeni konut yapılanmaları ve mekânsal kümelenmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Şengül'ün (2019) "zengin gettoları", Tekeli'nin (1998) üst ve orta gelir gruplarının yöneldiği "konut alt kentleri" şeklinde kavramsallaştırdığı bir mekânsal ayrışma süreci popülerlik kazanmaya başlamıştır. Özel araç sahipliğinin artması ve kentli tüketiciler olarak yeni yaşam tarzı taleplerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, kent merkezlerinin dışına konuşlandırılan lüks; güvenli; alış-veriş, eğlence ve boş zaman aktivitelerini içerisinde barındıran; kentin kalabalık ve gürültülü yaşantısından uzak yeni ort-üst sınıf kent mekânları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni yerleşim modeli bir anlamda üst gelir gruplarının talep ettiği kentte barınma biçimini ve yaşam tarzını bu kitleye sunarken, diğer taraftan geriye kalan alt gelir gruplarına mensup insanları da bu kentsel mekanlardan uzak tutmayı amaçlamaktadır. (Tekeli, 1998: 132).

1990'lı yıllar boyunca süren siyasi çalkantılar, yaşanan Marmara Depremi ve 2001 ekonomik krizin hemen ardından Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'de kentleşme süreci yeni bir döneme kapı aralamıştır. AKP iktidarı 1980'li yıllardan bu yana hâkim ekonomi modeli olan neoliberal ekonomi politikalarını uygulamaya devam etmiş ve kentsel mekanları birer yatırım ve rant alanı olarak görme eğiliminde olmuştur. Ekonomide kalkınma ve büyümenin temel politika olarak kabul edildiği bu dönemde, neoliberal kent politikaları üzerinden kentsel alanlara yapılan önemli yatırımların ve kentsel mekanlara birer yatırım alanı olarak yaklaşan anlayışın büyüyerek devam ettiği görülmektedir. Özellikle bu dönemde inşaat sektörü ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinde bir lokomotif olma işlevi kazanmıştır. Bu dönemde yaşanan bir diğer kentsel gelişmeye gecekondular olmuştur. 1950'li yıllardan bu yana kent yaşamının göz ardı edilemez bir parçası olan gecekondular, eski anlamını ve niteliklerini kaybetmeye başlamış ve kentsel dönüşüm süreciyle birlikte apartmanlaşma ve soylulaştırma süreçlerine dahil edilerek tükenmeye başlamıştır. 2000'li yıllarla birlikte, sosyo-ekonomik açıdan dezavantajlı olarak kabul edilen kentsel mekanları

ifade etmek için artık “varoş” kavramı kentsel yaşamda ve literatürde ön plana çıkmaya başlamıştır (Bal, 2018: 168). Türkiye’de kentsel gelişmelerin artarak devam etmekte olduğu bu dönemde, kentleşme sürecini ve mekânsal kümelenme biçimlerini etkileyen – hala etkilemeye devam eden- önemli faktörler şu şekilde sıralanabilir; Yerel Yönetimler ve Belediye Kanunu’nda değişimler, TOKİ ve Kentsel Dönüşüm politikaları, Çarpık Kentleşme, Göçmen/Mülteci/Sığınmacı sorunları.

2002 sonrası dönemin demografik gelişimi dikkate alındığında, neredeyse 70 milyona dayanmış olan ülke nüfusunun yaklaşık 3’te 2’sinin kentlerde yaşadığı görülmektedir. Neoliberal kent politikaları doğrultusunda kentsel bölgelere hızla yatırımlar yapılması ve kentsel bölgelerin hızla genişlemesiyle birlikte, 2016 yılına gelindiğinde ülke nüfusunun %90’ından fazlası kentsel bölgelerde ikamet etmeye başlamıştır. 2021 yılına gelindiğindeyse, 85 milyona yaklaşan toplam nüfusun yaklaşık %94’ünün kentli nüfus olduğu görülmektedir (TÜİK, 2020).

1980’li yıllardan itibaren, büyük çoğunlukla sağ-liberal partilerin neoliberal politikaları ekseninde şekillenen kentsel mekanlar, AKP yönetimi altında da sert neoliberal politikalar aracılığıyla bir dönüşüm sürecine girmiştir. 1990’lı yıllar boyunca siyasi çalkantıların ve ortak paydadandan uzak çok-partili koalisyonların yönetimiyle geçmesinin ardından tek başına iktidara gelen AKP hükümeti kentsel yaşamı şekillendirme ve kentsel yapıyı dönüştürme sürecini büyük oranda Belediye Kanunu çerçevesinde yerel yönetimlerin kentleşme üzerindeki yetkilerini arttırarak yürütmüştür. Bu gelişme doğrultusunda, kentleşme sürecine yön verme yetkisini büyük oranda eline alan yerel yönetimler kaçınılmaz olarak büyük sermaye sahipleri ile iş birliği yapma eğiliminde olmuştur (Şengül, 2009: 149). Sermaye sahipleri ve belediyelerin iş birliği içinde çıkar ve rant kapısı olarak yaklaştığı kentsel mekanlar, iktidarın mutlak kontrolüne aldığı iki temel mekanizma aracılığıyla dönüşüm sürecinde tabi tutulmaktadır. Bu iki mekanizma, adlarını medya kanallarında ve siyasi söylemlerde sıklıkla duyduğumuz (TOKİ) Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve kentsel dönüşüm projeleridir (Kömürcüoğlu, 2019: 170-171).

2000’li yıllardan önce Türkiye’nin kentleşme süreci incelendiğinde, doğrudan hükümet tarafından desteklenen ve uygulanan bir kentsel dönüşüm uygulaması bulunmamaktadır. AKP hükümeti iktidara geldikten kısa bir süre sonra 2004 ve 2005 yıllarında sırayla uygulamaya koyduğu Belediye Yasası ve Kentsel Yenileme Yasası, bir dizi Toplu Konut İdaresi yasaları ve 2012 tarihli Afet Yasası aracılığıyla Türkiye’de bizzat iktidar tarafından gerçekleştirilecek ve büyük tartışmalara neden olacak bir kentsel

dönüşüm sürecinin önünü açmıştır (Kuyucu, 2020: 128). Kentsel alanların fiziki görünümünü ve sos yo-kültürel sınıfsal dağılımını büyük ölçüde etkileyen ve değiştiren bu girişim için, yine iktidarın kontrolü altındaki TOKİ (Toplu Konut İdaresi Başkanlığı) neredeyse tek yetkili merci konumuna getirilmiştir.

Öncelikli kuruluş gayesi toplumun alt gelir gruplarına ev sahibi olma imkânı sunmak olan TOKİ, kuruluş yılı olan 1984'ten AKP'nin iktidara geldiği 2002 yılına kadar kentsel dönüşüm ya da konut yapımına dair ciddi bir girişim göstermemiştir. Ancak, AKP iktidarı tarafından kısa bir süre zarfında yürürlüğe konan bir dizi yasa ve yeni uygulama ile, TOKİ ülke çapında konut inşaatı ve kentsel dönüşüm projelerin en güçlü ve yetkin oluşumu haline gelmiştir. Öyle ki, 2004 yılından başlayarak günümüze kadar olan süreçte, Türkiye'de kentsel dönüşüm projeleri büyük oranda TOKİ'nin tekelinde, mimari kurallar ve ekolojik devamlılığın gözetilmesinden ziyade ekonomi, siyaset ve sermaye üçgenine bağlı şekilde ilerlemektedir. Özellikle 2012 tarihli iki yasa olan Afet Yasası ve Orman Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, kentsel dönüşümün kapsamı ve sınırları daha da genişletilmiştir. Bu iki yasanın yürürlüğe girmesinden yaklaşık altı yıl sonra çıkarılan ve pek çok kişi tarafından "İmar Barışı" ismiyle tanınan yeni düzenlemenin kaçak yapılara yasallaşma imkânı sunması Türkiye'de çarpık kentleşmeyi engelleyen bütün sınırları bir anlamda kaldırmış ve meşruluk kazandırmıştır (Kömürcüoğlu, 2019: 160-161). Bu nedenle, Türkiye'nin kentsel alanlarında doğa tahribatı, çarpık kentleşme, yerinden etme, ekolojik tahribat gibi önemli sorunların günden güne artış göstermiştir.

2000'li yıllarda hız kazanan kentsel dönüşüm sürecine ilaveten, Türkiye'nin kentsel yapısını ve mekânsal dağılımını etkileyen bir diğer önemli konu da başta Suriyeli ve Afgan göçmenler olmak üzere Ortadoğu ülkelerinden Türkiye'ye göç eden gruplardır. 2011 yılında patlak veren Suriye İç Savaşı'nın birçok insanı yerinden etmesi ve 2010'lu yılların sonlarına doğru hız kazanan Afganistan hükümeti ve Taliban arasında devam eden iç savaş nedeniyle, Türkiye'ye bu coğrafyadan büyük göçler gerçekleşmektedir.² Bu dönemden itibaren, büyük oranda Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan büyük kentler olmak üzere, İstanbul, İzmir, Adana, Konya gibi büyük kentlerde hızla Suriyeli ve Afgan göçmenlerin kümелendiği göçmen mahalleleri oluşmaya başlamıştır (Koyuncu, 2015). Savaş sebebiyle ülkelerini terk edip Türkiye'ye yerleşen bu göçmen kitlesi kaçınılmaz olarak kentsel alanlarda iskân, işsizlik, eğitim, suç, barınma, sağlık ve diğer

² Türkiye en çok mülteci barındıran ülkeler arasında birinci sıradadır.

(Bkz. <https://www.unhcr.org/refugee-statistics/>)

sosyo-kültürel pek çok problemle de karşı karşıya kalmıştır. Hem insani ihtiyaçlarının giderilebilmesi hem de kentsel alanlarda yaşamlarını idame ettirebilmelerine ve adaptasyonlarına yönelik yeni politikaların ve düzenlemelerin üretilmesini zorunlu hale getirmiştir (Penbecioğlu, 2022).

1.3. Kentleşme Sürecinde Dair Teorik Açıklamalar

Periyotlar halinde, temel dönüşümlerine yer verilerek açıklanan kentleşme sürecinin tarihi, üzerinde uzlaşılmış net bir tarihten bahsetmek mümkün olmamakla birlikte, 4.000-10.000 yıllık bir geçmişe dayanmaktadır. Sanayi Devrimi başta Batı Avrupa'yı ve ardından bütün dünyayı etkisi altına alana kadar, kentsel yaşamı farklı boyutlarda etkileyen bir dizi toplumsal dönüşüm yaşanmıştır. Ancak, Fransız İhtilali'nin yarattığı düşünsel devrim ve Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen teknolojik yenilikler kentsel yaşamı hiçbir dönemde görülmemiş şekilde derinden etkilemiştir. Bu durum, 18. ve 19. Yüzyıllarda toplumsal alanda yaşanan dönüşümleri açıklama gayesi taşıyan pek çok ismin doğrudan ya da dolaylı olarak kent ve kentsel gelişimler üzerine de belirli açıklamalar yapmalarını kaçınılmaz hale getirmiştir (Pınarcıoğlu, vd., 2010: 71-72).

Kent üzerine yapılan açıklamalar ve ortaya atılan teoriler tarihsel bir çizgiden hareketle üç dönem üzerinden ele alınmaktadır. Bu dönemler sırasıyla; kent konusuna dair ilk açıklamaların yapıldığı ve daha sonra ileri sürülecek kent kuramlarının bir anlamda öncüsü konumundaki klasik dönem sosyologların kentle ilgili açıklamaları, kent sosyolojisi alt alanının ilk çıkış noktası olarak ifade edilen ve kent eksenli ilk araştırma ve teorik perspektifleri ileri süren Chicago Okulu'na mensup isimler ve bu isimlerin ekolojik yaklaşım ve kentleşme düşüncesi, son olarak Henry Lefebvre, Manuel Castells ve David Harvey isimlerinin öne çıktığı, neo-Marxist yaklaşım üzerinden hareket eden ve kentsel yaşamı üretilmiş mekanlar bütünü düşüncesi üzerinden ele alan politik-ekonomik yaklaşımıcılarıdır.

1.3.1. Klasik Dönem Sosyologlar ve Kente Dair İlk Açıklamalar

Sosyoloji esas olarak kapitalistleşme süreciyle birlikte büyüyen kent yaşamı ekseninde şekillenmiş bir bilim dalıdır. Sosyolojinin ortaya çıkışına zemin hazırlayan ve 18. Yüzyıl sonlarıyla 19. Yüzyıl başları arasında özellikle Batı Avrupa'daki kentsel yaşamı kökten değiştiren Sanayi Devrimi ve akabinde makineleşmeden dolayı gerçekleşen kitlesel iç ve dış göç hareketleri kentler ve kent çevrelerinde cereyan etmiş gelişmelerdir (Rittersberger-Tılıç, 2019: 9). Kentsel bölgelerin bu dönem boyunca birer üretim merkezi

ve istihdam bolluğu olmasından dolayı çok hızlı bir şekilde büyümesi, devam eden yüzyılda da büyüme hızını ve buna paralel olarak toplumsal önemini daha da arttırması, doğal olarak pek çok sosyal bilimciyi bu hızlı toplumsal dönüşümleri anlamlandırmaya ve yarattığı yeni sorunsallara açıklamalar getirmeye yöneltmiştir (Flanagan, 2010: 88). Bu doğrultuda kent, kentleşme, mekân, mekânsal ayrışma ve kümelenme gibi kavramlar sosyoloji disiplini sonrakı dönemlerde etkisini arttırarak meşgul etmiştir.

Kent ve mekân eksenli kayda değer öncü açıklamalar, düşünceleri gelecekte kenti ve mekânı açıklamaya yönelik bütün teorileri de doğrudan etkileyecek olan klasik dönem sosyologlar tarafından ortaya atılmıştır. Klasik dönem sosyologları olarak nitelendirdiğimiz Emile Durkheim, Karl Marx, Max Weber ve Ferdinand Tönnies gibi önemli isimlerin kapitalist süreçte önemini iyiden iyiye arttıran kent, kentleşme ve kentteki yaşam biçimlerini temel alan doğrudan çalışmalarından söz etmek çok mümkün olmasa da bu kavramlara yönelik bazı önemli açıklamalarda bulunmuşlardır. Klasik dönem düşünürler içerisinde sadece Max Weber'in ve Georg Simmel'in kent ve mekân kavramlarına doğrudan değinen çalışmaları göze çarpmakla birlikte, bahsi geçen diğer isimler de kentin gelişim sürecinde toplumsal yaşamın dönüşümünü sorgulamıştır (Giddens, 2012: 944-945). Erken dönem sosyoloji çalışmalarında, kente dair konular mekân ve mekânsal ayrışmalardan ziyade kentsel bölgelerle kırsal bölgeler arasında ekonomik faaliyetlere, sosyal ve kültürel gelişmelere odaklanmış karşılaştırmaları ve kır-kent ayrımını içermeye eğilimindedir (Thorns, 2022: 7).

Karl Marx, Emile Durkheim, Ferdinand Tönnies, Max Weber ve Georg Simmel gibi isimler kent ve toplum arasında belirli ilişkiler kuran ve henüz bir kent sosyolojisi alt dalından söz edilmeden önce kent ekseninde açıklamalar yapan önemli isimler olarak karşımıza çıkmaktadır (Mellor, 1977: 167). Burada tekrar belirtilmesi gereken nokta, Georg Simmel ve Max Weber'i ayrı tutmakla birlikte, erken dönem sosyologların kentler ve kent yaşamı ekseninde açıklamalar yapmalarına rağmen kent olgusunu doğrudan merkeze alan sosyolojik bir çalışma ortaya koymamalarıdır. Ancak, klasik dönem isimlerin hem toplumsalı anlamak adına ortaya koydukları teoriler hem de kentlere dair dolaylı da olsa getirdikleri açıklamalar daha sonra geliştirilecek kent sosyolojisi teorilerini önemli ölçüde etkilemiştir (Güçlü, 2012: 270-271). Bu nedenle, Durkheim, Marx, Engels, Tönnies, Weber ve Simmel isimlerinin fikirleri hakkında bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir.

Klasik dönem sosyologların, endüstrileşmeyle birlikte kentlere doğru başlayan göç hareketleri ve kentlerin önemini giderek artırması noktasında, cevap aradıkları soru

topluluklar arasındaki değerlerin, ilişkilerin ve pratiklerin nasıl bir dönüşüm geçireceği olmuştur (Saunders, 1989: 1). Sosyolojinin öncü ismi olarak kabul edilen Emile Durkheim mekanik dayanışma/organik dayanışma ayrımı üzerinden bu duruma açıklama getirmeye çalışırken, Ferdinand Tönnies bu durumu cemaat (gemeinschaft)/ cemiyet (gesellschaft) kavramları üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Kent yaşamına dolaylı olarak değinen ilk düşünürlerin odak noktası kırsal yaşam ve kentsel yaşam arasındaki bu gerilim olmuştur. Bu nedenle yapılan açıklamalar büyük oranda kırsaldaki yakın sosyal ilişkileri, basit üretim ilişkilerini ve kırsal yapı ile kentlerin karmaşık ekonomik ilişkileri, kalabalık ancak mesafeli sosyal ilişkileri ve değişen aile yapısını karşılaştırmaya yöneliktir (Saunders, 1989: 2).

Sosyolojinin öncü isimlerinden Durkheim, kent ya da mekân kavramına çalışmalarında doğrudan yer vermemekte ve kent kavramını toplumsal analizlerinin merkezine koymamaktadır. Bu nedenle, Durkheim sosyolojisinde kent ve mekân kavramları sosyoloji disiplininin temel unsurlarından biri olarak ele alınmamaktadır. Ancak, kapitalist üretim ilişkilerinin ve sanayileşmiş toplumlarda yaşanan göçün yöneliminin kentlere doğru gerçekleşmiş olması nedeniyle, Durkheim'ın çalışmalarında kent eksenli açıklamalarda bulunması gerekli bir hal almıştır. Durkheim kent yaşamını kendi kavramları olan iş bölümü, dayanışma ve anomi kavramları çerçevesinde ele almaktadır (Bal, 2018: 195). Bu doğrultuda da "iş bölümü" kavramı üzerinden, belirli bir bölgedeki belirli bir nüfus içerisindeki her bir bireyin ekonomik ve sosyal işleyiş içerisinde o nüfusta yer alan diğerlerine ihtiyaç duyduğu ve diğerleri tarafından ihtiyaç duyulduğu düşüncesini ifade etmektedir. Bu nedenle, Durkheim toplumsal yaşamdaki faaliyetlerde bireyler arası bir iş bölümünün ve uzmanlaşmanın kaçınılmaz olduğu iddiasındadır. Bu uzmanlaşma ve iş bölümü sınırlı teknoloji, düşük popülasyon ve dar bir bölgede mekanik dayanışmayı gerektirirken, endüstriyelleşmiş toplumlarda organik dayanışma olarak adlandırdığı daha kapsamlı bir dayanışma biçimine ihtiyaç duyulduğu kanısındadır. Kentsel yaşamın yaygınlaşmasıyla birlikte, ekonomik olarak karşılıklı bağımlılığın yarattığı bu organik dayanışma, Durkheim'ın kolektif bilinç kavramına tekabül etmekte ve toplumsal düzeni mümkün kılmaktadır. Bu sayede, organik dayanışma biçimi kentsel yaşamda toplumu düzen içinde (anomi kavramının da kentli toplumdaki bireyin deneyimi olduğunu göz ardı etmeden), işlevsel ve gelişmeye açık kılmaktadır (Saunders, 1989: 25-26).

Durkheim kapitalist gelişmelerin etkisiyle hızla değişmekte olan toplumsal yaşamı açıklarken, kent ve toplum kavramlarını birbirinden ayırmamaktadır. Ona göre, toplumsal iş bölümü kentsel bölgelerdeki kalabalık nüfusa paralel bir şekilde artış göstermektedir ve ilerlemenin yönü kentsel yaşamdır. Ayrıca, kentler toplumsal dayanışma ve ahlakın kitlelere yayılmasına imkân veren ortamlardır. Durkheim için, kentleşme süreci geleneksel toplumun mekanik dayanışma tarzından daha kalabalıktır ve heterojen yapıdaki kentsel yaşam organik dayanışma biçimine geçişin bir ifadesidir (Holton, 1999: 38)

Kapitalist üretim ilişkileri ve sınıf çatışması üzerine toplumsal analizleriyle ön plana çıkan Marx ve Engels, Durkheim'a paralel şekilde, kent ve mekân kavramını çalışmalarının merkezine koymamaktadır. Ancak, çalışmalarının merkezinde yer alan kapitalist üretim ilişkileri, emek ve toplumsal tabakalaşma gibi toplumsal gelişmelerin kentsel alanlarda ortaya çıkmasından kaynaklı olarak, kentsel gelişmelere dair çeşitli açıklamalarda bulundukları görülmektedir (Mellor, 1977: 170).

Marx 19. Yüzyıla kadar büyük oranda kırsal bölgelerde devam eden toplumsal yaşamın, kapitalist üretim anlayışıyla birlikte kentsel alanlarda yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, kapitalizmle birlikte artan makineleşme emek gücüyle hayatta kalan kırsal grupların "proletarya" adı altında kentsel bölgelerde yaşamlarını sürdüreceği iddiasını ileri sürer. Bu açıklamaya paralel olarak, Marx'a göre, hızlı kentleşme, kırdan kente göç ve kent popülasyonunun hızlı artışı feodal toplumdan kapitalist topluma geçişin ve elbette kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Bal, 2018: 192-193). Marx ve Engels'e göre, kapitalist sistem kentsel bölgeleri kendi kültürü ve çıkarları doğrultusunda şekillendirmektedir. Hem Marx hem de Engels kapitalizm dönemiyle birlikte kentsel bölgelerde yaşanan olumlu sayılabilecek gelişmeleri (limanlar, üretim alanları, ulaşım sistemleri gibi) reddetmemekle birlikte, özellikle işçi sınıfının (proletaryanın) kentsel alanlardaki dezavantajlı konumu üzerinde durmaktadır. Kentsel bölgelere göçle birlikte artan nüfus ve daha fazla kar etmeye odaklı üretim biçimi kentsel alanlarda düşük gelir gruplarının yaşamak zorunda bırakıldığı kenar mahalleler oluşturmuş ve kırsal alanda gözlemlenen insan ilişkilerini dönüştürerek bir anlamda başı boş kalabalıklar yaratmıştır (Saunders, 1989: 9-12).

Buraya kadar yapılan açıklamalar doğrultusunda, Marx ve Engels'in kent ve mekân kavramlarını doğrudan merkeze almamakla birlikte, kentsel gelişimi ve kentsel mekanlardaki dönüşümleri kapitalist üretim ilişkilerinin her şeyi metalaştırma girişimlerinin bir neticesi olarak görme eğiliminde olduğu söylenebilir (Bal, 2018: 271).

Marx'ın bu bakış açısı kapitalizmle birlikte dönüşen kentsel mekanlar hakkında üretim ilişkileri, sınıf çatışması ve iş bölümü ekseninde değerlendirmelerde bulunarak, sonraki dönemlerde üretilen Marxist kent kuramlarının bir anlamda öncüsü olmuştur (Bal, 2018: 194).

Ferdinand Tönnies'de dönemin kent olgusuna Durkheim'in mekanik dayanışma/organik dayanışma fikrine benzer şekilde cemaat (Gemeinschaft) ve topluluk (Gesellschaft) olarak isimlendirdiği iki kavram üzerinden açıklama getirmektedir. Tönnies'in (2002) açıklamalarından yola çıkarak, cemaat (Gemeinschaft) kavramı tarımsal üretim ilişkilerine dayanan, yakın komşuluk ilişkileri ve akrabalık duygusu gibi pratikleri barındıran, kolektif bir insan topluluğunu ifade etmektedir. Topluluk (Gesellschaft) kavramı ise, sanayi devrimiyle birlikte önemi ve popülasyonu hızla artan kentsel bölgelerde yaşamlarını sürdüren, yalnızlık duygusunun baskın ve komşuluk ilişkilerinin zayıf olduğu, daha rasyonel, çıkar odaklı ve bireyselliğe dönük toplulukları ifade etmektedir (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 49-50). Ferdinand Tönnies'in (2002) topluluk (Gesellschaft) olarak ifade ettiği kavram temelde kentli toplumu ifade etmektedir. Modern sanayi toplumları kentsel toplumlardır ve tarıma dayalı, geleneksel ve kırsal bölgelerde yaşamını sürdüren cemaat (Gemeinschaft) topluluklarına göre daha rasyonel, kişisel çıkar odaklı ilişkiler üzerinden şekillenmekte olan karmaşık nitelikte topluluklardır. Bu nedenle, Tönnies' göre, sanayi devrimiyle hız kazanan kentleşme süreci mevcut toplumsal ilişkilerin yapısını ve ilişkilerini hızla dönüştürmüştür. Feodal toplumdan sanayi toplumuna geçiş evrimsel bir açıklama getiren Tönnies'in cemaat (Gemeinschaft) ve topluluk (Gesellschaft) kavramları üzerinden kentsel yaşama dair yaptığı açıklamalar, özellikle Chicago Okulu düşünürlerini etkilemiş ve kent sosyolojisi alanında etkili olmuştur (Hutter, 2016: 71-72).

Klasik kuramcılar dolaylı olarak kent kavramını açıklamalarında merkez konuma almıştır. Ancak, kent kavramı ve kent yaşamına doğrudan temas eden ilk açıklamaları yapan isimler, daha önce belirtildiği gibi, Max Weber ve Georg Simmel olmuştur (Özdemir, 2010: 50). Max Weber'in şehir üzerine denemesi, bir klasik dönem sosyolog tarafından doğrudan şehir olgusunu ele alan yegâne çalışma konumundadır. Bu nedenle de Weber'in kentsel morfoloji üzerine çalışmasından dolayı klasik sosyologlar arasında isminin geçmesi kaçınılmazdır (Parker, 2004: 8). Kent olgusunun Batı toplumlarına özgü olduğunu iddia eden Weber çalışmasında ilk olarak işe şehir kavramının tarihsel-toplumsal bir tanımını yaparak başlamaktadır;

“Şehir, basit olarak, bir veya daha fazla ayrı evler kümesinden oluşur ama görece kapalı bir yerleşim bölgesidir. Geleneksel olarak (her ne kadar hep böyle olmasa da) şehirlerde evler birbirlerine yakın inşa edilir. Bugün olduğu gibi çoğu zaman da duvarları bitişik yapılır. Yapıların bu şekilde kümelenmesi, günlük kullanımdaki anlamda bizi, niceliksel olarak büyük bir mahalle olarak düşünülen “şehir” kavramına götürmektedir” (Weber, 2000:73).

Ancak bu tanım Weber için, yine de şehir tanımını tam anlamıyla karşılamamaktadır. Şehir aynı zamanda iktisadi anlamda tarımdan ziyade ticaret ve alışveriş ile geçimin sağlandığı, çok yönlü üretim pratikleri ve meslek alanlarının var olduğu, ayrıca belirli bir devamlılığın da sürdürüldüğü, ticaretin ve zanaatkarlığın ön planda olduğu yerleşim alanlarını ifade etmektedir (Weber, 2000: 73-74). Weber’e göre, Orta Çağ feodal dönem Avrupası’ndaki özerk kentlerde meslek örgütlenmeleri (loncalar) ve ticari faaliyetler hız kazanmış, bu sayede kapitalist üretim ilişkilerinin önü açılmış ve ardından kentler önemini daha da arttırmıştır (Kaesler, 1988: 42). Weber’in kent hakkındaki açıklamaları Georg Simmel’in açıklamalarından belirli bir noktada ayrılmaktadır. Weber modern kentlerin bütün niteliklerinin geçmiş dönem kentsel yerleşimlerinde de var olduğunu iddia ederken, modernitenin ortaya çıkışını metropol kentlerdeki yeni ve kavraması oldukça güç karmaşık öznenin ortaya çıkışıyla ilişkilendirmektedir (Parker, 2004: 13).

Georg Simmel klasik sosyologlar içerisinde kenti mekânlar üzerinden mercek altına alan yegâne isim olarak öne çıkarılabilir. Simmel için kentsel yaşam her şeyden önce karmaşık iş bölümünün yarattığı mekanları ifade etmektedir (Bal, 2018: 271). Georg Simmel’in 1903 tarihli “Metropolis and Mental Life” çalışması, kent çalışmasından ziyade bir kültür ya da yaşam tarzı çalışması ekseninde değerlendirilse de pek çok isim tarafından kent sosyolojisinin ilk teorik girişimlerine ilham veren öncü çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir (Mellor, 1977: 183). Simmel çalışmasında sosyolojik bir perspektifte net bir kent tanımı ya da bir kent teorisi ortaya koymamakla birlikte, kent, toplum ve birey eksenli öncü açıklamalarda bulunmuştur. Simmel’e göre, para ekonomisi ekseninde şekillenmiş olan kent yaşamı (metropol) bünyesinde yaşayan her bireyin ortak olarak paylaştığı bir kişilik tipi ortaya koymakta ve kent yaşamı her daim kırsal yaşamla arasında karşıtlıklar kurmaktadır (Simmel, 1996: 82-83). Simmel çalışmasında, bu dönemde pek çok ismin açıklamalarında da rastladığımız gibi, kent yaşamının ekonomik, teknolojik ve kültürel ilerlemelerini göz ardı etmemekle, kent yaşamının bireyleri birbirinden uzaklaştırma niteliği, ekonomik ilişkilerin diğer her şeyin önüne geçtiği negatif bir

sorunsala devamlı olarak vurgu yapmakla birlikte, kentsel yaşamın kırsal yaşamdan ayrılan kültürel bir mekân olduğu iddiasını da ileri sürmektedir.

1.3.2. Chicago Okulu ve Kent Ekolojisi Yaklaşımı

Erken dönem sosyologların çoğu kent, kentleşme ve mekânsal dönüşüm süreçlerini merkeze alan açıklamalar yapmaktan ziyade, kent ve kentleşme kavramlarını sanayileşmeyle birlikte feodal sistemden kapitalist sisteme geçiş süreci içerisinde değerlendirmiş, mekân kavramını ise çok büyük oranda görmezden gelmiştir. Kent kavramının başlıca bir disiplin olarak ele alınarak 20. Yüzyılın ortalarına kadar bu alanda etkin rol oynayan ve kent sosyolojisinin bir alt alan olmasını sağlayan Chicago Okulu'na mensup isimler olmuştur. Robert E. Park, Ernest Burgess, Roderick Mckenzie ve Louis Wirth gibi önemli isimleri bünyesinde barındıran Chicago Okulu "ekolojik yaklaşım" ve "kentlileşme" düşünceleriyle kentleşme ve mekânsal dönüşüm süreçlerini teorileştiren ve kent araştırmalarıyla ön plana çıkan bir sosyal bilim ekolü olarak karşımıza çıkmaktadır (Abrahamson, 2020: 160).

Chicago Okulu'nun kentsel gelişme ve mekânsal ayrışmaya dair teorisinin Robert Park ve ekibinin (1926) Amerika'nın Chicago kentindeki gettolar üzerine gerçekleştirdiği kentsel/mekânsal ayrışma eksenli çalışmayla başladığı söylenebilir (Pınarcıoğlu, vd., 2010: 83). Chicago Okulu'nun bir diğer üyesi olan Burgess de kentsel yaşamda gözlemlenen getto, orta sınıf ve üst sınıf yerleşimlerini ele aldığı mekânsal ayrışmalar üzerine çalışmasıyla kentsel ayrışma düşüncesine katkı yapan ekolün öncü isimlerinden olmuştur. Okulun kent üzerine bir diğer önemli fikri ise, "bir yaşam biçimi olarak kentlileşme" düşüncesiye Louis Wirth tarafından ortaya atılmıştır. Nüfusun fazlalığı, heterojenliği ve yoğunluğuna odaklanan Wirth, düşüncesinde Simmel'den etkilenecek, kentsel yaşamın yalnızlaştırıcı, bireyselleştirici, ayrıştırıcı noktalarına odaklanmıştır. Ekolün kentleşme ve mekân kavramı hakkındaki fikirlerinin gelişiminde Emile Durkheim, Charles Darwin, Herbert Spencer, Max Weber ve Georg Simmel'in teorik görüşleri ve kent üzerine açıklamaları etkili olmuştur. Ayrıca, kentsel gelişmede ortaya çıkan toplumsal eşitsizlikleri mekânsal ayrışma üzerinden ele alarak, bir kentsel sorun olarak mekânsal ayrışmanın sistemli bir şekilde teorileştirildiği ilk çalışmalar da kent sosyolojisinin öncüsü kabul edilen Chicago Okulu bünyesinde gerçekleştirilmiştir (Parker, 2004: 40-41).

Chicago Okulu teorisyenleri toplumsal yaşam alanı olan kenti bir laboratuvar olarak görme eğiliminde olmuş ve fikirlerini de bu eksende geliştirmiştir. Özellikle, ekole mensup isimlerin yayınladığı "The City" (2021) isimli çalışma kent sosyolojisinin öncü

çalışmalarından olup, kentsel yaşama bir laboratuvar mantığıyla yaklaşarak kentsel yaşamı analiz eden bir örnek sunmaktadır. Bölümün başında da belirtilen, Chicago Okulunun ortaya attığı, kent ve mekân kavramlarını ön plana çıkaran iki temel düşünce. Yüzyılın ortalarına kadar kent çalışmalarında oldukça etkili olmuştur. Bunlar; Robert Ezra Park'ın "Ekolojik kent yaklaşımı" ve Louis Wirth'ün "bir yaşam biçimi olarak kentleşme" düşüncesidir (Bal, 2018: 216).

Robert Park 20. yüzyılın başlarında çok hızlı bir büyüme ve dönüşüm gösteren, ayrıca farklı etnik grupları bünyesinde barındıran Chicago kentinde gerçekleştirdiği ekonomi, kültür, etnisite ve aile temelli çalışmalar neticesinde ekolojik yaklaşımı ortaya koymuştur. Ayrıca, ekolojik kent kuramı aynı zamanda ilk karşılaştırmalı kent kuramı olarak kabul edilmektedir. Kuramın ana sorunsalı kapitalist ilişkiler ekseninde gelişen modern kentlerin büyüme ve mekânsal ayrışma biçimleri üzerinedir. Park ekolojik yaklaşımı Charles Darwin'in evrim teorisini örnek alarak ileri sürmüştür (Pınarcıoğlu vd., 2010: 85). Evrim teorisine göre, doğada yaşamını sürdüren bütün canlı türleri varlığını devam ettirmek adına çevresine uyum sağlamak ve diğer canlı türleriyle karşılıklı bir etkileşim ve mücadele içerisine girmektedir. Her canlı türü bir diğerine hakimiyet kurarak bulunduğu habitatta egemenlik sağlama çabası içerisindedir. Evrim teorisinden etkilenen Park, kentlerdeki insan yerleşimlerini ve kentsel mekanları biyoloji ve ekoloji disiplinlerini temel alan evrim teorisinin türlerin doğadaki etkileşim, istila, yerine geçme ve egemenlik kurma kavramları üzerinden kentsel gelişimi ve mekânda yaşanan toplumsal çatışmaları açıklama çabası içerisindedir.

Ekolojik yaklaşıma göre, tıpkı bir ekolojik sistemde olduğu gibi, kentsel yaşam da insanların doğal yaşam alanıdır ve hakimiyet mücadelelerini içerisinde barındıran ayrı ayrı alanların toplamından oluşmaktadır. Tıpkı bir faunaya uyum sağlayan bitkiler gibi, insanların da topluluklar halinde kentsel yaşamı şekillendirme ve bulundukları mekâna uyum sağlama biçimlerini incelemektedir. Bu nedenle, kentsel yaşamın parçaları olan mahalleler, banliyöler, sosyal/kültürel örgütlenmeler ve oluşumlar kuramın kent ve mekân ekseninde başlıca ele aldığı noktalar olarak göze çarpmaktadır (Turner, 1988: 332).

Park'a göre kentsel yaşam "Biyotik" ve "Kültürel" olmak üzere iki şekilde örgütlenmektedir. Biyotik örgütlenme biçimi kentsel yaşamdaki imkanlara ve toplumsal rekabete işaret etmektedir. Bu kentsel örgütlenme şekli mekânsal ayrışmaların temelini oluşturmaktadır. Farklı sınıfsal, etnik, dini ve kültürel konumlarda bulunan toplumsal grupların arasındaki rekabet ve çatışma hali kentsel yaşamda birbirinden ayrı mekânsal

kümelenmelerle neticelenmektedir. Konut, ekonomik alan ve diğer sosyal faaliyetler temelli bu ayrı mekanların ya da doğal alanlar toplamı kenti meydana getirmektedir. Kültürel örgütlenme ise biyotik örgütlenme temelinde inşa olmaktadır. Etnik, dini, sınıfsal açılardan ayrıışan mekanlar ve ticaret, eğlence, boş zaman mekanları barındırdıkları (ya da hakimiyet sahibi) toplumsal grupların sosyal ve kültürel değerlerine göre sosyal-mekânsal anlamlarına sahip olmaktadır. Bu durum, mekandaki toplumsal grubun kent eksenli kimlik ve kültürü haline dönüşmektedir (Güneş, 2019: 34).

Ekolojik yaklaşım uzun bir süre etkin olmasına rağmen günümüzde çeşitli eleştirilere maruz kalmaktadır. Ana hatlarıyla ortaya koyulan ekolojik yaklaşıma göre, kentleri meydana getiren mekanların ayrıışması sosyal, sınıfsal, etnik, dini, ekonomik ve ticari ilişkiler gibi pek çok nedene dayanmaktadır ve bütün bu etkenler kentsel gelişimin doğal, kaçınılmaz sonuçları olarak kabul edilmelidir (Pınarcıoğlu vd., 2010: 85). Bu bakış açısı aynı zamanda Chicago Okulu'nun kentsel mekânların ayrıışmasına yönelik fikirlerinin eleştirildiği esas noktadır. Çünkü, Chicago Okulu araştırmacılarına göre kentsel gelişim doğal, statik ve kaçınılmaz bir süreç olarak kabul edilmektedir. Mekânsal ayrıışma, farklı gruplar arasındaki iktidar mücadelesinde grupların sosyal konumlarına göre (ekonomik düzey, din, etnisite vs.) doğal gelişen bir yönelimin ya da “kendileri gibi olan” gruplarla yaşama isteğinin birer sonucudur. Bu kabule göre ise, çeşitli toplumsal sınıflar ya da gruplar kentsel bölgelerin merkezinde, ayrıcalıklı imkanlara sahip noktalarda yaşamayı hak ederken, dezavantajlı gruplar kentsel bölgelerin çeperlerinde yaşamlarını sürdürmek zorundadır. Ekolün mekânsal ayrıışmaya dair bu bakış açısı esneklik gösterebilen, değişebilen/dönüşebilen toplumsal ilişkileri ve toplumsal yapıyı bir anlamda görmezden gelmektedir.

1.3.3. Neoliberal Kent Yaklaşımları ve Mekânın İnşası

1960'lı yıllara kadar kent yaşamının ve kentsel gelişmelerin açıklanmasında etkin rol oynayan Chicago Okulu araştırmacılarının “ekolojik yaklaşım” ve “bir yaşam tarzı olarak kentlileşme” görüşleri 1960'lı yıllardan itibaren yerini Marxist bir anlayışla kentsel yaşamda neoliberal ekonomik politikalarının etkilerine, toplumsal ilişkilere, sermaye birikim süreçlerine ve mekân kavramının diyalektiğine odaklanan politik-ekonomik kent teorilerine bırakmıştır (Güçlü, 2002: 11). Henry Lefebvre, David Harvey ve Manuel Castells isimlerinin öne çıktığı bu yaklaşımda kapitalist üretim ilişkileri, siyasal iktidarlar ve toplumsal ilişkilerin kentsel gelişmelerdeki önemine vurgu yapılmakla birlikte, kenti ve kentsel yaşamı oluşturan mekânların açıklanmasında mekân analizlerinin ön plana çıktığı

görülmektedir. Neoliberal ekonomi-politik yaklaşımcılara göre, mekânın inşası, mekânın yeniden üretimi ve mekânsal eşitsizlikler kapitalist gelişim süreçleri ve sermaye ekseninde açıklanmalıdır.

Neoliberal kent teorisyenlerinin önemli isimlerinden ilki olan Henry Lefebvre kent ve kentsel yaşama dair açıklamalarında sıklıkla yaptığı mekân vurgusu ve kenti her şeyden önce dinamik bir toplumsal mekân olarak tanımlaması sebebiyle, kent çalışmalarında kendisinden sonraki pek çok ismi etkilemeyi başarmıştır (Saunders, 1989: 105). Marxist düşünce üzerinden kentsel gelişmeleri ele alan Lefebvre'ye göre, aslında toplumsal yaşamda bildiğimiz anlamda bir 'kentten' söz edilememektedir. Onun için, kırsal bölgeden ayrılmış, kentsel yaşam tarzının ve kentsel ilişkilerin egemen olduğu bir "mekânın" varlığı söz konusudur ve oluşan bu toplum sanayileşme sürecinin bir ürünü olan "kent toplumdur" (Lefebvre, 2021: 8).

Lefebvre'ye göre, eğer toplumsal gruplar arasındaki üretim ilişkileri ekseninde şekillenmişse bir mekândan, o mekânın üretimi ve yeniden üretimi süreçlerinin varlığından bahsedebildiğimiz sürece de bir tarihsellikten bahsetmek mümkündür (Saunders, 1989: 178-180). Lefebvre mekân, toplum ve üretim tarzı arasındaki bu ilişkiyi kendi ifadeleriyle şu şekilde açıklamaktadır;

"Mekân üretimi ve mekânın üretim süreci varsa, tarih de vardır (...) Üretici güçler (doğa, çalışma ve çalışmanın örgütlenmesi, teknik ve bilgiler) ve elbette üretim ilişkileri, mekân üretiminde-belirlenmesi gereken-bir role sahiptirler. Bir üretim tarzından diğerine geçiş çok büyük önem taş[ır]; çünkü bu, mekânı altüst ederek mekâna dâhil olabilen toplumsal üretim ilişkileri içindeki etkisidir. Her üretim tarzı-hipotez gereği-kendine uygun mekâna sahip olduğundan, bu geçiş sırasında yeni bir mekân üretilir." (Lefebvre, 2020: 75).

Üretim tarzı ve üretim ilişkileri mekânın inşasında birincil öneme sahip etkenlerdir ve tarihsel süreç içerisinde mekânsal dönüşümler üretim tarzlarının dönüşümünü takip etmektedir (Lefebvre, 2020: 74-75). Bu düşünceye paralel olarak Lefebvre tarihsel süreç içerisinde üretim ilişkileri temelinde dönüşüme uğrayarak inşa edilen altı farklı dönemselleştirilmiş mekân türünü ileri sürmektedir. Bunlar; mutlak mekân, kutsal mekân, tarihsel mekân, soyut mekân, çelişkili mekân ve farklılaşmış (diferansiyel) mekân olarak adlandırılmaktadır (Lefebvre, 2020). Bu dönemselleştirilmiş mekân türleri avcı toplayıcı dönemden günümüz neoliberal politikalar ekseninde inşa edilen mekânlara kadar olan süreci içerisinde alan dönüşümlere işaret etmektedir. Avcılık ve toplayıcılığın ve ilkel tarım pratiklerinin temel üretim tarzı olduğu ve üretim ilişkilerini belirlediği dönemde

“mutlak mekân” anlayışı hakimdir. Lefebvre’ye göre mutlak mekân, insanın doğaya hükmetmek yerine hem doğayla hem de mekanla daha yakından ilişki kurduğu bir süreci temsil etmektedir. İlk site devletleri dönemine, Asya tipi üretim tarzı ve feodal dönem yerleşimlerinin egemen üretim ilişkilerine hâkim olduğu alanları temsil eden mekân ise kutsal mekân olarak adlandırılmıştır. Roma imparatorluğu, Yunan şehir ve site devletlerini içerisine alan dönem ise tarihsel mekân dönemine ev sahipliği yapmaktadır. Soyut mekân ise, kapitalist dönemin başlangıcından 1970’li yıllara kadar olan dönemi içerisine alan ve yaşanan dünya savaşlarından da etkilenen bir mekân tipi olarak sunulmaktadır. Lefebvre’ye göre, bugün bildiğimiz anlamda inşa edilen mekân soyut mekânın bir uzantısı durumundadır. Soyut mekân iktidarlar tarafından doğrudan müdahaleye maruz kalarak inşa edilen, savaş, siyaset ve sermaye dinamiklerinden doğrudan etkilenen bir mekân olarak tarif edilmektedir. Çelişkili mekân ise günümüze tekabül eden, küresel sermaye ve yerellik arasında çelişki ve mücadelelerin içinde yaşandığı mekân türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Çelişkili mekân, mekânın doğallığını büyük ölçüde kaybettiği ve tasarlanan mekanlarda bireyin var olduğu bir döneme de göndermede bulunmaktadır. Çelişkili mekân iktidar eksenli inşa ve yeniden inşa süreçlerine dâhil bir dönemin parçasıdır ve Lefebvre’ye göre halihazırda çelişkilerle dolu soyut mekân döneminin bir uzantısı olarak algılanmalıdır. Marxist düşüncenin bir ütopyası olarak nitelenen komünist ilişkilere dayalı inşa edilen mekân ise farklılaşmış (diferansiyel) mekân olarak nihai bir konumda bulunmaktadır (Lefebvre, 2020: 76-84)

Lefebvre’ye göre, modern kent olarak ifade edilen günümüz sosyal ve fiziki yaşam alanları, her şeyden önce artı değer üretiminin ve sermayenin biriktiği bir mekândır. Kent sanayi, meta ve bürokrasi mantığına göre yapılandırılmıştır ve üretilen metalarla iş bölümü içerisindeki bireylerin hareket alanını kolaylaştıracak şekilde organize edilmiştir. Lefebvre, ayrıca, kentsel mekânlarla siyasal yapının iç içe olduğu kanısındadır ve her daim sermayenin çıkarını gözeten siyasi iktidarın mekân üzerindeki etkinliğine ilk dikkat çeken isimlerden biridir. İktidar kentsel mekânları ve kentsel örgütlenmeleri mütemadiyen belirlemekte, kentsel mekânlar ve mekânların örgütlenme biçimleri de bireyler arası ilişkileri şekillendirmektedir. Bu düşünce doğrultusunda Lefebvre, mekânı doğrudan gözle görülen ve fiziken hissedilen "algılanan mekân"; iktidar tarafından temsiller ve semboller üzerinden "tasarlanan mekân" ve iki mekân sınıfının birleşimi kabul edilen “yaşanılan mekân" olarak üç sınıflandırma üzerinden değerlendirmektedir (Simonsen, 2005: 1-2).

Kentsel gelişimi kapitalist üretim anlayışıyla ilişkilendiren Lefebvre'ye göre, kentin mekânsal dönüşümü sermayenin kontrolündedir ve sermayenin avantajını gözeterek değişim göstermektedir. Lefebvre kentsel mekanların sadece üretim ve tüketim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği fiziki alanlar değil, aynı zamanda devamlı kar arayışından dolayı her daim krize gebe olan kapitalist sistemin krizlerini yumuşatan ve büyümesini sürdürmeye yardımcı olan alınır/satılır birer meta ya da rant sahası olduğunu ifade etmektedir. Kısacası, kapitalist sistem karşılaştığı krizlerin kentsel mekânı bir anlamda işgal ederek ve sisteme uygun yeni kentsel mekanlar üretmek üzere üstesinden gelmektedir. Lefebvre, çevrim modeli üzerinden açıkladığı bu modelde, birincil çevrim olan endüstriyel üretimin çözüm olamadığı noktada, rant üzerinden alınıp satılan kentsel mekanların ikincil çevrim olduğunu belirtmektedir.

Lefebvre'nin kent ve mekâna dair açıklamalarına paralel öne çıkan bir diğer nokta da "kent hakkı" kavramıdır. Kent hakkı kavramı, sermayenin tahakkümüyle şekillenen ve metalaştırılan bir mekânda ve kent yaşamında, bütün toplumsal sınıfların kentsel yaşamın imkânlarına ulaşması ve faydalanmasını savunmaktadır. Burada ifade edilmesi gereken nokta, Lefebvre'in kentsel konulardaki çalışmalarının çoğunu yaptığı dönemde dünya nüfusunun yalnızca üçte birinin kentleşmiş olduğu gerçeğidir. Bugün itibarıyla, dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentsel alanlarda yaşıyor olması ve ayrıca, kentleşme sürecinin hem yerel hem de küresel çaptaki değişken ve dinamik yapısı bu noktada göz ardı edilmemelidir. Ancak, her şeye rağmen, Lefebvre mekânın üretimi ve yeniden üretimini esas alan politik-ekonomik bakış açısının öncülerinden biri olarak, Başta David Harvey ve Manuel Castells olmak üzere birçok kent araştırmacısını etkilemiş ve kent teorilerinin gelişimine büyük bir katkı sağlamıştır.

Lefebvre'nin kent hakkındaki fikirlerinden etkilenen ve kentsel yaşama politik ekonomik bir bakış açısı sunan önemli isimlerden biri olan David Harvey, kent konusunu Marxist bir perspektiften ele almakta ve kapitalist sistemin kentsel mekânda yarattığı eşitsizlikler üzerine odaklanmaktadır. Harvey'e göre, kentsel alandaki ilişkiler ve kentsel mekânların organizasyonuyla kapitalist ilişkiler arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır. Kentsel mekânlar sermayenin çıkarları doğrultusunda yaşadığı her mekânsal dönüşümde, kentsel mekândaki hem üretim ilişkileri hem de sosyal ilişkiler değişmektedir. Harvey, bu durumun ana sebebini kapitalizmin doğası üzerinden açıklamaktadır. Devamlı olarak kar ve birikim peşinde olan sistemin kriz yaşaması kaçınılmazdır ve bu tür kriz anlarında kapitalist sistem çıkış yolunu kent üzerinden oluşturmaktadır (Özdemir, 2010: 133).

Lefebvre'ye benzer şekilde, Harvey kapitalist ilişkilerin kriz anlarında kentsel mekanlara yönelerek kenti bir sermaye alanı veya bir meta olarak görme eğilimindedir. Bu nedenle, günümüz kentsel mekanları sermaye tarafından şekillendirilen ve farklı toplumsal gruplar arasında çeşitli eşitsizlikler barındıran sosyal-fiziki mekanlar haline gelmiştir (Bal, 2018: 273).

Mekânsal ayrışma ile toplumsal ilişkiler arasında bir bağ bulunduğunu ifade eden Harvey'e (2002: 154) göre, kapitalist sistem emeği bölerek mekânsal ayrışmayı pekiştirmektedir. Bu durumda ayrılan bireyler sınıfsal konumlarının farkına varamamaktadırlar. Göç hareketleriyle emek bölünerek belirli yerleşimlerde yoğunlaştığı gibi, mesleki tabakalaşmaya da bir açıdan etnik bir özellik kazandırmaktadır. Bu nedenle de etnik ya da ırksal konum, sınıfsal konumdan önde gelerek mekânsal ayrışmayı belirleyen bir etken haline gelmektedir. Harvey'e göre mekânsal ayrışma kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkardığı eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır (Harvey, 2002: 154). Sermayenin sürekli büyüyen bir ölçekte birikmesiyle hızlı bir ivme kazanan kentleşme süreci içerisinde gerçekleşmesi durumu kentlerdeki toplumsal yapının toplumsal ayrışma sürecine girmesine yol açmıştır. Harvey (2002) toplumsal yapı ile mekânsal ayrışma arasındaki bağlantıyı şu dört temel varsayım üzerinden açıklamıştır.

“Toplumsal yapı; toplumsal farklılaşmanın birincil, kalıntı ve türev öğeleri biçiminde bölünmeye uğramış ve bunlar bir yüzyıl ya da daha uzun bir süre boyunca birbirini etkilemiştir. Şimdi, giderek artan bu yoğunlaşma ve toplumsal bölünme süreçlerini, kent olarak adlandırdığımız yapay çevre içine yerleştirelim ve mekânsal farklılaşma ile toplumsal yapıyı ilişkilendirmek için kimi temel varsayımları ortaya koyalım. Dört tane varsayım belirtilebilir:

1. Mekânsal farklılaşma, kapitalist toplumdaki toplumsal ilişkilerin yeniden üretimi çerçevesinde açıklanmalıdır;
2. Mekânsal birimler (komşuluk birimleri, yerel topluluklar), bireylerin değerlerini, beklentilerini, tüketim alışkanlıklarını, piyasa donanımlarını ve bilinç hallerini önemli ölçüde etkileyecek özel toplumsal etkileşim ortamlarıdır;
3. Büyük nüfus yoğunluklarının farklı topluluklara ayrılması, Marksist anlamda sınıf bilincinin bölünmesine hizmet eder ve bu nedenle sınıf mücadelesi yoluyla kapitalizmden sosyalizme dönüşümü güçleştirir; fakat:
4. Mekânsal farklılaşma modelleri kapitalist toplumdaki çelişkilerin birçoğunu yansıtır ve somutlaştırır. Bunları yaratan ve sürdüren süreçler, sonuç olarak, istikrarsızlık ve çatışma mekânlarıdır.” (Harvey, 2002: 161)

Harvey'in belirttiği maddeler göz önüne alındığında, mekânsal farklılaşma ve toplumsal düzen/ilişkiler arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır –ki bu bağlantı sadece sermaye birikimi değil, sosyal ve kültürel ilişkiler eksenli de olabilmektedir-. Mekânın iktidar ya da sermaye tarafından inşa edilme süreci ve mekânın inşasının toplumsal gruplara etkileri çok yönlüdür. Sermaye birikimine sahip olan ya da sermayeye/ranta yön veren iktidar ya da toplumsal gruplar avantajlı konuma sahip olma amacıyla çeşitli kentsel mekanlara yerleşmektedirler. Karlı/avantajlı mekanlara yönelim pratiklerine paralel şekilde, kentleşmenin imkanları olarak sıralayabileceğimiz eğitim, sağlık, ulaşım gibi temel kurum ve yapılar da bu bölgelere akın etme eğilimindedir. Mekânda gerçekleşen bu dinamik inşa süreçleri, kaçınılmaz olarak sermaye birikimini, iktidar ilişkilerini, mekânda bulunan bütün toplumsal grupları ekonomik, sosyal, kültürel ve sınıfsal açılarından etkisi altına almakta; ayrışan mekanlara çeşitli avantajlar ya da dezavantajlar sağlamaktadır. Özetle, Harvey'e göre, kapitalist sermaye birikim süreçleri, mekânın dönüşümü ve mekânsal ayrışmalar dinamik ve karmaşık ilişkilere dayanan süreçler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Castells'de, Harvey gibi, Lefebvre'nin kent üzerine görüşlerinden etkilenmekle birlikte, kenti farklı bir açıdan ele almaktadır. Castells kentsel gelişimi Althusser'in düşüncelerini kente uygulayarak Marksist ve yapısalcı bir anlayışı benimsemiştir. Castells'in Marxist düşünceyi temel almasının sebebiyse, kentsel mekânlardaki sınıf, çatışma, eşitsizlik, sermaye, emek ve tüketim meseleleri üzerine odaklanması olduğu söylenebilir (Kurtuluş, 2010: 196).

Castells'e göre, kentsel mekânlar başta ideoloji olmak üzere, ekonomik ve siyasal ilişkiler ekseninde şekillenmekte, üretim ve tüketim kavramlarıysa bu noktada belirleyici konumda yer almaktadır. Onun için, “kolektif tüketim” kavramı kent araştırmalarında temel kavram olarak ele alınmalıdır (Aslanoglu, 1998: 63). Bunun nedeni, kentlerin emeğin sürekli şekilde yeniden üretildiği ve kolektif olarak tüketildiği mekânlar olmasından kaynaklanmaktadır. Burada belirtilmesi gereken nokta kolektif tüketim kavramının anlamıdır. Kolektif tüketim kavramıyla göndermede bulunulan esas nokta bireylerin toplu olarak bir metayı ya da hizmeti tüketmesi/harcaması değil, emeğin yeniden üretimini mümkün kılmaya yönelik ihtiyaçların ve gerekliliklerin iktidar tarafından sağlanması olarak anlaşılmalıdır. Kentsel gelişim sürecinde, kolektif tüketim emeğin yeniden üretimi için gereklidir ve kentler kolektif tüketimin gerçekleştiği esas mekânlardır. Kentsel gelişim sürecinde, kitlesel tüketim emeğin yeniden üretimi için temel gerekliliktir

ve kent yaşamını oluşturan okul, alışveriş merkezleri, parklar, hastane, sokaklar ve caddeler gibi sıralanabilecek bütün mekânlar birer kolektif tüketim mekanıdır (Giddens, Sosyoloji, 2012: 952).

Castells'e göre, kent üst üste dizilmiş üç temel düzlem ekseninde gelişim göstermektedir. İlk düzlemde ekonomik ilişkiler, orta düzlemde devlet ve politik ilişkiler ve en üst düzlemde ideoloji yer almaktadır. Üst üste konumlanmış ve kentsel gelişmenin yönünü belirleyen bu üç düzlemin ana belirleyiciyse ekonomidir. Castells'in ekonomik düzlemi belirleyici konuma almasındaki temel sebep, gelişmiş ülkelerde ekonomik üretim kent merkezlerinde değil, çok daha geniş bölgesel bir alanda gerçekleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple, modern kentler artık üretim mekânı olmaktan çıkmış, erken kapitalistleşme döneminde fabrikalar ya da atölyeler gibi üretim mekanlarına ev sahipliği yapan kentsel mekanlar artık birer kolektif tüketim mekânı haline gelmiştir (Bal, 2018: 248).

Kolektif tüketim mekanları büyük oranda iktidar eliyle ya da yerel yönetimler tarafından kentli bireylere sağlanmaktadır. Castells'e göre, bunun nedeni kentli bireyin ertesi gün de emeğini devam ettirmesi ve bu sayede üretimin sürdürülmesini mümkün kılmaktır (Güneş, 2019: 43-44). Bu görüş doğrultusunda, Castells'e göre, kapitalist üretim mekanları ve bu mekanları işler halde tutan, emeğin yeniden üretimini mümkün kılan kolektif tüketim mekanlarıyla devletin/iktidarın aracı pozisyonunda olduğu diyalektik bir ilişki söz konusudur. Bu diyalektik ilişki kentsel yaşamı meydana getiren üretim ve tüketim mekanlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle, Castells için kapitalizmle eklemlenmiş kentsel yapıyı ifade eden kentsel sistemin içerisinde üretim ve tüketim mekânı kavramları kent ve mekân kavramlarının açıklanmasında kilit rol oynamaktadır (Saunders, 1989: 119).

1970 kuşağı olarak adlandırılan Harvey, Castells ve Lefebvre mekânı üretim ilişkileri çerçevesinde ele alarak kenti bağımsız bir nesne olarak değerlendirmişlerdir. Kapitalist kentlerde kentsel büyümeye bağlı olarak ortaya çıkan mekânsal ayrışmaya sınıf temelli olarak yaklaşmışlardır. Onlara göre kapitalist üretim ilişkileri kentlerde ortaya çıkan krizlerin ve toplumsal ve mekânsal ayrışmanın kaynağını oluşturmaktadır. Bu bağlamda kapitalist kenti, kapitalist üretim biçimini, sermaye birikim sürecini ve mekandaki tarihselliği yerellik, mekânın yarattığı farklılıklar ve değişen toplumsal ilişkiler yoluyla ele almışlardır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Neo-Marxist yaklaşımdan beslenen politik-ekonomik kent teorisyenlerinin kente dair açıklamaları, 1960'lı yıllardan başlayarak günümüze kadar olan dönemde dahi kentsel/mekânsal gelişmelere toplumsal açıdan açıklık

getirme konusunda son derece etkilidir. Neo-Marxist kent teorisyenleri ya da ekonomi-politik yaklaşımcı kent teorisyenleri, 20. yüzyıl kentlerini kapitalist ilişkiler ağı ekseninde şekillenen, sınıf çatışmalarının ve tabakalaşmanın deneyimlendiği mekânlar olarak ele alma ve kentsel gelişimi sermaye birikim süreçleri ve sınıfsal sömürü ekseninde değerlendirmektedir. Neo-Marxist ya da politik-ekonomik kent kuramcıları sadece üretim değil, tüketim kavramını da kentsel mekanları anlamak için önemli görmekle birlikte, mekânın üretimi ve yeniden üretiminde sermayenin ve iktidarın etkinliğini, kentsel yaşamda sınıfsal adaletsizlikleri ve kente dair toplumsal hareketleri de kenti ve mekânı anlamlandırma ve açıklama süreçlerine dahil etmesi açısından ayrıca önemlidir (Güçlü, 2002: 11).

Bugünün kentlerinde mekânsal kümelenmelerin ve mekânsal ayrışmaların sayısı, biçimleri ve anlamları artarak ve çeşitlenerek çoğalmaya devam etmektedir. Bu kümelenme ve ayrışma biçimleri sosyal sınıfsal, etnik, dini, politik ve kültürel niteliklerin birini ya da birden fazlasına bağlı toplumsal ilişkiler ekseninde oluşmaktadır. Ancak, ekonomi-politik yaklaşımcıların belirttiği üzere, bu mekânsal ayrışma ve kümelenme biçimlerinin tetikleyicisi büyük oranda sermaye birikim süreçlerine ve bu ekseninde kurulan toplumsal ilişkilere dayanmakta ve kentsel mekanlar inşa edilmekte ve yeniden inşa edilmektedir.

1.4. Mekânsal Ayrışma ve Kümelenme Süreçleri

Mekân kavramı uzam ya da yer kavramlarının hem bir parçasıdır hem de onlardan farklı bir anlama sahiptir. Mekân bireylerin bütün toplumsal ilişkilerinin gerçekleştiği, uzamı ya da yeri meydana getiren özel ve daha spesifik bir konuma işaret etmektedir. Dahası, toplumsal olarak ifade edebileceğimiz hemen her şeyin gerçekleştiği alan olmasından kaynaklı olarak, mekân bireyin kimlik ve bir topluluğa ait olma duygusunun da temelini oluşturmaktadır (Pachione, 2009: 23). Kısaca, bireylerini yaşamlarını sürdürdüğü, sosyalleştiği, ekonomik ilişkiler ortaya koyduğu, kültürel faaliyetlerde bulunduğu ve diğerleriyle yakın-uzak bağlar kurduğu yaşam alanları olarak mekanlar toplumsal uzamı oluşturan özel parçalar olarak tanımlanabilir.

Kentsel mekân bireylerin gündelik yaşamlarını sürdürdükleri, karşılıklı ilişkiler kurdukları yaşam alanları olarak ifade edilmektedir. Kentsel mekân dendiğinde çoğunlukla gözle görülür fiziki sınırlara sahip yapılar ve nesneler bütünü akla gelmekle birlikte, kentsel mekanların toplumsal anlamlara sahip olduğu da bir gerçektir (Güçlü, 2012: 267). Kentsel mekânlar fiziki olarak yaratıldığı gibi, toplumsal ilişkiler aracılığıyla da inşa edilen

sosyal, kültürel, ekonomik, politik, sınıfsal ve etnik sınırlara sahip birer kentsel yaşam alanı olarak kabul edilmektedir. Bu açıklama doğrultusunda, kentlerin ekonomik işlevlere, politik, etnik, kültürel, sınıfsal ve sosyal farklılıklara ve coğrafi niteliklerine göre belirli ortaklıklar ve farklılıklar barındıran, somut ve/veya soyut sınırlarla birbirinden ayrılmış kentsel mekânların toplamından oluştuğu ifade edilebilir (Tickamyer, 2000: 807). Bu doğrultuda, farklı mekanların birlikteliğini yansıtan kentsel yapı devamlı olarak dinamik bir dönüşüm süreci içerisinde. Kentsel yapıyı etkileyen bu dönüşümler kentsel bölgelerde ikamet eden insan popülasyonunun artması, kırsal bölgelerin kentsel nitelik kazanması ve kentsel bölgelerin toplumsal, kültürel ve coğrafi sınırlarının genişlemesine dayanan toplumsal bir süreç olarak ifade edebileceğimiz kentleşme kavramı üzerinden açıklanmaktadır. Kentleşme süreci ise kaçınılmaz olarak sosyal ve mekânsal ayrışmaları ve dönüşümleri içinde barındırmaktadır (Aytaç, 2019: 252-253).

Kentleşme tarihi içerisinde mekânsal ayrışma ve mekânsal kümelenme yadsınamaz bir kentsel gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyolojik bir perspektiften ele alındığında, kentsel yaşamda mekânsal ayrışma ilk olarak toplumsal gruplar arasında inşa edilen sosyal ilişkiler düzeyinde gerçekleşmektedir. Sosyal ayrışmanın fiziki yansıması ise mekânsal ayrışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, kentsel/mekânsal ayrışma toplumsal ayrışmanın mekânsal temsili konumundadır ve belirli bir etnik, dini ya da sınıfsal grubun kentin belirli somut ya da soyut sınırlar içerisinde kalan bölgesinde tarihsel bir süreç içerisinde kümelenmesini ifade etmektedir (Çetin, 2012: 64).

Kent ve mekân temalı çalışmalarda ayrışma, toplumsal ayrışma, mekânsal ayrışma ve mekânsal kümelenme birbiriyle doğrudan ilişkili kavramlar olarak öne çıkmaktadır. İngilizcede “segregation” kelimesiyle ifade edilen ayrışma kavramı tanımı itibariyle *“insanları farklılaştıkları niteliğe göre, örneğin farklı ırk, din, sınıf veya cinsiyet ekseninde, ayırma ve ayrılan toplumsal gruba farklı bir şekilde davranma eylemi veya politikası”* olarak tanımlanmaktadır (Bruce ve Yearley, 2006: 274). Daha farklı ifadelerle ayrışma kavramı şu şekilde açıklanmaktadır:

“Ayrışma, daha geniş bir popülasyon içindeki alt grupların ayrılmasıdır. Bir alt grubun üyeleri, popülasyonun geri kalanına göre düzgün bir şekilde dağılmadığında ortaya çıkar. Özellikle beşerî coğrafyada yerleşim ayrımına uygulanır. Ayrışmanın derecesi, ayrışma indeksi olarak belirtilen formül ile ölçülebilmektedir.” (Gregory, vd., 2009: 673)

Ayrışma kavramı tanımı itibariyle toplumsal ögeler barındırmakla birlikte, sosyal ayrışma (social segregation) kavramı doğrudan grupların ya da bireyin sosyal konumu ve nitelikleri doğrultusunda deneyimlediği ayrışma biçimine vurgu yapmaktadır:

“Sosyal ayrışma kavramı toplumda baskın konumda bulunan gruplarla ya da sosyal sınıflarla, kendilerinden toplumsal açıdan daha aşağı olarak damgalanan gruplar ya da sosyal sınıflar arasında resmi veya fiili olarak uygulanan izolasyon, dışlama, ayırma pratiği” olarak tanımlanmaktadır. Ayrışma pratikleri toplumsal yaşamın barınma, meslek, hukuki haklar, cinsiyet, etnik kimlik veya din gibi hemen her noktasında karşılaşılabilen ve hemen her toplumda gözlemlenebilen bir toplumsal gerçekliktir.” (Turner, 2006: 542)

Gordon Marshall (1999) ise ayrışma kavramının geniş anlam yelpazesine vurgu yapmaktadır. Marshall hem sosyal hem mekânsal yönünü belirten ve kavramın çok yönlülüğüne vurgu yapan şu tanımı ortaya koymaktadır;

“Belirli birey ve toplumsal grupların, çok az ya da hiçbir etkileşim olmadan birbirlerinden ayrı kalmasıyla sonuçlanan toplumsal süreçler. (...) Ortak bir kültür, milliyet, ırk, dil, meslek, din gelir düzeyi ya da diğer ortak çıkarlara sahip insanların toplumsal veya coğrafi mekânda gruplaşma eğilimi, (...)” (Marshall, 1999: 50)

Marshall’ın sosyal ayrışma tanımının sosyal ilişkileri içerdiği gibi, ayrışmanın mekânsal kümelenme ve ayrışmaya yol açan sonuçlarını da ifade etmesi açısından geçerli bir tanım olduğu söylenebilir. Paralel bir sosyal ayrışma tanımını ise Ruşen Keleş iler sürmektedir. Keleş’e sosyal ayrışma kavramını; “ (...) belli insan öbeklerinin, yasalara, toplumsal baskılara ya da törelere uyularak, birbirlerinden ayrı yerlerde yaşamaya, yalnızlığa itilmeleri olgusu” şeklinde tanımlamaktadır (Keleş, 1980: 22). Bu net tanımlama dikkate alındığında, toplumsal grupların kentsel bölgede ayrışması mekânsal/fiziki bir ayrışmaya da göndermede bulunmaktadır.

Mekânsal ayrışma (spatial segregation) kavramı iki ya da daha fazla toplumsal grubun mekânsal olarak birbirinden ayrı şekilde konumlanmasını belirtmektedir ve bu ayrışma tanımı konut yerleşimindeki bir mekânsal ayrım olarak anlaşılmaktadır. Kent çalışmaları açınsındansa mekânsal ayrışma kavramı, temel bir tanımlamayla, “belirli bir fiziki bölgedeki toplumsal gruplarının ırk, etnik köken, dil, din veya ekonomik gelir seviyesine göre dayatılan ya da tercih edilen ayrışma biçimi” olarak ifade edilmektedir (Timberlake, 2016). Bu ayrışmanın sonucunda, toplumsal gruplar kentsel alanların belirli bölgelerinde kümelenerek toplumsal ilişkilerini sürdürme yoluna gitmektedirler.

Mekânsal ayrışma kavramının benzer bir anlamı da Goodall (1987) tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Mekânsal ayrışma, bir sınıfsal/etnik/dini/mezhepsel grubun belirli yerleşim bölgelerinde kümelenme eğilimidir. Bir şehirdeki nüfusun geri kalanına göre tekdüze bir dağılımdan herhangi bir sapma, mekânsal ayrımcılığın bir göstergesidir: sapma ne kadar büyükse, ayrışma derecesi de o kadar yüksektir.” (Goodall, 1987: 408).

Kentsel yaşamda mekânsal ayrışmanın boyutu ve derecesi topluma ve ayrışan toplumsal gruplara göre değişkenlik göstermektedir. Mekânsal ayrışmalar iki ya da daha fazla toplumsal grubun birbirinden tamamen ayrılmış ve sosyal, kültürel, ekonomik ilişkilerden karşılıklı dışlamaya dayalı şekilde gözlemlenebilmekte, bir grup belirli bir kentsel mekânda diğer gruptan ya da gruplardan çok daha yaygın, hatta tek başına yer alabilmektedir. Diğer yandan, ayrılmış toplumsal gruplar daha heterojen bir görünüm sergileyebilmektedirler. Örneğin, belirli bir dine mensup insanlar ibadet yerlerinin yakınında bulunma eğiliminde olabilir, ancak yine de diğer inançlara sahip insanlar arasında yaşayabilir, bu nedenle bu bölgede mekânsal ayrışma toplumsal açıdan çok daha kozmopolit bir yapıda ve iç içe geçmiş kesişim kümeleri şeklinde de karşımıza çıkabilmekte ve böyle durumlarda ayrışma derecesinin daha düşük olduğu kabul edilmektedir (Maloutas, 2012: 29-30). Bu nedenle, kentsel yaşamda gözlemlenen mekânsal ayrışmalar birkaç farklı şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Ayrışmanın türü, boyutu, mekânın kullanımı ve coğrafi gereklilikler ekseninde olabileceği gibi, farklı toplumsal etkenlerden de kaynaklanabilmektedir.

İlk olarak, kentsel yaşamda gözlemlenen mekânsal ayrışmalar ve kümelenmeler fiziki alanın sınırlı olmasıyla ilişkilidir. Özellikle, kapitalizmin egemen olduğu modern kentlerde fiziki olarak sınırları belirli her bir kentsel alan endüstriyel, eğlence, konut, kamusal hizmet gibi sıralanabilecek amaçlar doğrultusunda bir kullanım değerine ve amacına sahiptir. Bu nedenle, kentsel mekanların fiziki sınırlarından ve kullanım biçimlerinden kaynaklı olarak çeşitli mekânsal ayrışmalar ve kümelenmeler oluşabilmektedir (Savage ve Warde, 1993: 63-65). Ancak, özellikle kent sosyologları için, fiziki bir mekânın kullanım amacı ve niteliğinden çok daha önemli olan ve kentsel yaşamı doğrudan etkileyen toplumsal grupların belirli nedenler doğrultusunda sosyal-mekânsal ayrışması ve toplumsal etkenler neticesinde çeşitli kentsel bölgelerde kümelenmesidir. Kısaca, farklı toplumsal grupların kentsel alanın farklı bölgelerinde kümelenmesini ifade eden sosyal-mekânsal ayrışma pek çok farklı bağlamda kullanılan ve sınırları muğlak bir

kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, bazı araştırmacılar tarafından kentsel coğrafya perspektifinde ayrılmış kentsel mekanlarda yaşayanların sosyal kompozisyonundaki genel farklılıkları karakterize etmek için kullanılırken, kent üzerine araştırmalar yapan çoğu sosyal bilimci sosyal-mekânsal ayrışma kavramını belirli sosyal veya etnik grupların mekânsal yoğunlaşmasını ifade etmek için kullanmaktadır (Andersen, 2003: 14-15). Bu çalışmada da mekânsal ayrışma kavramı ve ayrışma biçimlerine dair ifadeler belirli toplumsal grupların mekânsal kümelenmesini ifade etmek adına kullanılmıştır.

1.4.1. Mekânsal Ayrışmanın Boyutları

Toplumsal grupların kentsel yaşamda mekânsal olarak ayrışmaları ve belirli bölgelere kümelenmeleri toplumsal grubun sosyal yaşamda sahip olduğu konuma ve algıya paralel şekilde farklı boyutlara dayandığını iddia eden Michael Pacione (2009) kentsel yaşamda mekânsal ayrışmaları ve farklılaşmaları tetikleyen faktörleri üç madde etrafında toplamaktadır:

- **Toplumsal sınıf ve sosyo-ekonomik durum:** 19. Yüzyılda Sanayi Devrimiyle birlikte büyüyen sanayi kentlerinin en temel özelliklerinden birisi, bu kentlerin toplumsal sınıfların yaşam alanları olmasıdır. Bugün de toplumsal tabakalaşmaların ve sınıfların kentsel yerleşimler üzerindeki sosyo-mekansal etkileri güçlü bir şekilde devam etmekte ve sınıf temelli bir mekânsal ayrıma neden olmaktadır (Hutchison, 2010: 816). Hindistan gibi kast sisteminin devam ettiği sosyal yapılarda, geleneksel toplumlarda sosyal ve kentsel konumlanmaları hala belirleyebilmekle birlikte, başta Batı ülkeleri olmak üzere, gelişmiş ve gelişmekte olan toplumların kentsel yaşamlarında bireyin toplumsal yaşamdaki konumu büyük oranda sosyo-ekonomik konumuna paralel olarak şekillenmektedir (Pacione, 2009: 514).
- **Yaşam tarzları:** kentsel mekanların ayrışmayı tetikleyen ve mekânsal küme oluşumunu mümkün kılan etkenlerden bir tanesi değişen ve çeşitlenen yaşam tarzlarıdır (Pacione, 2009: 514). Kentli birey sosyo-ekonomik pozisyonunun dayattığı ya da sunduğu beğeni kalıpları ve yaşam tarzları ekseninde mekânsal tercihlerde bulunduğu gibi, din, moda, cinsel yönelim gibi sıralanabilecek çeşitli sosyo-kültürel sebepler doğrultusunda kent yaşamında mekânsal dönüşümlere, ayrışma ve kümelenmelere yönelebilmektedir.

- **Azınlık grupların coğrafi hareketliliği ve kimlikleri:** Kentsel sanayi toplumunun yükselişi, yüz yılı aşkın bir süredir hem kırsal alanlardan hem de denizaşırı ülkelerden gelen göçmen akını tarafından körüklenmiştir. Örneğin 19. Yüzyıl İngiltere'sinde, kentte yaşayan nüfusun çok büyük bir kısmı kentsel bölgelerde doğmamış, kırdan kente göç ederek kentsel alanlara yerleşmişlerdir (Pacione, 2009: 515). Benzer bir örnek ise İstanbul kentidir. 2000'li yıllardan sonra yayınlanan TÜİK verileri incelendiğinde, İstanbul'da yaşayan nüfusun yaklaşık olarak sadece %15'lik bir kısmı üç kuşak İstanbul doğumludur ve kentin nüfusunun neredeyse %85'i kırsal bölgelerden, küçük kentlerden ya da dış ülkelere göç etmiş kimselerdir (TÜİK, 2023). Kırsal bölgelerden, küçük kentlerden ya da ülke dışından gelen göçmenlerin kültürel farklılıkları, farklı yaşam tarzları ve kimlikleri mevcut kentli yerliler arasında çeşitli uyumsuzluklara, gerilimlere ve zorluklara neden olmaktadır. Bu durum, kentsel yaşamda kaçınılmaz bir mekânsal ayrışmaya ve mekânsal kümelenmeye yol açmaktadır. Birçok göçmen grubu için bu durum, asimilasyon ya da adaptasyon süreçleriyle zaman içinde azalmış olsa da diğerleri için (özellikle daha görünür etnik azınlıklar için) sosyo-mekânsal ayrım ve kümelenme, farklı nedenler ve pratikler ekseninde kentsel yaşamın bir özelliği olmaya devam etmektedir (Şentürk, 2014: 103).

Kentsel yaşamda mekânsal ayrışmaları ve farklılaşmaları tetiklediğini belirttiğimiz üç faktör dikkate alındığında, günümüz kentsel yaşamda mekânsal ayrışmalar sosyo-ekonomik statüye, yaşam tarzlarına ve sahip olunan kimliğe göre şekillenmekte ve kentsel yaşam mekânsal kümelenmelere ayrılmaktadır.

Sosyo-ekonomik statü temelinde mekânsal farklılaşma, daha önce benzer şekilde ifade edildiği gibi, kentlerin tamamlayıcı bir özelliği haline gelmiştir. Özellikle toplumun yüksek sosyal statüye sahip, üst sınıfta yer alan grupları, ait oldukları toplumsal konuma “uygun” zevk ve beğeni yargılarına göre kentsel mekân tercihlerinde bulunmaktadır. Diğer yandan, alt gelir grupları ve düşük statü atfedilmiş toplumsal grupların mekânsal tercihleri daha düşük imkân, fırsat ve hizmet içeren mekanlar çerçevesinde gelişmektedir. Güvenlikli siteler ya da planlı inşa edilmiş banliyö alanları üst sınıflara hitap ederken, gecekondu ve getto tarzı kentsel mekanlar alt sınıfın mekânsal tercihleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşam tarzlarına göre ortaya çıkan mekânsal ayrışmalar toplumun 'onlar-biz' ya da 'içeridekiler-dışarıdakiler' ayrımı ekseninde, sosyal davranışlarına ya da tercih ettikleri yaşam tarzlarına göre ayrılmış gruplar arasında gözlemlenmektedir. Burada ifade edilmesi

gereken nokta, beğeniler, yönelimler ve tercihler ekseninde şekillenen yaşam tarzlarının sosyo-ekonomik konumlanmadan tamamen bağımsız olmadığı gerçeğidir. Ancak, bireyin sosyo-ekonomik konumundan tamamen ya da büyük oranda bağımsız olan ve yaşam tarzını etkileyen çeşitli durumlar da kentsel yaşamda mekânsal ayrışmalara neden olmaktadır. Örneğin, göçmen, gezgin, evsiz yaşam tarzını benimseyenler, LGBT bireyler, çeşitli new-age akımlara dayalı yaşam süren sosyal gruplar kentin belirli bölgelerinde kümelenme eğilimi gösterebilmekte ve zamanla bu kentsel bölgeler bu grupların toplumsal kimlik ve kültürü çerçevesinde betimlenmekte ve tanınmaktadır. Örnek olarak, kentte seks endüstrisinde istihdam edilenler, ikametlerini sağlamak ve ticaretlerini icra etmek için Londra'daki Soho ve Amsterdam'ın Redlight bölgeleri gibi belirli alanlarda yoğunlaşmıştır. Anaakım toplumdan cinsellikleri ile ayrılan geyler ve lezbiyenler de şehirlerde belirli alanları işgal etmektedirler. San Francisco'nun Castro bölgesi veya Los Angeles'ın West Hollywood bölgesi gibi yerler, bir gey alt kültürünün oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır (Pachione, 2009: 519).

Kimlik temelli ayrımcılığın temeli ırksal, dinsel, mezhepsel veya etnik olabilir ve toplumsal yaşamda tanınması, ayırt edici fiziksel özelliklere, dil veya gelenek gibi kültürel özelliklere veya ortak köken veya geleneklerden kaynaklanan bir grup kimliğine dayanabilmektedir. Kimlik temelli ayrışma grubun kendisini sosyo-mekansal anlamda ayrıştırmasını ya da daha geniş hâkim toplumsal kesimin grubu ayrıştırmasını içerebilir. Bu nedenle, etnik, dini, mezhep temelli kültürel kimliğe dayalı mekânsal ayrışmalar bir yaşam tarzı ya da sosyo-ekonomik konuma dayalı mekânsal ayrışmalardan farklı olarak, bir zorunluluk/mecburiyet/izole edilme/dışlanma pratikleri içermek zorunluluğu barındırmayabilmektedir. Örneğin, ABD'deki İtalyan, Yahudi ve Çin mahalleleri, Türkiye'deki ve Almanya'daki çeşitli kentlerde Balkan göçmenlerinin yoğunluklu olduğu bölgeler ele alındığında bir sosyal dışlanma, zorunluluğa dayalı barınma pratikleri içermemekte, bunun yanında toplumun genelinden de izole olma/soyutlanma eğilimi göstermemektedir.

1.4.2. Mekânsal Kümelenme Biçimleri

Toplumsal gruplar, daha önce belirtildiği üzere, ekonomik, kültürel, sosyal, mesleki, dini, sınıfsal vb. şekilde sıralandırılabilir etkenlerden kaynaklı olarak kentsel yaşamın belirli bölgelerinde kümelenmekte ve bunun sonucu olarak ayrışma eğilimindedir. Bu kümelenmeler ve kümelenmenin sonucunda mekânsal ayrışmalar çeşitli toplumsal grupların yaşam tarzı beklentilerine, dini inanışlarına, kültürel pratiklerine, ekonomik

ilişkilere ve ait oldukları sınıfa göre farklı anlamlara sahip olabilmektedir. Mekânsal kümelenme biçimleri Dünyada ve Türkiye’de belirli niteliklerle ve isimlendirmelerle karşımıza çıkmaktadır. Varoşlar, Gecekondu mahallesi ve Slum olarak isimlendirilen mekânsal ayrışma biçimleri pek çok özgün toplumsal niteliğe ve anlama sahip olmakla birlikte, ekonomik etkenler, toplumsal sınıf ve sermaye ilişkileri ekseninde şekillenen mekânsal ayrışmalardır. Banliyö ve güvenli siteler (Gated Communities) toplumsal sınıf ve yaşam tarzı talepleri çerçevesinde anlamlandırılmaktadır. Etnik enklavlar ise etnik kimlik, aidiyet ve kültür eksenli bir yaşam tarzı talebine, sermayeye ve ekonomik ilişkilere dayandırılması gereken bir mekânsal kümelenme biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mekânsal kümelenme biçimlerinin neler olduğunun belirlenmesinde İhsan Çetin’in (2012) çalışmasında belirttiği kümelenme formları kullanılmış, Çetin’in (2012) belirttiği slum (gecekondu), getto, banliyö, enklav türleri dışında güvenli siteler de bir mekânsal kümelenme biçimi olarak bu gruba dahil edilmiştir.

1.4.2.1. Getto

Getto (Ghetto) kavramı sosyal bilimciler tarafından farklı nitelikler üzerinden ele alınan, muğlak mekânsal kümelenme biçimlerinden bir tanesidir. Ayrıca kavram kent çalışmalarında sıklıkla slum, gecekondu, varoş gibi kavramların yerine kullanılabilir. Bu muğlaklığın temel sebebi getto olarak ifade edilen kentsel mekâna yüklenen anlamlardaki değişkenlik ve farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Chicago ekolü isimlerinden Louis Wirth'in ilk olarak 1928 yılında yayınlanan *The Ghetto* (1956) adlı çalışmasına kadar getto terimi kentsel bölgelerdeki izole Yahudi yerleşimlerini ifade eden bir terimken, Wirth'in getto kavramına yönelik açıklamalarından bu yana terim aynı zamanda kentsel mekânda sosyal dezavantajları da ima eden bir anlam kazanmıştır (Gregory, vd., 2009: 303).

Getto (Ghetto) ifadesi günümüzde pek çok izole yerleşim alanı için sıklıkla kullanılmakla birlikte, kavramın tarihsel geçmişi çok daha eskilere, Orta Çağ Avrupası’na dayanmaktadır. İlk kullanıldığı tarih olduğu kabul edilen 1416 yılından bu yana yaklaşık olarak 600 yıllık bir geçmişe sahip olan “Getto (Ghetto)” kavramı, 16. Yüzyılda Venedik Cumhuriyeti tarafından Yahudilerin yaşamaya zorlandığı bir yerleşim bölgesini belirtmek için kullanılmaya başlanmasıyla literatürdeki yerini almıştır (Wirth, 1956: 2). Daha sonra, getto kelimesi çok uzun bir süre Avrupa ve Kuzey Amerika'daki Yahudi yerleşimlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak, zaman içerisinde kademeli olarak getto kavramının kapsamı genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Getto kavramı günümüzde çoğunlukla Afrika

kökenli siyahilerin yaşadıkları bölgeleri tanımlamak için kullanılmakla birlikte, toplumsal/mekânsal olarak izole edilmiş, sınıfsal-ırksal açıdan toplumsal yaşamdan ayrılmış bir yerleşim alanını ifade etmektedir. Getto yerleşimleri ve o yerleşim alanında yaşamlarını sürdüren bireyler sıklıkla kentsel yaşamdan izole edilme, sosyal damgalama, kısıtlama, bölgesel sınırlama gibi kavramlarla ilişkili değerlendirilmektedir (Wilson, 2007: 12-13). Getto kavramı bir kez daha yeni anlamlar kazanacağı 1980'li yıllara kadar, kentsel yaşamda sosyal ve kültürel ayrımcılıktan kaynaklı etnik mekânsal kümelenmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak 1980'li yıllarda, neoliberal kent politikalarının da kentsel yaşamı dönüştürmeye başlamasıyla birlikte, getto kavramı etnik niteliklerini büyük oranda kaybederek yetersiz kamu hizmetlerine ve eksik sosyal olanaklara sahip, kalıplaşmış yargılarla sosyal olarak damgalanmış izole kentsel bölgelere atıfta bulunacak şekilde değişen yeni bir anlama kavuşmuştur (Wilson, 1990).

Kavram sadece Yahudi yerleşimlerini ifade etmenin ötesinde diğer etnik kimliklerin kümелendiği bölgeler için de kullanılmıştır (Çetin, 2012: 171). Özellikle Batı ülkelerindeki ve Türkiye'deki günümüz büyük kentsel bölgelerinde, Küçük Sicilya, Küçük Polonya, Çin mahallesi, Kürt mahallesi, Roman mahallesi, Suriyeli ve Afgan mahalleleri şeklinde isimlendirilen, birbirleriyle çeşitli ortak ve farklı toplumsal niteliklere sahip pek çok getto bulunmaktadır. Ayrıca, kavram etnik kimliğe ek olarak toplumsal sınıf ve sosyal pratikler ekseninde de değerlendirilmeye alınmıştır. Bu gelişmeler getto kavramının anlamlandırılmasında bir muğlaklık ortaya çıkarmıştır. Getto kavramının zorunlu, ayrılmış ve etnisite temelli kapalı yerleşim alanlarını ifade eden geleneksel betimlemelerini dönüştürmüştür. Bir mekânsal kümelenme biçimi olarak getto sıklıkla yoksulluk, dışlanma, zorunlu ikamet, yetersiz koşullar, negatif sosyal sermaye, suç, düşük eğitim seviyesi gibi sıralanabilecek pek çok olumsuz ifadeyle yan yana kullanılmakla birlikte, bazı araştırmacılar bu düşünceye ya da algıya karşı çıkmaktadır (Çetin, 2012: 171-172).

Getto kavramına yönelik bu denli muğlaklıktan ve ortak kanıdan uzaklıktan kaynaklı olarak, pek çok sosyal bilimci bu muğlaklığı ve getto olarak nitelenen yerleşimler arasındaki anlam karmaşasını gidermek için kavrama çeşitli sıfat eklemelerinde ve paralel açıklamalarda bulunmuşlardır. Örneğin, Tarihçi Salo Baron "resmi getto" (technical or formal ghetto) ve "resmi olmayan getto" (non-technical ghetto) ayrımına gitmiştir. Louis Wirth (1956) bazı etnik kümelenmelerin zorunlu olmaktan ziyade bir tercih olduğunu ileri sürmüş ve "gönüllü getto" (voluntary ghetto) kavramını ortaya atmıştır. Wacquant ise ortak bir etnisiteyi, avantajlı ve dezavantajlı bütün yönleriyle ortak bir sosyo-kültürel pozisyonu

paylaşan toplumsal grupları ifade etmek için “hiper getto” kavramını ortaya atmıştır (Ravid, 2017: 36).

Tıpkı banliyö, güvenli siteler ve gecekondu yerleşimlerinin anlamlandırmasında çeşitli mekânsal karakteristikler olduğu gibi, getto yerleşimlerini anlamlandırmayı ve diğer mekânsal kümelenme biçimlerinden ayırt etmeyi mümkün kılan bazı temel nitelikler söz konusudur. Bu nitelikler bir araştırmacıdan diğerine değişen çeşitli terimsel ya da anlamsal bazı farklılıklar barındırmakla birlikte, Chicago Ekolü isimlerinden Wirth, Burgess ve Park'ın ileri sürdüğü, getto yerleşimlerine dair beş ayırıcı unsur dikkat çekicidir. Bunlar; mekânsal ayrışma, yalıtılmış alan, nüfus yoğunluğu, sosyal dışlanmışlık, homojen ilişkiler olarak sıralanmaktadır (Kavas ve Bilgiç, 2019: 65).

Mekânsal ayrışma unsuru, bir mekânsal ayrışma/kümelenme biçimi olan getto kavramının temelini oluşturmaktadır. Mekânsal ayrışma, salt bir fiziki ayrı tutma ya da izole olma/edilme pratiğinden ziyade, mekânsal olarak ayrılmış bölgede yaşayan toplumsal grubun etnik, dini ve/veya mezhepsel olarak ayırma/göndermede bulunmaktadır. Yalıtılmış alan ise, bir kentsel bölgenin ve o bölge sakinlerinin diğer bölgelerden fiziki ve toplumsal olarak izole edilmesini ifade etmektedir. Yalıtılmış alan kentsel yaşamdan tamamen kopuk olmayı ifade etmekten ziyade, sosyal ve kültürel açıdan diğer bölgelerden ayrı konumlanma durumuna bir göndermede bulunmaktadır. Gettolar etnisite, din, mezhep ve sosyo-ekonomik konum gibi çeşitli ortak sosyal nitelikleri paylaşan insanların yaşadığı kentsel mekanlardır. Bu ortak paylaşımın içerisinde kaçınılmaz olarak homojen bir sosyalizasyon süreci ve ilişkiler ağı da yer almaktadır. Getto yerleşimlerindeki homojen ilişkiler içinde yaşayan üyelerin ortak bir kimlik ve toplumsal değerlere sahip olmasını ve bu kimlik ve kültürel pratiklerin yeniden üretimini mümkün kılmakla birlikte, gettoları kentin geri kalanından ayırma/izole etme işlevine de sahiptir. (Gans, 2007: 176-184). Homojen ilişkiler, pek çok kentsel kümelenme biçiminde görülebildiği üzere, kentsel yaşamda bir güven ağı, ötekilere karşı sosyal, kültürel ve ekonomik bir güven duygusu ve yardımlaşma pratikleri sağlamakla birlikte, ayrışmanın ve soyutlanmanın yeniden üretilmesine de katkıda bulunma potansiyeline sahip bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal dışlanma unsuru toplumsal yaşamda egemen grupların sınıfsal, etnik, dini, sosyal ya da kültürel sebeplerden biri ya da birkaçından kaynaklı olarak çeşitli gereksinimlere, imkanlara ve fırsatlara ulaşmasının kısıtlanması ya da engellenmesini ifade etmektedir. Kentsel yaşamda sosyal dışlanmışlık ise getto yerleşimlerinin sağlık hizmeti, eğitim alma hakkı, güvenlik, altyapı hizmetleri vb. çeşitli kentsel imkanlardan, fırsatlardan,

haklardan ve kamu hizmetlerinden maruz kalma, faydalanamama ya da hariç tutulma durumunu ifade etmektedir. Bu dışlanmanın kaçınılmaz sonucu ise, getto yerleşimlerinde eğitim seviyesinin genele göre düşük bir noktada kalması, suç işleme ve suça maruz kalma oranının yükselmesi, işsizlik, sağlık problemleri gibi bir dizi olumsuzluklarla karşılaşılmasıdır (Abrahamson, 2020: 138). Mekânsal kümelenmeler ve nüfus yoğunluğu arasında, pek çok sosyal bilimciye göre, önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Bu bağlantının temel sebebi ise, bir mekânsal kümelenmeden bahsedebilmek için ortak niteliklere sahip toplumsal grubun yaşadığı bölgedeki gereken nüfus yoğunluğunun ne olması gerektiği sorusundan kaynaklanmaktadır. Örnek olarak, Vaughan (1997) bir kentsel alanın getto olarak nitelenebilmesi için bölge nüfusunun en az %60'ının ortak spesifik bir etnik, dini, mezhepsel ya da sosyo-kültürel gruptan oluşması gerektiği iddiasındadır. Marcuse (2005) ise bir kentsel mekânı getto olarak niteleyebilmek için, bölgedeki hâkim nüfusun (%50'den fazlası) ortak etnik, dini, mezhepsel ya da sosyo-kültürel kimliği paylaşması gerektiği kanısındadır.

Türkiye'de gettolaşma süreci ve getto olarak nitelenen örnekler incelendiğinde, Osmanlı Döneminden 1950'li yıllara kadar olan süreçte, başta İstanbul ve İzmir kentleri olmak üzere, gayri-müslim nüfusun yaşadığı mahalleler birer mekânsal kümelenme biçimi ve getto örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İstanbul'un Balat semti ve İzmir'in Kadifekale etekleri, Kemeraltı semti, Buca ve Bornova ilçeleri Yahudi, Ermeni ve Rum grupların kümelendiği getto örneklerinin karşılaştığı yerler olarak değerlendirilmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısında ise, özellikle mezhepsel ve etnik kimlik ekseninde mekânsal ayrışmalar çok daha fazla dikkat çekmektedir. Bu dönemde, yine başta İstanbul kenti olmak üzere, pek çok büyük şehirde bazı Alevi, Kürt ve Çingene yerleşimlerinin birer getto örneği oluşturduğu görülmektedir. 2000 sonrası dönemde ise, özellikle Orta Doğu ülkelerinde yaşanan toplumsal çalkantılar ve savaşların yarattığı uluslararası göç sonucunda, Afgan ve Suriyeli grupların yerleşim bölgeleri dikkat çekmektedir (Kavas, vd., 2019: 15).

1.4.2.2. Banliyö

Toplumsal sınıf ve yaşam tarzı talepleri ekseninde yaygınlaşan, İngilizcede "suburb" kelimesiyle belirtilen banliyö yerleşimleri ve banliyöleşme süreci, kentsel alanların genişlemesi ve konut eksenli çevreye doğru yayılmasına dayanan mekânsal kümelenme biçimlerini ifade eden bir kavramdır. Özellikle, kent merkezlerinde nüfusun hızla artması, orta sınıf ya da beyaz yaka grupların gelirlerindeki artış ve ulaşım

imkanlarının gelişmesiyle kent merkezi/iş merkezi alanlarına ulaşımın kolaylaşması 20. Yüzyılın ikinci yarısında banliyöleşme sürecini hızlandırmıştır (Bailey, 2005: 640). Günümüz itibariyle, banliyöleşme süreçleri ve banliyöler kentsel yaşamın önemli mekânları haline gelmiştir.

Banliyöleşme, birbiriyle ilişkili ekonomik, politik ve diğer uzun vadeli süreçler tarafından şekillenen küresel çapta ortak bazı niteliklere sahip olmakla birlikte, aynı zamanda ulusal ve yerel gelişmeler tarafından da şekillenerek kendine ait iç dinamikler barındırmaktadır. Bu nedenle topografya, doğal kaynaklar, coğrafi koşullar, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ve diğer yerel faktörler kentsel bir bölgenin çevresinde inşa edilmiş olan banliyölerin gelişimini etkileyebilmektedir (Jauhiainen, 2013: 793). Ayrıca, banliyöleşme süreci kentsel sermayeyi yönlendiren sınıflar, özel sektör yatırımları ve yerel yönetimlerin teşviki ile de yönlendirilebilmektedir (Ekers, vd., 2012: 408-409). Bu nedenle, banliyö yerleşimi ya da bir banliyöleşme süreci farklı anlamlara sahip olabilen, bulunduğu kentsel bölgeye ve toplumsal ilişkilere göre önemli değişiklikler gösterebilen özgün mekânsal kümelenme biçimleridir.

Tanım ve oluşum açısından böylesi bir çeşitlilikle karşı karşıya kalındığında, ortak bir "banliyö" tanımı yapmak zor görünmektedir. Banliyö kavramı, ilk olarak 1950'lerde sosyolog Sylvia Fava tarafından, şehirciliğin ya da şehir yaşamının sosyal anonimlik ve özgürlük gerektirdiği fikrine dayanarak ortaya atılmıştır (Fava, 1956). Ancak "banliyö sakinlerinin" kendine özgü bir yaşam tarzına sahip olduğu fikri çerçevesinde, banliyönün hem bir yer tipini hem de bir kentli birey tipini ifade ettiği 19. yüzyıl sonları Londra'sına dayandırılabilir bir geçmişe sahiptir. Banliyöleşme ise, bireylerin, konutların, endüstrinin, ticareti ilişkiler ağının ve perakendeciliğin oluşturduğu geleneksel kentsel alanların çevrelerinde yayılım gösteren ve iş ve eğitim gibi gereklilikler nedeniyle kent merkezine bağlı dağınık manzaralar oluşturan bir kentsel süreç olarak ifade edilmektedir. Nüfus olarak düşük yoğunluklu, metro, tren ya da otomobil tarzı araçlara odaklı banliyöler, dünya çapındaki kentsel bölgelerin giderek artan ortak özelliklerinden biri haline gelmektedir (Gregory, vd., 2009: 732).

İçinde yer aldığı kentsel bölgenin ve toplumsal ilişkilerin etkilediğini ve farklılaştırdığını belirttiğimiz banliyö yerleşimlerini ve banliyöleşme sürecini küresel düzeyde orta sınıfların ve vasıflı beyaz yaka işçi ailelerin mekânsal kümelenme biçiminin bir temsili olarak gören Hall, banliyöleri ve banliyöleşme sürecini şu şekilde açıklamaktadır:

“Banliyöler, kentsel bölgelerin çeperlerinde konumlanan kentin kenar bölgeleridir ve sürekli olarak değişim gösteren dinamik yapılaşma alanlarıdır. Bir diğer ifadeyle, banliyö kentsel bir bölge dışı doğru genişleme gösterdikçe, kentsel bölgenin çeperlerinde inşa edilen konut alanlarını ifade etmektedir. Kentsel bölgelerin banliyöleşme süreci, esasen tren, metro, trolleybüs gibi ulaşım teknolojilerinin yaygınlaşması ve otomobil sahipliğinin artışı ile yakından ilişkili bir yirminci yüzyıl süreci olarak kabul edilmektedir.” (Hall, 1998: 109)

Banliyöleşme süreci, 19. Yüzyıldan bu yana hızla gelişen kentsel büyümenin önemli bir parçası olmuştur. Bireylerin kentsel yaşama bakış açıları, yaşam tarzı talepleri ve ortak bir sınıf ya da grup içerisinde bir arada yaşama arzusu banliyöleşmenin önemli bir faktörü olmakla birlikte, bu sürecin itici etkenleri devletler, yerel yönetimler ve kentsel sermaye sahipleri olmuştur (Harris, 2015: 664). David Harvey, banliyö tarzı yeni yerleşim mekânlarının çok özel bir biçimde kapitalist üretim tarzının yarattığı bir kentsel yenilik olduğu iddiasındadır. Ona göre banliyöleşme, kentsel yaşamda çeşitli metalara olan talebi sürdürdüğü ve sermaye birikimini kolaylaştırdığı için aktif olarak iktidar tarafından üretilen kentsel mekanlardır (Harvey, 1985: 122). Başka bir deyişle, kentsel sermaye banliyöleşme adı altında yapıli çevreye aktarılmakta ve bireylerce tüketilmektedir. Bu nedenle, banliyöler sermaye dolaşımı için sürekli genişleyen pazarları garanti etmenin araçlarından bir tanesi olarak görülmelidir (Harvey, 1985: 420).

Genel olarak, yüzyılın başındaki hızlı kentsel büyümenin ve savaş sonrası dönemde kitlesel tüketimciliğin gelişmesinin, öncelikle sanayileşmiş kentsel alanları uzun süredir şekillendiren banliyölerin ve banliyö alanlarının ortaya çıkması için önkoşullar yarattığı söylenebilir. Yaygın anlamıyla, orta sınıfların ya da beyaz yaka ailelerin ikamet ettiği, kent merkezlerinin çeperlerinde belirli bir kentsel planlama çerçevesinde inşa edilmiş banliyöler özellikle 2. Dünya Savaşı’nın bitişini takip eden dönemde, 1950’li yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde ve ABD’de yaygınlaşmaya başlamıştır. Anthony Giddens’in açıklamasıyla, özellikle ABD’deki orta sınıf “beyaz” aileler şehir merkezinin kalabalığı, hava kirliliği, çevre kirliliği, suça maruz kalma korkusu ve gürültü kirliliği gibi bir dizi sebep neticesinde kent merkezinden belirli uzaklıktaki çevrelerde, belirli bir mekânsal düzenlemeyle inşa edilmiş banliyölere yönelme eğiliminde olmuştur. (Giddens, 2012: 512). Banliyöleşme süreci 21. Yüzyılın çoğu sanayileşmiş toplumunda kentsel gelişimin merkezi bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Avrupa, Amerika, Kanada, Asya ve Avustralya kıtalarında yer alan gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin şehirleri arasında banliyöleşmenin anlamı ve kapsamı zamansal dinamikleri ve mekânsal yapılar üzerindeki etkisi konusunda dikkate

değer farklılıklar olmasına rağmen banliyöleşme bir kentsel gerçeklik olarak kabul edilmektedir (Hesse, 2018: 2631-2632).

Türkiye’de banliyölerin oluşmaya başlaması ve banliyöleşme dinamikleri Batı Avrupa ve ABD’deki süreçlerle hem benzer hem de farklı nitelikler barındırmaktadır. Türkiye’de banliyöleşme süreçleri –bazı güvenli siteler (gated communities) de kentsel yerleşimlerin çeperlerinde yer almaları sebebiyle banliyö olarak değerlendirilmektedir– diğer ülkelerden daha geç bir tarihte, 1980’li yıllardan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle, gecekondulaşmanın büyük kentlerde son derece hızlı yayılım göstermesi, kent merkezlerinin kalabalıklaşmasından kaynaklı bir dizi kentsel sorunun ortaya çıkması, apartmanlaşma faaliyetleri gibi bir dizi gelişme orta sınıf olarak tabir edilen toplumsal grupların kentsel bölgelerin dışına doğru hareketine neden olmuştur. 2000’li yıllarla birlikte neoliberal kent politikalarının yoğun şekilde uygulanmasıyla ve kentsel mekanların birer rant kapısını haline gelmesiyle banliyö yerleşimlerinin sayısı da özellikle büyükşehirlerde artmaya devam etmektedir (Çetin, 2012: 179-182).

1.4.2.3. Güvenlikli Siteler

Diğer kümelenme biçimlerine kıyasla daha yakın bir geçmişe dayanan kentsel kümelenme biçimlerinden bir tanesi de güvenli sitelerdir. Güvenlikli sitelerin mekânsal, ekonomik, politik ve sosyal etkileri, kentsel gelişimin karmaşıklığını ve bu etkiler arasındaki karşılıklı ilişkiyi kentsel yaşamda ortaya koymaktadır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, konuyla ilgili literatür, güvenli sitelerin yayılmasının hem olumlu hem de olumsuz etkilerini göstermektedir. Bazı yazarlar, yerel ekonomilerin iyileşmesine, düşük vasıflı işlerin yaratılmasına, toplu özel hizmetlerin daha verimli yönetilmesine ve yüksek çevre kalitesine sahip alanların yaratılmasına dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, olumsuz etkileri bakımından, güvenli sitelerin kentsel alanı parçaladığı ve özelleştirdiği, özel ulaşım kullanımını teşvik ettiği, demokrasi ve yurttaşlık kavramlarını baltaladığı ve sosyal gerilimleri ve ayrımcılığı teşvik ettiği düşünülmektedir (Roitman, 2010: 31).

Özellikle kent merkezlerinin hızlı büyümesi ve yapılaşması sonucu ortaya çıkmaya başlayan ve yaklaşık olarak son 50 yıldır özellikle büyük metropollerde gözlemlenen yapılaşmalar olan güvenli siteler kentsel alanların çeperlerinde konuşlanmış sınıf ve yaşam tarzı temelli bir mekânsal kümelenme biçimini temsil etmektedir. İngilizcede “Gated Communities” olarak ifade edilen ve Türkçede “güvenlikli siteler” ya da “refah adacıkları” olarak kavramsallaştırılan bu sosyo-mekansal kümelenme biçimi, günümüzde

çoğu gelişmiş ve gelişmekte olan statüdeki toplumlar hızla yaygınlaşmaktadır (Priemus, 2005: 284-285).

Hangi toplumda olursa olsun güvenli sitelerin belirli evrensel nitelikleri bulunmakla birlikte, pek çok mekânsal kümelenme biçimi gibi, içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik dinamiklerine bağlı olarak değişebilen özgün nitelikleri ve anlamları bulunmaktadır. Bu nedenle, literatürde sıklıkla “gated communities”, “güvenlikli siteler” ve/veya “refah adacıkları” kavramları karşımıza çıkmakla birlikte kavram farklı isimler tarafından farklı şekillerde formüle edilmiştir. (Geniş, 2012: 5). Güvenlikli siteler (gated communities) Blakely ve Synder (1997) tarafından “kapalı topluluklar” (gated communities), Caldera (1996) tarafından “korunaklı adacıklar” (fortified enclaves); Garreau (1992) tarafından “kenar kentler” (edge cities); Landman (2000) tarafından “kapalı mahalleler” (enclosed neighbourhoods); Graham ve Marvin (2001) tarafından “parçalanmış kentçilik” (splintering urbanism) ve Goldberger (1996) tarafından “özelleştirilmiş kent” (private city) olarak kavramsallaştırılmıştır (Roitman, 2010: 33; Köse, 2019: 183).

Güvenlikli siteler, çoğunlukla içinde yaşayan gruplar tarafından finanse edilen özel güvenlik görevlileri tarafından devriye gezilen, mekânı çevreleyen duvarlara, çitlere ve güvenli geçitlerle sınırlandırılmış ve fiziksel olarak “diğerlerinden” ayrılmış yerleşim bölgeleridir. Ayrıca sıklıkla, güvenlikli sitelerde yaşayan bireylerin ortak sosyal faaliyetlerine ve kararlarına yön veren topluluk dernekleri tarafından idare edilmektedirler. Diğer yandan, kendilerini “diğer” gruplardan ayıran bu kapalı mekânsal yerleşim bölgelerinin, özerk idare ediliş biçimleri ve güvenlik politikaları genel olarak kamu hizmetlerinin meşruiyetini yitirmesine yol açtığı ve toplumsal yaşamda *"demokratikleşmeye, sosyal eşitlemeye ve vatandaşlık haklarının genişletilmesine"* karşı tutumun fiziksel bir tezahürü olduğunu söylemek de son derece mümkündür (Caldeira, 2000: 4).

Blakely ve Snyder (1997), yalnızca güvenlikli sitelere odaklanan ilk yayınlanmış kitap olma özelliği taşıyan “Fortress America” başlıklı çalışmalarında güvenlikli siteleri şu şekilde betimlemektedir:

“Güvenlikli siteler içeriye girişin sınırlandırıldığı, belirli bir grup için özelleştirilmiş kamusal yerleşim mekanlarıdır. Başka bir ifadeyle, dışarıdan herhangi bir girişi önlemeyi amaçlayan, genellikle yüksek duvarlar veya çitler çevrili, giriş çıkışların kontrol altında tutulduğu belirlenmiş fiziki sınırlara sahip olan güvenlik temelli geliştirilmiş bölgelerdir.” (Blakely ve Snyder, 1997: 30)

Güvenlikli sitelerin üst sınıflara yönelik olduğunu açıklamalarında belirten Blakely ve Snyder, alt gelir gruplarının yaşadığı kentsel bölgelerde de güvenlikli site örnekleriyle karşılaşılabilceğini belirtmektedir. Ancak, bu örneklerin açıklamada ifade edilen güvenlikli sitelerin sahip olduğu pek çok nitelikten ve imkanlardan yoksun olduğunu da belirtmektedirler (Blakely ve Snyder, 1997: 102). Blakely ve Snyder'in güvenlikli sitelerin sadece üst gelir gruplarına değil, daha alt gelir gruplarına yönelik olduğunu belirtmelerindeki temel neden, özellikle son 30 yıllık süreçte güvenlikli sitelerin niteliklerinin ve sunulan seçeneklerinin çeşitlendirilmesinden kaynaklanmaktadır.

İlk örneklerine 1960'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde rastladığımız üst gelir gruplarına yönelik tasarlanmış güvenlikli siteler, zamanla başta Batı Avrupa olmak üzere bütün diğer kıtalarda yaygınlaşmış, toplumun üst sınıf/beyaz yaka aileleri için tercih sebebi olmaya başlamıştır. Dünyanın hemen her bölgesinde yaygınlık kazanmasıyla birlikte, güvenlikli sitelerin barındırdığı nitelikler ve temsil ettiği toplumsal kesimler genişleme ve çeşitlenme eğilimi göstermiştir (Kurtuluş, 2011: 18). Tarihsel süreç dikkate alındığında, güvenlikli siteler bir anlamda doğası gereği üst sınıf/yüksek gelirli beyaz yaka bireyler için yaratılmış bir kentsel mekân görünümündeydi. Ancak 2000'li yıllarla birlikte, neoliberal kent politikalarının kentsel mekanlara bir rant aracı olarak yaklaşmasına paralel bir şekilde, toplumun orta sınıf olarak tanımlanan kesimleri için de çeşitli güvenlikli siteler inşa etmeye başlamışlardır. Blakely ve Snyder'in (1997) de ifade ettiği üzere, bu güvenlikli siteler diğer muadilleri gibi en kaliteli altyapıya, konutlara, fiziki imkân ve olanaklara sahip olmamakla birlikte, pek çok unsura da sahip bir görünümündedir. Öyle ki, güvenlikli sitelerin bu denli yaygınlaşması ve çeşitlenmesi başta ABD olmak üzere pek çok ülkede “yaşam tarzı toplulukları”, “prestij toplulukları” ve “güvenlik bölgesi toplulukları” olarak ayrılan bir güvenlikli siteler tipolojisi ortaya çıkarmıştır (Blakely ve Snyder, 1997: 38).

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren, neo-liberal politikaların etkisiyle birer rant alanı haline gelen kentsel mekânlarda yaşanan hızlı mekânsal ayrışmaların yansımalarından biri de güvenlikli siteler olmuştur. Öncelikli olarak, İstanbul'da güvenlikli sitelerin ilk örnekleri 1970'li yılların sonunda konut amaçlı küçük bina toplulukları şeklinde Etiler-Ulus bölgelerinde ortaya çıkmıştır. 1980'li yıllara kadar çoğunlukla büyük kentlerin çeperlerinde inşa edilen güvenlikli siteler, 2000'li yıllardan itibaren inşaat sektörünün ülke ekonomisinde taşıyıcı pozisyona getirilmesiyle birlikte büyük bir hız kazanmıştır. Günümüzdeyse, diğer gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi,

Türkiye’de de güvenli siterler üst/orta sınıf mensubu bireylerce tercih edilen ve hızla yayılan yerleşim alanları haline gelmiştir (Pérouse ve Danış, 2005: 94-96).

Güvenli siterlerin gelişiminde iki temel etken bulunmaktadır. Bunlar yapısal ve öznel nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapısal nedenler temelde ekonomik küreselleşme ve neoliberal kent politikalarıyla ilişkilendirilmektedir. Kentsel bölgelerin rant haline dönüştürülmesi, kentsel sermaye sahiplerinin girişimleri ve özelleştirme süreçleri kentsel eşitsizlikleri ve kentsel yaşamda toplumsal kutuplaşmaları arttırmıştır. Bu gelişmeler kaçınılmaz olarak kentsel şiddeti, güvenlik ve suç problemlerini, toplumun belirli kesimlerinden ayrılma taleplerini ve ötekileştirme gibi kutuplaştırıcı problemleri arttırmıştır (Roitman, 2010: 33). Kentsel alanda ortaya çıkan bu toplumsal gelişmeler, ileride güvenli siterler olarak adlandırılacak mekânsal bir gelişmenin önünü açmış, kentli bireyi de (özellikle üst sınıf mensubu olan bireyi) mekânsal anlamda yeni bir arayışa da iterek bu yeni mekânsal yerleşime doğru yönlendirmiştir. Güvenli siterlerin yaygınlaşmasının öznel nedenleri ise, yapısal nedenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır ve bireylerin arzularından, gündelik beklentilerinden, hayata bakış açılarından ve yaşam tarzı taleplerinden kaynaklanmaktadır. Roitman bu noktada beş öznel neden ortaya koymaktadır;

- (a) Suça maruz kalma korkusu
- (b) daha iyi bir yaşam tarzı arayışı
- (c) tercih edilen bir topluluk içinde yaşama arzusu
- (d) sosyal homojenlik arayışı
- (e) daha yüksek sosyal statü ve sosyal ayırım özlemi (Roitman, 2010: 34-34).

Güvenli siterlerin tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkış dinamikleri, kentsel sermaye sahipleri ekseninde bu yerleşim alanlarının gelişimi ve kentli bireyin güvenli siterleri tercih etme pratikleri göz önünde bulundurulduğunda, bu yerleşimleri sınıfsal ayırım ve yaşam tarzı ekseninde şekillenen bir mekânsal kümelenme biçimi olduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Çoğunlukla etnisite temeline dayanan getto ve etnik enklav yerleşimlerinin aksine, güvenli siterler banliyölere paralel şekilde bireylerin yaşam tarzı taleplerine ve sosyo-ekonomik konumuna dayanan bir algılama biçimi ekseninde gelişim göstermektedir.

1.4.2.4. Gecekondü

Kentlerin konut kalitesinin kötü olduğu ve yaşam koşullarının standardın oldukça altında seyrettiği bölgelerini ifade etmek için İngilizcede “slum” kavramı kullanılmaktadır.

Slum bir kentsel bölgede, sağlıksız koşullarla ve sosyal düzensizliklerle karakterize edilen, standart altı konutların yoğunlaştığı bir nüfus bölgesi olarak tanımlanmaktadır (Goodall, 1987: 433). Bir diğer açıklamayla, slum, yetersiz hizmet verilen ve/veya aşırı kalabalık ve bu nedenle sağlıksız, güvensiz ve sosyal açıdan istenmeyen, standartların altında konutlara sahip bir yerleşim bölgelerini temsil etmektedir. Tıpkı bir gecekondu inşası gibi, slum da tek bir yapı için kullanılabilecek bir kavramdır ancak, mahalle, blok ya da bir sokak gibi daha geniş alanlar ve yaygın kentsel mekanlar için de kullanılmaktadır. Özellikle kapitalistleşme süreciyle birlikte hızla yaygınlaşan, alt gelir gruplarının kümелendiği, çeşitli fiziki ve sosyal imkanlardan yoksun kentsel mekanlar dünya genelinde gözlemlenebilmektedir. Bu mekanlar, dünyanın pek çok noktasında, pek çok toplum yaşamında farklı varyasyonlarda ve isimlerde karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2012: 167). Örneğin; Latin Amerika'da "favelas", Güneydoğu Asya'da "kampungs", Afrika'da "slum mahalleleri" ve Güney Asya'da "jhuggi-jhompris" veya "bustees". Dünya çapında 500 milyondan fazla insan bu tarz yerleşim bölgelerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu kentsel mekanlar, kırsaldan kentsel bölgelere doğru yaşanan göç sonucunda büyük oranda fabrika ve çeşitli sanayi kuruluşları çevresinde konumlanmaktadır (Töre ve Çağlayan, 2018: 84). Amerika Birleşik Devletleri ve çeşitli Avrupa ülkelerinde “slum” olarak ifade edilen bu kentsel mekanlar, Türkiye’de “gecekondu” kavramıyla karşılanmaktadır. Elbette, slum ve gecekondu kavramları arasında farklı çalışmalara göre farklı görüşler bulunmaktadır. Türkiye’nin özne toplumsal süreçlerinden de kaynaklı olarak, slum ve gecekondu mekanları arasında çeşitli benzerlikler bulunduğu gibi farklılıkların da az olmadığı unutulmamalıdır.

Türkiye’ye özgü kentsel mekanlar olarak gecekondu Ruşen Keleş tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır;

"Bayındırlık ve yapı kurallarına aykırı olarak, gerçek ya da tüzel, kamusal ve özel kişilerin toprakları üzerine, toprak iyesinin istenç ve bilgisi dışında, onamsız olarak yapılan, barınma gereksinimleri devletçe ve kent yönetimlerince karşılanmayan yoksul ya da dar gelirli ailelerin yaşadığı barınak türü." (Keleş, 1980: 47)

Ercan Tatlıdil ise ‘Kentleşme ve Gecekondu’ (1989) başlıklı çalışmasında gecekondu kavramını şu şekilde açıklamaktadır:

“Kentsel yerleşim alanlarına genellikle köy ve kasabalardan gelenlerin alt gelir gruplarında yer alanların Ve genellikle "marjinal işlerde” istihdam edilenlerin yerleşim mekanlarını tanımlamak için kullanılan bir kavram olan gecekondu, endüstriyel gelişimini

tamamlamamış pek çok ülke kentlerinde sıklıkla rastlanmaktadır.(...) Gecekondu kentsel imara açılmamış, altyapısı gerçekleştirilmemiş, tarla niteliğindeki arsalar üzerinde (çoğu kez başka şahsa ve kamuya ait) kısa dönemde ve uygun teknolojiye bağlı kalmayarak yapılan konut türleridir. Genellikle bu tür konutları yapımında konut sahibiyle birlikte akrabaların ya da hemşerilerin birlikte yer aldıkları görülmektedir. Özellikle konutun yapımı bir başkasının arazisinde ya da imar dışı alanlarda olup yerel yönetimlerin kontrolü altında ise, konut yapımına katılanlar sorumluluğu paylaşacak kadar birbirlerine bağlıdır. Konut yapımında genellikle kullanılan ucuz malzeme ülkelerin ve kentlerin özelliklerine göre değişim göstermektedir. Tahta, taş, biriket, kerpiç ve tenekelerin kısa sürede bir barınak göstermesiyle konut tamamlanmış olabilmektedir.” (Tatlidil, 1989: 59-60).

Türkiye’de göç hareketinin son derece durağan seyrettiği 1950 öncesi dönemde kentsel bölgelerde dikkat çekici, kitlesel bir gecekondulaşma faaliyetine rastlanmamaktadır. 1950 öncesi gecekondulaşmaları, Şenyapılı “dağınık bir barakalaşma” olarak tanımlarken, 1950 ve 1960 yılları arasındaki gecekondulaşmaları “yerleşme” ve “mahalleleşme” olarak tanımlamaktadır (Şenyapılı, 1998: 309). 1950 yılında büyük çoğunluğu üç büyük kentte inşa edilmiş yaklaşık 50 bin gecekondu ve bu yapılarda yaşayan yaklaşık 250 bin insan mevcutken, bu tarihten itibaren hem gecekondu sayısı hem de gecekonduların yayılım gösterdiği kentlerin sayısı hızla çoğalmaya başlamıştır (Çakır, 2007: 36-37). Öyle ki, Tablo 1.4.2.1’de de görülebileceği üzere, gecekondu sayısı, gecekondu nüfusu ve gecekonduya yaşayan nüfusun kent nüfusuna oranı da 1980’li yılların sonuna kadar düzenli şekilde bir şekilde artış göstermiş ve kent nüfusunun üçte birini gecekondu sakinleri oluşturmuştur.

Yıllar	Gecekondu	Gecekondu Nüfusu	Kentsel Nüfustaki Payı
1955	50.000	250.000	%4.7
1960	240.000	1.200.000	%16.4
1965	430.000	2.150.000	%22.9
1970	600.000	3.000.000	%23.6
1980	1.150.000	5.750.000	%26,1
1990	1.750.000	8.750.000	%33.9

Tablo 1.4.2.1. Türkiye’ Gecekondu ve Gecekondu Nüfusu (Keleş, 1990: 369)

Kırsal yerleşimleri terk edip kente akın eden gruplar kırsal bölgelerde aşına olunan bir komşuluk-dayanışma-yardımlaşma kültürü içerisinde barınma ve iş bulma ihtiyaçlarını karşılamış, bunun sonucunda zamanla kent çeperlerinde ve fabrikaların çevrelerinde gecekondu mahallelerinin oluşmasına neden olmuştur (Koyuncu, 2019: 362-363). Ruşen Keleş gecekondu mahallelerinde yaşayan bu grupları “*Gecekondu bölgelerinde yaşayan, tam anlamıyla kentleşmiş olmamakla birlikte, köylülük özelliklerinin bir bölümü değişikliğe uğramış insanların oluşturduğu topluluk*” olarak tanımlamaktadır (Keleş, 1980: 49). Bu açıklamaya paralel olarak, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan dezavantajlı bir pozisyonda yer alan gecekondu sakinleri kentle bütünleşme noktasında da entegre olamama/entegre edilmeme sorunuyla karşılaşmıştır. Kırsal alanlardan özellikle geçim derdi sebebiyle göç eden kesim kentsel alanda hem ekonomik hem sosyal hem de kültürel anlamda büyük problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Kırsal alandaki yoksulluk kent yaşamında da devam etmiş, buna ek olarak kentsel yaşamın farklılığından kaynaklı bir kültürel şokla da karşı karşıya kalmışlardır. Özellikle ilk kuşak gecekondu yerleşmelerinde yaşayanlar çoğunlukla kendi mahallelerinde göç ederek geldikleri bölgenin kültürünü de devam ettirme eğiliminde olmuştur (Keleş, 1972: 195).

Bu noktaya kadar bahsettiğimiz gecekondulaşmaları belirtmek için “birinci kuşak gecekondu” ifadesi kullanılırken, 1970’li yıllarla birlikte ortaya çıkan gecekondulaşma “ikinci kuşak gecekondu” olarak ifade edilmektedir. Bu ayrımın en temel nedeni ilk kuşak gecekondu salt bir barınma ihtiyacı ekseninde inşa edilirken, zamanla kent çeperlerindeki kamu arazilerinin ve arsaların parsellenmeye başlaması, yeni gelen göçmenlere kiralanmaya başlanarak ev sahibi-kiracı ilişkilerinin çoğalması ve bütün bunların sonucunda gecekondulaşmanın mecburi bir barınma ihtiyacı gidermekten çok kar amacının merkezde olduğukendine özgü bir piyasa ya da bir sektör haline gelmesinden kaynaklanmaktadır (Bal, 2018: 163-164). Gecekondulaşmanın sadece zaruri bir barınma ihtiyacını karşılama işlevinden çıkarak rant sağlanan bir sektör haline gelmesindeki bir diğer önemli sebep ise, dönemin iktidarlarının ve yerel yönetimlerinin gecekondu yerleşimlerine bakış açılarından kaynaklanmaktadır (Keleş, 1972). Gecekondulaşmanın hızla artmasıyla birlikte gecekondu mahalleleri gözardı edilemeyecek bir seçmen kitlesine dönüşmüş ve kent yaşamının yadsınamaz bir parçası haline gelmiştir (Tekeli, 1998: 7). Bu durumun bir sonucu olarak, kent politikalarında doğrudan ya da dolaylı olarak gecekondulaşmayı teşvik edecek politikalar üretilmiş, gecekondulaşmalar görmezden gelinmiş ve yeni kentsel sorunların oluşmasının da önü açılmıştır. Örnek olarak, 1956

yılında gecekonduların yasallaşmasını mümkün kılan “kamulaştırma kanunu” çıkartılmış, 1966 yılında çıkarılan “gecekondu kanunu” ise gecekondu mahallelerini bir anlamda kalıcı ve meşru hale getirmiş (Koyuncu, 2015: 35), art arda çıkartılan imar afları gecekondulaşmayı informel bir sektör hâlinevdönüştürmüş, gecekondulaşma faaliyetleri neredeyse tamamen denetimsiz bir şekilde seyretmiş ve zaman içerisinde plansız bir şekilde apartmanlaştırılan gecekondu arazileri çarpık kentleşme ve altyapı sorunlarını da beraberinde getirmiştir (Tekeli, 1999).

1950’li yıllarda kentsel yapının önemli bir parçası haline gelen gecekondu her yeni kentsel politikada önemini ve anlamını yenilediği gibi, 1980’li yıllarda da farklı bir önem ve anlamlandırma üzerinden kentsel yapının önemli bir parçası olmuştur. 1970’li yıllarla birlikte “ikinci kuşak gecekondulaşma” olarak belirtilen gecekondulaşma süreci 1980’li yıllarda da artarak devam etmiştir.

	1980	1990
Gecekondu Sayısı	1.150.000	1.750.000
Gecekondu Nüfusu	5.750.000	8.750.000
Kentsel Nüfusa Oranı	%26.1	%33.9

Tablo 1.4.2.2. 1980-1990 yılları arasında Türkiye’de Gecekondu (Keleş, 1990: 369)

Ancak, burada ifade edilmesi gereken önemli nokta, 1960’lı yıllardan 1980 dönemine kadar daha çok sol bir söylem üzerinden ele alınan ve bu bakış açısı üzerinden politikalar üretilen gecekondu, 1980’li yıllarda neoliberal ekonomiyi merkeze alan yeni-sağ ideolojisi ekseninde farklı bir açıdan önem kazanmıştır. 1980’li yıllardan önce, gecekondu bölgelerini barınma ihtiyacı sağlayan ve birer yaşam alanı olarak ele alan sol-ideolojinin aksine, dönemin merkez-sağ ideolojiye sahip ANAP (Anavatan Partisi) iktidarı gecekondulaşmayı kentsel bölgelerin gelişme alanları ve bir rant kapasitesi olarak görmüş ve politikalarını da bu ekseninde belirlemiştir (Şengül, 2009). Bu noktada, özellikle 1983 ve 1988 tarihleri arasında çıkartılan toplam altı imar affı dönemin iktidarının politikalarını belgeler niteliktedir.

1983 ve 1988 Yılları Arası Türkiye’de İmar Afları	
16/03/1983	Açıkça gecekonduların affının gündeme geldiği ilk yasadır. (...)
22/11/1983	Boğaziçi yasası ile Boğaz’daki gecekonduların da meşrulaştırılması söz konusu olmuştur
08/03/1984	İlk kez tapu tahsis belgesinin uygulandığı yasadır. Gecekonduları sınıflandırmış ve dört kata kadar imar izni vermiş, böylece gecekonduların sahiplerine ranttan pay alma fırsatı sunmuştur. (...)
07/06/1986	Boğazlardaki yapılara af getiren yasa, (...)
06/05/1987	Her türlü kaçak yapıyı gecekondular olarak tanımlayıp af kapsamına alarak ve doğrudan tapu vererek af kapsamını genişleten yasadır. Kaçak yapıların elektrik ve suyunun kesilmesi yerine harç uygulaması getirmiştir.
01/03/1988	Gecekondulara ilişkin işlemlerde ilçe belediyelerine yetki veren bu yasa gecekondular ve arazilerin devredilip satılabilmesini yasallaştırmış, böylece gecekondular ve arsaların imarlı bir taşınmaz gibi alınıp satılmasını olağanlaştırmıştır.

Tablo 1.4.2.3. 1983 ve 1988 Yılları Arası Türkiye’de İmar Afları (Çavuşoğlu, 2014: 93-94)

6 yıl içerisinde art arda çıkartılan imar aflarının gecekondular üzerine içerdiği açıklamalar incelendiğinde, hem önceki kısımlarda “ikinci kuşak gecekondulaşmaların” nitelikleriyle hem de 1980’li yıllarda ANAP iktidarının kentsel rant dağıtma politikalarıyla büyük ölçüde paralellik gösterdiği görülebilmektedir. 1960’lı ve 1970’li yıllarda gecekondulaşma döneminin iktidarlarının çözemediği bir sorun olup görmezden gelinme yoluna gidilen kentsel mekânlar, 1980’li yıllarda çıkartılan peş peşe imar aflarıyla gecekondulaşmalar kentsel ranttan kendilerine pay sağlanan ve kentsel gelişim alanları

olarak lanse edilen kent mekânları olarak bir anlamda siyasi açıdan yeniden tanımlanmıştır. Bu bakış açısı, 1980'li yıllarda uygulanan sert ekonomi politikalarıyla artan kent yoksulluğuna bir çözüm sunmamakla birlikte, gecekondu bölgelerinde kaliteden yoksun ve denetimsiz bir apartmanlaşma süreci başlatmıştır. Bu sürecin kaçınılmaz bir sonucu da kentlerin fiziki yapısında görülen düzensizlik ve çarpık kentleşme biçimleri olmuştur.

Gecekondu mahalleleri aynı zamanda gecekondu evlere ve çeşitli kaçak yapılanmalara müdahale girişimlerini ifade etmek için kullanılan kentsel dönüşüm ve/veya rızaya dayalı ya da rızasız bir şekilde alt gelir gruplarını ya da öteki olarak damgalanmış kesimlerin yaşamını sürdürdüğü mekanların fiziki ve sosyal görünümü orta ve üst gelir gruplarına yönelik değiştirme ve bu kesimi yerleştirme girişimleri olarak tanımlanabilecek soylulaştırma/seçkinleştirme politikalarının sıklıkla yaşandığı kentsel mekanlardır. Bu nedenle, gecekondu mahallelerinde yaşayan kitleler yerinden etme ve mekânsal açıdan dışlama pratiklerine maruz kalmaktadır (Bal, 2018: 277-280).

1.4.2.5. Etnik Enklav

Etnik grupların kentsel yaşamda mekânsal kümelenme eğilimi göstermelerinde dezavantajlılık/dışlanma ve seçim faktörleri ön plana çıkmaktadır. Sosyal açıdan dezavantajlılık/dışlanma pratiklerinde kümelenmiş halde yaşamını sürdüren etnik grup için bir seçenek ya da çıkış yolu söz konusu olmamaktadır. Kümelenmenin bilinçli bir seçim olduğu durumlarda ise mekânsal yoğunlaşma ve kümelenme yalnızca üyelerin kendi etnik kökenleri arasında yaşamak istemeleri nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Etnik kümelenmenin bir seçim olduğu durumlar ise çoğunlukla ekonomik, sosyal ya da siyasi avantajlar ekseninde anlam kazanmaktadır. Getto yerleşimleri etnik kümelenmelerin dezavantajlılık/dışlanma temelli eğilimi çerçevesinde değerlendirilirken, etnik enklavlar etnik kümelenmenin gönüllülük, bilinçli bir tercih ya da talep doğrultusunda değerlendirilmektedir (Wei, 1998). Bu noktada belirtilmesi gereken, çeşitli isimlerin bir mekânsal kümelenme biçimi olarak belirtmemesine rağmen, enklavların kentsel gelişimlerle birlikte değişerek daha geniş coğrafyayı kapladığı, demografik açıdan çok daha büyük, kozmopolit, heterojen bir yapıya büründüğü durumlar için kullanılabilecek ethnoburb ya da etnik banliyölerin de bu örnekte yer alabileceği söylenebilir.

Ortak etnik kökeni ve toplumsal kimliği paylaşan toplulukların bir arada yaşadıkları kentsel bölgeler çoğunlukla mekânsal ayrışma ve mekânsal kümelenme kapsamında getto/varoş ya da slum/gecekondu olarak ifade edilen kavramlar aracılığıyla açıklanmakla birlikte, kent üzerine güncel araştırmalar yapan bazı isimler bir diğer mekânsal kümelenme

biçimi olan enklav (enclave) kavramı üzerinde durmaktadır. Enklav (enclave) kelimesi, Latince anahtar anlamına gelen 'clavis' kelimesine dayanmaktadır ve Latince kilitlemek, kilitlemek anlamına gelen 'inclavatus' kelimesinden türetilmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Vinokurov, 2007: 9). Değişen derecelerde kapalılığa sahip, ortak olarak paylaşılan belirli sosyal, kültürel, etnik veya ekonomik ilişkilerin hâkim olduğu, ayrı ve kendi içinde homojen bir mekânı temsil eden özel bir kentsel form olarak enklavlar, günümüz şehir ve metropollerinin soyut ya da somut sınırlarla çevrelenmiş çeşitli bölgelerinde sıklıkla gözlemlenen bir mekânsal kümelenme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 182).

Enklavlar çoğunlukla belirli bir yerleşim alanında yaşamlarını sürdüren etnik bir topluluğu ifade etmek için kullanılırken, geniş bir anlam yelpazesi içerisine de dahil edilmektedir. Bu nedenle, enklavlar sosyal, kültürel, etnik, dini veya ekonomik niteliklerin ortak olarak paylaşıldığı yaşam alanlarını temsil eden kentsel yerleşim alanı olarak da ifade edilen daha genel bir tanıma da sahiptir. Fiziki yapılar, endüstriyel, ticari, turistik, eğlence, kültür, politika, din, mezhep şeklinde çok daha fazlası sıralanabilecek ortak nitelikler barındıran ve etnik yerleşim bölgelerinden farklı kentsel mekânlar da enklav olarak tanımlanmakta ve etnik/dini toplulukların yoğunluklu yaşadıkları mekânlar, ihracat işleme bölgeleri, alışveriş merkezleri, turistik tatil köyleri, üniversitenin varlığından kaynaklı öğrenci semtleri gibi sosyal, kültürel, ekonomik, sınıfsal, etnik, dini ortaklıklar barındıran mekanlar enklav örnekleri olarak kabul edilebilmektedir (He ve Wang, 2019: 1). Enklavlar hakkında bu noktaya kadar yapılan açıklamalara paralel şekilde, kavramı en net tanımlayan isimlerden bir tanesi de Marcuse'dir. Marcuse (2005) bir kentsel mekân olan enklavlar şu şekilde tanımlamaktadır:

"(...) belirli bir topluluğun üyesi olan ve kendilerini etnik köken, din ya da başka bir toplumsal nitelik üzerinden tanımlayan bireylerin ekonomik, sosyal, politik ve/veya kültürel açıdan kendi kimliklerini ve toplumsal ilişkilerini ve konumlarını korumak ve sürdürmek için bir arada yaşamayı tercih ettikleri bir mekânsal yoğunlaşma (...)" (Marcuse, 2005: 17)

Enklavlar olarak betimlenen kentsel mekanların sayısı günümüzde hızla çoğalmaktadır. Enklav yerleşimlerinin sayısının çoğalmasının nedenleriyle ilgiliyse iki temel görüş bulunmaktadır. İlk olarak, post-endüstriyel ve ağ toplumu yükselişiyle birlikte gelişen iletişim ve ulaşım ağlarının kentsel bölgelerde yarattığı etkiye dayanmaktadır. Özellikle araç sahibi olmanın artması, otoyolların kullanım kolaylığı, raylı sistemlerin ve yer altı ulaşım teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte enklav yerleşimlerine

yönelim artış göstermektedir. Altyapı ve ulaşımındaki hızlı gelişmeler, kentli birey için enklav yerleşimlerini talep ettiği yaşam tarzı, sosyo-kültürel konumu ve ilişki biçimleri çerçevesinde daha tercih edilebilir hale getirmiştir. Enklav yerleşimlerinin çoğalmasında dair ikinci ve en önemli argüman ise kültür ve kimlik temelli yaşam tarzlarına olan talepten kaynaklanmaktadır. Karmaşık, kalabalık ve hareketli günümüz kentsel yaşamında, bireyin suça maruz kalma korkusu, mahremiyet talebi, sosyal ayırım arzusu, ev sahibi olmanın tatmini, benzer kültürel değerlere, yatkınlıklara ve/veya yaşam tarzlarına sahip bireylerle birlikte yaşama ve temas kurabilme motivasyonu bireylerin enklav yerleşimlerinde yaşamlarını sürdürmesindeki önemli sosyal ve kültürel faktörler olarak sıralanabilir (Abrahamson, 2020: 141-145). Ayrıca He ve Wang’a (2019) göre, kentli birey için enklav yerleşimleri, bir kimlik duygusu üretmekte, sosyal sermaye birikimine katkı sağlamaktadır. Bu nitelikler, bireye ucuz ve güvenli barınma, iş bulma ve ekonomik ilişkiler geliştirebilme, sosyalizasyon sürecinde dahil olma, kültürel ve sosyal pratikleri devam ettirme imkanları sağlamasından dolayı, özellikle etnik kimlik ya da göçmen temelli yoğunlaşmış enklavlar için geçerli bir durumdur (He ve Wang, 2019).

Kent ve mekân temalı araştırmalarda enklav kavramı etnik enklav, göçmen enklavı gibi pek çok alt kavram üzerinden ele alınmakta ve çeşitli anlamlar üzerinden değerlendirilmektedir. Ancak bu araştırmanın hedefleri doğrultusunda üzerinde durulacak olan, ayrıca enklav kavramıyla da en çok ilişkilendirilen, “etnik enklav” kavramıdır. Bu nedenle, enklav kavramı “etnik enklav” ifadesini temsil edecek anlamda kullanılmıştır. “Etnik enklav”, daha önce ifade edildiği üzere, belirli bir etnik grubun demografik olarak etkin olduğu ve dini, kültürel, ekonomik, dilsel pratiklerini devam ettirdiği yerleşim alanlarını ifade etmektedir (Qadeer ve Kumar, 2006: 2). Ancak, etnik enklavların tanımı ve genel nitelikleri hakkında net bir fikir birliğinden bahsetmek de son derece zordur.

Etnik enklav kavramı, Ray Hutchison (2010) tarafından, “dünyadaki metropollerin ve kent merkezlerinin çok kültürlü yapısına, kentsel mekanların yapılanmasına ve yeniden inşa edilmesine katkıda bulunan demografik ve mekânsal ilişkiler bütünü” olarak (Hutchison, 2010: 255) tanımlanmaktadır. Yine Hutchison’a göre, her enklav mekânı tarihsel süreçleri yerel dinamikleri, kültürel, etnik, coğrafi, ekonomik ve sınıfsal pratikleri ekseninde farklı niteliklere ve gelişim süreçlerine sahiptir. Örneğin, tarihsel açıdan Kuzey Afrika bölgesindeki Yahudi mellahı veya Kudüs şehrindeki Ermeni Mahallesi gibi enklavların geçmişi orta çağ öncesine kadar uzanırken, Hong Kong’un Fujian yerleşim bölgesi, Kansas City’deki Slav mahallesi, São Paulo’daki Japon bölgesi gibi enklavlar daha

yeni bir tarihe sahip olabilmektedir. Kentsel yaşamda sosyo-ekonomik konum ekseninde şekillenen örnekler bakıldığında, Hong Kong'daki İngiliz yerleşimleri toplumun sosyo-ekonomik olarak üst kademesiyle bütünleşmişken, Amerika'daki eski Çin mahalleleri veya yakın zamanda oluşan Asya kökenli etnik yerleşim bölgeleri kendi ekonomik ilişkileri temelinde sosyo-ekonomik olarak orta ve alt kesimlerde konumlanmaktadır. Tokyo'daki Kore Mahallesi, Berlin'deki Türk Mahallesi ve Türkiye'deki çeşitli Balkan göçmeni yerleşimleri gibi örneklerdeyse, etnik enklavların kentsel yaşamla bütünleşik yapısı ve sosyal ve ekonomik ilişki ağları dikkat çekmektedir (Hutchison, 2010: 255-256).

Ron Johnston, James Forrest ve Michael Poulsen (2002) ise enklavları kategorilendirmek için gerçekleştirdikleri çalışmada, etnik enklavları o yerleşim alanını oluşturan etnik topluluğun belirtilen enklav sınırları içerisindeki nüfus oranına göre, nicel bir anlayışla sınıflandırmaktadır. Johnston, Forrest ve Poulsen'in ilk enklav kategorisi yerli nüfusun mevcut enklav bölgesindeki nüfusun büyük bir bölümünü (%30-%50) ve bir veya daha fazla etnik grubun yaklaşık %20-%60 aralığında olduğu enklav yerleşimlerini "asimilasyon-çoğulcu enklav" olarak adlandırılmaktadır. İkinci olarak, iki veya daha fazla azınlık grubu tarafından paylaşılan, ancak kutuplaşmanın olmadığı ve ev sahibi toplumun da birçok üyesinin bulunduğu enklav yerleşimleri "karma enklav" ve son olarak bir etnik grubunun belirli bir bölgede büyük ölçüde yoğunlaştığı, enklavın, toplam nüfusunun en az %60'ını oluşturduğu enklavları "kutuplaşmış enklav" olarak betimlenmektedir (Johnston, vd., 2002: 596-597).

“Etnik enklav” kavramının tanımlanmasında ve enklav yerleşimlerini betimleyen özelliklerin açıklanmasında yaşanan bu karmaşanın ve anlam zorluğunun temelinde, getto kavramıyla olan benzerliğinin ve bazen enklav kavramı yerine ghetto kavramının tercih edilmesinin yattığını söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, Chicago Okulu araştırmacıları etnik enklavları bireylerin etnik kökenlerin asimilasyonunu engelleyen, “kültürel gettolar” ya da Wirth'in (1956) tabiriyle “gönüllü gettolar” olarak görme eğilimindedir. Hatta bu nedenle, Ceri Peach (2005), Chicago Okulu'na mensup isimleri getto ve enklavlar asında bir ayırım yapmamakla ve getto, enklav, banliyo mekanlarını kentsel yaşamda deneyimlenen bir asimilasyon süreci ekseninde ele almaklaeştirmektedir (Peach, 2005: 37). Diğer yandan, Çok kültürlü bir bakış açısını benimseyen çoğunluğu Avrupalı araştırmacılar, etnik enklavları kentsel bölgelerde kültürel çoğunluğun ifadeleri, sosyal ve ekonomik sermayenin oluşum alanları olarak görmektedir.

Getto ve enklav arasındaki bu anlam karmaşasından kurtulabilmek için, etnik enklavların gettolarla olan benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymak gerekmektedir. Enklavlar ve gettoların en temel ortak özelliği hem enklav bölgelerinde hem de gettolarda yaşamlarını sürdüren bireylerin ortak bir etnik kimlik veya ortak kültürel pratikleri paylaşmaları ve ortak bir toplumsal kimliği temsil etmeleri olduğu söylenebilir. Bu noktada getto ve enklav arasında bir ayırım yapmak zor görünmektedir. Ancak, enklavları gettolardan ayıran belirli kilit farklar bulunmaktadır (Çetin, 2012: 175).

İlk olarak, getto yerleşimlerinde yaşamını sürdüren birey için gettodaki yaşam çoğunlukla ekonomik, etnik ya da sosyal bir zorunluluk ya da mecburiyet olma eğilimindedir. Getto'ların son derece kapalı gruplar olması, suç kavramıyla çok fazla bağdaşmış bölgeler olarak nitelenmesi, eğitim sağlık, güvenlik, ekonomik ilişkiler gibi önemli noktalarda yetersiz/eksik atfedilmeleri gettoları yaşanılabilir olmaktan uzaklaştırarak, orada bulunmayı bir mecburiyet ya da kurtulmaya çabalanan bir zorunlu ikamet biçimi haline getirmektedir. Getto yerleşimlerinin ifade edilen bu nitelikler bakımından enklavlardan ayrı tutulması gerektiği söylenebilir (Peach, 2005: 43).

Etnik enklav yerleşimleri ele alındığında, gettoların aksine, genellikle gönüllü olarak birlikte yaşamayı seçen aynı kültüre, sosyal veya ekonomik statüye sahip bireylerin oluşturduğu kümelenmiş etnik mekanlar olarak tarif edilmektedir. Etnik enklavların o mekânda yaşamını sürdüren bireylerle ortak kültürel pratikleri ve etnik kimliği paylaşmasının bireye sağladığı güvenlik duygusu, etkin sosyal ve ekonomik ilişkiler, sosyalizasyon süreci ve ortak yaşam tarzından kaynaklı haz gibi pozitif atfedilen nitelikler enklavları gettolardan ayıran temel niteliklerdir. Ayrıca, enklavlar, gettolardan farklı olarak, o bölgeyi oluşturan etnik topluluk ekseninde gelişim gösteren ya da onların doğrudan katılımını mümkün ve avantajlı kılan kendi ekonomik ilişki ağlarına, yerel bir emek piyasasına ve yerel düzeyde etkin bir politik duruşa sahip kentsel yerleşimlerdir. Bu nedenle, gettoların aksine kentle bütünleşme, kentlileşme ve yerel yönetimlerde söz sahibi olma potansiyeli daha yüksek yerleşim bölgeleridir (Abrahamson, 2020: 146). Bütün bu nitelikler dikkate alındığında, enklav yerleşimlerinin etnik ve kültürel pratiklerin ortak paylaşımı getto yerleşimleriyle olan en temel benzerliktir. Diğer yandan, enklavlar gettoların aksine, gönüllülük esasına dayalı ikamet etme ve birlikte yaşama arzusunun hâkim olduğu, o mekâna kimlik ve kültür ekseninde bir anlam ve aidiyet atfeden etnik ve/veya kültürel kimliğe sahip gruba sağladığı sosyal, kültürel, ekonomik ve politik

avantajlara sahiptir. Bütün bunlar enklavları gettolardan ayıran temel sosyal etkenler olarak özetlenebilir.

Enklav kavramı kent ve mekân temalı sosyal bilim çalışmalarını ABD ve Avrupa’da oldukça uzun bir süredir meşgul etmesine rağmen, son yıllarda görece daha fazla yönelim olmakla birlikte Türkiye’de son derece sınırlı bir ilgi görmektedir. Ayrıca, Türkiye’de çok uzun bir süre kent araştırmalarının temelinde yer alan gecekonduların ve benzer etnik yerleşimlerin enklav kavramıyla da karşılanabileceği ya da başka bir ifadeyle bu mekânsal kümelenmelerin birer enklav olduğuna yönelik görüşler de hakimdir. İhsan Çetin Türkiye’de mekânsal kümelenmelere de değindiği çalışmasında konuyla alakalı ileri sürdüğü açıklama bu açıdan değerlidir;

“Türkiye’de pek bilinmemekle birlikte kent çalışmalarında neredeyse hiç kullanılmayan enklav sözcüğü gerçekte birçok gecekondulu bölgesini en iyi tarif edebilecek bir kavramdır. Çevredeki insanların bir bölgeyi tanımlarken ,Erzurumluların, Mardinlilerin, Sivashlıların mahallesi’ şeklinde ifade ettiği gecekondulu bölgeleri gerçekte birer enklav örneğidir. Kültürel temelli homojen grupların sosyal ve ekonomik dayanışma gibi gerekçelerle oluşturdukları mekânsal kümelenmeler Türkiye’de gecekondulu bölgelerinin oluşmasında sıklıkla izlenen bir süreç olmuştur. Kireçle çevrilen büyük arazinin parseller şeklinde akraba ve hemşerilere pazarlanması sonucunda oluşan bu gibi mekânsal kümelenmeler nihai aşamada birer enklav formunu almaktadır. Hemşerilik temelinde gerçekleşen bu kümelenme bireylerin dayanışma, yardımlaşma, nüfuz sahibi olma gibi gerekçelere dayalı gönüllü birlikteliklerinden ileri gelmektedir. Türkiye’deki kent çalışmalarında ihmal edilen bu gibi kavramsal ayrımlar neticesinde ise tüm alt bölgeler gecekondulu kavramı altında değerlendirilmiştir.” (Çetin, 2012: 177-178)

Çetin’in bu açıklamasına ek olarak, Türkiye’de artık gecekondulu mahalleleri hızla kentsel dönüşüm ve soylulaştırma süreçlerine dahil olmasına rağmen pek çok kentleşme sürecindeki bölge kültür ve kimlik eksenli dokusunu kaybetmemekte ve bulunduğu kentsel mekânı terk etme eğilimi göstermemektedir. Belirli bir kentsel bölgede uzun süre yaşamını sürdüren; sosyal, kültürel, ekonomik ilişkiler inşa eden ve kentsel yaşama dahil olan ortak bir toplumsal kimliği paylaşan gruplar kaçınılmaz olarak bulundukları kentsel mekanla kimlik ve kültür ekseninde özdeşleşmektedir. Mekanla özdeşleşen kimlik ve kültür ise kaçınılmaz olarak bir aidiyet duygusu ekseninde mekânın soyut ve somut görünümünü değiştirmekte, mekânı üretmekte ve yeniden üretmektedir.

Enklavların zaman içerisinde demografik ve mekânsal olarak genişlemesi ise çeşitli isimlere göre farklı bir mekânsal kümelenme biçimine evrilmesine neden olmaktadır. Ethnoburb ya da etnik banliyö olarak ifade edilen bu mekânsal kümelenme biçimi

İngilizcede “ethnic” (etnisite) ve “suburb” (banliyö) ifadelerinden türetilmiştir. Bu ifadeye duyulan ihtiyaç ise, özellikle enklavların belirli bir kentleşme sürecinin ardından artık enklav olma niteliklerinin değiştiği, çok daha kozmopolit, çok-kültürlü ve çok-kimlikli bir hal aldığı düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Ethnoburb (Etnik Banliyö) kavramı bir etnik grubun kasıtlı bir isteği ve talepleri doğrultusunda kentsel yaşamda ortaya çıkmış kentsel alanın bir noktasında yerleşim (konut) alanları ve/veya iş bölgelerinden oluşan banliyöleşmiş mekânsal kümelenmeleri ifade etmektedir (Pachione, 2009: 917). Etnoburb etnik enklavlardan belirli noktalarda farklılık göstermektedir. Ethnoburb’lar enklavlarla kıyaslandığında çok daha geniş bir kentsel alanı içerisine almakta, daha büyük bir etnik nüfusu barındırmakta ancak daha düşük etnik yoğunluğa sahip olmaktadır (Wei, 1998: 6-7).

İKİNCİ BÖLÜM

KİMLİK, MEKAN VE TOPLUMSAL BELLEK

Önceki bölümde belirtildiği üzere, kentsel yaşamda sınıfsal, kültürel, etnik, dini ya da benzeri sosyal nedenlerden ve taleplerden kaynaklı fiziki ve/veya sosyal olarak belirlenmiş sınırlara sahip mekânsal ayrışmalar ve kümelenmeler meydana gelmektedir. Kentsel yaşamı oluşturan bu mekânsal kümelerde yaşayan topluluklar kaçınılmaz olarak yaşadıkları mekânı kimlikleri ve kültürel pratikleri ekseninde sosyal, kültürel ve mekânsal açılardan inşa etmekte ve aynı şekilde kendi inşa ettiği bu mekândan etkilenmektedir. Elbette bu karşılıklı etkilenme, inşa etme ve yeniden inşa etme süreçleri bir anda değil, toplumsal grupların mekânı anlamlandırmalarıyla ve etkileşimlerle geçen uzun ve dinamik bir sürecin sonunda gerçekleşmektedir. Bu süreç içerisinde, yaşadığı mekâna bir aidiyet geliştiren toplumsal gruplar sosyal yaşantılarında birbirleriyle ilişkiler kurmakta, anılar, hatıralar, grup için anlama ve değere sahip semboller, nesneler, tarihi figürler ve olaylar biriktirmektedir. Kısacası, kolektif olarak inşa edilmiş bir belleğe sahip olmaktadır. İnşa edilen bu toplumsal bellek toplumsal grubun yaşadığı mekân, kimlik ve kültürle yakından ilişkilidir. Toplumsal bellek bu açıdan, aidiyet duyulan bir mekânda yaşamını sürdüren toplumsal grubun özgün kimliklerini ve kültürel pratiklerini hatırlamasını, aktarımını ve yeniden inşasını mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, toplumsal bellek kavramının kimlik ve mekân kavramlarıyla ilişkisine de vurgu yaparak açıklanması bu çalışmada önem arz etmektedir.

2.1. Mekân ve Kimlik

Sosyal bilimlerdeki ilgili çalışmalarda, insanların mekanla olan sürekli ilişkisinin önemi ve çeşitliliği sürekli olarak vurgulanmaktadır. Yaşadığımız mekânlar yapısal/fiziki özelliklerinden; iklim ve coğrafya gibi doğal unsurlardan, en önemlisi de mekânda bulunan bireylerin kendilerine ait yaşam alanlarından ve ilişkilerinden oluşmaktadır. Ek olarak, devamlı fiziki ve toplumsal gelişim içerisindeki mekân yeniden ve yeniden doğrulanmaya, tanımlanmaya, değişime ve asimilasyona tabi bir kavramdır (Cheshmehzangi, 2015: 391). Sürekli olarak fiziki ve sosyal değişimlere sahne olan mekân ve mekânın değişimini hem etkileyen hem de bu değişimden etkilenen bireyin içselleştirdiği kimlikler karşılıklı etkileşim içerisinde.

Kimlik kavramının bireysel (psikodinamik) ve toplumsal (sosyolojik) olmak üzere iki boyutu bulunmaktadır. Kimlik kavramını toplumsal boyutlarıyla ele alan sosyoloji geleneğinde, determinist bir bakış açısıyla kimlik kavramının bireyin yaşamı boyunca çok az değişim gösteren statik yapısına vurgu yapılırken, yapısalcı ve sembolik etkileşimci isimler kimliğin çok daha dinamik, toplumsal yaşamla birlikte değişimler gösterebilen ve sosyalleşme sürecinde bireyin kendisini, yer aldığı grubu ve çevresini anlamlandırma yoluyla inşa edebildiği bir yapıda olduğu fikrini savunmaktadır (Dündar, 2017: 518). Bu noktada, günümüz toplumsal yaşamında kimliğin birey için ömür boyu değişmeyen bir yapıda olduğu fikrinin geri planda kaldığını söylemek mümkündür. Bu nedenle kimlik kavramı, sembolik etkileşim kuramcılarının William James ve Herbert Mead’ın benlik ve kimlik temelli düşüncelerinden yola çıkarak, bireyin gözlem, deneyim ve anlamlandırma yoluyla inşa ettiği bireysel bir kimliktir. Ancak burada üzerinde durulacak ve diğer temel kavramlarla ilişkisinden bahsedilecek olan, kültürel açıdan inşa edilen kültürel/kolektif bir kimliktir. Kimlik kavramıyla ilgili ortak kanı da kimliğin kolektif olarak inşa edildiği ve kolektif kimliğin temelde toplumsal aktörlerin öznel bir özelliği olmaktan ziyade, ilişkiler ve etkileşimlerle inşa ettiği bir süreç olduğudur. Bu nedenle, kültürel kimliğin ya da kolektif kimliğin ‘biz’ duygusunu çağrıştıran etkileşime ve paylaşımına dayanan bir nitelikte olduğu söylenebilir (Melucci, 1989:34’dan aktaran Snow, 2015:175). Brennan da kimliğin düzenli olarak mekânda yaşayan ötekilerle ve elbette ötekilerin kimlikleriyle etkileşim halinde dinamik bir süreç olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, birey toplumsal yaşamında birden fazla kimliği benimseyebilmektedir. Bu nedenle, birey ait olduğu sınıf, mekân, etnisite, kimlik, kültürel değerler, ekonomik konumlar doğrultusunda pek çok toplumsal kimliği barındırabilmektedir. Bu bağlamda kimlik doğuştan bireye eklemlenen ya da sosyalizasyon sürecinde inşa ettiği/edilen “bireysel”, “sosyal”, “kültürel” ve “mekânsal” olmak üzere dört boyutta ele alınmaktadır (Brennan, 1988: 5).

Kimliğin bireysel formu anlatı ve realite ekseninde şekillenen ve bireyin başkalarıyla karşılıklı anlamlandırma faaliyetlerine ve etkileşimine dayanan, bireyin benliğiyle doğrudan ilişkili bir kimlik formudur. Bireysel kimlik son derece öznel gibi görünmekle birlikte, sosyal kimliğin ayırıcı bir parçası olarak kabul edilebilir. Kimliğin bireysel boyutu farklı grupları, etnik kökenleri, üyelikleri ve benzerlerini ayırt etmeye yardımcı olan bir niteliğe sahiptir. Bu açıdan, kişisel kimlik ve sosyal kimlik bağlantılı birer form olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedeni, toplumsal yaşamda deneyimler yoluyla kendisini ve çevresini anlamlandıran bireyin sosyal kimliği bir anlamda kişisel

form üzerinde de belirleyici rol oynamaktadır. Kültürel kimlik ise tarih, mekân, coğrafya, ırk, milliyet, dil, cinsiyet, etnik köken, dini inançlar, estetik gibi pek çok boyutu içerisinde barındırmaktadır. Elbette bu kadar çeşitli noktayı içerisinde barındıran kültürel kimlik, aynı zamanda bireyin toplumsal yaşamda pek çok kimliği barındırabilmesini de mümkün kılmaktadır (Brennan, 1988: 5-6; Cheshmehzangi, 2015: 384). Kültürel ve sosyal olarak şekillenen kimlik bireyin yer aldığı gruba ait nitelikler barındırmasından dolayı kolektif bir kimliktir. Kolektif kimlik, bireylerin kendilerini ırk, etnik köken, kültür, cinsiyet, sosyo-ekonomik sınıf, din, engellilik gibi benzer niteliklere dayandırma yoluyla gruba aidiyet hissederek tanımlama şeklidir. Bireyin edindiği bireysel kimlikler toplumsal yaşamdaki ilişkileri ve deneyimleri ekseninde şekillendiği gibi, kolektif kimlik kavramı farklı grupların birbirleriyle ilişkileri, ötekilere göre anlamlandırma biçimleri ve farklılıkları ekseninde inşa edilen, belirli bir mekânda bulunan ortak bir toplumu, grubu ya da cemaati ifade etmek için kullanılmaktadır (Bilgin, 1999: 59). Grup düzeyinde kolektif kimlik, üyelerin ortak çıkarlarından, deneyimlerinden ve dayanışmasından kaynaklanan bir grubun benimsediği ve paylaştığı ortak tanımlamalara göndermede bulunmaktadır. Bir grubun kolektif kimliği, grubun toplumsal yaşamda kullandığı, faydalandığı bütün sembolleri, ritüelleri, inançları, düşünme kalıplarını, alışkanlıklarını ve üyelerinin paylaştığı değerleri kolektif kültür ekseninde barındırmaktadır (van Stekelenburg, 2013: 219). Kültürel kimlik ya da kolektif kimlik olarak adlandırdığımız sürece dair Bilgin'in (2009) açıklaması, toplumsal bir grubun kimliği ve bu grup kimliğini şekillendiren sosyal ve kültürel pratiklerine dair bu noktaya kadar belirtilen ifadeleri bütüncül şekilde tamamlar niteliktedir:

“Bir topluluğun veya grubun kolektif kimliği, üyelerinin az çok paylaştıkları bir sosyal temsildir. Kolektif kimlik grup üyeleri açısından bir adres ve bir resim içerir. Kolektif kimlik bir adres olarak grup üyelerinin gruplar arası ilişkiler bağlamındaki aidiyetlerini ve ayrıca kendilerini hangi grup veya gruplara yakın veya uzak olduklarını, açık veya kapalı durduklarını, lehte veya aleyhte tutumlar taşıdıklarını belirtir. Resim olarak ise grup üyelerinin ne tür özellikler gösterdiğini, örneğin paylaşılmış inanç ve değerlerini, örf ve adetlerini, tipik etkinlik ve alışkanlıklarını, ilgi ve zevklerini, vb. betimler. Bu demektir ki kolektif kimlik, nerede durduğumuzu, ne olduğumuzu ve nelere sahip olduğumuzu yansıtır. Bu temelde kim olduğumuzu söylemek, aynı zamanda ait olduğumuz gruba ve bu grubun üyeleriyle ortak olarak sahip olduğumuz özellikleri ifade etmektir.” (Bilgin, 2009: 174)

Kimliğin mekânsal formu ise, bu noktaya kadar tanımlanan bireysel, sosyal ve kültürel/kolektif kimlik formlarının tamamının bileşik bir boyutu olarak karşımıza

çıkmaktadır. Birey kaçınılmaz olarak bütün benliğini, sosyal ve kültürel ilişkilerini ve toplumsal anlamlandırma süreçlerini içerisinde bulunduğu ve kendisini çevreleyen mekanlar ekseninde şekillendirmekte ve inşa etmektedir (Cheshmehzangi, 2015: 395). Mekânsal kimlik, geniş anlamda, bireyin içinde yaşadığı fiziksel dünyaya ilişkin bütün deneyim ve anlamlandırmalardan oluşan, kişinin bireysel ve sosyal kimliğinin bir altyapısıdır. Bu deneyim ve anlamlandırmalar, bir insanın her gün varoluşunu tanımlayan fiziksel mekânlarla ilgili anıları, fikirleri, duyguları, tutumları, değerleri, tercihleri, anlamları, davranış ve deneyim kalıplarını temsil etmektedir. Bu tür fiziksel çevreyle ilgili deneyim ve anlamlandırmaların temelinde kişinin 'mekânsal geçmişi' yer almaktadır. Mekânsal geçmiş ise, kişinin biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarının karşılanmasına araçsal olarak hizmet eden yer, mekân, çevre ve bütün bunların sahip olduğu niteliklerden oluşan bir geçmiştir (Prohansky, vd.,2014: 73).

Buraya kadar yapılan açıklamalardan yola çıkarak, bireyin toplumsal yaşamdaki bütün sosyal ilişkilerinin farklı kimlikleri edinmesini mümkün kıldığı ve bulunduğu mekân içerisinde sahip olduğu kimlik ya da kimliklerin bir etkileşim halinde olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir örnek ifadeyle, birey doğumla elde edilen çeşitli nitelikler, deneyimlediği toplumsal ilişkiler ve yaşadığı mekân ekseninde kadın, erkek, İzmirli, Antalyalı, kentli, köylü, Türk, Alman, sporcu, doktor, alt sınıf, göçmen ve yerli gibi daha sayısız sıfatlarla örneklendirilebilecek pek çok kimliği barındırabilmektedir. Bu kimliklerin bazıları bireysel kimlikler olmasının yanında, toplumsal yaşamda ilişkiler yoluyla şekillenmekte, bazıları ise ortak birer grup kimliği ya da kolektif kimlik olarak değerlendirilmektedir. Bireyin toplumsal yaşamda edindiği her türlü kimlik tarihsel süreçlerden, ötekilerle ve ait olduğu grupla etkileşimlerinden, değişim ve dönüşümlerden etkilenmektedir. Bu durum kaçınılmaz olarak bazı kimliklerin değişimini, kayboluşunu ve kazanılışını da mümkün kılmaktadır.

Kentsel yaşamı oluşturan mekanlar da bireyin ya da bir toplumsal grubun kültürel/kolektif kimliğini etkileyen, şekillendiren ve aynı zamanda grubun kültürel pratikleri ve anlamlandırma biçimleriyle grubun kimliğinden etkilen bir sosyal yaşam ve faaliyet alanıdır (Aytaç, 2013: 143-144). Bireyin özellikle bir parçası olduğu toplumsal grubun üyeleriyle ortak olarak paylaştığı kültürel/kolektif kimlikler sosyal ve kültürel mekânın sınırları içerisinde mekânın değişim ve dönüşümünden etkilenmektedir. Mekân kavramı kimlik kavramı ile iki temel noktada ilişkilendirilmektedir. İlk ilişki mekânın anlamlandırılmasıyla ilgilidir. Mekânın anlamlandırması olarak ifade edilen ilişki, bir

insanın kendi toplumsal kimliğinin bir parçası haline gelmiş mekânı anlamlandırma, o mekanla özdeşleşme biçimini ifade etmektedir. Mekân kavramının kimlikle ilişkilendirildiği diğer nokta ise, sosyal ve kültürel kimlik formlarıyla ilişkilendirilen mekânsal kimliktir (Moser, 2005: 701). Kültürel kimlik, şehirlerde insanlar ve mekân arasındaki etkileşimden kaynaklanan bağlantılarla ilgilidir. Kültürel ve tarihi değerlerden köken alan insanlar kentsel mekanla bağlantılar kurar. Bu bağlantılar o mekâna bir anlam yükleyerek insanların kendi kültürel kimliklerine ilişkin farkındalığını harekete geçirir (Castello, 2005: 158). Mekânsal kimliği destekleyen ve toplumsal yaşamda önemli bir konuma yerleştiren mekanizma ise bireyin 'mekâna bağlılığıdır'. Yere bağlılık ya da mekâna bağlılık ev, sokak, mahalle veya daha geniş mekânsal ölçekte olabilmektedir ve bu bağlılık türü bir anlamda bireyin ait olduğu mekâna duygusal bağlılığını ve mekânsal kimliğini ifade etmektedir (Moser, 2005: 701).

Kentsel yaşamı meydana getiren ve bir aidiyeti, yer duygusunu ve bağlılığı barındıran mekanlar bireylerin ve grupların bütün gündelik pratiklerini sürdürdüğü, sosyal ve kültürel ilişkilerini oluşturduğu, çeşitli paylaşımlarda bulunduğu, anılar, hikayeler, alışkanlıklar ve anlamlar yüklediği ve bunları diğer kuşaklara ve ötekilere aktardığı sosyal, kültürel ve fiziki yaşam alanları konumundadır (Aytaç, 2013: 139-140). Bu açıdan mekanlar bir toplumsal grubun kimliği tarafından şekillendirildiği ve o grubun kimliğinin inşasında önemli bir öge olduğu gibi, toplumsal bir grubun kolektif belleğini uyaracak, hatırlatıcı işlev görebilecek ve kolektif kimliği ve kültürel değerleri aktarabilecek soyut ve somut öğelerle de doludur (Bilgin, 2011: 32-33). Bu nedenle ait hissedilen mekân içerisinde inşa edilen ve sergilenen kolektif kimlik ve bunun bir yansıması olan kültürel pratiklerin yine mekanla ilişkili olarak dinamik bir inşa ve aktarım süreci ifade eden bellek kavramıyla son derece yakın bir ilişkisi bulunmaktadır.

2.2. Toplumsal Bellek

Bellek konusu felsefe alanını neredeyse 2500 yıldır meşgul etmektedir. Psikologlar ise yaklaşık olarak 125 yıldır bellek konusunu çoğunlukla bireysel bellek çerçevesinde ampirik olarak incelemektedirler. Sosyoloji alanındaki bellek araştırmalarının tarihi ise Halbwachs'ın (1950) yazılarına kadar, yani 1930'lara kadar uzanmaktadır. Son 25 yıl içerisindeyse toplumsal bir kavram olarak bellek konusu medya, iletişim ve kent çalışmalarının da ilgi odağı haline gelmiştir (Roediger ve Wertsch, 2008: 15-16).

Bellek kavramının herkesçe kabul görmüş sabit bir tanımından bahsetmek kavramın farklı disiplinlerde ele alınışından ve üzerine yüklenen farklı anlamlardan dolayı

mümkün değildir. Türk Dil Kurumu yayınlandığı sözlükte bellek kavramını *"Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü; an, dağar, dağarcık, akıl, hafıza, yâd, zihin."* (Türk Dil Kurumu Sözlükleri, 2023) olarak tanımlamaktadır. Bellek kavramı, bir diğer genel tanımlamayla, duyuşsal, kısa vadeli, uzun vadeli olmak üzere çeşitli biçimleri bulunan ve bireyin edindiği bilgilerin kodlanması, saklanması ve alınmasını ifade eden bir kavramdır (Zlotnik ve Vansintjan, 2019: 2). Tuğrul ise, bellek kavramını *"(...) yeni bir bilgiyi öğrenmeye, mümkün olduğu kadar uzun bir süre saklamaya ve istenildiği zaman ortaya çıkarmaya (bulmaya) yarayan beyinsel süreçlerin bütünü (...)"* (Tuğrul, 2021: 25) olarak tanımlamaktadır. Burada belirtilen tanımlamalar bellek kavramının sadece bireyi ilgilendiren, içsel, bireysel ve özgün bir sürece dayandığı iddiasındadır. Ancak, özellikle sosyoloji, tarih ve antropoloji alanlarında çalışmalar yapan isimler belleğin salt bireysel ya da iç dünya temelli, nörolojik bir durum olmadığını, bireyin deneyimlediği ve anlamlandırdığı toplumsal ilişkiler içerisinde şekillendiğini ileri sürmektedir (Roudometof, 2002: 7). 20. yüzyılın başlarında, Maurice Halbwachs belleğin sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir yönünün olduğu iddiasıyla 'kolektif bellek' kavramını ortaya atmıştır ve bireyin sahip olduğu belleğin sosyal ve kolektif bir bağlam içerisinde dönüşen/gelişen toplumsal bir kavram olduğu iddiasını ileri sürmüştür (Turner, 2006: 260). Bu nedenle, bu çalışmada bellek kelimesiyle ifade ettiğimiz 'kolektif bellek' ya da başka kullanımlarıyla 'kültürel bellek' veya 'toplumsal bellek' kavramlarıdır. İfade edildiği gibi, "kolektif bellek", "kültürel bellek" ya da "toplumsal bellek" kavramı, görece yakın bir tarih olan 20. Yüzyılın başlarında sosyal bilimcilerin ilgisini çekmiş bir kavramdır. Bellek kavramının çıkış noktası ve gelişim sürecinde Emile Durkheim, Maurice Halbwachs, Karl Mannheim ve Walter Benjamin isimleri dile getirilmekle birlikte, Durkheim'in çalışmalarından etkilenen Maurice Halbwachs'ın kolektif bellek kavramıyla birlikte en çok anılan isim olduğu söylenebilir.

Kolektif bellek, yaygın olarak kullanılan ama çağdaş akademik söylemde yeterince anlaşılmayan bir terimdir. Ancak, en azından Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'ın bellek konusunda özgün çalışmalarını yayınladığı tarih olan 1920'lerden beri bu söylemin bir parçası olmuştur. Bununla birlikte, o zamandan bu yana, kolektif bellek kavramı Holokost, soykırım gibi konuları incelerken kendi başına odaklanmayı hak eden bir yapı olarak değil, gevşek bir şekilde tanımlanmış bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Geçtiğimiz birkaç on yılda, kolektif bellek, beşerî bilimler ve sosyal bilimlerde yeniden ilgi

konusu haline gelmiş ve şimdi bellek çalışmalarında ortaya çıkan disiplinler arası etkinliğin önemli bir parçası haline gelmiştir (Wertsch ve Roediger, 2008: 318).

Kolektif bellek bireyin içinde yaşadığı toplumsal alanda deneyimlediği ve grup için bir anlam taşıyan bütün resmi anma/kutlama törenleri, söze-dile dayalı iletişimleri, toplumsal/etnik/kültürel/dini sembolleri ve soyut/somut bütün öğeleri ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Olick, 2014: 181). Halbwachs'a göre kolektif bellek, ortak kimliğe sahip bir grubun geçmişine ait, paylaşılan bütün temsillerdir ve kolektif bellek içinde bulunan toplumsal koşullarla doğrudan ilişkilidir. Halbwachs bireyin kolektif belleğinin sadece bireysel anıların biriktirilmesini ifade eden bir depolamadan ziyade, toplumsal olarak inşa edilen bir kavram olduğu iddiasındadır. Kolektif bellek ortak bir tarihselliği, kültürü ve mekânı paylaşan belirli bir insan topluluğu ekseninde ortaya çıkmakta ve gelişmektedir. Bu belleği hatırlayanlar ve bu bellek sürecini etkileyenler de grup içerisinde yer alan bireylerdir. Bu hatıralar karşılıklı olarak birbirini destekler ve herkes için ortak olsa da bireysel üyelerin bunları deneyimleme yoğunlukları hala farklılık göstermektedir (Halbwachs, 1950: 48). Halbwachs'a göre kolektif bellek belirli bir toplumsal grubun geçmişini birebir olarak yansıtmaz. Bunun sebebiyse ortak belleğin, tıpkı bireyler gibi, yaşayan ve gelişen yapısından kaynaklanmaktadır ve kolektif bellekte de unutmalar ve hatırlamalar son derece olasıdır. Bu nedenle, kolektif bellek grubun kendisi, siyasi iktidarlar ve/veya medya tarafından yeniden ve yeniden inşa edilebilir (Doyuran, 2018: 39). Belki de genel olarak kabul edilen tek özellik, kolektif belleğin bireyleri aşan ve bir grup tarafından paylaşılan bir bellek biçimi olduğu düşüncesidir (Wertsch ve Roediger, 2008: 318). Kolektif belleğin tanımlanmasındaki sorunların nedenlerinden biri, tek bir akademik disiplinin sınırları içine tam olarak uyan bir konu olmamasıdır. Kavram (veya kavramlar) sosyologlar (ör. Zerubavel, 2003: Assmann, 2022), antropologlar (ör. Cole, 2001), psikologlar (ör. Middleton ve Brown, 2005; Pennebaker, Paez ve Rime', 1997; Bilgin, 2009), tarihçiler (örn., Bodnar, 1992), edebiyat analistleri (örneğin, Young, 1993) ve diğer ilgili bilim insanları tarafından incelenmiştir, ancak bu çabalar arasında bütünleştirici bir eşgüdüm bir yana, araştırmacılar arasında çok az temas gerçekleşmiştir (Wertsch ve Roediger, 2008: 318).

Kolektif bellek kavramıyla ismi en çok anılan isim olan Maurice Halbwash 'Kolektif Bellek' (1950) başlıklı çalışmasında bellek kavramını bireysel bellek ve kolektif bellek olmak üzere iki yönüyle değerlendirmektedir. Halbwachs'ın ileri sürdüğü bellek teorisi iç dünya (birey)/dış dünya (toplum) ikilisini yeniden kavramsallaştırmayı ve

hatırlamayı bir süreç ve dolayimli eylem olarak görmeye dayanmaktadır. Bu nedenle, Halbwachs bellek kavramının toplumsallığına ve tarihselliğine vurgu yapmakla birlikte, bireysel bellek kavramını toplumsal belleğin içinde değerlendirmekte ve öne çıkarmaktadır (Kabalek, 2016: 173). Halbwash bireysel belleği ‘içerideki bellek’, ‘dahili bellek’ ve ‘otobiyografik bellek’ olarak isimlendirmekte, kolektif bellek kavramını ise ‘tarihi bellek’, ‘sosyal bellek’ ve ‘harici bellek’ olarak da ifade etmektedir (Halbwachs, 1950).

Bireysel bellek bireyin çocukluk döneminden itibaren hatırlayabildiği geçmişinden başlayarak şekillenen ve kendi kişisel alanında ve zihninde oluşan bir süreç olarak ifade edilebilir. Birey sosyal yaşamında deneyimlediği ve bir ‘anı/hatıra’ ekseninde ele alınabilecek olayları içinde yaşadığı topluluktan kendi özel, kişisel önem ve değerleri doğrultusunda ayrı tutarak bireysel belleğini meydana getirmektedir (Halbwachs, 2019: 42-43). Halbwachs’a göre, birey hem bireysel belleğe hem de kolektif belleğe sahiptir ve bireysel bellek büyük oranda kolektif bellekten etkilenmekte ve önemli ölçüde kolektif bellek tarafından şekillenmektedir (Halbwachs, 2019: 60). Bu nedenle, kolektif bellek bireyin bireysel belleğini de içine alan bir yapıda olduğu söylenebilir.

Kolektif bellek önceden verili değil, bireyin de bir parçası olduğu sosyal gruplar içerisinde inşa edilen nitelikte bir kavramdır. Halbwachs ayrıca, bu noktada kolektif belleğin mistik ya da ruhani bir niteliği olmadığını da ısrarla belirtmektedir. Halbwachs’a göre, kolektif belleğin bir toplumsal grup ekseninde varlığını sürdürürken, gücünü ve etkinliğini birlikte yaşayan topluluğun kendisinden almaktadır. Kolektif belleği oluşturan öğeleri hatırlayan, sürdüren ve yeniden inşa edenler ise o grubun bizzat üyeleri konumundaki bireylerdir. Bu nedenle, toplumsal yaşamda varlığını sürdüren gruplar ve kurumlar kadar kolektif belleğin var olduğunu söylemek mümkündür. Bütün toplumsal sınıfların, ailelerin, cemaatlerin, kültürel grupların, derneklerin, şirketlerin ve sendikaların tamamının üyelerinin tarihsel bir süreç boyunca oluşturduğu kendine özgü anıları ve deneyimleri bulunmaktadır. Elbette kaçınılmaz olarak bütün bu öğeleri hatırlayanlar gruplar ya da kurumlar değil o grubu ya da kurumu meydana getiren bireylerdir. Ancak belirli bir grup içerisinde yer alan bu bireyler, geçmişi hatırlamak ya da yeniden yaratmak için grubun kimliğinden ve geçmişinden yararlanmaktadır. Örnek olarak, birey ait olduğu grup içerisinde belirli tarihleri ve olayları unutmuş olsa bile tören, düğün, toplantı, soykırım anması, kutlama gibi pek çok olay ve faaliyeti grup dinamikleri içerisinde hatırlama eğilimindedir (Halbwachs ve Coser, 1992: 22).

Halbwachs kolektif belleğin tarihselliğini sıklıkla ifade etmektedir ve bir grubun kolektif belleğinin inşasında ve devamlılığında kuşaklararası paylaşımın önemine vurgu yapmaktadır. Kolektif bellek değişmeyen bir konumda değil, dinamik bir yapıdadır ve bir anlamda değişime sürekli olarak açıktır. Bu nedenle bir grubun kolektif belleğin inşa süreci hatırlama ve unutma pratikleriyle bağlantılıdır. Kolektif bellek grup içerisindeki sosyal ilişkilerin boyutuyla doğru orantılı olarak belirli şeylerin hatırlanması ve unutma yoluyla kaybolması ekseninde gelişimini sürdürmektedir (Halbwachs ve Coser, 1992).

Bellek kavramı üzerine önemli açıklamaları bulunan Jan Assmann ise, bellek kavramına Halbwachs'ın çalışmalarından yola çıkarak yeni bir yorum getirmiştir. Assmann Halbwachs'ın kolektif bellek üzerine açıklamalarını belirli ölçüde geçerli bulmakta ve bellek kavramının toplumsallığına vurgu yapmanın önemini desteklemektedir. Ancak, toplumsal belleğin açıklanmasına dair bir dizi görüş ayrılıklarına da sahiptir. Assmann bellek kavramını temelde iki kategori üzerinden ele almaktadır. Bunun temel nedeni Halbwachs'ın tarih ve bellek arasındaki ilişkiye dair düşüncesinin belirsiz olması ve grubun kolektif belleğini iletişimsel düzeyde ele alınmasıdır. Başka bir ifadeyle, kolektif belleği kuşaktan kuşağa bireyler arası aktarıma dayalı görmenin yetersiz olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Assmann'a göre, Halbwachs bellek konusunu sadece nörolojik olarak değil, bireysel belleğin gelişim sürecini sosyal çevreye ve ilişkilere dayandırmaktadır. Bu açıdan, bellek sosyalizasyon süreci içerisinde inşa edilmektedir (Assmann, 2022: 44). Ancak Assmann, Maurice Halbwachs'ın kolektif bellek olarak nitelendirdiği belleğin aslında kendisinin de bir bellek formu olarak kaleme aldığı bir iletişimsel bellek olduğu iddiasındadır. Bu nedenle Halbwachs bellek konusunu sadece kısa bir dönemde (Assmann bunu üç kuşak ya da ortalama 80-100 yıl olarak belirtmektedir) kendini yeniden üretebilecek ya da başka bir ifadeyle kısa bir dönem hatırlanarak diğer kuşaklara aktarılabilecek bir bellektir. (Assmann, 2022: 64).

İfade edildiği üzere, Assmann bellek kavramını sadece insanı beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili bir iç olgu olduğu fikrini reddetmekte ve belleğin aynı zamanda bireyin çevresini algılama ve anlamlandırma yetkinliğiyle ilişkili bir dış olgu olduğu fikrini savunmaktadır. Bu noktada Halbwachs'ın bellek kavramını ele alış biçimiyle, bireyin sahip olduğu belleğin neleri içerdiği, belleği meydana getiren bu içeriklerin nasıl şekillendiği ve ne kadar zaman muhafaza edilebildiği gibi konularda bireyin yaşadığı sosyal ve kültürel çevrenin belirleyici olduğu iddiasındadır. Assmann bu nedenle belleğin 'mimetik bellek', 'nesneler belleği', 'iletişimsel bellek' ve 'kültürel

bellek' olmak üzere dört farklı dış formunun olduğunu belirtmektedir (Assman, 2022: 26-27).

Bu dört bellek boyutundan kısaca bahsetmek gerekirse, mimetik bellek bireyin davranış kalıplarını içerisine almaktadır ve gündelik yaşamdaki pek çok davranışın taklit etme pratiğiyle ilişkisini vurgulamaktadır. Bireyin gündelik yaşamındaki pek çok davranışı ve alışkanlıkları çevreyi gözlemleyerek sergilediği taklit etme geleneğine bağlıdır. Bu taklitle yeniden sergileme pratikleri mimetik belleği oluşturmaktadır Nesneler belleği bireyin yaşamını az ya da çok işgal eden bütün nesnel öğeleri kapsayabilmektedir. Assmann'a göre, bireyin çevresindeki eşyalar, giysiler, araçlar, sokaklar, hatta bütün bir mahalle ve kentin kendisi bir anlamda kendisinin ve grubun bir yansımasıdır. Bu nesneler bireyin rahatlık, göze hoşluk, gereklilik ya da işe yararlık anlamında kullanımına sunulmuş öğeler olduğu gibi, bireye şimdiyi yaşarken geçmişini hatırlatan bir işleve de sahiptir. İletişimsel bellek Assmann'ın kültürel bellekle birlikte üzerinde en çok durduğu iki bellek formundan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Birey gündelik yaşamda sıklıkla diğerleriyle iletişim kuran sosyal bir canlıdır. Bireyin çevresindeki diğer bireylerle sözlü etkileşimi, çevresiyle kurduğu iletişim biçimi, karşılıklı dilsel alışverişler bir bilincin ve belleğin oluşumuna zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle iletişim sosyal bir kavram olarak belleğin şekillenmesinde önem arz etmektedir. Kültürel bellek kavramı Assmann'ın çalışmasına da ismini veren ve üzerinde en çok durulan bellek formudur. Kültürel bellek formunu aynı zamanda anlam aktarımı olarak da ifade eden Assmann kültürel belleği mimetik, nesneler ve iletişimsel bellek formlarının az çok bütünlük içerisinde bulunduğu ve bu üç formun aşkın seviyelere ulaştığında dönüştüğü bir form olarak ifade etmektedir. Örneğin, bireyin gündelik yaşamında sergilediği rutinleşmiş taklitler bir gelenek haline geldiğinde ve gündelik anlamını bir anlamda aştığında artık bir kültürel bellek ekseninde değerlendirilmelidir. Diğer yandan, anıtlar, müzeler, heykeller, diğer öznel yapılar nesneler belleğinin ötesinde bir topluluk adına özgün anlamlar taşıdığına da bir kültürel bellek ögesi olarak ele alınmalıdır (Assman, 2022: 27-28).

Assmann çalışmalarında belirttiği dört bellek türü içerisinde özellikle bireysel bellek ve kültürel bellek kavramları üzerinde durmaktadır. Bu nedenle, bu iki bellek formunu biraz daha detaylandırmak önem arz etmektedir. İletişimsel bellek bireyin yakın geçmişine dayanan anı ve deneyimleri kapsamaktadır. Bu anı ve deneyimler, bireyin aynı tarihsel dönemde ve mekânda yaşamını sürdürdüğü diğer bireylerle paylaştığı ortaklıklardır. İletişimsel bellek türü tarihsel niteliğinden dolayı, zaman içerisinde inşa

edilmekte, zamanla gelişmekte ve yine zamanla yok olmaktadır. Bir diğer ifadeyle, iletişimsel bellek biçimi o belleği taşıyan grubun üyeleriyle sınırlıdır ve iletişime dayalı bir aktarım şekliyle kendisini var etmektedir. Bu nedenle, grup üyeleri belleğin bir parçasını unuttuğunda, hatırlayan bireyler artık o gruptan uzaklaştığında ya da hatırlanan o parça kaybolduğunda bellek aktarımı da kaçınılmaz olarak durmakta ve kaybolmaktadır (Assmann, 2022: 58).

Gündelik yaşamda bireyler arasında sağlanan iletişim bireylerin yer aldığı grupla ilişkili ya da doğrudan gruba ait anılar meydana getirmektedir. Bireyin diğerleriyle kurduğu her türlü iletişim bireysel hafızayı meydana getiren önemli parçalardan biridir. Ancak, bireyin iletişim kurduğu ötekiler rastgele denk gelmiş bir sosyal grup değil, grup dinamiklerini, özgün grup kimliğini ve ortak kültürel pratikleri geçmişten gelen ortak faaliyetler ve imajlarla inşa eden bir gruptur. Bu nedenle, iletişimsel hafıza bireyin hem bireysel hem de kültürel (kolektif) hafızasında önemli bir rol oynamaktadır. Assmann'a göre, Halbwach bu noktada ulusları aileleri, mahalleleri ve meslek gruplarını, siyasi partileri, dernekleri ve cemaatleri ön plana çıkarmaktadır. Her birey örneklendirilen pek çok gruba ait olabilmektedir ve bu doğrultuda çok sayıda kolektif öz, imge ve anıya sahiptir (Assman, 2022).

Assmann'ın bellek anlayışının diğer ve en önemli noktasını ise kültürel bellek oluşturmaktadır. İletişimsel belleğin bireyin gündelik yaşamında kurduğu ilişkiler ve iletişimler ekseninde karakterize edilmesi gibi, kültürel bellek de bireyin gündelik yaşamı çerçevesinde gelişim göstermektedir. Kültürel bellek kavramı Assmann tarafından kısaca *"(...) çok sayıda birey tarafından paylaşılan, yani kültürel bir kimliğin aktarılması bağlamında kolektif belleğin bir formu"* (Assmann, 2008: 110) olarak açıklanmaktadır. İletişim pratiklerinin yaygınlaştığı, belirli bir zaman diliminde belirli sınırlara sahip bir mekânda yaşamını sürdürmekte olan bir toplumsal grup sahip olduğu gelenekleri, kültürel ve sosyal pratikleri devam ettirebilme ve diğerlerine aktarabilme gayesiyle bir ara bellek ihtiyacı duymaktadır. Belirtilen nitelikleri karşılayan toplumsal grubun ihtiyaç duyduğu bu ara bellek kültürel bellek olarak adlandırılan toplumsal/kolektif bellek formudur.

	İletişimsel Bellek	Kolektif Bellek
İçerik	Bireysel biyografiler çerçevesinde tarihsel deneyimler	Efsanevi köken tarihi, ulaşılamaz geçmişte yaşananlar
Biçim	Gayri resmi, az biçimlendirilmiş, doğal, iletişimsel alışveriş için gelişen, gündelik	Planlanmış, çok iyi biçimlendirilmiş, törensel iletişim, bayram
Araçlar	Organik belleklerdeki canlı anılar, deneyimler, aktarılanların anlatımı	Kesin nesneleştirme, söz, görüntü ve dans yoluyla geleneksel sembolik kodlama, sahneleme
Zaman Yapısı	80-100 yıl, şimdiki zamanla bağlantılı, 3-4 kuşaklık zaman ufku	Kesin geçmiş, efsanevi bir geçmiş zaman
Taşıyıcılar	Belirsiz, bir hatırlama grubunun canlı tanıkları	Uzmanlaşmış, gelenek taşıyıcıları

Tablo 2.2.1 İletişimsel Bellek ve Kültürel Bellek (Assmann, 2022: 64)

Assmann'a göre, bireysel bellek ve kültürel bellek bağlantılı noktalara sahip olduğu gibi, farklı kutuplaşmaları da içerisinde barındırmaktadır. Yukarıdaki tabloda da kısaca belirtildiği üzere, iletişimsel ve kültürel bellek formlarının içerik, biçim, belleği meydana getiren unsurlar (araçlar), zamansal yapı ve bireyler ekseninde çeşitli farklılıkları bulunmaktadır. İletişimsel bellek bir asırlık süreden daha az bir geçmişe dayanan, hafızalarda canlı olan ve grup içerisinde bireylerin diğer üyelerle paylaşabileceği kadar taze anılardan oluşmaktadır. İletişimsel bellek bu açıdan bireylerin gündelik yaşamında ikili ilişkiler çerçevesinde kuşaktan kuşağa gayri resmi olarak anlattığı anıları barındırmaktadır ve anıların canlı tanıklıkları bu dünyadan ayrıldığında güçlü bir şekilde kaybolma ihtimaliyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu nedenle, iletişimsel bellek grup üyelerinin varlığıyla paralel şekilde sürdürülebilen ve doğrudan deneyim yoluyla aktarılan bir bellek türüdür.

Kültürel bellek ise, iletişimsel belleğe göre daha uzun bir geçmişe dayandırılabilir. Ancak, bu kültürel belleğin yakın bir geçmişe dayanamayacağı anlamına gelmemektedir. Örneğin, Srebrenitsa Soykırımı ya da Hocalı Katliamı yaklaşık olarak sadece 30 yıllık bir geçmişe dayanmasına rağmen özellikle Boşnakların kültürel belleği ekseninde değerlendirilmesi gereken kesin bir tarihe, resmi anma törenlerine ve formel kaynaklarca belirtilen tarihsel bir olaya dayanmaktadır.

Kültürel bellek aynı zamanda, belirtildiği üzere bayramlar, anma törenleri, formel aktiviteler, kutlamalar gibi planlanmış pratikleri barındırmaktadır. Ayrıca bu resmi, formel faaliyetler çerçevesinde oyun, dans, şiir, görsel, nesneler ve mekanlar olmak üzere geleneklere ve resmiyete dayalı bir dizi araçlarla grup üyelerine tekrar hatırlatılmakta ve kültürel belleğin aktarımı mümkün kılınmaktadır. Görüldüğü üzere, kültürel belleği oluşturan bütün öğeler ve nitelikler iletişimsel hafızaya göre daha resmi, formel, kesin bir geçmişe, bilinen atasözlerine, belgelere, görsellere ve anlatılara dayanan bir yapıdadır. Kültürel belleğin iletişimsel bellekle olan farklılıklarının yanı sıra, bu bölümün hemen başında belirtildiği üzere, kültürel belleğin iletişimsel belleği de içerdiğini unutmamak gerekmektedir. Gayri resmî diyaloglara ve enformel iletişime dayalı iletişimsel bellek gelişerek ya da Assmann'ın ifadesiyle aşkın hale geldiğinde artık kültürel belleğin kaçınılmaz olarak bir parçası olmaya başlar. Assmann'a göre kültürel belleğin nesnel tezahürleri bir toplumsal grubun kolektif kimliğinin oluşma sürecinde olumlu ("Biz buyuz") ve/veya olumsuz ("Bu bizim zıttımız") açılardan gruba kim olduklarını ve kim olmadıklarını belirleme, ayrıca kolektif kimliği yeniden ve yeniden inşa etme noktalarında imkân sağlamaktadır (Assmann, 2022).

Kolektif bellek ya da toplumsal bellek hem Hablwachs'ın (1950) hem de Assmann'ın (2008) benzer ve farklı açıklamalarında ve ileri sürdükleri kendilerine has bellek formlarında belirli bir toplumsal grubun hatırlama ve unutma pratikleri ekseninde şekillenmekte, güçlenmekte, sürmekte ve/veya yok olmaktadır. Bu nedenle, kolektif kimliği paylaşan toplumsal grupların belleklerinin neleri içerdiği, belleklerinin hatırlama ve/veya unutma yoluyla nasıl sürdürdüğü, gelecek kuşaklara aktardığı, ötekilerden ayrıştığı ya da ortaklaştığı, kimlik ve kültürlerini nasıl yeniden inşa ettiği gibi temel noktalar kilit bir rol oynamaktadır. Bir olay, herhangi bir sosyal pratik ya da bir nesnenin bir grubun belleğinde yer alabilmesi için grubu kolektif açıdan bir şekilde etkileyen ya da kolektif olarak anlamlandırılabilen bir gerçeklikle pekiştirilesi gerekmektedir. Bir tarihi olay, bir gelenek ya da nesnel bir öğe grubun belleğine dahil olduğu anda bir hatıra, sembol, yaşanmışlık ya da bir ders olarak o grubun kolektif düşünme biçiminde hatırlanan bir unsur haline gelmektedir. Assmann'a göre, hafıza tarihsel süreç içerisinde değişen ve dönüşen bir niteliğe sahip olabilmektedir ancak belirli sabit noktalar da barındırmaktadır. Örneğin bir toplumsal grup için her daim öneme sahip olabilecek törenler, festivaller, ayinler, anıtlar, kitaplar, şiirler, çeşitli yayınlar kültürel belleğin değişimi mümkün olmayan sabit noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır ve Assmann bütün bu noktaları 'hatırlama figürleri'

kavramıyla bir araya getirmektedir. Bir toplumsal grubun kültürel belleğini şekillendiren ve sürdüren ‘zaman adacıkları’ olarak hatırlama figürleri grup üyelerinin geriye dönük tefekkürlerini mümkün kılmakta ve grubun kültürel bellek alanını genişletmektedir. Assmann bu hatırlama figürlerini ‘zamana ve mekâna bağlılık’, ‘gruba bağlılık’ ve ‘tarihe karşı bellek ya da yeniden kurulabilme’ olarak adlandırdığı üç temel özellik üzerinden karakterize etmektedir (Assmann, 2022: 46).

Zamana ve Mekâna Aidiyet: Hatırlama figürleri zamanla ve mekanla etkileşim halindedir. Bir grubun belleği belirli zamanlarda hatırlanma ve belirli mekanlarda nesneleşme eğilimindedir. Bir toplumsal grubun kültürel belleğinin parçaları olan geçmişe ait ortak duyguları, figürleri ya da benzer öğeleri grup üyelerince ortak bir tarihsel periyodu yansıtmakta ve bu ortak zaman dilimi de ortak paylaşılan bir mekâna dayanmaktadır. Örneğin Balkan ülkelerinde çeşitli dönemlerde yaşanan soykırımlar, zorunlu göçler, yerinden etme, siyasi baskılar ve olaylar gibi belirli grupların ortak belleklerinde kimlik ekseninde önemli yer kaplayan olayların her yıl kesin tarihlerde ve belirli mekanlarda resmi olarak anılması hem zamansal hem de mekânsal birer çerçeve oluşturmaktadır (Assman, 2022: 46-47).

Gruba Bağlılık: Assmann’a göre toplumsal bellek bu belleğe sahip olan grubun birlikteliğiyle varlığını sürdürmek durumundadır. Toplumsal belleği hatırlama, aktarma ve şekillendirme yetisine sahip birey bu niteliğe sahip olduğu sürece o grubun bir üyesi olarak var olmaktadır. Bu nedenle, toplumsal bellek sadece zaman ve mekâna bağlı olmanın ötesinde, somut bir grup kimliğine de göndermede bulunmaktadır. Assmann bu noktada, hatırlama figürlerinin grup içerisindeki bireye öğretici işlevini vurgulamaktadır ve bu öğreticiliğin işaret ettiği şey grup kimliğidir. Ortak bir toplumsal belleğe sahip bir grup hem grubun ortak geçmişini hem de grup kimliğini geliştirmekte ve sürdürmektedir. (Assmann, 2022: 48).

Tarihe Karşı Bellek: Bir toplumsal bellek zamansal ve mekânsal etkileşimler ve grup aidiyeti ekseninde bir özgünlüğü ve tarihselliği barındırmaktadır. Ancak, Assmann’a göre bu tarihsellik ya da başka bir ifadeyle grubun ortak tarihine dair hatırlatıcı figürler, pratikler, anlamlandırmalar ve gelenekler asla değişmeyen sabit nitelikte değildir. Grup toplumsal yaşamda ve her farklı dönemde toplumsal belleğini yeniden kurmakta ya da başka bir ifadeyle toplumsal belleğini yeniden ve yeniden inşa etme eğilimindedir (Assman, 2022: 49).

Kolektif belleği oluşturan ögeler sadece bir insan grubunun toplu aktiviteleri, iletişim biçimleri ve kültürel faaliyetleri değil, bütün bu pratiklerle bağlantılı somut yapı ve mekânları da kapsamaktadır. Örneğin, belirli bir kentsel bölgede konumlanmış fiziki mekân aynı bölgede yaşayan bir birey ya da grup için sıradan bir yapıdan çok daha derin bir anlama sahip olabilir. O mekânın ya da yapının tarihselliği, sosyal ve kültürel arka planı gündelik yaşamında o yapıya maruz kalan bireyler için ortak bir anlam ifade edebilmektedir. Elbette bu durum, o mekânı sıradan bir yapı olmaktan çıkarak toplumsal bir niteliğe sahip olmasını mümkün kılmaktadır (Sızan, 2022: 2901).

2.3. Mekânsal Bellek

Halbwachs ve Assmann'ın bellek üzerine açıklamalarına ve özellikle ileri sürülen iletişimsel ve kültürel bellek formlarına ek olarak, hem ayrı bir bellek formu olarak değerlendirilebilecek hem de iletişimsel ve kültürel bellek formlarının belirli açılardan bir parçası olabilecek bellek formu mekânsal bellektir. Kolektif bellek sosyal grupların hatırlama ve unutma pratikleri ekseninde açıklanmış olmasına rağmen, kolektif belleğin gelişim süreci kapsamında cereyan eden bütün unutma ve hatırlama faaliyetleri, belleği oluşturan somut ya da soyut bütün ögeler belirli bir mekânda anlam kazanmakta ve hatta mekânın kendisi de kolektif belleğin doğrudan bir parçası olabilmektedir. Kolektif bellek, zaman ve mekân sıkı bir ilişki içerisindedir. Bir grubun toplumsal ya da kolektif olarak adlandırılan belleğinde yer alan bütün anı, simge ve her türlü diğer anımsatıcı belirli bir geçmiş zaman içerisinde grubun yaşamını sürdürdüğü ve aidiyet duygusu taşıdığı belirli bir mekânda gerçekleşmektedir. Bir sosyal grubun ortak hatıraları belirli zamanlarda hatırlandığı gibi, belirli zamanlarda ve belirli mekânlarda somutlaşma eğilimindedir (Assman, 2022).

Bellek mekânı kavramı ilk olarak Pierre Nora tarafından Fransızca "A lieux de mémoire" (sites of memory) ifadesinin kullanımıyla ortaya atılmıştır. Nora'nın derlediği ve ilk kez 1984 ile 1994 yılları arasında yayımlanan yedi ciltlik "Les Lieux de mémoire" adlı eserde bu kavram ilk defa ortaya atılmıştır. Eserin ilk cildinin ilk makalesinde yer aldığı üzere kavram "belleğin kristalleştiği" ya da başka bir ifadeyle somutlaştığı/kutsallaştığı mekânları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bellek mekânları bir toplumsal grubun kolektif belleğinin çoğunlukla nesnel olarak yoğunlaştığı ve grup için ortak bir anlama sahip oldu fiziki yerleri temsil etmektedir (Nora, 2006).

Nora'ya göre, toplumsal bir grup için kültürel, politik ve/veya sembolik bir anlam ifade eden mekânlarının birer bellek mekânı olarak kabul edilebilmesi için mekânın maddi,

sembolik ve işlevsel olmak üzere üç farklı açıdan tanımlanabilir olması gerekmektedir. Bu üç farklı anlamda farklı derecelerde ve farklı tarihsel süreçlerde aynı bellek mekânında mevcut olmalıdır. Mekânın sembolik bir anlama sahip nesnel anlamdaki varlığı mekânın maddi varlığına işaret etmektedir. Maddi mekânın belirli bir toplumsal grup tarafından ortak anlamlara ve tarihselliğe sahip olması ya da başka bir ifadeyle bir toplumsal grup özelinde bellek ve zamanın karşılıklı etkileşimi o mekânın sembolik değer kazanmasını sağlamaktadır. Örneğin, basit bir ulusal anıt ancak ritüeller, belirli tarihlerde gerçekleştirilen saygı duruşları, törenler gibi sembolik faaliyetlere sahip olduğu sürece bir bellek mekânı olabilmektedir. Mekânın maddi ve sembolik anlamlarının dışında, bir toplumsal grup tarafından mekân çerçevesinde gelişen bir hatırlama arzusunun da mevcut olması gerekmektedir (Nora, 2006: 31-32). Nora, aksi takdirde bellek mekânlarının yalnızca turistik değerleri olan tarihi mekânlar olarak varlıklarını sürdüreceğini belirtmektedir (Montaño , 2008: 88).

Pierre Nora ileri sürdüğü bellek mekânı kavramını ve kavramın niteliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Hafıza mekânları öncelikle kalıntılardır. (...) Hafıza mekânları, kendiliğinden hafızanın olmadığı düşüncesinden doğarlar; arşivleri kurmanın gerektiği, yıldönümlerini devam ettirmenin, ayinleri düzenlemenin, kasvetli cenaze söylevleri vermenin, belgeleri noterde onaylatmanın gerektiği duygusundan doğar ve yaşarlar (Nora, 2006: 23). (...) Bir hafıza mekânının esas varlık sebebi, zamanı durdurmak, unutmaya işini engellemek, nesnelerin durumunu tespit etmek, ölümü ölümsüzleştirmek, somut olmayı göstergelerin en azı içinde anlamın en çoğunu kapsayacak şekilde somutlaştırmaktan ibaret olduğu doğruysa, ki zaten bunlara duyulan tutkunun nedeni de budur, hafıza mekânları, anlamlarının sürekli depresmesi ve dallarının önceden kestirilemez biçimde uzamasıyla sürekli dönüşüme açık olarak yaşarlar” (Nora, 2006: 23).

Nora'nın ifadesiyle, "A lieux de mémoire", yani bellek mekanları doğası gereği maddi olsun ya da olmasın, insan iradesi ya da zamanın akışıyla herhangi bir toplumsal grubun anıtsal mirasının sembolik bir unsuru haline gelen herhangi bir önemli soyut ya da somut nesne olarak toplumsal yaşamda karşımıza çıkabilir. Bir anıt, müze, etkinlik, bayrak gibi bir sembol, popüler kolektif bellekte tarihsel öneme sahip herhangi bir yer, nesne veya kavrama atıfta bulunabilmektedir. Bellek mekânları, ister maddi (anıtlar) ister soyut (dil ve gelenekler) olsun, ortak bir geçmişten kaynaklanan kültürel simge yapıları, yerleri, uygulamaları ve söylemleri ifade edecek şekilde gelişmiştir (Nora, 2006: 31-36).

Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bellek mekânlarının salt elle tutulup gözle görülebilen nesnel şeyler ya da fiziki yapı ve yerlerden ibaret olmadığıdır. Her ne kadar bellek mekânları dendiğinde çoğunlukla temas edilebilen ve gözle görülebilen fiziki bir mekân akla gelmekle birlikte, bellek mekânlarının aynı zamanda soyut simgeler ya da sloganlar ekseninde de bir karşılığı bulunmaktadır. Bir bellek mekânı, gerçekliğin maddi-nesnel bir yönüne vurgu yaptığı ve mekânsal-zamansal bir perspektiften (anıtlar, heykeller veya müzeler gibi) temsil edilebildiği gibi, aynı zamanda zihinsel ve soyut bir yapıyla da (belirli bir politik ya da etnik sembol veya slogan) temsil edilebilmektedir. Yukarıdan aşağıya doğru bir yaklaşımla hafıza mekanları ulusal, etnik ve/veya politik kimliğin somutlaşması olarak da algılanmaktadır. Dolayısıyla bellek mekanları, katedraller, hapishaneler, anıtlar, savaş alanları gibi yalnızca somut ve fiziksel biçimleriyle değil, aynı zamanda kutlamalar, ritüeller, tarihi figürler ve anma törenleri gibi maddi olmayan biçimleriyle de tasarlanan mekanlara bağlanır. (Mitroiu, 2014: 2).

Bellek mekanlarının sadece fiziki yapıları ya da nesneleri değil, mekanla bağlantılı soyut öğeleri de içerisine almasındaki temel sebep bu tarz mekanların bir ulusun ya da daha küçük bir etnik grubun geleneği, bireyin ve grubun anlamlandırma biçimleri, kimlik ve aidiyet çerçevesinde politikleştirilmesinin kolaylığı gibi pek çok noktayla temas halinde olmasından ve süreç içerisinde hatırlama ve unutma yollarıyla sık sık dönüşüm göstermesinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Nora, bellek mekanlarının çok boyutluluğuna ve bellek mekanlarının niteliklerine dair şu açıklamayı yapmaktadır:

"Hafıza mekânları birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleridir. Bunlar tarihin tarihi olduğuna göre tarih yazımsal boyut olarak hep vardırırlar; tarih bunlarla oluşur; tarih, mekânların araçları, üretilişi ve işleyişini konu alır. Aynı zamanda etnografik bir boyut vardır; zira geleneğin sıcaklığıyla bağlı olduğumuz bildik alışkanlıklarımızdan kopmak, bizzat hafıza coğrafyamızın haritasını çizmek söz konusudur. Psikolojik boyut da vardır, çünkü bireyin kalabalığa denkliliğini soyutlamamız ve bireysel planda açık ve net tanıma sahip olmayan kavramları -bilinçaltı, simgeleştirme, sansür, transfer- sosyal alana taşımamız gerekir. Bir de siyasi boyut vardır; burada siyaset deyince gerçekliği değiştirmeye yönelik kuvvetler bütünü anlıyoruz. Gerçekten de hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur." (Nora, 2006: 10)

Nora'nın ifadesiyle "bellek mekânlarının" sahip olduğu zamansal/tarihsel, etnografik, psikolojik ve siyasi boyutlar bu özgün mekânları toplumsal kılan nitelikleri de ifade etmektedir (Nora, 2006: 10). Bellek mekânları, tarihsel bir süreklilik içinde toplumsal

yaşamda kurulmakta, yeniden ve yeniden inşa edilmektedir. Bu mekânlar bir etnik grup, dini topluluk ya da daha farklı bir toplumsal grubun kültür ve kimliğinin devamlılığını mümkün kılan fiziki yapılardır. Nora. Bireyin günlük yaşamında sıklıkla karşısına çıkan, bina, müze, anıt, ritüel, simge, sembol, gündelik yapılar gibi maddi kültürler kolektif bellek ve kimlik ekseninde hatırlatıcı bir işleve sahiptir (Fox ve Alldred, 2019: 6). Farklı mekânlara sunulan değer ve yorum, onları kolektif ve kültürel kimlik mekânlarına dönüştürmektedir. Farklı bellek mekanlarının temsilleri tarihsel, kültürel ve politik hareketlere bağlı olarak sürekli değişmektedir (Mitroiu, 2014: 1). Hatırlatıcı işleve sahip bellek mekânlarının bir toplumsal grup için anlamı tarihten gelen bir sabitliğe ya da kesinliğe sahip değildir. Aksine, bellek mekânlarının anlamları zaman içerisinde gelişen, inşa edilen, unutulan ya da hatırlanan bir niteliktedir (Remmler, 2001: 337). Bellek mekanları doğrudan bir ulusun, etnik, kültürel, dini grubun ya da topluluğun geçmişte temas ettiği ve hafızasında yer eden yerler olabileceği gibi, Nora'nın ifadesiyle bazı mekanların tarihten koparılmış, unutulmuş ya da kaybolmuş olmasından kaynaklı 'yaratılmış' nitelikte de olabilmektedir.

2.4. Kültür ve Kimliğin Hatırlatıcı Unsurları

Bu noktaya kadar yapılan açıklamalar doğrultusunda bellek, kimlik ve mekân kavramının birbirlerini toplumsal açıdan inşa etme ve dönüştürme konusunda son derece ilişkili kavramlar olduğunu söylemek mümkündür. Bireyin topluluk üyeleriyle birlikte paylaştığı mekân, topluluğun kolektif kimliğinin de açık bir temsili konumundadır. Bireyin kent, cadde, sokak ya da mahalle içerisinde yaşamını sürdürdüğü yerler aynı zamanda kültürel belleğinin ve kimliğin tanımlanması, hatırlatılması süreçlerinde de önemli rol oynayan tüm bellek mekanlarının yer aldığı, kültürel belleği meydana getiren somut ve soyut pratiklerin sergilendiği bir mekânsal bellek haritası olarak işlev görmektedir. Bireyin gündelik yaşamını sürdürdüğü bu mekanlar kaçınılmaz olarak ait olunan toplumsal grubun geçmişine ve bugününe göndermede bulunan sosyal, kültürel ve politik anlamlar yüklü değerlerle donatılmıştır. Bireyin ve ait olduğu toplumsal grubun yaşam alanı olarak mekân, bu nedenle, geçmişin hatırlanmasını sağlayan ve kentin ardışık inşası ve yeniden inşasının izleriyle geçmişi somutlaştıran fiziki bir manzara, nesne ve uygulamalar koleksiyonu olarak da tanımlanmaktadır (Crimson, 2005: xii). İfade edildiği üzere, bireyin toplulukla birlikte yaşadığı mekân, mekânın kendisi, mekândaki soyut ve somut bütün nesneler, eylemler ve/veya pratikler iletişimsel, kültürel ve mekânsal formlara sahip toplumsal belleğin kapsamı dâhilinde değerlendirilebilir. Topluluğun belleğinde yer eden ve

hatırlanmaya değer pek çok içerik bulunduğu gibi, mekân içerisinde belleği oluşturan içeriklerin ya da öğelerin soyut ve/veya somut pek çok hatırlatıcısı da bulunmaktadır. Hatırlatma araçları olarak ifade edebileceğimiz bu soyut ve somut öğeler iletişimsel bellek, kültürel bellek ve mekânsal bellek kavramları altında sayısız örnekler üzerinden açıklanabilir.

Bir toplumsal grubun iletişimsel belleği, Assmann'ın ifade ettiği üzere (Assman, 2022), üç kuşak ömrü veya yaklaşık 80 yıla tekabül eden bir zaman dilimini kapsayan bir bellek formudur. Toplumsal grubun iletişimsel belleği sözlü paylaşımlara, dile ve iletişime dayanmaktadır. Yaşlı kuşakların genç kuşaklara dil ve iletişim yoluyla anıları, akılda kalan olayları ve topluluğa ait anekdotları aktarmasına dayanmaktadır. Aile üyeleri veya bir topluluğun büyükleri aracılığıyla aktarılan kişisel hikayeler, resmi tarih kaynaklarında yer almayan bazı geçmişe ait olaylar ve hatıralar topluluğun iletişimsel belleğini oluşturmaktadır. İletişimsel belleğin etkinliği grup üyelerinin iletişiminin niteliğine bağlı olarak optimum sürede canlılık gösterebilmekte ve bu bellek formunun gelişimi sürmektedir. Bu nedenle, belirli bir mekânda yaşayan bir sosyal grubun sosyalizasyon süreçleri, komşuluk ilişkileri, karşılıklı etkileşim ve paylaşımları bu noktada önem arz etmektedir.

Mekânsal bellek ise bir diğer toplumsal bellek formudur. Belirli bir mekânda yaşamını sürdüren toplumsal grup tarafından inşa edilen ve aynı zamanda o grubun kültür ve kimliği inşa eden bu mekanlar, karşılıklı etkileşim, anlamlandırma, bir yere aidiyet ve yer kimliği ekseninde o toplumsal grup için ortak bir kültür ve ortak bir belleği temsil etmektedir. Başta mekânsal bellek ya da bellek mekânı kavramıyla özdeşleşmiş Nora olmak üzere, toplumsal yaşamda grubun kimliğini, kültürünü ve elbette ortak toplumsal belleğini oluşturan pek çok bellek mekânı bulunmaktadır. Toplumsal yaşamda bütün bir ülke ya da daha küçük ölçekli bir etnik küme, grup ya da cemaat için kimlik ve kültür çerçevesinde bir anlama ve hatırlatıcı işleve sahip bu mekanlar müze, anıt, tarihi meydan, park, sanatsal ya da kültürel eser, dernek, kurumsal ya da enformel yapılar şeklinde örneklendirilebilir.

Müzeler geçmişe ait eserlerin sergilendiği bir mekân olarak tarihteki önemli anların veya nesnelerin hatırlatıcısı konumundadır. Örneğin İzmir'in Buca ilçesinde yakın zamanda kurulmuş olan Göç ve Mübadele Evi'nde mübadele döneminde Buca'ya göç eden Selanik göçmenlerinin göç süreci hakkında eserler, göçmenlerin göç süreci sonunda Buca'ya taşıdıkları çeşitli ürünler, eşyalar, fotoğraflar, belge ve defterler sergilenmektedir.

Bu müzenin kaçınılmaz olarak Buca ilçesinde yaşayan ve aileleri Yunanistan'dan göç etmek durumunda kalmış Selanik göçmenleri için bir bellek mekânı konumundadır. Kamusal alandaki anıtlar, heykeller ve büstler de geçmişteki önemli kişileri veya olayları görenlere hatırlatarak, zaman içinde kolektif belleğin korunmasına yardımcı olan nesnel hatırlatmaları mümkün kılmaktadır. Örneğin bir ulusal kahramanın heykeli, bir etnik grubun geçmişi için anlam ifade eden soykırım anıtları maruz kalan çevre için hatırlatıcı bir işleve sahiptir. Yer, cadde, sokak ve mekân isimleri, yer işaretleri ve çeşitli coğrafi özellikler de belirli bir konumda yaşamını sürdüren toplumsal gruplar için kolektif belleğin hatırlatıcıları olarak işlev görebilmektedir. Örnek olarak, Boşnakların küme halinde yoğun olarak yaşadığı İstanbul'un Bayrampaşa ilçesinde çok sayıda dükkân, dernek, sokak ve park gibi özel ve kamusal mekân ismini Bosna-Hersek'e ya da Boşnaklığa göndermede bulunan yer ve ifadeden almaktadır. Bu mekanlar kaçınılmaz olarak o bölgedeki Boşnak göçmenlerinin toplumsal belleğinin bir temsili ve hatırlatıcısı olarak işlev görmektedir (Çetinkaya ve Göközkut, 2021: 78-81).

Toplumsal grubun kültürel belleği ekseninde değerlendirilecek hatırlatıcı araçlar ise sayısız olabilir. Bunun iki temel sebebiyse, kültürel belleğin pek çok durumda iletişimsel bellek ve mekânsal bellek formlarını da kapsayabilmesi ve kültürel belleğin bir toplumsal grubu tanımlayan, kimliğini ve geleneklerini yansıtan soyut ya da somut niteliklerin, sembol, simge ya da nesnelerin sosyal yaşamda sayısal bir sınırı olmamasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bir toplumsal grubun kültürel belleğinin içeriğini bu çalışma ekseninde örneklendirmek gerekirse, yeme-içme pratikleri; ölüm, cenaze ve yas ritüelleri (Tuğrul, 2021); giyim-kuşam alışkanlıkları; anıtlar, resmi ya da dini bayramlar, festivaller, düğünler, bayramlar, kutlamalar, anmalar; oyunlar, şiirler, danslar ve şarkılar gibi daha çok sayıda soyut ya da somut unsur kültürel bellek formunda birer hatırlatıcı olarak değerlendirilmektedir. Kültürel bellek formunun bu içerikleri etnik, dini ya da ulusal değerlere göndermelerde bulunmakta, önemli anları ve değerleri hatırlatarak toplumsal grubun kolektif hafızasına katkıda bulunmakta ve hatırlatıcı rol üstlenmektedir. Benzer bir durum kuşaktan kuşağa aktarılan bir dizi kültürel uygulama için de geçerlidir. Bir toplumsal gruba özgün yemek tarifleri, sofrası, cenaze, düğün gibi faaliyetlerdeki alışkanlıklar ve kültürel pratikler de kolektif belleğe katkı sağlamaktadır. Kültürel belleğin bu hatırlatıcı unsurları bir neslin bilgilerini, deneyimlerini, değerlerini ve geleneklerini grubun genç üyelerine aktararak belleğin inşasını ve devamlılığını sağlamaktadır.

Toplumsal belleğin hatırlanması ve yeniden inşa edilmesine dair örnekler üzerinden yapılan açıklamalar doğrultusunda, bir toplumsal grubun üyeleri yaşadıkları mekânda, gündelik yaşamları boyunca soyut ya da nesnel bellek formlarına doğrudan temas ederek ya da maruz kalarak hatırlama eğilimi göstermektedir. Ancak, iktidarlar, yerel yönetimler, dernekler ve medya organları da önemli hatırlatma (ve elbette unutturma) mecraları konumundadır. Kitlesele düzeyde iktidarlar özellikle bütün bir ulusun kolektif belleğinin inşasında önemli bir rol oynamaktadır. İktidarlar kolektif bellek üzerindeki hatırlatma ve unutturma temelli politikalarını büyük oranda kültürel ve mekânsal düzeyde gerçekleştirmekte ve ulusun kolektif belleğini yeniden inşa edebilmektedir. Örneğin Türkiye’de, son 20 yılda, iktidarın Osmanlı kültür ve mirası üzerine çok sayıda soyut ve somut atıflarda ve girişimlerde bulunması, Osmanlılık ideolojisini ve geçmişi bir anlamda kitlelere hatırlatma ve günümüzde de uygulayabilme çabaları bir çeşit belleği hatırlatma girişimi olarak değerlendirilebilir. Bu noktada en somut mekânsal örnek ise, 2013 yılında gündemde olan Gezi Parkı Olaylarını takiben Topçu Kışlası’nın Osmanlı kültür ve geleneklerine uygun, modernize edilerek ve milli öğelerle sunulması bir nevi hatırlatma politikası olarak karşımıza çıkmıştır. Yerel yönetimler ve dernekler ise, bu tarz hatırlatma veya unutturmaya dayalı faaliyetlerini daha küçük ölçekli, yerel ya da belirli etnisiteler ve cemaatler düzeyinde çeşitli faaliyetler, aktiviteler, anma ve kutlamalar çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Çalışmamızın gerçekleştirildiği İzmir-Buca ilçesi bu noktada bir örnek teşkil etmektedir. Yoğun olarak Balkan göçmenlerinin yaşadığı bölgede özellikle yerel yönetim Balkan göçmenlerinin kimliği ve kültürüne yönelik çok sayıda aktivite düzenlemekte, benzer uygulamalar bölgedeki Balkan göçmeni temalı derneklerde de görülmektedir. Bu faaliyetler kaçınılmaz olarak, seçimle iş başına gelen yerel yönetimlerin bir seçmen politikası olarak öne çıkmakta, göçmen dernekleri ise bölgedeki etkinliklerini artırma gayesi gütmektedir.

Toplumsal belleği hatırlatıcı mecralardan en önemlisiyle medya organlarıdır. Ulusal çapta iktidar grupları tarafından, yerel düzeyde belediyeler ya da dernekler tarafından üretilen, bir grubun (bütün bir ulus, yerel bir grup olabilir) kolektif belleğine yönelik aktarım, şekillendirme ya da hatırlatma amacı taşıyan yazılı, sözlü ve görsel girişimler politik bir aygıt olarak ifade edilen medyada sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Atik ve Bilginer-Erdoğan, 2014: 8-9). Kolektif bellek televizyon haberleri, diziler, filmler, gazeteler ve sosyal medya içerikleri gibi mecralar üzerinden hatırlatılmakta ve bellek yeniden inşa sürecine tabi tutulmaktadır. Medya organları bir grubun toplumsal belleğinin

en kamusal, yaygın ve kolay erişilebilir araçlarından bir tanesidir. Çünkü, medya araçları kolektif hafızasını oluşturan en eski öğeleri dahil ortaya çıkarma, şekillendirme ve bireye hatırlatma kapasitesine sahip araçsal bellek alanlarıdır (Schudson, 2014: 85). Bu nedenle, medya platformları ve toplumsal bellek iç içe geçmiş konulardır ve medya aracılığıyla toplumsal belleğin üretimi/yeniden üretimi arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Her şeyden önce, medya organları toplumsal belleğin kaydetme ve hatırlatma mekanizmaları olarak işlev görmektedir ve bir grubun kolektif belleği için hem bir hatırlatma aracı hem de bir arşiv alanı olma özelliğine sahiptir. Ayrıca, bu arşiv ve hatırlatma süreçleri içerisinde kolektif bellek devamlı olarak yeniden şekillenmekte ve bireylere aktarılmaktadır (Zelizer, 2014: 30).



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA DESENİ

Araştırma deseni ya da araştırma tasarısı bir araştırma sürecinde araştırmacının belirlediği temel sorulara açıklık getirebilmek ve hedefler doğrultusunda araştırmayı gerçekleştirebilmek için geliştirdiği bir yol haritası ya da planlama olarak ifade edilebilir (Marshall, 1999: 36). Bu araştırmada da belirlenen temel hedefler ve açıklama getirilmek istenen noktalar doğrultusunda bir araştırma deseni belirlenmiştir. Bu nedenle, bu bölümde izlenen araştırma planını “Araştırma Yöntem ve Tekniği”, “Araştırmanın Örneklemi”, “Veri Toplama Süreci ve Araştırma Verilerinin Analizi”, “Araştırmanın Sınırlılıkları” ve “Araştırma Alanı: Buca” başlıkları altında açıklanmıştır.

3.1. Araştırma Yöntem ve Tekniği

Araştırma sorularının analizi büyük ölçüde nitel bir araştırma desenine uygun olmasına rağmen, gerçekleştirilen pilot görüşmelerde nicel veri toplama tekniklerinin de nitel verileri doğrular/destekler bir veri seti olarak dahil edilmesine karar verilmiştir. Örnek vermek gerekirse, pilot görüşmeler neticesinde Buca'daki Balkan göçmenleri için ev sahibi olmanın çok önemli bir gereklilik olduğuna dair vurgular ve Buca'daki Balkan göçmenlerinin neredeyse tamamının ev sahibi olduğuna dair iddialar dikkat çekmiş ve bu ifadelerin nicel verilerle desteklenerek doğrulanabileceği kanısına varılmıştır. Bir başka örnek ise, pilot görüşmelerde dikkat çeken Balkan göçmenlerinin Buca'ya yaklaşık bir asırlık süreç içerisinde iskanlı ve/veya düzensiz göçmenler olarak farklı etnik gruplara göre farklı dönemlerde, farklı sayılarda geldiklerine ve neticede kimliklerine ve dillerine bugüne kadar hâkim olduklarına dair açıklamalar olmuştur. Belirtilen bu ifadelerin, nicel verilerle de doğrulanması elde edilen nitel verileri ve elbette analizleri daha geçerli ve kapsamlı kılacağı düşüncesi hâkim olmuştur. Bu nedenle, araştırma sürecinde farklı verilerin kullanımını mümkün kılan karma yöntemler (mixed method) tercih edilmiştir.

Karma yöntemler (mixed method) bir araştırmacının ya da araştırmacı grubunun nitel ve nicel araştırma yaklaşımlarının unsurlarını araştırma süreci içerisinde daha geniş veri toplamı, kapsamlı değerlendirmeler ve geçerli çıktılar doğrultusunda birleştirme ya da birlikte kullanma yoluna gittiği araştırma türüdür. Nitel ve nicel araştırma unsurlarını birleştirmeye dayanan karma yöntem araştırmalarının genel amacı, bir araştırma sürecinde elde edilen verileri genişletebilmek, yapılan analizleri güçlendirmek ve dolayısıyla

yayınlanmış literatüre katkıda bulunmaktadır. Karma yöntemin kullanımı araştırma sorularının farklı noktalardan ele alınarak cevaplanmasını mümkün kılmaktadır (Axinn ve Pearce, 2009: 19). Bu açıklama doğrultusunda, araştırmanın temel konusunun ve belirlenen soruların farklı veri toplama tekniklerinden elde edilen veriler üzerinden değerlendirilmesinin araştırma verilerinin güvenilirliğini ve kapsamını güçlendireceği düşüncesi temel alınmıştır. Bu nedenle, araştırma sürecinde hem nitel araştırma hem de nicel araştırma yöntemlerinin birlikteliğini mümkün kılan karma yöntemlerden faydalanılmış, veri toplama sürecinde yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve anket formu tekniği kullanılmıştır. Ayrıca, derinlemesine görüşme ve anket formu tekniklerinden elde edilen verilere ek olarak sahadan elde edilen çeşitli görsellerden de analizde faydalanılmıştır.

Karma araştırma metodu düşüncesi ilk olarak, 1980'li yılların ortalarında, bir grup sosyal araştırmacı o güne kadar toplumsal araştırmalarda yerleşik bir fikir olan niteliksel/niceliksel ayrımın ötesinde, ampirik araştırma yöntemlerini uygulama imkanına ve bu imkânın sunabileceği avantajlara odaklanmasıyla filizlenmiştir. 1990'ların sonlarına gelindiğindeyse, henüz bir fikir ya da girişim aşamasında olan bu tartışmalar farklı araştırma yaklaşımlarının sistematik birlikteliğini savunan metodolojik bir harekete dönüşmeye başlamıştır (Creswell, 1999: 458). Karma metot tasarlama biçimine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Belirlenen araştırma tasarısına göre, karma metot çerçevesinde kullanılacak yöntemlerin amacı ve araştırmadaki ağırlığı da değişiklik göstermektedir. Araştırmanın konusu ve hedefleri doğrultusunda nitel veri toplama teknikleri nicel veri toplama tekniklerine göre daha büyük bir öneme ve ağırlığa sahip olabilmektedir. Diğer yandan, farklı teknikler dengeli bir şekilde veri toplama sürecinde kullanılabilir ya da nicel veri toplama teknikleri araştırma sorularının analizi için temel veri elde etme yöntemiyle elde edilen nitel veriler nicel verileri doğrulayıcı bir işleve sahip olabilmektedir. Bu açıklamaya paralel olarak, karma yöntemler araştırmalarında elde edilen nitel ve nicel verileri bir arada kullanabilmenin üç farklı yolu bulunduğu söylenebilir. İlki, verilerin birleştirilmesi ve birbirine entegre edilerek analize tabi tutulmasıdır. İkincisi, nicel ya da nitel yöntemlerden birinin ikincil veri toplama aracı olarak kullanılması ve birincil veri toplama yöntemi olarak belirlenen diğeri yöntemle elde edilen verilerin doğruluğunu ve güvenilirliğini destekleme işlevi görmesidir. Üçüncü yol ise birincil veri toplama yöntemi olarak belirlenen yöntemin içerisinde diğeri yöntemin gerekli niteliklerinin eklenmesi olarak ifade edilebilir (örneğin; nicel soru formunun

içerisinde nitel veri sağlayacak soru tarzlarının da eklenmesi). Karma araştırma yöntemi, araştırmacılara önemli avantajlar ve çeşitlilikler sağlamakla birlikte, nitel ve nicel yöntemlerden elde edilen verilerin birbiriyle uyuşmaması, çelişkiler barındırabilmesi, büyük miktarda nicel ve nitel verilerin analizinin karmaşık bir süreç olması gibi çeşitli zorlukları ve dezavantajları da bulunmaktadır. (Creswell, 2009, s. 206-207).

Creswell'in tipolojisine göre (2002), karma araştırma tekniğinde araştırmacının faydalanabileceği altı temel strateji bulunmaktadır. Bunlar; Sıralı Açıklayıcı Strateji, Sıralı Keşif Stratejisi, Sıralı Dönüştürücü Strateji, Eşzamanlı Üçgenleme Stratejisi, Eşzamanlı İç İç Strateji, Eşzamanlı Dönüştürücü Strateji olarak sıralanmaktadır ve her strateji çeşitli ortaklıklar barındırmasına rağmen araştırma sürecinde izlenecek özgün nitelikler barındırmaktadır. Bazı stratejiler veri toplama sürecinde nicel ya da nitel verilerin toplanmasına öncelik verirken, bazı stratejiler analiz sürecinde nitel ya da nicel verilerin baskın ya da destekleyici veri olmasına dayanmaktadır. Örneğin sıralı açıklayıcı stratejide önce nicel veriler, ardından nitel veriler elde edilmektedir. Nicel veriler araştırmanın temel/baskın veri seti konumundadır ve nitel veriler sadece destekleyici niteliktedir (Creswell, 2002: 215-223).

Bu çalışma temel olarak kentleşme sürecinde Balkan göçmenlerinin yaşadıkları ve zamanla dönüşüm geçiren mekandaki toplumsal pratiklerine, aidiyet, kentlileşme, kimlik ve yaşadıkları mekânı anlamlandırma biçimlerine odaklanılmıştır. Bu nedenle, nitel veriler baskın veri toplama tekniği olarak belirlenmiştir. Elde edilen nicel veriler ise, nitel veriler üzerinden yapılan değerlendirmeleri destekleyici/güçlendirici nitelikte işlev görmektedir. Bu nedenle, Creswell'in belirttiği stratejiler içerisinde "Sıralı Keşif Stratejisi" dayanak olarak alınmıştır. Sıralı keşif stratejisi, temelde sıralı açıklayıcı stratejiye benzer birçok özelliğe sahiptir. Ancak, nicel verilere öncelik veren ve nitel verileri destekleyici veriler olarak sürece dahil eden sıralı açıklayıcı yaklaşımın aksine, bu model nitel veriye öncelik vermekte ve nitel analizden oluşan bir başlangıç ve veri toplama aşamasıyla karakterize edilmektedir. İki yöntem, çalışmanın yorumlanma aşamasında nicel verilerin nitel verileri destekleyeceği bir mantıkla birleştirilmektedir.

Greene, Caracelli, Graham (1989) ve Giannakaki (2005), karma yöntemler analizinin neden, nasıl ve ne şekilde kullanılabileceğini açıklayan kavramsal bir çerçeve geliştirmiştir. Bu çerçevede, kullanılan yöntemlerin benzerliğine, araştırılan olgulara, kullanılan paradigmalara, her yönteme uygulanan duruma, yöntemlerin uygulandığı zamana, döneme ve bunların bağımsız mı yoksa etkileşimli olarak mı uygulandığına göre

farklı gerekçeler bulunmaktadır (Greene, Caracelli, ve Graham, 1989; Giannakaki, 2005). Karma araştırma yöntemini benimseyen araştırmacılar, araştırmayı tasarlarken ve yürütürken araştırmanın gidişatını ve sonuçlarını etkileyebilecek toplam beş temel kullanım gerekçesi üzerinden karma araştırma yöntemine başvurumaktadırlar. Bunlar; tek bir yöntemin kullanımının yarattığı geçerlilik ve güvenilirlik gibi potansiyel eksiklikleri en aza indirmeyi amaçlayan Üçgenleme (Triangulation); bir yöntemden elde edilen verilerin diğer yöntemden elde edilen verilerce detaylandırılması, geliştirilmesi, örneklendirilmesi ve açıklığa kavuşturulmasını amaçlayan Tamamlayıcılık (Complementarity); nitel bir yöntem aracılığıyla elde edilen bulguların ilerleyen safhalarda araştırmanın aşamalarının gelişimine katkı sağlamasını hedefleyen Gelişim (Development); araştırma neticesinde yeni sorunsallar üzerine odaklanan Başlangıç (Initiation); nicel ve nitel verilerin sunduğu geniş veri yelpazesıyla araştırmanın daha kapsamlı bir hal almasını hedefleyen Genişletme (Expansion) olarak adlandırılmıştır (Crump ve Logan, 2008: 24).

Beş temel gerekçe içerisinde, Tamamlayıcılık (Complementarity) gerekçesi bu araştırmanın amaçları doğrultusunda geçerli bir gerekçe olarak görüşmüştür. Tamamlayıcılık (Complementarity), bir yöntemden elde edilen verilerin diğer yöntemden elde edilen verilerce detaylandırılması, geliştirilmesi, örneklendirilmesi ve açıklığa kavuşturulmasını amaçlayan bir karma yöntemler gerekçesi olarak tanımlanmaktadır. Araştırmacının belirlenen sorunsallarını bütünüyle ele almasını ve çok daha geniş bir perspektiften bakmasını mümkün kılan bir stratejidir. Ayrıca, üçgenleme ile sıklıkla karıştırılmaktadır. Tamamlayıcılık, bir araştırma yöntemiyle elde edilmiş bulguların ikincil bir araştırma yöntemiyle elde edilen verilerce desteklenmesi ve geliştirilmesine dayanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus üçgenleme ve tamamlayıcı karma yöntemler arasındaki kavramsal ve amaçsal karışıklıktır. Tamamlayıcı karma yöntemlerin bir örneklem çerçevesinde uygulanan araştırma tekniğiyle elde edilmiş verilerin farklı bir veri toplama tekniğiyle desteklenmesi, güçlendirilmesi ve analizin genişletilmesine dayanmaktadır. Üçgenleme olarak ifade ettiğimiz karma yöntemler ise aynı sorunsalları farklı yöntemlerle ele alarak değerlendirmeye dayanmaktadır (Greene, Caracelli, ve Graham, 1989; Giannakaki, 2005; Crump ve Logan, 2008). Bu açıklamalar doğrultusunda, tamamlayıcı gerekçeye dayalı karma araştırma yöntemi tercih edilmiş, nitel veri toplama tekniklerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme ve nicel veri toplama tekniklerinden anket tekniği veri toplama sürecine dâhil edilmiştir. Ayrıca, yukarıda belirtildiği edildiği üzere, araştırma süreci boyunca kaydedilen çeşitli görseller de elde

edilen verileri destekleyecek ve tamamlayacak veri dokümanları olarak kullanılmıştır. Nitel ve nicel verilerin kullanılmasına paralel olarak, tümdengelim ve tümevarım yöntemleri arasında bağlantı kurmaya dayalı birleştirici bir yöntem tercih edilmiştir.

3.2. Araştırmanın  rnekleme

Sosyal bilimlerde örnekleme türleri çoğunlukla olasılıklı, olasılıksız ve amaçlı örnekleme olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kendi içerisinde ‘‘Rastgele  rnekleme’’, ‘‘Tabakalı  rnekleme’’, ‘‘Kümeleme ve  oklu Olasılık  rnekleme’’ olarak alt biçimlere sahip olan olasılıklı örnekleme ve örneklemin önceden araştırmacı tarafından belirlenemediği ‘‘Kartopu  rnekleme’’, ‘‘Gelişigüzel  rnekleme’’ gibi olasılıksız örnekleme türleri çoğunlukla nicel araştırmalarda tercih edilmektedir. Olasılıklı  rnekleme sınırları belirlenmiş bir araştırma evrenini temsil edebilecek birimlerin belirlenen sayıda rastgele seçilerek araştırma sürecine dahil edilmesine dayanmaktadır. ‘‘Karşılaştırılabilirliği Sağlayıcı  rnekleme’’, ‘‘Benzersiz Durumlarda  rnekleme’’, ‘‘Sıralı  rnekleme’’ ve ‘‘ oklu Amaçlı Teknikler Kullanarak  rnekleme’’ gibi kendi içerisinde pek çok alt türlere sahip amaçlı örnekleme ise nitel çalışmalarda çoğunlukla tercih edilmektedir. Amaçlı  rnekleme araştırılan konunun kapsamı çerçevesinde araştırma verileri sunabilecek birimleri katılımcı olarak belirlemeyi önermektedir. (Teddli ve Yu, 2007: 78)

Karma yöntemlerin uygulandığı bir araştırma örnekleme hem olasılıklı örneklemden hem de amaçlı örneklemden belirli öğeleri içermektedir. Karma yöntemlerin benimsendiği araştırmalarda örnekleme seçim stratejileri karma araştırmada faydalanılacak nitel ya da nicel veriler arasındaki öncelik ve baskınlık derecesine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Teddli ve Yu (2007)’ya göre, karma yöntemleri tercih eden bir araştırmacı nicel yönteme ağırlık veren bir stratejiyi benimsemişse örnekleme seçiminde temsiliyeti yüksek bir örnekleme yönelmelidir. Ancak, bu çalışmada da olduğu üzere, nitel verilerin baskın bir yöntem olarak belirlendiği araştırmalarda örnekleme seçimi zengin veri yelpazesi sunabilecek tarzda seçilmelidir. Teddli ve Yu (2007)’ya göre, karma yöntemler araştırmalarında çoklu bir yöntem anlayışı bulunduğu gibi, örnekleme seçimi de çoklu örnekleme olabilmektedir (Teddli ve Yu, 2007). Bu çalışmada da çoklu bir örnekleme anlayışı belirlemenin veri toplama ve analiz süreçlerinde daha avantajlı olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle, ilk olarak nitel verilerin elde edilme sürecinde kapsamlı bilgiler elde edebilmek amaçıyla ‘‘Amaçlı  rnekleme’’ türleri, nicel verilerin toplanma s recindeyse evreni temsil edebilmesi ve nitel verilerin analizinde tamamlayıcı işlev

görebilmesi açısından nicel araştırmalarda sıklıkla tercih edilen “Olasılıksız Örneklem” türleri dikkate alınmıştır.

Patton'un görüşüne göre (2002), nitel araştırmalardaki bütün örnekleme türleri, geniş 'amaçlı örnekleme' terimi kapsamında değerlendirilebilir. Patton, nitel araştırmanın doğası gereği kasıtlı olarak seçilmiş görece küçük ölçekli örneklere, hatta bazı durumlarda bir tek vakaya derinlemesine odaklandığını belirtmektedir (Patton, 2002: 230). Patton (2002), araştırmanın hedefleri doğrultusunda elde edilecek bilgi açısından zengin veri kaynaklarını bilinçli olarak seçmek için 15 farklı strateji tanımlamaktadır. Bunlar: Aşırı veya Aykırı Vaka Örneklemesi, Yoğunluklu Örneklemesi, Maksimum Çeşitlilik Örneklemesi, Homojen Örneklemesi, Tipik Vaka Örneklemesi, Tabakalı Amaçlı Örneklemesi, Kritik Durum Örneklemesi, Kartopu veya Zincirleme Örneklemesi, Ölçüt (Kriter) Örneklemesi, Teoriye Dayalı Yapı Örneklemesi, Doğrulamaya ya da Yanlışlayıcı Örneklemesi, Fırsatçı Örneklemesi, Amaçlı Rastgele Örneklemesi, Kolay Ulaşılabilir Örneklemesi ve Politik Olayların Örneklemesi olarak sıralanmaktadır.

Nitel verilerin elde edilme sürecinde belirlenecek görüşmecileri yukarıda belirtilen Patton'un belirttiği 15 farklı amaçlı örneklem türü içerisinde Ölçüt (Kriter) Örneklemesi sunduğu stratejiler tercih edilmiştir. Ölçüt (Kriter) örnekleme, araştırmacı tarafından araştırma konusu ekseninde önceden belirlenmiş çeşitli kriterleri karşılayan durum/vaka/bireylerin tercih edilmesini içermektedir (Patton, 2002: 230). Ölçüt (Kriter) Örneklemesi stratejisine göre, araştırmada veri elde edilecek görüşmecilerin seçimi araştırmacı tarafından hazırlanmış olan kriterler ekseninde belirlenmektedir. Ölçüt (Kriter) örneklemede görüşmeciler için belirlenen kriterlerden en önemlisi ise, veri elde edilecek kişinin incelenen araştırma konusuyla ilgili bilgi ve deneyimlere sahip olmasıdır. Bu araştırmada, ölçüt (kriter) örneklemin sunduğu stratejiler ve araştırmanın hedefleri doğrultusunda, nitel veriler elde edilecek görüşmecilerin belirlenmesinde dört kriter belirlenmiştir³.

- Balkan göçmeni olmak ve Buca'da yaşıyor olmak

³ Araştırma sürecinin hemen başında 'Boşnakça, Arnavutça, Sırpça, Bulgarca, Makedonca, Rumca gibi Balkan coğrafyasında konuşulan dillerden bir tanesini bilmek' kriteri beşinci kriter olarak düşünülmüştür. Ancak, pilot görüşmelerde göze çarpan, özellikle Selanik göçmenlerinin göç sürecinin üzerinden neredeyse bir asır geçmesi, Rumca bilenlerin bu nedenle artık hayatta olmaması gibi kaçınılmaz sebeplerden dolayı bu kriter Yunanistan'dan göç etmiş katılımcılar için uygulanmamıştır."

- Buca ilçesinde yer alan Yaylacık, Kozağaç, Adatepe ve Dumlupınar (eski Yukarı Mahalle) mahallelerinden birinde ikamet etmek
- Balkanlardan göç etmiş ya da göçün ardından Buca'da doğmuş olmak
- Belirlenen mahallelerde, apartmanlaşma sürecinin ardından müstakil evden apartman dairesine geçmiş olmak

İlgili başlıkta açıklandığı üzere, bu araştırmada elde edilen nicel verilerin kullanılmasındaki temel amaç, karma yöntemlerin 'tamamlayıcılık' gerekçesine uygun olarak, nitel verilerin desteklenmesi ve tamamlayıcı bir rol üstlenmesidir. Nicel verilerin edinme sürecinde, nicel araştırmalarda sıklıkla kullanılan "Olasılıksız Örneklem" türleri dikkate alınmıştır. Olasılıksız örneklemde evrende yer alan potansiyel katılımcıların örnekleme dahil edilme olasılıkları belirsizdir. Bu nedenle, evrendeki katılımcıların sayısının ve konumunun kesin olmadığı durumlarda başvurulmuş olası örneklemde genelleme yapma noktasında bir dezavantaj bulunmaktadır. Nicel verilerin olası örneklem türleri üzerinden elde edilmesindeki esas amaç araştırılan evren içerisinde katılımcıların kesin bilgi ve konumlarına ulaşmanın zor olmasından dolayı, kartopu örneklem tekniğiyle çok fazla kişiye ulaşarak, evrenin temsil edilebilirlik oranını arttırmaktadır.

Zincir-Referanslı örnekleme tipi olarak da bilinen kartopu örnekleme, araştırma sürecinde halihazırda ulaşılan bir ya da birkaç katılımcının bir çalışma için gelecekteki öznelerin belirlenebilmesine yardımcı olduğu, olası örneklem yöntemi. Kartopu örnekleme, araştırmacılar tarafından evrende bulunan öznelerin kesin olarak belirlenmesinin mümkün olmadığı çalışmalarda potansiyel katılımcıları belirlemek için kullanılan olası örneklem tekniği olarak da ifade edilmektedir. Kartopu örneklem tekniği, araştırmacının temas ettiği her bir katılımcıdan diğer ilgili katılımcıların yardımıyla ulaşarak örnekleme, yuvarlanan bir kartopunun büyümesine benzer şekilde, birikerek büyüme düşüncesine dayanmaktadır (Baltacı, 2018: 253-254).

Yapılan açıklamalar doğrultusunda ilk olarak, nicel verilerin ve ilgili dokümanların da analiz sürecinde kullanılacağı göz önünde bulundurularak, nitel verilerin elde edilmesinde yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler tercih edilmiştir. Esas görüşmelere başlamadan önce, araştırma bölgesinde iki pilot görüşme gerçekleştirilmiş ve araştırmanın hedefleri doğrultusunda potansiyel sorular listelenerek, yarı-yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formlarında sorular, araştırmanın teorik çerçevesine ve belirlenen sorunsallara ışık tutacak şekilde altı temel

kategori gözetilerek oluşturulmuştur. Bunlar; “Balkanlardan Türkiye’ye Göç süreci”, “Göçmen Kimliği”, “Geçmişte Buca İlçesi ve Mekânı Anlamlandırma Biçimleri”, “Buca’nın Kentsel Gelişimi ve Sonrasında Mekânı Anlamlandırma Süreçleri”, “Mekân, Kimlik, Kültür ve Aidiyet İlişkisi”, “Kentsel Mekâna ve Yaşam Alanına Dair Kolektif Belleğin Yeniden Üretimi ve Hafıza Mekânları” olarak sıralanmaktadır. Görüşme formu, her alt kategoride farklı sayılarda olmakla ve birbirini içeren tarzda sorular barındırmakla birlikte, toplamda 113 adet soru bulunmaktadır. Elbette, yüz yüze görüşmeler esnasında bu sorular katılımcıların cevapları doğrultusunda zaman zaman yeniden şekillenmiş, yeni ek sorular da görüşmenin akışına göre katılımcılara yöneltilmiştir.

Karma araştırma yöntemindeki açıklamalara paralel olarak, veri toplama sürecinin ikinci adımını anket tekniği oluşturmaktadır. Anket çalışmasından elde edilen nicel veriler nitel veriler üzerine yapılacak analizlerin daha geniş kapsamlı, örneklem çerçevesinde genellenebilir ve güvenilir kılınması amacı taşımaktadır. Bu amaçla, nicel verilerin nitel verilerin analizinde destekleyici-güçlendirici bir konumda yer almaktadır. Bu nedenle, anket formu araştırma örnekleme hakkında demografik, basit betimsel verilere ve çeşitli derecelendirmelere dayanan bir çizgide hazırlanmıştır. İleri istatistikî verilere ve kapsamlı ölçümlere yer verilmesine gerek duyulmamıştır. Anket formunda kapalı uçlu, açık uçlu ve derecelendirme soruları yer almaktadır. Gerçekleştirilen pilot görüşmeler sonucu yarı-yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanmasının ardından, anket formu da son haline kavuşturulmuştur. Anket soruları 55 kapalı uçlu, 5 yarı-kapalı uçlu ve 3 açık uçlu olmak üzere toplam 64 sorudan oluşmaktadır. Katılımcıların büyük oranda demografik bilgilerine, göçmenlik-kimlik algılarına, Buca’nın kentleşme sürecine, Buca’nın yerel yönetimi ve sivil oluşumları hakkında bilgilere ve Buca’da Balkan göçmenliğine dair çeşitli bilgiler içeren sorular dört ölçekli olarak hazırlanmıştır ve her anket yaklaşık olarak 10-12 dakika içerisinde tamamlanacak düzeyde hazırlanmış, 19 yaşından küçük katılımcılara yer verilmemiştir.

3.3. Veri Toplama Süreci ve Araştırma Verilerinin Analizi

İfade edildiği üzere, bu çalışma İzmir, Buca ilçesinin Dumlupınar, Kozağaç, Yaylacık ve Adatepe mahallelerinde (Eski Yukarı Mahalle) yaşayan Balkan göçmenlerinin kentlileşme, kümelenme, kent kimliği, göçmen kimliği ve mekânsal aidiyet süreçlerini tarihsel ve toplumsal bağlamlarıyla, çeşitli değişkenleri de dahil ederek açıklamayı hedefleyen betimsel bir çalışmadır. Araştırmanın Balkan göçmenlerinin deneyimleri ve anlamlandırma biçimleri aracılığıyla kentlilik, göçmenlik, kümelenme ve mekâna aidiyete

dair olgu ve süreçleri hakkında bilgi edinebilme ve araştırılan noktalara açıklama getirebilme hedefine dayanması sebebiyle betimsel analizin tercih edilmiştir. Analiz sürecinde herhangi bir program kullanılmamıştır.

Betimsel analiz veri toplama sürecinde görüşmeler ve gözlemler üzerinden elde edilen verilerin sistemli bir şekilde kategorilendirilerek yorumlanmasına dayanmaktadır. Elde edilen veriler araştırmanın belirlenmiş noktaları ekseninde kategorilendirilebileceği gibi, saha çalışması boyunca gerçekleştirilen gözlemler ekseninde de şekillendirilebilmektedir. Betimsel analizlerde saha çalışmasından alıntılar ve çarpıcı verilerin belirli kategoriler altında belirtilmesi analizin güvenilirliği açısından önem arz etmektedir (Özdemir, 2010: 336).

Bu açıklamadan yola çıkarak, ilk olarak 30.06.2022 tarihinde Akdeniz Üniversitesi'nin ilgili kurumundan alınan etik kurul onayının ardından, hazırlanan yarı-yapılandırılmış soru formu üzerinden yapılan derinlemesine görüşmeler 9 kadın ve 23 erkek olmak üzere toplamda 32 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Kadın ve erkek dağılımının dengesiz olmasının sebebi, araştırmanın hedefleri doğrultusunda veri elde edilmesi planlanan dernek başkanlarının ve mahalle muhtarlarının tamamının erkeklerden oluşmasından kaynaklanmaktadır.

Yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerin tamamı araştırma sahası olan Buca ilçesinde gerçekleştirilmiş, en kısa görüşme 26 dakika ve en uzun görüşme 137 dakika olmak üzere bir görüşme ortalama 66 dakika sürmüştür. Görüşmeciler 1912 ve 2000 tarihleri arasında kendileri ya da aileleri Bosna-Hersek, Makedonya, Bulgaristan, Arnavutluk, Karadağ, Sırbistan, Kosova ve Yunanistan'dan göçmüş Balkan göçmenleridir. Görüşmecilerin yaş aralığı 48 ve 80 arasında değişmektedir. Nicel verilerin elde edildiği anket çalışmasındaysa, araştırma evreninde ikamet etmekte olan ve kartopu tekniğiyle ulaşılan toplamda 342 katılımcıyla yüz yüze anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, özellikle araştırmanın gerçekleştirildiği mekân olan Buca ilçesinin fiziki görünümünün ve Balkan göçmenlerini temsil ettiği düşünülen mekanların veri analizinde destekleyici bir rol oynayacağı düşüncesiyle veri toplama sürecinde elde edilen görsellere de analizde yer verilmiştir.

Elde edilen veriler tekrar tekrar incelenmiş, katılımcıların açıklamaları doğrultusunda sınıflandırılmış ve bu sınıflandırmaların içerisinde ortak ifadeler belirli alt temalara ayrılmıştır. Elde edilen veriler ilk olarak göç sürecinden apartmanlaşma sonrası döneme kadar tarihsel çizgi gözetilerek üç tema, ardından kolektif bellek/mekânsal bellek

konseptinin dahil edildiği bir tema olmak üzere toplam dört ana tema ve bu dört ana tema etrafında şekillenen alt temalara ayrılmıştır. Elde edilen anket verileri ve görsellerse nitel veriler aracılığıyla gerçekleştirilen betimsel analizi destekleyecek/tamamlayacak bir tarzda alt temalarda kullanılmıştır.

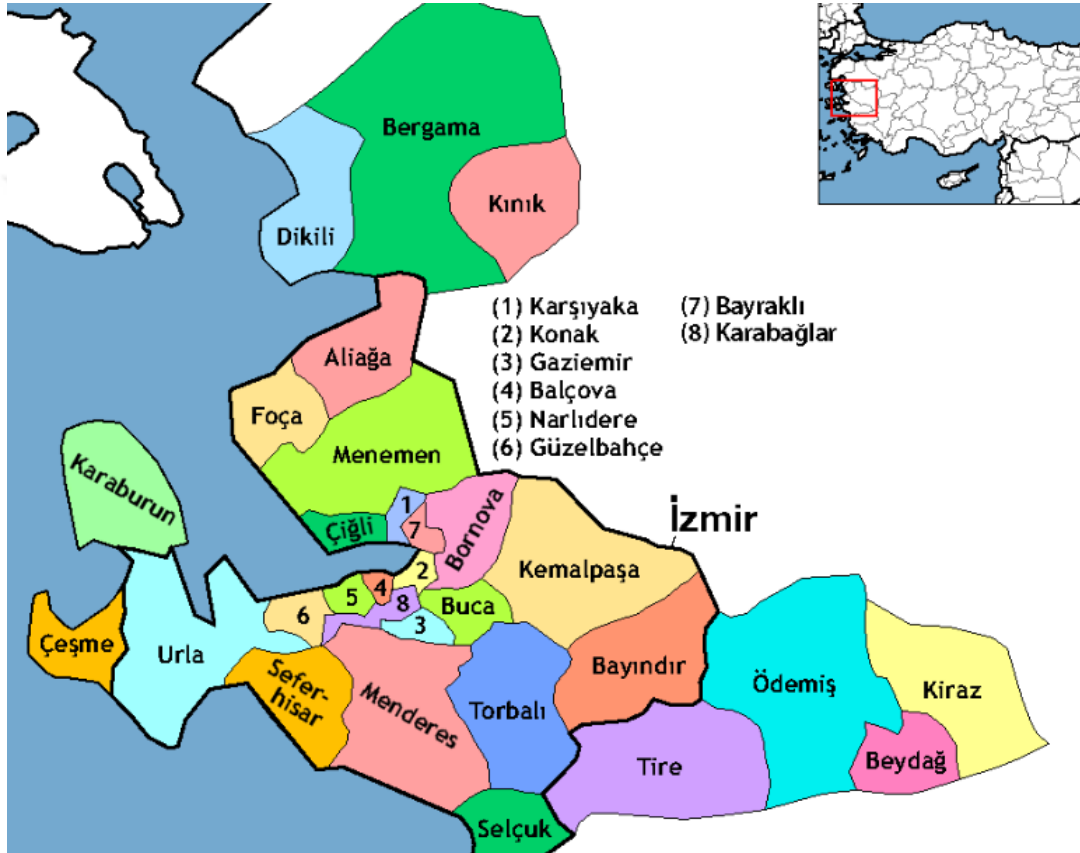
3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma, alizler Buca ilçesinin Adatepe, Kozağaç, Dumlupınar ve Yaylacık mahallelerinde ikamet etmekte olan Balkan göçmenlerinin kentlileşme süreci, yaşadıkları mekanla kurdukları sosyal, kültürel, ekonomik ilişkiler, aidiyet ve kimlik ekseninde mekânı anlamlandırma biçimlerine dair veriler ve analizler sunmaktadır. Ayrıca tek bir araştırmacının veri toplama sürecini gerçekleştirdiği ve ağırlıklı olarak nitel verilerin göz önünde bulundurulduğu bu çalışma, kaçınılmaz olarak örneklem sınırları çerçevesinde elde edilen veriler üzerinden analizler sunmakta ve Türkiye'nin herhangi bir kentinde mekânsal olarak kümelenmiş bütün Balkan göçmenlerini temsil etmemektedir. Bu çalışmada elde edilen verilerin ve yapılan analizlerin sadece İzmir'in Buca ilçesindeki eski Yukarı Mahalle bölgesinde yaşayan Balkan göçmenleri ekseninde ele alınması doğru olacaktır. Bu nedenle, bu çalışma Buca'daki Balkan göçmenlerinin mekanla kurdukları ilişki, aidiyet ve kimlik inşası ekseninde sonraki çalışmaları için anlam taşıyabilir.

3.5. Araştırma Alanı: Buca

Bugün itibarıyla demografik olarak İzmir'in en kalabalık ilçesi konumundaki Buca İzmir'in merkez ilçesi olarak kabul edilen Konak ve bir diğer ilçe olan Bornova'nın güneyinde, Gaziemir ve Karabağlar ilçelerinin doğusunda, Torbalı ilçesinin kuzeyinde ve Kemalpaşa ilçesinin batısında yer almaktadır. Buca ilçesi dağlık alanların orta noktasında, düz bir arazi üzerinde ve yaklaşık olarak 220 kilometrekarelik bir alanda konuşlanmıştır. Buca isminin geçmişiyle ilgili farklı varsayımlar bulunmakla birlikte, bu ismin kullanıldığı ilk resmi tarih 1688 yılıdır. 17. yüzyıla kadar İzmir'in merkezine olan konumu itibarıyla bir geçiş noktası olarak bilinen Buca, bu dönemden itibaren bir sayfiye yeri olarak nitelendirilmiş ve çoğunlukla İngiliz ve Hollanda'dan gelen Levanten ticaretinin İzmir'de etkinliğini arttırmasıyla büyük oranda gayrimüslimlerin ikamet ettiği bir Levanten yerleşimi olarak varlığını devam ettirmiştir (Gökdemir, 2011: 28). Özellikle 18. yüzyılın sonlarından ve 19. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde, Buca özellikle uygun iklimi ve doğasından kaynaklı olarak Avrupa kökenli Levanten aileler tarafından bir sayfiye yeri olarak kullanılmaya başlanmış ve belirli oranda Avrupa kültürünü taşıyan kent çeperindeki

bir banliyö görünümünü almıştır (Atilla, (2011)’den akt. Uğur ve Kaya, (2022)). Öyle ki, bugün hala geçmişte çoğunlukla İngiliz ve Hollandalı ailelerin yaşadığı Levanten konutları Buca’yla birlikte anılan önemli yapılardandır. Zamanla bölgeye yerleşen Levanten ailelerin dışında, özellikle Yunanistan’ın Mora Yarımadası’nda 18. Yüzyılda çıkan Orlov İsyanının ardından bölgeye çok sayıda Rum aile de göç etmiş ve o dönem ilçenin kuzeyinde önemli bir Rum mahallesi oluşmuştur (Bolca, 2021: 4).



Görsel 3.4.1. İzmir İlçeleri ve Buca

Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması ve ardından Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna kadar olan dönemde ağırlıklı olarak Levantenlerin ve Rumların ikamet ettiği Buca, savaşın bitmesi, rejimin değişmesi ve ardından gerçekleşen nüfus mübadelesi süreçleriyle birlikte önemli dönüşümler geçirmeye başlamıştır. O döneme kadar çoğunlukla gayrimüslim grupların ikamet ettiği Buca’ya Balkan Savaşları ve 1. Dünya Savaşı sebebiyle Balkan coğrafyasından yoğun bir göç başlamış, ardından savaş ve mübadele ile Rum nüfus bölgeyi terk etmeye başlamış, zaman içerisinde Levanten aileler de Buca’dan ayrılmıştır (Göçmenoğlu, 2005: 14-15). Cumhuriyetin kuruluşunun ardından, 1923 yılında Buca resmi

bir belediye kurumuna sahip olmuş, 1987 tarihinde ise ilçe nüfusunun artmaya başlaması neticesinde merkez ilçe konumundaki Konak'tan ayrılarak ilçe statüsü kazanmıştır (Bolca, 2021: 4). 1920'li yıllarda gayrimüslim nüfusun Buca'yı terk etmesi ve onların yerine hem mübadele döneminde Yunanistan'dan gelen hem de belirli dönemlerde eski Yugoslavya ülkelerinden ve Bulgaristan'dan göç eden Balkan göçmenleri Buca ile özdeşleşmeye başlamıştır (Göçmenoğlu, 2005: 15).

	1990 Yılı	2000 Yılı	2010 Yılı	2023 Yılı
Buca Nüfusu	203,383	315,136	423,082	522,404

Tablo 2.5.1. 1990'dan Günümüze Buca Nüfusu

1910'lu yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar ilçenin güney bölümünde Balkan göçmenlerinin, kent merkezine yakın kuzey bölümündeyse yerel halkın ikamet ettiği Buca ilçesi, düzenli bir nüfus artışıyla büyümüştür. 1980'li yıllara kadar Buca'nın bölgesel anlamda neredeyse tamamını Aşağı mahalle (bugünkü Heykel meydanında Forbes Caddesi'ne uzanan alan) ve Yukarı mahalle (bugünkü Yaylacık, Kozağaç, Adatepe ve Dumlupınar (bir bölümü) Mahalleleri) oluşturmaktaydı⁴. Yukarı Mahalle olarak belirtilen bölge ise çok büyük oranda Balkan göçmenlerinin ikamet ettiği, sosyal ve ekonomik ilişkileri belirlediği bölge konumundaydı. 1980 ve 2000 arası bölgede önemli kentsel mekanlarının kurulması⁵ ve Aşağı Mahalle'nin kentleşmesine rağmen, Yaylacık, Kozağaç, Dumlupınar ve Adatepe Mahallelerinde yaşayan göçmenler müstakil ve bahçeli evlerde yaşamaya devam etmiştir. 2000'li yıllarla birlikte bu alanın da kentleşmeye başlamasıyla birlikte göçmenler kent hayatının artık çeperinde değil doğrudan içerisinde yaşamlarını sürdürmeye başlamıştır. Buca ilçesi 2020 yılı itibarıyla toplamda 500 bini aşan bir nüfusla İzmir'in en büyük ilçesi konumundadır. Araştırmanın gerçekleştirileceği Yaylacık ve Adatepe, Dumlupınar ve Kozağaç mahalleleriye yaklaşık olarak 55 bin kişilik bir nüfusa sahiptir (T.C. Buca Kaymakamlığı, 2020) ve hala Balkan göçmenlerinin önemli bir nüfusa sahip olduğu mahalleler olarak belirtilmektedir (Göçmenoğlu, 2019: 15).

⁴<https://izmir.ktb.gov.tr/TR-77445/buca.html> (Erişim Tarihi: 06.06.2023)

⁵<http://www.buca.bel.tr/Buca-Hakkında/1/tarihce/buca.htm> (Erişim Tarihi: 06.06.2023)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Karma araştırma yöntemlerinin yol haritası üzerinden elde edilen nitel ve nicel veriler araştırmada açıklık getirilmeye çalışılan sorular doğrultusunda belirli alt temalara oluşturularak değerlendirilmiştir. Daha önce birçok kez belirtildiği üzere, araştırmanın temelini, Buca'daki Balkan göçmenlerinin mekânsal aidiyet, kümelenme biçimleri, etnik kimlikleri ve kentleşme süreçleriyle ilgili gelişmeler oluşturmaktadır. Buradaki ifadeler göz önünde bulundurulduğunda, Buca'daki Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda geçmişten bu yana kurdukları ilişkileri temel alan bir süreç, bir tarih ifade edilmektedir. Bu nedenle, verilerin tekrar tekrar incelenmesi neticesinde belirlenen temaların bir tarihsel çizgide sunulmasının faydalı olacağı kanısına varılmıştır.

Bu doğrultuda, ilk olarak "Balkan göçmenlerinin Buca'ya Göç Süreçleri" başlığı altında Balkan göçmenlerine Türkiye'deki genel bakışa dair açıklamalara ve Balkan göçmenlerinin ilçeye göç süreçlerine dair verilere yer verilmiştir. Ardından, "Apartmanlaşma Öncesi Buca'da Balkan Göçmenlerinin Mekânla İlişkisi" başlığı altında, belirlenen temalar çerçevesinde, Balkan göçmenlerinin Buca'ya göçlerinin ardından apartmanlaşma sürecinin hız kazandığı döneme kadar olan süreçte, mekanla kurdukları ilişki, mekân içerisinde kurdukları sosyal, kültürel, ekonomik ilişki ağları, yaşadıkları mekânı ve mekandaki ötekileri anlamlandırma biçimleri değerlendirilmiştir. "Apartmanlaşma Süreci ve Dönüşen Toplumsal İlişkiler" başlığı altında ise, Buca'nın kentleşme süreci, Balkan göçmenlerinin kentleşme pratikleri, kentleşmeyle birlikte dönüşen sosyal, ekonomik, kültürel ilişkiler ve mekânı anlamlandırma biçimlerine dair veriler aktarılmıştır. Kentleşme sürecinin öncesi ve sonrasına dair verilerin ele alındığı bu iki bölümde, belirlenen temalar özellikle mekânsal ayrışma ve kümelenme kavramları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Son olarak, "Toplumsal Bellek ve Balkan Göçmeni Kimliğinin Devamlılığı" bölümünde kuramsal çerçevede üzerinde durulan Assmann'ın "toplumsal bellek" düşüncesi ekseninde Balkan göçmenlerinin toplumsal belleğini oluşturan öğelere, bellek inşası ve aktarım süreçlerine, kimliklerini ve kültürel pratiklerini hatırlatan unsurlara dair nitel ve nicel verilerin değerlendirilmesi gerçekleştirilmiştir.

4.1. Balkan Göçmenlerinin Buca'ya Göç Süreçleri

Hem Osmanlı Devleti'nin hem de Türkiye'nin Balkan coğrafyasıyla ve Balkanlardaki topluluklarla özel bir ilişkisi olmuştur. Bu ilişki ilk olarak 14. Yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin Gelibolu'dan başlayarak zamanla Güney Doğu Avrupa'nın tamamını kapsayacak şekilde Balkan topraklarında egemenlik kurmasıyla başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki tarımsal ürün çeşitliliği ve tahıl-buğday verimliliği sayesinde elde ettiği ekonomik avantajlar, devşirme sistemi üzerinden yetiştirdiği askeri gruplar ve siyasi isimler ve bölgede uygulanan “şenlendirme” politikaları Balkan coğrafyasını son derece değerli kılmıştır. Balkan coğrafyasıyla kurulan bu ilişki ayrıca, Osmanlı Devleti'nin bir Balkan imparatorluğu olarak tanımlanmasının da önemli sebeplerinden olmuştur (Bora ve Şen, 2023: 259). Ancak, Osmanlı'nın yaklaşık olarak 500 yıl süren Balkan hâkimiyetinin sona ermesi devlet için yıkıcı bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle Osmanlı-Rus Savaşı olarak da bilinen 93 Harbi ve 1912-1913 Balkan Savaşları neticesinde kaybedilen topraklar Osmanlı'yı özdeşleştiği bölgeden mahrum bıraktığı gibi, sayısız Balkan göçmeninin de Anadolu'ya göç etmesine neden olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde de Balkanlardan Anadolu'ya göç devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti Doğudan gelen göçmenlere kıyasla, Balkanlardan gelen göçmenler için her zaman çok daha yapıcı, hevesli ve pozitif politikalar izlemiştir. Hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde Balkanlardan gelen göçmenlere karşı “misafirperver”, “soydaş” tavrı Balkan göçmenlerinin Türkiye'ye göçünü kolaylaştırmış ve Türkiye'de Balkan göçmenlerinin sayısı artmıştır. Günümüzde de Türkiye'nin pek çok noktasında Balkan göçmenlerinin yerleşimlerine rastlanmaktadır ve Balkan göçmenleri Batı Ege ve Marmara Bölgelerinin ağırlıklı olmak üzere büyük oranda İzmir, Bursa, İstanbul, Kocaeli, Balıkesir, Çanakkale, Manisa, Samsun, Adana, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli kentlerinde toplumsal yaşamın bir parçası konumundadır (Ünal, 2012: 72).

4.1.1. Türkiye'de Balkan Göçmenleri

Balkan göçmenleri aslında geçmişte dar bir coğrafi bölgede yaşamlarını sürdürmelerine rağmen farklı dini ve etnik kimlikler üzerinden değerlendirilmiş ve farklı isimlendirmelere sahip olmuşlardır. Türkiye'de Balkan göçmenleri ifadesi kullanıldığında çoğunlukla Pomaklar, Arnavutlar, Boşnaklar, Rum Türkleri, Bulgar Türkleri gibi sıralanan ifadeler zihinde canlanmaktadır. Bu araştırmada da elde edilen verilere paralel şekilde, Türkiye'de günümüzde çok büyük çoğunluğu Yugoslavya ülkeleri, Yunanistan,

Arnavutluk ve Bulgaristan'dan 1890 ve 2000 yılları arasında göç etmiş Arnavut, Boşnak, Pomak ve Rum Türkü kentsel bölgelerde mekânsal anlamda birbirinden ayrı ya da kümeler halinde yaşamını sürdürmektedir. Bu göçmenlerin geçmişteki göç süreçlerinden bahsetmeden önce haklarında genel bilgiler aktarmak gerekirse;

Rum ve Bulgar Türkleri: Osmanlı Devleti Balkan topraklarına egemen olmaya başladığı 14. Yüzyılın ortalarından itibaren, Balkan nüfusunu Türkleştirmeye, Müslümanlaştırmaya ve yabancı unsurlarla Türk-Müslüman nüfusunu dengelemeye dönük politikalar ortaya koymuştur. “Şenlendirme” olarak ifade edilen ve Anadolu’da çeşitli grupların Balkan coğrafyasında iskân edilmesine dayanan bu uygulama Balkan coğrafyasına büyük bir Türk ve Müslüman nüfus taşımıştır (Barkan, 2002: 142). Bugün bu nüfusun önemli bir kısmı 93 Harbi ve 1990’lı yıllar arsında kalan 100 yıllık süreçte Türkiye’ye göç etmiş olsa da Balkanlarda varlığını belirli ölçüde devam ettirmektedir.

Pomaklar: Literatürde Pomakların kökeni ile ilgili farklı tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalar büyük oranda Pomakların Türk mü yoksa Slav bir kökene mi sahip olduğu ekseninde ilerlemektedir (Şenyurt, 2023: 20-21). Pomaklar yoğunluklu olarak günümüzde Bulgaristan, Makedonya ve kısmen Kosova ve Yunanistan ülkelerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Günümüzde Türkiye’de Pomakların yoğun olarak Balıkesir, İzmir, Kırklareli, Tekirdağ, Edirne, Bursa, Çanakkale, Eskişehir ve Manisa’da kümelenmiş olarak çeşitli mahallelerde yaşamlarını sürdürmekte ve kimlik ve kültürel ilişkilerini dernekler üzerinden de devam ettirmektedir (Şenyurt, 2023: 25).

Boşnaklar; Günümüz Bosna-Hersek Federasyonu’nun Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nde yoğun olarak yaşayan, aynı federasyonun Sırbistan Cumhuriyeti yönetiminde, Sırbistan’da, Karadağ’da ve Türkiye’de belirli bir popülasyona sahip olan Boşnaklar Slav kökenli bir topluluk olarak bilinmektedir (Aksoy, 111-129: 116). Uzun bir süre bogomil kültürü etkisinde yaşayan Boşnaklar, 15. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin egemenliği altına girerek zamanla İslamiyet’i benimsemişler ve özellikle devşirme kültürünün önemli bir parçası olmuşlardır. 19. Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı egemenliğinde yaşayan Boşnaklar, Osmanlı devletinin arka arkaya kaybettiği savaşlar ve neticesinde yaşanan toprak kayıplarıyla Anadolu’ya belirli tarihsel süreçlerde göç etmeye başlamışlardır (Özsoy, 2023: 12-13). Günümüzde Boşnaklar kümeler halinde Türkiye’nin İstanbul, İzmir, Ankara, Sakarya, Adana, Sivas, Kütahya ve Bursa kentlerinde yaşamlarına devam etmektedir (Ünal, 2012: 72).

Arnavutlar: Arnavutlar İlyalyılara dayanan etnik kökenleriyle Avrupa'nın en eski etnisitelerinden bir tanesini meydana gitmektedir. Oldukça uzun bir dönem Balkan coğrafyasının güneyinde yaşamını sürdüren Arnavutlar, 8. Yüzyılla birlikte Slav halkı ile karışmaya da başlamıştır. Bugün Arnavutlar, başta Arnavutluk ve Türkiye olmak üzere, Yunanistan, Kosova, Makedonya ve Karadağ'da konumlanmış durumdadır. Yaklaşık 200 yıllık bir süredir siyasi çalkantıların ve askeri çatışmaların boy gösterdiği bir bölgede konumlanmış olmasından kaynaklı, her daim Balkanlardaki ulus aşırı göçlerin bir parçası olmuşlardır (Serdaroğlu, 2023: 29-36).

4.1.2. Balkan Göçmenlerinin Anadolu'ya Göçünün Kısa Tarihi

Anadolu ve Balkan coğrafyası arasında nüfus hareketliliği Osmanlı Devleti'nin 14. ve 15. Yüzyıllarda Balkan toprakların fethederek bu coğrafyaya egemen olmasıyla başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı devletinin iskân politikalarındaki hedef Balkan coğrafyasında etkinliğini arttırmaya yönelik olarak Türk ve Müslüman grupları sistemli bir şekilde bu coğrafyaya yerleştirmektir. Osmanlı Devleti'nin “şenlendirme” olarak isimlendirdiği fethedilen bölgede Türk ve Müslüman nüfusunun iskân edilerek çoğaltılmasına dayanan bu politika, gayri-müslim “yabancı” nüfusa karşı Müslüman-Türk nüfusunun dengelenmesini amaçlamaktadır. Balkanlarda 18. Yüzyıla kadar güçlü bir şekilde devam eden Osmanlı egemenliği boyunca bu “şenlendirme” politikası sürdürülmüştür (Barkan, 2002: 142).

18. yüzyıldan itibaren, Balkan coğrafyasında asırlardır süren Osmanlı egemenliğinin zayıflamaya başlaması ve bu yüzyılda Osmanlı ve Rusya arasında gerçekleşen savaşlarda alınan mağlubiyetler ve toprak kayıpları başta kırım ve çevresi olmakla birlikte Anadolu'ya Balkanlardan yoğun bir Türk ve Müslüman göçünün başlangıcını tetiklemiştir (Ağanoğlu, 2001: 33). Sunata'ya göre, 14. Yüzyıldan başlayarak 1878'de sonra eren 93 Harbi'ne kadar geçen yaklaşık 500 yıllık süre düşünüldüğünde Balkan coğrafyasına yerleştirilen Türk nüfusun Anadolu coğrafyasına göçünün bir “geri dönüş” olarak nitelendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu nedenle, Balkan coğrafyasından Anadolu'ya gerçekleşen kitlesel göçlerin başlangıç noktası olarak 93 Harbi'ni kabul etmek ve bu göçü bir geri dönüş projesi olarak algılamamak doğru olacaktır (Sunata, 2023: 15).

Sunata'ya göre, Balkan coğrafyasından Anadolu topraklarına doğru düzenli veya düzensiz göç hareketlerinin tarihi üç dönem içerisinde ele alınabilir. Bunlar; 93 Harbi

olarak da bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, 1912-1913 Balkan Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki süreç olarak ifade edilebilir (Sunata, 2023: 14).

93 harbi sonunda kaybedilen topraklarla birlikte hem Osmanlıda hem de Batıda yükselen milliyetçi söylemler Balkanlardaki Türk ve Müslüman nüfusun zorunlu göçüyle sonuçlanmıştır. Kazgan'a göre, 93 harbiyle birlikte Balkan coğrafyasından Anadolu'ya yaklaşık bir milyon insan göç etmek zorunda kalmıştır (Kazgan, 1970: 315). Bu durum aynı zamanda, zorunlu göçe maruz bırakılan Balkan Türklerini ve Müslümanlarını ciddi yaşamsal sorunlarla karşı karşıya bıraktığı gibi, yeni yeni kentleşme eğiliminde olan İstanbul ve civar kentlerde de çoğunlukla Balkanlardan gelen bu göçmenlerin ikamet ettiği yoksul kenar mahalleler yaratmaya başlamıştır (Tekeli, 1998: 2).

93 Harbi'nin bitişinden yaklaşık çeyrek asır sonra, 1912-1913 yılları boyunca süren Balkan Savaşları neticesindeyse, Osmanlı Devleti Balkanlardaki topraklarının neredeyse tamamını kaybetmiş, yaklaşık 400.000 insan hayatını kaybetmiştir. Savaşın ardından, Balkan coğrafyasından Anadolu'ya yaşanan en yoğun kitlesel göç hareketlerinden biri yaşanmış ve yaklaşık olarak 500.000 insan Anadolu'ya göç etmiştir. Karpat'a göre, Balkan Savaşları boyunca hayatını kaybeden ve Anadolu'ya göç etmeye zorlanan insanların sayısı 1 milyonu bulmaktadır (Karpat, 2022).

1914 ve 1918 yılları arasında 4 yıl süren 1. Dünya savaşının bitişiyile birlikte, Balkan coğrafyasından Anadolu'ya yeni göç akınları başlamış ve çoğunluğu bugünkü Bulgaristan'dan olmak üzere, o güne kadar Balkanlardan Anadolu'ya en yoğun ikinci göç akını yaşanmıştır (Oğuz, 2019: 2709). Dönemin milliyetçi akımlarının yıpratıcı etkisi ve savaşın olumsuzlukları neticesinde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan pek çok Yunan, Ermeni ve Yahudi grup başka ülkelere göç etmek zorunda kalırken, Balkan coğrafyasında yaşayan Selanikli, Giritli, Boşnak, Arnavut ve Bulgar Türkleri Anadolu'ya göç etmiştir (Çavuşoğlu H. , 2007: 141). Hem Osmanlı-Rus Savaşı'nın hem de Balkan Savaşları'nın ardından Balkan coğrafyasından Anadolu'ya bir milyondan fazla insan hareket etmiştir. Bir millet bilinci oluşturma çabasındaki Osmanlı Devleti'nin Balkan göçmenleri için ürettiği iskân politikaları dikkate alındığında, farklı etnik gruplara mensup Balkan göçmenleri Müslüman ve Türk kimlikleri ekseninde değerlendirilmiş ve Anadolu'ya göçleri en azından politikalar ekseninde olumlu karşılanmıştır (Erder, 2018).

Sema Erder, cumhuriyet döneminde Balkan coğrafyasından Türkiye'ye gerçekleşen göç hareketlerini iskân politikaları ekseninde belirlediği Üç dönemde ele almaktadır. Bu üç dönemden ilki, ulus-devlet anlayışı çerçevesinde gelişen bir anlayışla Balkan

göçmenlerinin “kurucu” ya da “ev sahibi” olarak nitelendirildiği 1923 ve 1949 yılları arasında kalan dönem, Balkan göçmenlerinin “Dış Türkler” veya “muhacir” olarak algılandığı 1950-1989 yılları arasında kalan ikinci dönem ve 1990 yılından itibaren Balkan göçmenlerinin “düzensiz göçmen” statüsünde kabul edildiği üçüncü dönemdir (Erder, 2018: 148). Bu dönemin Balkanlardan Anadolu’ya yapılan ilk ve literatürde belki de kendisine en çok yer bulan kitlesel göç hareketi Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi neticesinde iki ülkenin denetimi ve zorunlu tutmasıyla gerçekleşmiştir.

1922’de sona eren Türk Kurtuluş Savaşı’nın sonucunda, savaşın ardından imzalanan Lozan barış antlaşmasına da dahil edilen ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi olarak bilinen karşılıklı zorunlu göç hareketi yaşanmıştır. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesine göre, İstanbul haricinde Anadolu’da yaşayan Ortodoks Rumlar Yunanistan’a, Müslüman Türkler ve/veya Müslüman Yunan uyruklular Türkiye’ye zorunlu olarak göç etmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca, zorunlu göçe tabi olan bu mübadillerin Yunanistan ya da Türkiye hükümetlerinin özel onayı olmadıkça geri dönüşleri de yasaklanmıştır (Oran, 2002: 232). Savaş dönemi ve hemen ardından uygulanan mübadele sonucunda, kısa bir sürede yaklaşık bir buçuk milyon Ortodoks Rum Yunanistan göç ederken, 500 bine yakın Türk ise Anadolu’ya göç etmiştir (Arı, 2014).

İki ülke arasındaki bir anlaşmaya ve iki ülkedeki Türk ve Rum gruplar için zorunluluğa dayanan bu mübadele bir kenara bırakılırsa, 1923 ve 1949 yılları arasında kalan dönemde Balkan ülkelerinde Türkiye’ye göçün, Erder’e göre (2018), üç temel nedeni, bulunmaktadır. İlk neden, Balkanlarda yaşayan Türk ve/veya Müslüman toplulukların Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosuyla yakın ilişkilerinin bulunması ve asli olarak kabul edilecek bir kitle olarak görülmesi. İkinci olarak, 93 Harbi’nden Kurtuluş Savaşı’na kadar durmadan devam eden savaşlar neticesinde azalan ve yıpranan Anadolu nüfusunun tarımsal faaliyetlerin devamlılığı amacıyla arttırılma çabası. Son olarak, Balkan coğrafyasında yaşamını sürdüren bu toplulukların etnik, dini gerekçelerle baskı altında yaşaması (Erder, 2018: 149). Erder’e göre, bu üç temel neden içerisinde sonuncusu görece az bir öneme sahip olmakla birlikte, Karpat’a göre Balkan göçmenlerinin Türk hükümetince istekli bir şekilde kabulünün arkasında “Osmanlı Devleti’nin gerçek mirasçıları” olarak görülmesi ve yeni rejimin kurucu kadrosunun o coğrafya ile olan bağı yatmaktadır (Karpat, 2022: 283-286). 1923 ve 1949 yılları arasında, Balkanlarda yaşayan Türk ve Müslüman toplulukların Türkiye’ye göç etmesine yönelik Türkiye Cumhuriyeti yönetiminin pozitif tavrı dönemin göçmenlere yönelik kabul ve iskân politikalarında da

kendisini göstermektedir. Özellikle 1934 tarihli İskân Kanunu'nda Balkanlardan gelen göçmenlere pek çok imtiyazlar sağlanmış, yerleştirildikleri bölgelerde barınma ve iş ekseni desteklere sahip olmuşlardır (Emgili, 2012: 374-379).

Balkanlardan Türkiye'ye göç etmek isteyen kesimlere sağlanan bu imkanlar ve yaratılan pozitif hava neticesinde, 1923 yılından 1950 yılına kadar yaklaşık çeyrek yüzyıllık süreç içerisinde Türkiye'ye Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Arnavutluk ve kısmen Romanya'dan 850.000'in üzerinde bir göç hareketi gerçekleşmiştir ve bu göçlerin yaklaşık 150.000'i eski Yugoslavya ülkelerinden 700.000' yakını ise Bulgaristan'dan gerçekleşmiştir. (Emgili, 2012: 374-375). Cumhuriyetin ilk çeyreğinde, Balkanlardan yoğun bir göç alan ve bu göçlerde de son derece istekli görülen Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde Balkan göçmenlerini birer “soydaş” ve “kurucu” olarak nitelemiştir. Ancak hem Balkanlarda hem de Türkiye'de değişen toplumsal yapı, ekonomik ilişkiler ve siyaset 1950'lerden itibaren Balkan göçmenlerine ve Balkanlardan gelecek göçlere yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemden itibaren, Erder'in (2018) Balkanlardan Türkiye'ye gerçekleşen göç sürecinin ikinci dönemi olarak belirttiği 1950 ve 1990 yılları arasında, asli olarak kabul gören, soydaş ve kurucu sıfatlar yerini “Dış-Türk” ve “Mülteci-Göçmen” olarak adlandırılmaya bırakmıştır.

Türkiye, 1923 ve 1950'li yıllardaki kadar Balkanlardan nüfusa oranla yoğun bir göç akımına sahne olmamakla birlikte, özellikle Bulgaristan ve eski Yugoslavya'dan (göç alan bölgelerle sınırlamak gerekirse, Bosna-Hersek, Karadağ, Kosova, Makedonya ve Sırbistan) dönem dönem kitlesel göçlere sahne olmuştur. Ancak, 1950'li yıllarla birlikte, Türkiye'de kentleşmenin hız kazanması, tarımda makineleşmeden kaynaklı kırdan kente göçün artması ve kentsel bölgelerde emek talebinin çoğalmasıyla birlikte, geçmişte Balkan göçmenleri için uygulanan iskân politikalarında değişikliklere neden olmuştur. Artık iskân ve barınma imkanları sınırlandırılmış ve sadece çeşitli sosyal yardımlara indirgenmiştir (Erder, 2018: 174).

1950 ve 1990 yılları arasında Balkan ülkelerinden Türkiye'ye gerçekleşen göçler dikkate alındığında, artık Yunanistan'dan gelen göçlerin neredeyse tamamen sona erdiği ve göç edilen ülkelerin çoğunlukla Bulgaristan ve eski Yugoslavya olduğu görülmektedir. 1950 ve 1990 yılları arasında, Türkiye'ye göç eden Balkan göçmenlerinin en çok geldiği ülke ise Bulgaristan ve Bosna-Hersek'tir. Yugoslavya'nın çoğunlukla bugünkü Bosna-Hersek, Karadağ, Sırbistan, Kosova ve Makedonya ülkelerinden gelen Boşnak ve Arnavutların oluşturduğu Balkan göçmenleri ve Bulgaristan'da yaşayan Türk ve

Müslüman gruplar 1950 ve 1990 yılları arasında Bulgaristan ve Yugoslavya'daki Müslümanlara ve Türkleri yönelik siyasi baskılar ve katliamlardan uzaklaşarak Türkiye'ye göç etmişlerdir (Çavuşoğlu, 2006: 126). Öyle ki, bu dönemde Türkiye'ye göç eden yaklaşık 710.000 kişinin 496.000'i Bulgaristan'dan, yaklaşık olarak 186.000'i ise Yugoslavya'dan gelmiştir. Diğer ülkelerden göç eden kesim ise yaklaşık 17.000'le sınırlı kalmıştır (Erder, 2018: 165).

Yukarıda da belirtildiği üzere, bu dönemde Türkiye'ye en çok göç eden gruplar Bulgaristan'dan gelmektedir. 1878 tarihli 93 harbi ve 1912-1913 yılları arasında yaşanan Balkan Savaşları bugünkü Bulgaristan'dan Anadolu'ya Osmanlı döneminde yaşanan iki kitlesel göçtür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından 1950'li yılların sonlarına kadar Balkanların pek çok noktasından Türkiye'ye göç akını olmuş, 200.000'in üzerinde Bulgar göçmeni "Türk-Bulgar İkamet Sözleşmesi" vasıtasıyla Türkiye'ye göç etmiştir. Bulgaristan'da yaşayan Müslüman nüfusun Türkiye'ye Cumhuriyet dönemindeki ilk kitlesel göç hareketi ise 1950'li yılların başlarına tekabül etmektedir (Tekin ve Altunsoy, 2019: 124-132). Dönemin siyasi çalkantıları ve azınlık eksenli baskılar neticesinde 150.000'den fazla Bulgar göçmeni Türkiye'ye yerleşmiştir (Sunata, 2023: 202-205). 1989 yılından 1990'lı yılların başlarına kadar olan kısa süreçte ise, Türkiye'ye Bulgaristan'dan son kitlesel göç gerçekleşmiştir. 1984 yılından itibaren, Zhivkov iktidarının Bulgaristan'daki Müslüman-Türk nüfusunun %30'lara kadar dayanmasıyla birlikte yürüttüğü baskı ve asimilasyon politikaları neticesinde, Türkiye ve Bulgaristan'ın Bulgar Müslümanlara pasaport, sınır kapılarını açma ve göç etmek isteyenlere iskân imkanları sunmada kolaylık gibi konularda anlaşmaya varmasıyla 1989 yılından 1990'lı yılların başlarına kadar Türkiye'ye yaklaşık 311.000 göçmen giriş yapmıştır (Ceylan ve İncedere, 2023: 205-206).

1950 ve 1990 yılları arasında Balkanlardan Türkiye'ye göçen önemli bir grup da Boşnaklar olmuştur. Özellikle 1950 ve 1960 yılları arasında düzenli göçmen statüsünde Türkiye'ye gelen Boşnakların 1960'lı yıllardan 1980'li yıllara kadar olan 20 yıllık süreçte Türkiye'ye göçlerinin belirli bir azalma gösterdiği görülmektedir. Bunun temel nedeni ise, 1950'li yıllarda etnik ve dini baskılar altında Yugoslavya'da yaşam savaşı veren Boşnakların, Yugoslavya'daki Tito yönetiminin ılımlı politikaları ve ekonomik ilişkilerin gelişmesiyle birlikte sosyal ve ekonomik durumlarının görece iyileşme aşamasına geçmesi olmuştur. Bu nedenle, 1970 ve 1990 yılları arasında Boşnakların Türkiye'ye göçü tamamen bitmemekle birlikte önemli oranda azalmıştır (İçduygu, Erder, ve Gençkaya,

2014: 140). Burada belirtilmesi gereken nokta, 1970 ve 1990 yılları arasında Boşnakların büyük gruplar halinde belirli anlaşmalar neticesinde kitlesel göçleri önemli ölçüde durmuştur. Ancak, serbest göçmen statüsüyle Türkiye'deki akrabalarının ve yakınlarının daveti aracılığıyla Türkiye'ye göç belirli oranda devam etmiştir. Bulgar ve Boşnak göçmenlerin akrabaları ve ailelerinin bulunduğu bölgelere serbest göçmen statüsünde aile-akraba yardımı ile geldikleri bu dönem aynı zamanda Ağanoğlu'nun "Akraba Göçü" olarak aktardığı bir göç dönemidir (Ağanoğlu, 2001: 313). 1950 ve 1990 arası dönem, Balkanlardan Türkiye'ye göçün belirli aralıklarda kitlesel şekilde, ancak çoğunlukla eş, dost, akraba kesimin yardımları ve davetleri ekseninde şekillendiği görülmektedir.

1990 yılından itibaren Balkan göçmenlerinin "düzensiz göçmen" statüsünde kabul edildiği üçüncü dönemde ise, artık Balkan göçmenlerinin büyük oranda diğer bütün göçmenlerle denk haklara ve imkanlara sahip olmaya başladığı bir dönem olmuştur. 1990'lı yılların başlarında Balkan göçmenlerine belirli imtiyazlar hala tanınmakla birlikte, özellikle 1992-1995 yılları arasında Türkiye'ye gelen Boşnaklar ve 1990'lı yılların sonunda yaşanan Kosova Savaşı sürecinde ülkeye göç eden Kosovalılar bu imkanlardan faydalanamamış ve artık "serbest göçmen" statüsünde ülkeye kabul edilmişlerdir. (Erder, 2018: 185-186).

1990'lı yıllardan sonra Balkanlardan gelen göçlerin neredeyse tamamı, bir önceki döneme benzer şekilde Bulgaristan, Yugoslavya ve daha sonraları belirli oranda Kosova'dan gerçekleştiği söylenebilir. 1990'lı yıllarda yaklaşık olarak 5 yıl süren be Boşnaklara yönelik baskıların ve soykırımların doruk noktasına çıktığı dönemde, Türkiye'ye yaklaşık 30.000 Boşnak daha, Türkiye'deki yakınlarının ve göçmen derneklerinin talepleri ve çabaları sayesinde göç etmiştir. 1990'lı yılların ortalarında Bulgaristan'dan ve son olarak 1990'lı yılların sonu ve 2000'lerin başlarında belirli oranda Kosova'dan göçmenler Türkiye'ye yerleşmişlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren Balkanlardan gerçekleşen göçlerin artık diğer uluslararası göç süreçlerine paralel politikalarla gerçekleşmesi, iktidarların Balkanlardan gerçekleşen göçe olan son derece olumlu ve misafirperver bakış açısının da nötr bir hal aldığı dönem olmuştur (Erder, 2018).

4.1.3. Türkiye'de Balkan Göçmenlerine Bakış

Bu noktaya kadar belirtildiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca uluslararası göç sürecinde oldukça önemli bir konuma sahip olan Balkan göçmenleri Cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından 2000'li yıllara kadar Türkiye'ye göç etmeye devam etmiştir. Balkan göçmenlerinin Türkiye'ye göç süreçleri, Türkiye'nin bu göçlere karşı

tutumu ve Balkan göçmenlerinin Türkiye’deki iskanı ve uyum süreçleri dikkate alındığında, 2000’li yıllara dayandırılabilir süre kadar Balkan göçmenlerine pozitif bir tutumun devam ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

100 yıllık tarihsel süreçte, Türkiye’deki iktidarlar için Balkan göçmenleri “Osmanlı’nın tek gerçek mirasçısı”, “soydaşlık” ve “makbüllük hiyerarşisinin tepesinde” yer alan, “iskân kurumunun dostları” olarak görülme eğilimindedir (Danış ve Parla, 2009; Sunata, 2023). Balkan göçmenlerine yönelik bu pozitif tavır hem Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde hem de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerinde göçmenleri tanımlamak için kullanılan ifadelerde kendisini göstermektedir.

Bu pozitif ve misafirperver yaklaşıma dair birkaç örnek ortaya koymak gerekirse, ilk olarak hem Osmanlı Devleti’nde hem de Türkiye Cumhuriyeti’nde uluslararası göçmenlerin tanımı ile başlamak doğru olacaktır. Mülteci ifadesi ülke için düşman olarak nitelendirilmeyen “yabancı” göçmenleri ifade ederken, muhacir ve mübadil kelimeleri Balkanlardan gelen, öncelikli olarak devlet tarafından kabul edilmiş, uluslararası anlaşmalarla çeşitli güvenceler sağlanmış göçmenleri ifade etmek için kullanılmıştır (Erder, 2018: 80)

İkinci olarak, Osmanlı Döneminin sonlarında Batı Anadolu’daki bölgeleri terk etmek zorunda kalan Rum ve Ermeni grupların geride bıraktıkları mülkler yeni yeni inşa edilmeye çalışan ulus bilincine daha uygun ya da daha makbul Balkan göçmenleri arasında paylaştırılmasını mümkün kılan ve Balkan göçmenlerinin mülk ve toprak edindirilmesine yönelik çeşitli kanunlar hazırlanmıştır (Üngör & Polatel, 2011). Burada bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Şeyh Said İsyanı neticesinde göç etmek zorunda kalan ve önemli bir barınma ve toprak problemiyle baş başa kalan gruplara, Balkan göçmenlerine sunulan Rum ve Ermeni mülklerinden herhangi bir paylaşım yapılmamıştır (Parla, 2013: 82). Osmanlı Devleti’nde Balkan göçmenlerine karşı bu olumlu ve misafirperver yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1990’lı yılların sonlarına kadar devam etmiştir.

Günümüzde ise Balkan göçmenleri artık “anavatana dönmüş olma” ya da “Türk soyundan gelme” söylemlerini kullanarak öne çıkma eğiliminden ziyade, özellikle kümelenmiş halde yaşadıkları bölgede bir arada hareket ederek yerel düzeyde bir etkiye sahip olma ve hala Balkanlarda yaşayan yakınları ve Balkan ülkeleriyle iletişim kurarak etkinliklerini sürdürme eğilimindedir. Özellikle yerel yönetimler üzerinde belirli oranda pazarlık gücü elde edebilme ve yerel bir güç oluşturma konusunda dernek faaliyetleri Balkan göçmenleri için önem arz etmektedir. Ayrıca, düşük nüfuslara sahip Balkan

lkeleri ile olan yakın bağları üzerinden Türkiye ve Balkanlar arsında politik bir köprü ya da aracı kurum görevi görme gayesi de bu tarz birliktelikler için hedeflenen bir strateji olarak algılanabilir (Arslan, 2023: 237-238).

4.1.4. Balkan Göçmenlerinin Buca'ya Göçü; lkeler, Tarihler ve Hatıralar

Bugün, Balkan göçmenlerinin 1910'lu yılların ortaları ve 1920'li yılların başlarından 2000'li yıllara kadar yaklaşık 80 yıllık sürede, gruplar halinde ya da serbest göçmen statüsünde aile-birey eksenli göç ederek yerleştiği ve mekânsal anlamda kümelenmiş halde yaşamını sürdürdüğü yerlerden bir tanesi de daha önce belirttiğimiz gibi İzmirden Buca ilçesidir.

Buca ilçesinin şu anda Dumlupınar, Kozağaç, Yaylacık ve Adatepe isimlerine sahip dört bitişik mahallesinin geçmişte tamamını kapsayan eski Yukarı Mahalle bölgesinde yaklaşık 100 yıllık bir süredir belirli aralıklarla kitlesel olarak ya da ikili ilişkiler ve aile üyelerinin davetleriyle ilçeye göç etmiş Boşnak, Arnavut, Pomak Selanik Trk göçmenleri yaşamını sürdürmektedir. Buca yukarı mahallede yaşayan göçmenlerin Buca'ya ilk gelişleri tahminen 1913-1915 ile 2000 yılları arasında kalan tahminen 80-90 yıllık bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu geniş zaman aralığının sebebi, Buca'ya göç eden grupların tamamının Balkan yarımadasından gelmiş olmalarına rağmen Balkan coğrafyasında yaşayan farklı etnik gruplardan (Boşnak, Rum (Selanik) Trk, Arnavut, Pomak) gelmeleri ve bulundukları coğrafi konumda yaşanan farklı dönemlerdeki toplumsal olayların ve Buca'da yaşayan yakınları ile kurulan ilişkilerin boyutuna dayanmasıdır.

Buca'ya Balkan göçmenlerinin ilk göçü ve yerleşmeleri 1912-1913 Balkan Savaşları'nın ardından gerçekleşmiştir. Balkanlarda kaybedilen topraklardan göç etmek durumunda kalan Balkan göçmenlerinin bir bölümü (büyük oranda Selanik'ten gelenler) nce Trakya'ya, ardından İstanbul ve İzmir'e ve sonra da Buca'ya, şu anda zirvesinde büyük Mevlna heykelinin yer aldığı Tıngır Tepe eteklerine yerleştirilmişlerdir. Bu göçmenlerin bir kısmını bugünkü Karadağ ve Sırbistan'dan gelen Boşnaklar, bir kısmını ise 2. Meşrutiyet sonrası Vali Rahmi Bey yönetimindeki Selanik kentinin Yaylacık Köyü'nden gemilerle getirilen Selanik göçmenleri oluşturmaktadır. O dönem Tıngır Tepe ve çevresindeki yerleşimin bilinen bir ismi yokken, özellikle Yaylacık Köyü'nden gelen Selanik göçmenlerinden dolayı bu bölgeye Yaylacık ismi verilmiştir (Gökdemir, 2011: 42-43).

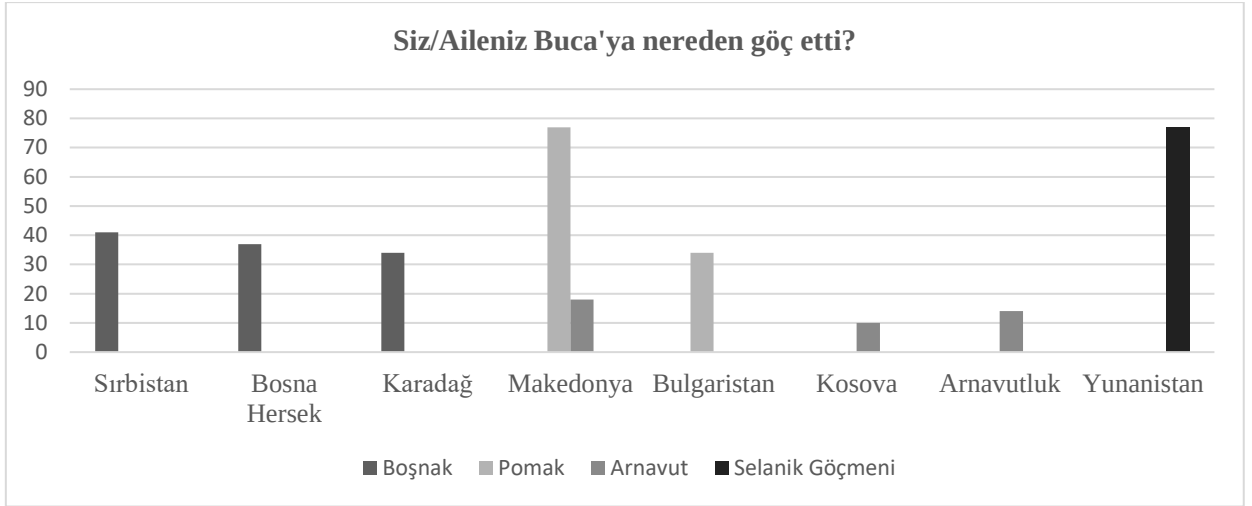
Yaklaşık olarak 10 yıl sonra yaşanan Türk Kurtuluş Savaşı ve ardından imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nda belirtilen Türkiye ve Yunanistan arasındaki Nüfus

Mübadelesiyle birlikte Buca'ya ikinci bir göç dalgası akın etmiştir. Nüfus Mübadelesi neticesinde, gemilerle Yunanistan'dan İzmir'e getirilen Selanik ve çevresinde yer alan Drama ve Kavalalı köylerinden gelen göçmenlerin de bir bölümü Buca'nın Yaylacık Mahallesi'ne ve bugünkü Dumlupınar Mahallesi'ne yerleştirilmiştir. 1920'li yıllara kadar bir Rum ve Levanten yerleşimi olan Buca'da, Kurtuluş Savaşı'nın ardından Rumlar evlerini terk etmiş, ardından birkaç on yıllık süreç içerisinde de Levanten aileler Buca'dan gitmeye başlamışlardır. Bu iki grubun ardından bıraktığı evlere ise büyük oranda belirtilen Selanik köylerinden gelen göçmenler yerleşmiştir (Göçmenoğlu, 2019: 63-69).

1930'lu yıllar Buca'nın Balkanlardan yoğun göç aldığı önemli bir dönem olmuştur. Türkiye'nin Balkan ülkelerinden gelen Müslüman ve/veya Türk göçmenlere son derece sıcak baktığı ve "soydaş" göçü olarak nitelendirilen bu göç sürecinin bir parçası olarak (Erder, 2018: 154-155), Buca bölgesine Yugoslavya (neredeyse tamamı bugünkü Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Makedonya ve Kosova ülkelerinden) ve Bulgaristan ülkelerinden çok sayıda Boşnak, Pomak ve Arnavut aile göç etmiştir (Göçmenoğlu, 2005: 92-142). Ardından, 1950'li yılların ortaları ve 1960'lı yılların başlarında Buca Balkanların özellikle üç bölgesinden yoğun bir göç akınına daha sahne olmuştur (Göçmenoğlu, 2005). Bulgaristan ve Makedonya'dan Buca'ya göç eden ve ilçede çoğunlukla "Pomaklar" olarak ifade edilen⁶ aileler 1950'li yılların ortaları ve 1960'lı yılların başlarında geldikleri bölgedeki siyasi baskılar ve maruz kaldıkları ırkçı söylemler neticesinde Buca'ya göç etmişlerdir. Diğer yandan, Buca'da önemli bir nüfusa sahip Boşnakların da önemli bir bölümü 1950-1960 yılları arasında Buca'ya göç etmiştir. 1970 ve 2000 yılları arasında kalan süreçte ise, özellikle Makedonya ve Eski Yugoslavya'dan gelen göçmenler, yaşanan Bosna Savaşı, Kosova Savaşı ve diğer bölgelerdeki siyasi baskılar ve ekonomik problemlerden kaynaklı olarak serbest göçmen statüsünde Buca'ya göç etmişlerdir. Bu göçler ise, belirtilen Balkan ülkelerinde yaşayan göçmenlere Buca'ya daha önceki dönemlerde göç etmiş göçmen yakınlarının çağrıları ve destekleri neticesinde mümkün olmuştur.

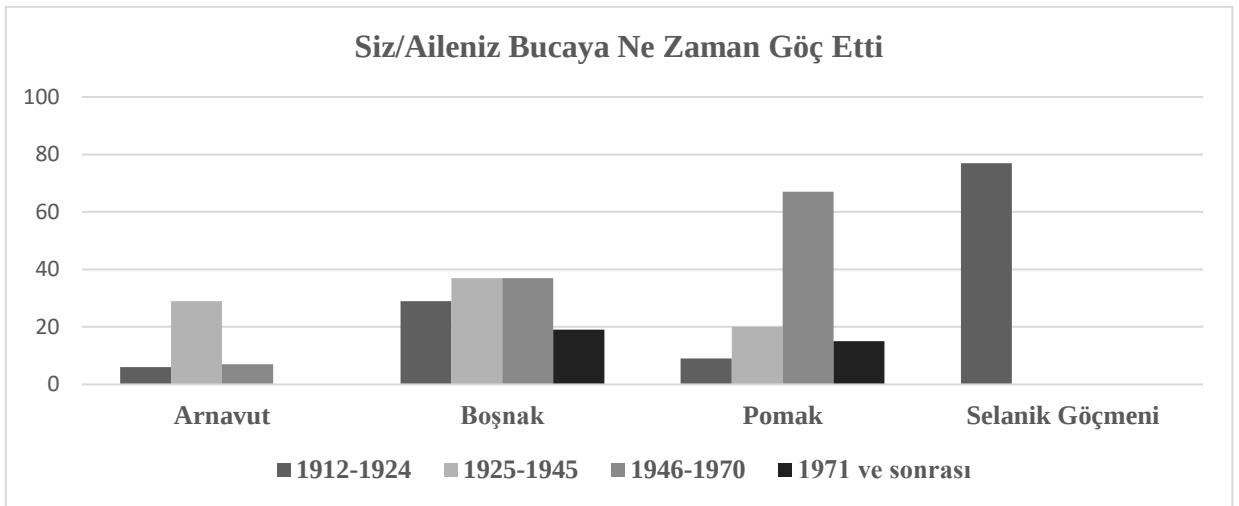
Hem yüz yüze derinlemesine görüşmelerde hem de anket çalışmasından elde edilen veriler ışığında, Buca'ya göç eden göçmenlerin göç ettikleri tarih ve nereden göç ettiklerine dair sorulara yukarıda belirtilen tarih aralıklarıyla son derece uyumlu yanıtlar verdikleri görülmektedir.

⁶ 'Bulgar Türkü', 'Makedon Türkü' ifadeleri de kullanılmaktadır.



Grafik 4.1.1. Balkan Göçmenlerinin Geldikleri Ülkeler

Katılımcıların “Siz/Aileniz hangi ülkeden göç etmiş?” sorusuna verdikleri yanıtlar göz önüne alındığında, sadece Sırbistan, Karadağ (2005 öncesine kadar bu iki ülke Sırbistan-Karadağ adıyla tek bir ülkeydi), Bosna-Hersek, Makedonya, Bulgaristan, Kosova, Yunanistan yanıtlarının verildiği görülmektedir. Selanik göçmeni olduğunu belirten katılımcıların tamamı (77) Yunanistan’dan göç ettiğini belirtmektedir. Boşnak olduğunu ifade eden katılımcıların (112) yaklaşık olarak %37’si Sırbistan’dan, %30’u Karadağ’dan ve %33’ü Bosna-Hersek’ten göç etmiştir. Arnavut olduğunu ifade eden katılımcıların (42) yaklaşık olarak %33’ü Arnavutluk’tan, %24’ü Kosova’dan ve %43’ü Makedonya’dan göç ettiğini belirtmektedir. Son olarak, Pomak olduğunu belirten katılımcıların (111) yaklaşık %30’u Bulgaristan’dan ve yaklaşık %70’i Makedonya’dan Buca’ya göç etmiştir.



Grafik 4.1.2. Balkan Göçmenlerinin Göç Ettikleri Dönemler

Katılımcıların “Siz/Aileniz Buca’ya ne zaman göç etti?” sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğindeyse, en uzak 1912-1915 aralığı ve en yakın 1994 olmak üzere yaklaşık 82 yıllık geniş bir zaman aralığı göze çarpmaktadır. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken nokta, Ceylan ve İncedere (2023); Erder (2018); Göçmenoğlu (2005) ve Sunata’nın(2023) Balkanlardan Osmanlı Devleti’ne/Türkiye’ye iskanlı göçmen ya da serbest göçmen statüsünde gerçekleştirilen kitlesel göçlerle ilgili kısımda belirtilmiş olan tarih aralıklarıyla katılımcı cevaplarının tutarlılığıdır.

Özellikle Yunanistan’dan Buca’ya gelen göçmenlerin 1925 yılından itibaren herhangi bir tarih belirtmemesi ve tamamının 1923-1925 tarih aralığında cevaplar vermiş olması, Rum Türklerinin mübadele döneminde deniz yoluyla Selanik’in Drama ve Yaylacık köylerinden İzmir’e ve hemen ardından Buca’ya toplu olarak göç ettiği bilgisini doğrular niteliktedir. Boşnak, Pomak, Arnavut göçmenlerinin yanıtları göz önüne alındığında, 1912-1913 Balkan Savaşları, 1930-1940 arasında “kurucu” olarak görüldükleri “iskan göçü” ve 1950-1960 arası Yugoslavya ve Bulgaristan’da müslümanlara ve Türklere uygulanan siyasi baskı ve asimilasyon politikaları dönemlerinde gelenlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Kesin bir kategorizasyonun fakrlı etnik grupların farklı ve çakışan dönemlerde göç etmesinden dolayı, 1912-1913 Balkan Savaşları’ndan Mübadele dönemi ve hemen sonrasına tekabül eden 1924 tarihleri; 1925 tarihinden 2. Dünya Savaşı’nın bitişi olan 1945 tarihleri; dünya savaşından Balkanlardan son kitlesel göçün yaşandığı 1970 yılı ve göç sürecinin daha düzensiz olarak devam ettiği 1970 sonrası dönem olarak ‘Grafik 4.1.2’ dört döneme bölünmüştür.

Bu grafikteki verilere göre, Boşnak olduğunu ifade eden katılımcıların yaklaşık olarak %26’sı 1912-1925 tarihlerinde, yüzde 33’ü 1925-1945 tarihlerinde ve yine %33’ü 1946-1970 yılları arasında Buca’ya göç etmiştir. Yaklaşık %11’lik bir kesim ise 1970 sonrası ilçeye yerleşmiştir. Pomak olduğunu ifade eden katılımcıların yaklaşık olarak %8’i 1912-1925 tarihlerinde göç etmişken, sırasıyla %18 ve %60’lık bir oranda Pomak katılımcıların Buca’ya 1925-1945 ve 1946-1970 tarihlerinde göç ettiği görülmektedir. Yaklaşık % 14’lük bir orandaki Pomak göçmenleri 1970 sonrasında ilçeye yerleşmişlerdir. Arnavut olduğunu ifade eden katılımcıların yaklaşık olarak %14’ü 1912-1925 tarihlerinde göç ettiklerini belirtirken, %69 gibi büyük bir oranda 1925-1945 arasında Buca’ya göç ettikleri görülmektedir. Grafikte de yer alan veriler ışığında, Yunanistan’dan gelen mübadillerin 1925’ten sonra Buca’ya göçlerinin sona erdiği, Arnavut göçmenlerin ise 1950’li yıllardan itibaren herhangi bir ileri tarihin belirtilmediği görülmektedir. Ancak,

Bosna-Hersek ve Sırbistan'dan gelen Boşnak göçmenlerinin ve Makedonya'dan ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin 1995 yılına kadar sayıları azalarak da olsa Buca'ya göçü sürdürdüğü dikkat çekmektedir.

4.1.5. Buca'ya Göçler

Buca'da yaşayan göçmenlerin Buca'ya göç süreçleri, nasıl ve ne şekilde göç ettikleri ve göç etme nedenleriyle ilgili yöneltilen sorulara verilen cevaplar incelendiğinde, ilk ve ikinci kuşak olarak nitelendirebileceğimiz Balkan göçmenlerinin konu hakkındaki ayrıntılı açıklamaları dikkat çekmektedir. Göç sürecini bizzat deneyimlemiş olan ve ilk kuşak olarak ifade edebileceğimiz görüşmecilerin ve ikinci kuşak göçmenler olarak nitelendirebileceğimiz ailesi (annesini, babası) Buca'ya göçtükten sonra burada doğmuş görüşmecilerin göç hakkında ayrıntılı bilgilere sahip olduğu söylenebilir.

Görüşmecilerin göç hikâyeleri ile ilgili anılarından yola çıkarak verdikleri cevaplar belirli bir kronolojide ele alınırsa;

“1924 yılında Mübadele zamanında, Selanik'in Yaylacık bölgesinden gelmişiz. Zaten dikkat ederseniz, Yaylacık Mahallesi çoğunlukla Selanik'tendir zaten. Selanik'e çok yakın Drama Köyü'nden de gelen Yunan göçmenleri var. 1924'te dedemin babası Selanik'ten gemiyle gelmiş bana anlatılanlara göre.” (Görüşme 16, Selanik Göçmeni, 59, 3. Kuşak)

“O zamanlar Selanik'te durum epey karışıkmiş Dedemi Rum çeteler öldürmüş Drama 'da yaşarken. Bu olay olunca, babamın dedesi ve ninesi babam daha bebek olduğu için düzgün bir yerde rahat büyüsün diye, yanlış hatırlamıyorsam 1923 senesinde, Türkiye'ye göçmüşler mübadele zamanında. Doğrudan İzmir Buca'ya getirilmişler. İlk olarak şimdiki Buca Lisesi binasına yerleştirmiş onları buradaki birkaç yetkili. Sonra ellerindeki parayla bir yer almışlar hemen şu anda da oturduğumuz yeri. O zamanlar hala Hristiyan bazı aileler vardı köşklerde (Leventenler). Sonradan onlar kalmadı zaten. Hep onların bıraktıkları yerlere yerleşmişler” (Görüşme 24, Selanik Göçmeni, 80, 2. Kuşak)

Yunanistan'dan gelen göçmenlerin mübadele dönemine dair anılar aktardığı görülmektedir. Bu anılar aynı zamanda, Selanik'ten İzmir'e mübadele göçlerinin seyriyle de paralellikler göstermektedir. Görüşmecilerden Eski Yugoslavya ve Arnavutluk'tan gelen göçmenler içerisinde, Buca'ya gelişi 1950 öncesine dayananlar göç hakkında yoğun detaylar vermemekle birlikte, özellikle 1950 ve sonrası dönemde gelen ve hala 1. Kuşak ya da 2. Kuşak göçmen konumunda olan görüşmeciler göç süreci hakkında son derece ayrıntılı açıklamalarda bulunmaktadır;

“1934’te yanılmıyorsam dedemler gelmiş Arnavutluk’tan. Doğrudan İzmir’e gelmişler. Tabi annem, babam ve ben burada, Buca’da doğduk. Dedem az çok hatırlardı gelişlerini fakat o bile çocukmuş o zamanlar.” (Görüşme 6, Arnavut Göçmeni, 69, 3. Kuşak)

“Biz 1958’te göçe ettik Buca’ya. Novi Pazar’da yaşıyorduk o zamanlar. Şimdi Karadağ’ın içinde kalıyor. Oradan kalktık, bir arabaya doluştuk bütün ailecek. Bulgaristan üzerinden Türkiye’ye geldik. Önce İstanbul’da kaldık kısa bir süre, 1 ay kadar. Oradan da İzmir’e geldik. Biz aslında Yugoslavya hala ayaktayken oradan geldik 1950’lerde. Tito zamanlarını falan hatırlarız hep. Bir dönem Müslümanlara hiç eziyet edilmezdi. Sonradan hep problemler çıktı. Bizim geldiğimiz yer şimdi Karadağ sınırında, eşimizden dostumuzdan kalanlar vardır hala orada. Ben gidiyorum bazen oraya hala. Akrabalarımı görürüm ara ara” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Öncelikle bizim dedemizin ismi Nezir. Dedemizin adını soyadı olarak aldık biz. Sırbistan, Sandjak’ta soyadımız Kolic’ti. 1957’de geldik biz. Menderes zamanında geldik biz bu arada. O zamanki Sırların çok büyük bir baskısı yoktu Müslüman Bosnalılara karşı. Fakat bizim büyüklerimiz baktı ve gördü ki biz burada duramayacağız. Hiç olmazsa bu çoluk çocuğu kurtaralım ve Türkiye’ye kaçalım. Ne yaptılar? Rahmetli ninemin Balıkesir’de abisi vardı. Biz bunlardan teminat istedik. Onlar da teminat/vesika gönderdi o sayede geldik. Hatta biz önce İstanbul’a geldik. İstanbul’da aşağı yukarı 500 kişinin kaldığı bir yere geçtik. Belediyenin yeri idi orası. Göçmenleri ağırılıyorlardı o binada. Hepimiz birden orada 500 kişi yemeğimizi falan aynı yerde yiyorduk, aynı yerde atıyorduk. Orada çok az kaldık, 10 gün kadar. İstanbul’da zaten tanıdığımız falan da yoktu. İstanbul’da o kadar çoluk çocukla yaşayamazdık da zaten. Bir akrabamız önceden İzmir’e, Buca’ya gelmiş, yerleşmiştir. Bize zaten hayvancılıkla bağıcılıkla uğraştığımızı ve bu yüzden Buca’da daha rahat yaşayabileceğimiz söyledi. Çok kalabalık geldik zaten. Sadece bizim aile değil. Babamlar ve babamın diğer 6 kardeşi, yengeler, çoluk çocuk, torun torba hepimiz birden kaçtık geldik. Ben daha 10 yaşlarında filandım.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

1950’li yıllardan sonra Buca’ya göç etmiş olan Eski Yugoslavya’dan gelen Boşnak göçmenlerinin ve Bulgaristan ve Makedonya’dan gelen Pomak göçmenlerin 1. Kuşak ve 2. Kuşak olarak nitelendirebileceğimiz görüşmecileri de göç süreci ile ilgili detaylı bilgilere sahiptir. Bu noktada, özellikle Buca tarihi, Buca’daki Levanten aileler ve göçmenlerle ilgili değerli çalışmaları olan Selanik göçmeni yazar ve gazeteci görüşmecimizin özellikle 1950’lerde sonra Balkanlardan Buca’ya yaşanan göçlerle ilgili önem arz etmektedir;

“Balkan göçmenleri ilk olarak toplu halde iki grup halinde gelmişler Buca’ya. Balkan harbinde 1900’lü yılların başlarında, Selanik köylerinde yaşayan insanlar ve diğer Balkan ülkelerindeki bazı gruplar getirilmiş. Sonra 1923’ten sonra mübadele ile büyük bir grup Yaylacık tarafına geldi. 1900-1950 yılları arasına ilk dalga diyebiliriz aslında. Sonra 1950’den itibaren Bulgaristan’da ve 1989’da hem Bulgaristan hem Makedonya’dan

baskılar sebebiyle çeşitli gruplar göç etmiş. Buca'ya. Boşnaklar ve Pomaklar 100 yıllık bu süreçte zaman zaman, dalga dalga gelmişler. 1950'den sonra gelişler toplu değil. Balkanlardan Buca'ya önceden bir aile gelmiş. O aile diğerlerini çağırmış. Tam bir grup halinde gelme yok aslında Bulgaristan'dan ve Yugoslavya'dan gelenlerde. Evet, Türkiye'ye toplu bir göç var ama Buca'ya geliş öyle toplu değil. Tabi Yugoslavya'dan gelenler tek bir soy değil, Boşnaklar, Arnavutlar, Pomaklar hepsi dâhil. Bunlar sülale sülale, aile aile geliyor. Birbirlerini davet ederek, yakınlarını, ailelerini buraya çağırarak geliyorlar. Toplu olarak Buca'ya gelenler aslında sadece mübadele döneminde Yunanistan'dan gelenler.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

Görüşmecinin Balkan göçmenlerinin Buca'ya göç etme sürecinde önemli bir dinamik olarak öne sürdüğü akraba-dost yardımlaşması, Balkan göçmenlerinin Türkiye'ye “serbest göçmen” ve “iskanlı göçmen” statülerinde Türkiye'ye kabul edildiği 1950'li ve 1960'lı yıllarda ailesiyle Buca'ya göç etmiş olan görüşmecilerin açıklamalarında da kendini göstermektedir:

“1968'de babamlarla birlikte kalktık geldik Buca'ya. Aslında, Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1958'den 1986'ya kadar olan zamanda bizim sülalenin çoğu geldi Buca'ya. Biz 1968'de geldik. Daha çocuğuz biz o zamanlar tabi, orada ne oluyor ne bitiyor bilmiyoruz. Arabaya doluştuk, önce bir süre İstanbul'da kaldık devlete ait bir yerde, çok kısa süre. Oradan da Buca'ya, buradaki eşin dostun yanına geldik. Amcam çok yalvarmış aslında babama. Kalalım burada boş verin filan diye. Amcam orada kaldı zaten. Onlar gelmedi.” (Görüşme 17, Pomak, 62, 1. Kuşak)

“İstanbul'daki 10 gün zordu aslında. Su ekmek başka bir şey yok. Yatacak yer yok. Yanımızda bir şey getiremedik zaten doğru düzgün. İstanbul'da araçlar tutuldu. Eşyaları tuttuk işte davet etti bizi bir akrabamız. Basmane'ye geldik o kamyonlarla. Oradan da Buca'ya yerleştik hemen. Buca'da ilk Ortodoks kilisesine geldik yerleştik. Bize orada kalın dedi birkaç yetkili. Kilisede yattık toplu olarak. Yaz mevsimiydi zaten, kilisede kaldık bir süre. Belki toplam 20 aileydik aynı sülaleden. Kilisede hemen hemen 3 ay kaldık. Rahmetli Koca Beyto (Boşnak) bize dedi ki “Siz benim bahçeye gelin. Bahçede kalın.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

“Yugoslavya'dan gelmiş bizimkiler, Novipazar'dan. Sırbistan'ın içerisinde kalıyor bugün. Ağabeyim 1955 doğumlu. Ağabeyim 1 buçuk yaşındaymış geldiklerinde. 1956 tarihinde geldik diyebiliriz o yüzden. 65 sene olmuş neredeyse. Savaştan kaçmışlar. Hatta babam isteseydi gazi parası da alabiliyormuş. Savaşmış o Sırp çetelerle. Kolundan kurşun yemiş Sırp çetelerle savaşıırken. Gemilerle gelmişler. Novipazar'dan bir yere kadar gelmişler. Sonrasında gemiyle devam etmişler. İlk olarak babam, annem ve ağabeyim yalnız gelmişler ama toplu olarak gelenler de varmış. Nezir ailesi öyle mesela. Direkt Buca'ya gelmişler. Amcam çağırmış babamı. Amcam daha önceden göç etmiş buraya. Onlar babamlardan çok

daha önce gelmişler. Babamlardan daha eski onlar, Ethem amcam çağırmış rahmetli.”
(Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“Biz 1983 senesinde Buca’ya ilk geldiğimizde şimdiki evlendirme dairesinin arkasındaki açık alanda kaldık bir hafta kadar. Sonradan sağ olsun bir ev ayarlandı buradaki akrabalar tarafından Kozağaç tarafında., oraya yerleştik. Sonra yine burada bir ustabaşı vardı rahmetli, onun sayesinde TARİŞ’te işe girdim ben. Zaten bütün mahalleli orada çalışıyordu.” (Görüşme 22, Pomak, 59, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin göç sürecine dair açıklamalarında belirtilen akraba-tanidik yardımları göç sürecini onlar Balkan göçmenleri için kolaylaştıran bir unsur olarak değerlendirilebilir. Özellikle Bulgaristan ve Eski Yugoslavya ülkelerinde yaşanan savaş, siyasi karışıklıklar, soykırım tehlikesi ve ekonomik ambargolar Balkan göçmenlerini zor bir pozisyonda bırakmıştır. Bir görüşmecinin bu konudaki açıklamasın göçmenlerin göç etme aşamasındaki durumunu açıklamaktadır: *“Biz oradaki malımızı, mülkümüzü yok pahasına sattık hepsini göç etmeden önce. Zaten o dönemde devlet asla izin vermiyordu satmadan gitmene. Biz de ne yapalım? Yok pahasına sattık birilerine Sandjak’ta.”* (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak). Özellikle 1950 ve 1995 yılları arasında, daha önceki dönemlerde Buca’ya göç etmiş Balkan göçmenlerinin Balkan ülkelerinde siyasi ve ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmış akraba ve dostlarına önemli desteği dikkat çekmektedir. Bu destek bir anlamda Balkan göçmenlerinin o dönemde kalabilecekleri bir ev, bir iş ve yakın çevreyle bir arada yaşayabilme imkânı sunması ve göç sürecinin yaratacağı olumsuzlukları en aza indirmesi bakımından da son derece önemlidir.

“1970’lerin sonunda, babam bizim uzaktan akrabamız bir aileyi getirtti Novi Pazar’dan. Epey yardımcı oldu. Daha gelmeden onlara iş ayarladı. Yer buldu onlara. Ben hatırlıyorum o dönemleri. Aile gelmişti bir arabada neredeyse on kişi, genç yaşlı bebek.” (Görüşme 31, Selanik Göçmeni, 62, 3. Kuşak)

“Öldüreceklermiş. Arkadaşı bir Sırp subay gelmiş. Emin kaç buradan demiş. Seni öldürecekler. Burada durma. O Sırp subay arkadaşı yalvarmış resmen. Benim dayı oğluna ulaşıyor ilk, o da Buca’da. Demiş benim durum böyle, Türkiye’ye gelmem lazım. Bulmuş buluşturmuş biraz para, eşini ve çocuklarını atmış arabaya. Üç beş parça da eşya almış. O Sırp subayın yardımıyla önce Bulgar hududuna kadar gelmiş. Sırp subay oraya kadar onunla gelmiş. O Sırp geçirmiş onu ilk Bulgaristan’a. Orada onunla sarılmış vedalaşmışlar. Edirne’den Türkiye’ye girince beni aradı. Cep telefonu falan yok biz evde telefonun başında bekliyoruz. Bana Edirne’deyim dedi. Ben de orası İzmir’e uzak anca 8-10 saatte gelirim oraya. O da gelmene gerek yok, İzmir’e kadar geleyim beni oradan al dedi. Çiğliye kadar gelmişler. Orada bir benzin istasyonunda beni aradılar. Tabi dayı oğlu Türkçe de

bilmiyor. Yanındaki adama ver dedim telefonu. Adresi aldım. Buca'dan çıktım yola. Hatta oradaki benzin istasyonundaki adama tembihledim. Dedim ki onlar benim misafirim sen onları bir yedir içir ben 1 saate geliyorum öderim hesaplarını. Gittim aldım onları çiğliden. Bir sarıldık, ağladık orada. Benim evde hep birlikte 6 ay kaldık. Sonra bir yer aldık onlara ev yaptırdık. Çocukları yazdırdık okula. Onu da aldırıldı zaten TARİŞ'e, murat usta (Boşnak) ile konuştuk sağ olsun.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Biz 1983 senesinde Buca'ya ilk geldiğimizde şimdiki evlendirme dairesinin arkasındaki açık alanda kaldık bir hafta kadar. Sonradan sağ olsun bir ev ayarlandı buradaki akrabalar tarafından., oraya yerleştik. TARİŞ'te işe girdim ben. Zaten bütün mahalleli orada çalışıyordu.” (Görüşme 22, Pomak, 59, 1. Kuşak)

Özetlemek gerekirse, Balkan göçmenlerinin Buca'ya göç süreci ekseninde yüz yüze görüşmelerden elde edilen ve anket çalışmasında göç tarihine, göç edilen ülkeye dair sorulardan elde edilen veriler Ceylan ve İncedere (2023); Erder (2018); Gökdemir, (2011); Göçmenoğlu (2005); Oran, (2002) ve Sunata'nın (2023) 1800'lerin sonundan 1990'lı yılların ortalarına kadar aktardıkları göç süreciyle paralellikler göstermektedir. Balkan göçmenleri Buca ilçesine 1912-1913 Balkan Savaşları döneminde, 1923-1924 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi, 1930-1940 “kurucu”, “asli” göçmen olarak değerlendirildikleri göç sürecinde, 1950-1960 Bulgaristan ve Yugoslavya'daki siyasi karışıklık zamanlarında ve 1970-2000 arasınad serbest göçmen statüsünde Buca'ya göç etmişlerdir. Buca'ya göç eden Balkan göçmenlerinin neredeyse tamamının Yunanistan-Selanik; Yugoslavya-Sancak, Novi Pazar, Sarajevo, Kolaşin; Bulgaristan-Güney Bölgeleri ve Makedonya-Kanatlar bölgelerinden geldiği görülmektedir. Sadece geldikleri ülke değil, o ülkedeki bölgeleri de belirten Balkan göçmenlerinin bu noktada spesifik noktalardan göç etmiş olmalarının temel sebebi de, Göçmenoğlu'nun çalışmasında (2005) belirttiği üzere akrabalık-komşuluk bağları ekseninde göçe teşvik eden çağrılar ve maddi yardımlarla Buca'ya göçün devam etmiş olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir.

4.2. Apartmanlaşma Öncesi Buca'da Balkan Göçmenlerinin Mekânla İlişkisi

Bu bölümde Balkan göçmenlerinin Buca ilçesine göç etmelerinden başlayarak yaklaşık olarak 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarına tekabül eden apartmanlaşma sürecine kadar olan dönem içerisinde Balkan göçmenlerinin sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal ilişkilerine dair çeşitli veriler üzerinde durulmaktadır. Görüşmecilerin Apartmanlaşma öncesi Buca'sına dair yaptıkları açıklamalar ve elde edilen veriler incelendiğinde, özellikle mahalle konseptine yapılan vurgu güçlü bir şekilde ön

plana çıkmaktadır. Elbette, apartmanlaşma öncesi mekânsal anlamda oldukça güçlü bir birlikte yaşama duygusun ön plana çıktığı bu zaman aralığında, mahalle konsepti de kaçınılmaz olarak görüşmecilerin apartmanlaşma öncesine dair bütün sosyal ve mekânsal anlamlandırma biçimlerinde sürekli olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, araştırma verilerine geçmeden önce mekân ve birey kavramı ekseninde toplumsal olarak inşa edilen mahalle kavramı üzerinde durmak önemlidir.

Alver'in ifade ettiği gibi, mahalle resmîyette idari bir birim olarak belirlenmiş fiziki sınırlara ve popülasyona sahip olmakla birlikte sosyal ve kültürel sınırlara, içinde yaşayanlar içinse özgün bir kimliğe ve anlamlandırma biçimlerine sahiptir (Alver, 2019: 213). Bir kentsel mekân olarak mahalle, bireyin mahalleli olarak toplumsal kimliğini şekillendiren bir mekân olmakla birlikte, aynı zamanda mahallenin sosyal ve kültürel sınırları dahilinde ortak bilince ve kimliğe sahip mahalleliler tarafından yine sosyal, kültürel ve mekânsal olarak inşa edilmektedir (Alver, 2010, s. 123; Cansever, 2006: 121). Bu açıklama doğrultusunda, mahallenin bireyin kimlik, aidiyet, sosyalleşme gibi çoğu toplumsal ilişkilerinde ve anlamlandırma biçimlerinde önemli bir kentsel mekân olarak anlaşılması gerektiği söylenebilir. Görüşmecilere apartmanlaşma öncesi Buca'daki yaşantılarına dair yöneltilen sorulara karşılık yapılan açıklamalarda vurgulanan ifadelerin de 'mahalle', 'mahallemiz', 'bizim mahalle', 'mahalleli' ifadeleri üzerinden gelişmesi bu nedenle dikkat çekicidir.

Görüşmecilerin yaptıkları açıklamalarda üzerinde durduğu mahalle konsepti ekseninde şekillenen "yardımlaşma/dayanışma", "güvelik duygusu", "sosyalleşme pratikleri", "ekonomik ilişkiler" ve "öteki" kavramları etrafında birleştirilebilecek çeşitli alt temalar bulunmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde göç, barınma, iş bulma gibi durumlara ve gereksinimlerine dair mahalledeki ilişkilerin yer aldığı "Yardımlaşma/Dayanışma Mekânı Olarak Mahalle"; tanınırlık, güven, aidiyet, akrabalık, sosyal doku temalarını içeren "Güvenli Mekânı Olarak Mahalle"; ortak dil, komşuluk, sinema ve kahvehane temalarını barındıran "Sosyalleşme Mekânı Olarak Mahalle"; iş bulma, işe alma, alış-veriş ve ticari ilişkiler gibi ekonomik ilişkilerin açıklanacağı "Gelir Kapısı Olarak Mahalle"; ve son olarak özellikle 1980 sonrasında Dokuz Eylül Üniversitesi'nin kapladığı mekânsal alanın ve popülasyonunun genişlemesiyle mahallede önemli bir dönüşüm yaratan ve Balkan göçmenleriyle 'ötekiler' olarak nitelendirilebilecek üniversite öğrencilerinin sosyal ilişkiler ekseninde birlikteliğine dair açıklamalara yer verilen "'Ötekilerle' Etkileşim Mekânı Olarak Mahalle" alt başlıkları altında elde edilen veriler ele alınacaktır. Ancak, bu

başlıklara geçmeden önce, bugün 500 bini aşkın nüfusuyla İzmir'in en büyük ilçesi konumunda olan ve 220 kilometre kareden daha geniş bir alanı kapsayan Buca ilçesinin, 2000'li yıllardan önceki fiziki ve sosyal yapısına değinmek gereklilik arz etmektedir.

Bu gerekliliğin iki temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, 2023 itibariyle yarım milyondan fazla nüfusu bünyesinde barındıran ve oldukça geniş bir kentsel alanı temsil eden bir idari birim olan Buca ilçesi, sadece aşağı mahallenin apartmanlaşma sürecini tamamladığı 1990 yılında 200 bin nüfusa, önceki dönemlerde ise bu nüfusun da çok daha altında seyretmekte olan ve çok daha dar bir fiziki alanı kapsayan bir belde konumundaydı. 1980'li yıllarda Buca'nın belde statüsünden belediye statüsüne yükseltilmesi, kent merkezi olarak kabul edilen Konak tarafına coğrafi olarak yakın konumdaki aşağı mahallenin apartmanlaşması, kent içindeki farklı bölgelerden ve doğu kentlerinden ilçeye göçün artışı, Buca'ya yakın konumdaki çeşitli köy ve beldelerin de ilçe sınırlarına eklenmesiyle birlikte Buca ilçesinde nüfus ve fiziki alan bakımından son derece hızlı bir kentleşme yaşanmıştır. İkinci neden ise, özellikle görüşmeler gerçekleştirdiğimiz Balkan göçmenlerinin bahsedilen süreçler neticesinde genişleyen Buca'nın 'gerçek Buca'yı' yansıtmadığına dair karşı çıkışları olduğu söylenebilir. Bu nedenle, bu bölümün ilk kısmında öncelikle, Apartmanlaşma sürecinin henüz Balkan göçmenlerinin yerleşim yerlerinde başlamadığı ya da henüz tamamlanmadığı 2000'lerden önce, Buca ilçesinin mekânsal açıdan görünümü, bölgedeki var olan kentsel yapılar, mekanlar ve Balkan göçmenlerinin bölgedeki yerleşim biçimleri üzerinde durulacaktır.

4.2.1. Apartmanlaşma Öncesi Buca'nın Mekânsal Görünümü ve Kümelenme Biçimleri

Görüşmecilerin Apartmanlaşma sürecinden önce Buca'nın fiziki sınırlarına, mekânsal açıdan görünümüne ve insanların yerleştikleri bölgelerine dair açıklamaları dikkate alındığında günümüz Buca ilçesine kıyasla çok daha dar bir coğrafi bölgeyi betimledikleri görülmektedir.

“Buca eskiden (1980'li yıllardan bahsediyor) Tınaztepe'deki mezarlığın oradan başlayıp, 3 kuyulardaki garajın orada bitiyordu. Ayrıca, Yaylacık Mahallesi, Tıngır Tepe tarafından istasyon caddesine kadardı. Buca o zamanlar bu kadardı.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Buca'nın kurulumu esasında iki mahalledir; Aşağı mahalle ve yukarı mahalle, o kadar. Aşağı mahallede hep yerliler otururdu. Memurdu zaten çoğu. Yukarı mahallede göçmenler

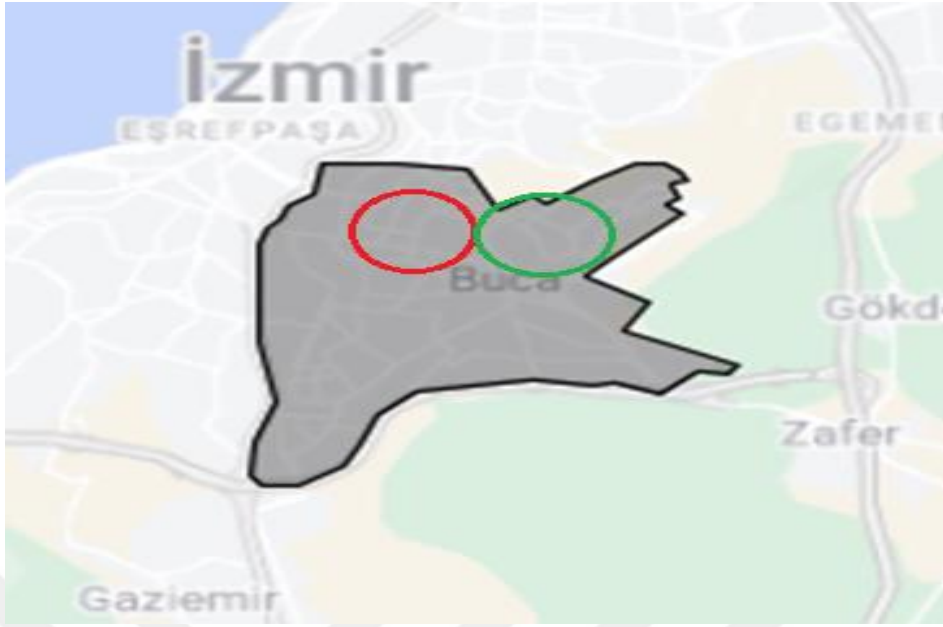
otururdu. Şimdi bu Yukarı Mahalle dediğim yer toplamda 4 mahalle sanırım; Yaylacık, Kozağaç, Adatepe, bir de Dumlupınar.” (Görüşme 29, Selanik Göçmeni, 51, 3. Kuşak)

“Adatepe’nin üstünde Evka (İzmir’in pek çok ilçesinde inşa edilmiş toplu konutlar) yokken, Kozağaç’ta biterdi böyle boylamasına, enlemesine ise eski mezarlığın oradan Şirinyer’e kadar giderdi. Şirinyer dediğim de cezaevi ve şimdiki belediyenin orası. Arası tamamen boştu zaten, bir toprak yol bir de tren yolu vardı sadece konağa kadar.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“İşilay Saygun Caddesi’nden aşağısında zaten yerleşim yoktu. Bizim evden öteye de ev yoktu. Doğum hastanesinin olduğu yerler filan hep bağ bahçeydi. Kuruçeşme dedikleri yer, Tınaztepe Kampüsü’nün olduğu yer hep bağ bahçeydi. Buca o zaman cennetti gerçekten.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 1. Kuşak)

Şirinyer köprüsü, Karabağlar, yukarıda şimdi sanayi sitesi ve Evka ve Tınaztepe’ye kadar olan bölgenin neredeyse tamamı bağ ve tarla idi. Yerleşim yeri olarak, Yaylacık, Adatepe, Kozağaç, Yanıkahveler ve istasyonun olduğu yerde evlerde vardı. Geri kalan tarla, mera ve bağ ile doluydu. Forbes caddesinin oralar hariç, her yer de göçmenler vardı hemen hemen. (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, bugün Buca İlçesi’nin sınırları dâhilinde bulunan pek çok bölgenin o zamanlar Balkan göçmenlerine ait olan ya da Balkan göçmenlerinin işçi olarak çalıştığı bağ, bahçe ve tarlalardan ibaret olduğu görülmektedir. Apartmanlaşma sürecinden önce, yani 2000’li yıllardan önce, Buca ilçesinin coğrafi olarak bugünkü gelişimine kıyasla çok daha sınırlı bir alanı kaplayan küçük bir belde olduğu görülmektedir.



Görsel 4.2.1. Buca Haritası (2023)

Yukarıdaki güncel Buca İlçesi'nin sınırlarının gösterildiği haritada, en dışta belirtilen sınırlar resmi ilçe sınırlarının tamamını göstermektedir. Ancak, görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, apartmanlaşma öncesindeki durum dikkate alındığında, o dönem bir belde konumundaki Buca'nın, iç kısımda belirtilen iki bölge içerisinde sol kısımda kalan iç bölgenin (çoğunlukla yerli olarak nitelendirilen insanların yaşadığı “Aşağı Mahalle”) ve sağ kısımda kalan diğer sınırları çizilmiş iç bölgenin (Balkan göçmenlerinin mekânsal açıdan kümelenmiş olduğu “Yukarı Mahalle”) toplamlarından ibaret olduğu söylenebilir: *“Aşağı Mahalle’de yerli insanlar vardı hep. Bizim bu Yukarı Mahalle tamamen göçmendi. Buca buydu eskiden”*. (Görüşme 13, Boşnak, 75, 1. Kuşak). Açıklamalar doğrultusunda, Aşağı Mahalle olarak belirtilen ve bugün Dumlupınar Mahallesi ile Şirinyer arasında kalan bölgede yaşayan kesimin, katılımcıların ifadesine göre yerli, memurlukla uğraşan insanlardır. Yukarı Mahalle ise Balkan göçmenlerinin yoğunlaştığı bölgedir: *“Aşağı mahallede zengin memur aileler otururdu. Yukarıda biz tarımla hayvancılıkla uğraşırdık.”* (Görüşme 15, Pomak, 72, 1. Kuşak).

Bir diğer görüşmeci, yukarıda yapılan açıklamaları destekler ve toparlar şekilde, apartmanlaşma sürecinden önce Buca'nın mekânsal anlamda sınırları, görünümü ve göçmenlerin eski “Yukarı Mahalle” olarak belirttiğimiz bölgesinde nerelere yerleştikleriyle ilgili son derece ayrıntılı bir açıklamada bulunmaktadır;

“Buca dediğin eskiden Şirinyer Köprüsü’nü geçtin mi evlerin son derece seyrek yayıldığı, müstakil evlerden oluşan, sokakları sadece toprak yol olan ve kaldırım olmayan yerlerdi. Buca'nın çok büyük kısmı o dönem bağ, bahçe ve tarlaydı. Buralarda çoğunlukla üzüm,

incir ve tütün olurdu. Bizim bu göçmenlerin yaşadığı yukarı mahallede de hep müstakil bahçeli evler vardı. Bugünkü Yaylacık Mahallesi'nde Selanikliler yaşırdı. Üçkuyular ve Kozağaç tarafı tütün tarlası ve bağlarla doluydu. Oralarda hep Makedon ve Bulgaristan'dan gelen, Pomak dediğimiz insanlar vardı. Oralarda hayvanlar da otlatılırdı. Okullar açılıncaya kadar biz de hep çalışırdık oralarda. Hasan Ağa Bahçesi de hep vardı bu arada. Adatepe ve Yaylacık'ın bir kısmında da Boşnaklar yaşırdı hep. 2000'li yıllara kadar apartman yoktu zaten bu taraflarda.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

Bu açıklamadan yola çıkarak, Buca'nın apartmanlaşma sürecinden önce daha dar bir alanda konumlanmış olmasının yanında, eskiden Yukarı Mahalle olarak ifade edilen ancak şimdi Dumlupınar, Yaylacık, Kozağaç ve Adatepe olarak isimlendirilen mahallelere Balkan göçmenlerinin mekânsal olarak kümelenmiş olduğu görülmektedir. Ek olarak, Balkan göçmenlerinin bu mekânsal kümelenmenin etnik kimliklere ya da göç ettikleri bölgelere göre kendi içinde de kümelandığını ifade etmek mümkündür.

Görüşmecilerin Balkan göçmenlerinin “Yukarı Mahalle” olarak bilinen, Dumlupınar, Yaylacık, Kozağaç ve Adatepe mahallelerinde etnik kimlikleri ekseninde kümelenme biçimlerine dair betimlemeler birbirlerine paralellik göstermektedir. Görüşmecilerin Balkan göçmenlerinin mekânsal kümelenmelerine dair açıklamaları şu şekildedir:

“Şimdi öncelikle hangi göçmenlerden bahsediyoruz. Yaylacık mahallesi ve Tıngır Tepe tarafı hep mübadele döneminde Yunanistan'dan gelenlerle doludur. Giritli de var ama çoğu Selanik'ten gelmedir. Dumlupınar Mahallesi ve istasyon tarafı da hep Selanik göçmenidir. Boşnaklar çoğunlukla Adatepe Mahallesi'ndedir. Biraz da Yaylacık Mahallesi'nde Boşnak vardır. Üçkuyular ve Kozağaç tarafı hep Pomak dediğimiz, Makedon ve Bulgar göçmenidir. Arnavutlar biraz daha dağınıktır. Onlar hemen her mahallede bir miktar vardır. Fakat onların da çoğu Adatepe'dedir. Tabi bunlar şimdiki isimler, o zaman iki tane yer vardı Aşağı Mahalle ve Yukarı Mahalle. Aşağı Mahalle dediğimiz yer bu Şirinyer'den Dumlupınar'a kadar olan yer. Göçmenlerin olduğu yerler Yukarı Mahalle diye geçerdi.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

Bir diğer görüşmeci de yukarıdaki mekânsal kümelenme biçimlerine dair açıklamaya paralel bir “Yukarı Mahalle” resmi sunmaktadır:

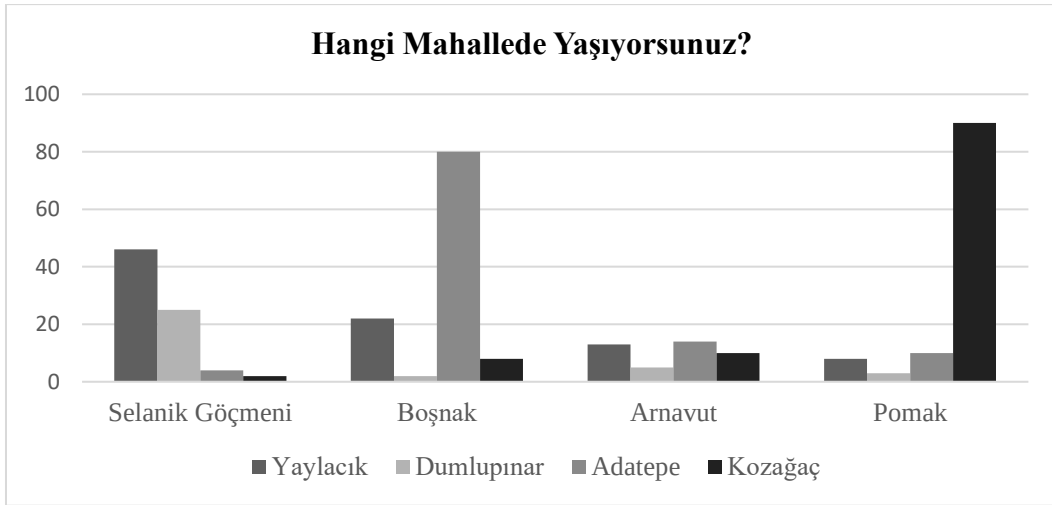
“O zamanlar tamamen göçmendi Buca'nın bu yukarı tarafı. Göçmen olmayanlar tek tüktü gerçekten. Esas Buca zaten Yaylacık, 9 Çeşmeler, Yanıkkahveler'nin oralar, Kozağaç ve burasıdır (Adatepe). Buralar hep bizim gibi Boşnak, Pomak, Arnavut vardı. Yaylacıkta da hep Selanikliler vardı. Esas Buca zaten bu yaşadığımız yerler. Üçkuyular'mış bilmem nereymiş oralar Buca değil. Bu saydığım Dumlupınar'da ve Yaylacık'ta zaten hemen

hemen herkes Selanik göçmenidir. Adatepe taraflarında Boşnaklar vardır. Pomaklar hep Kozağaç tarafındadır. Çok az da yanılmıyorsam Çamdibi tarafında var bugün. Arnavutlar zaten çok fazla sayılmaz. Onlar da genelde Adatepe'deydi hep.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)



Görsel 4.4.2. Eski “Aşağı Mahalle” ve “Yukarı Mahalle”

Görüşmecilerin bahsettiği kümelenme biçimlerini yukarıdaki görsel üzerinden ifade etmek gerekirse, Selanik göçmenlerinin, Buca’ya mübadele döneminde kitleler halinde geldiklerini de akılda bulundurarak, yerli halkın yaşadığı Aşağı Mahalle’nin hemen sınırda 2 numaralı bölge olarak gösterilen Dumlupınar Mahallesi’nde ve 3 numaralı bölge olarak gösterilen Yaylacık Mahallesi’nde mekânsal olarak kümelendiği görülmektedir. Göçmenoğlu’nun (2005) da çalışmasında belirttiği üzere, mübadele döneminde kitleler halinde İzmir-Buca’ya göç eden ve bizzat devlet tarafından Rumlar ve Levantenler tarafından terk edilmiş olan evlere yerleştirilmiş olmalarından dolayı, Selanik göçmenlerinin bu bölgede kümelenecek olması olağan bir durum olarak karşılanabilir. 4 numara ile gösterilen Adatepe Mahallesi’nde ise ağırlıklı olarak Boşnak göçmenleri ve kısmen Arnavut göçmenleri yoğun olarak bulunmaktadır. 1 numara ile gösterilen Kozağaç mahallesindeyse ağırlıklı olarak Bulgaristan ve Makedonya’dan gelen Pomaklar kümelenecek halde yaşamını sürdürmektedir.



Grafik 4.2.1. Balkan Göçmenlerinin Yaşadıkları Mahalleler

Balkan göçmenlerinin Buca’da yaşadıkları mahallelerin belirtildiği grafik incelendiğinde, yüz yüze görüşmelerden elde edilen verilerle uyumluluk görülmektedir. Selanik Göçmenlerinin %32’si Dumlupınar Mahallesi ve %60’ı Yaylacık Mahallesi olmak üzere, toplamda %92’sii görüşmecilerin de ifadeleriyle paralel şekilde Dumlupınar ve Yaylacık mahallelerinde ikamet etmektedir. Boşnakların %72’sinin Adatepe Mahallesi’nde, Pomak olduğunu ifade eden katılımcılarınsa %81’inin Kozağaç Mahallesi’nde yaşamını sürdürmektedir. Arnavut kökenli katılımcıların ise dört mahalleye hemen hemen dengeli bir şekilde dağıldığı görülmektedir. Burada belirtilmesi gereken husus, Balkan göçmenleri bu dört mahallede mekânsal olarak kümelenmiş olmasına rağmen kendi içlerindeki kümelenmiş görüntü bir çatışma ya da düşmanlıktan ziyade göçmenlerin Buca’ya göç ediş biçimi, göç kronolojisi ve göçmenlerin göç sürecinde barınma açısından birbirlerine yardımları ve dayanışmalarından kaynaklı olarak ortaya çıkmış bir kümelenme olarak görülmelidir. Bu çıkarım yüz yüze görüşmelerde farklı etnik kimliklere mensup Balkan göçmenleri arasında geçmişte herhangi bir olumsuzluğa dair açıklamanın yapılmamasından ve anket çalışmasında belirttiğimiz “Geçmişte farklı göçmen gruplar arasında anlaşmazlıklar var mıydı” sorusunda yaklaşık %93 gibi ezici bir çoğunlukla ‘Hayır’ cevabının verilmesinden yapılabilir.

4.2.2. Konforlu ve Güvenli Mekân Olarak Mahalle

Apartmanlaşma sürecinden önce, Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekandaki mahalle/mahalleli temelli sosyal ilişkilere dair açıklamalarında güvenli/konforlu alana gönderme yapan açıklamalar dikkat çekmektedir. Balkan göçmenlerinin açıklamalarında özellikle ‘anahtar taşımamak’, ‘tanımak’, ‘tanınır olmak’, ‘güven’, ‘akrabalık’ alt temaları

göze çarpmaktadır. Özellikle bu alt temaların öne çıktığı açıklamalarda, apartmanlaşma öncesinde mahalledeki konfor ve güven ortamı öne çıkarılmaktadır. Bu nedenle, bu bölümde Güvenlik: ‘anahtar bile taşımaya gerek duymamak’, Mahalle İçi Gözetim ve Kontrol ve Yaşanmayan Mahalle İçi Çatışmalar olarak isimlendirilmiş üç alt başlık altında Balkan göçmenlerinin geçmişte yaşadıkları mekânda inşa ettikleri konfor ve güven ortamına dair değerlendirmelerde bulunulacaktır.

4.2.2.1. Güvenlik: ‘anahtar bile taşımaya gerek duymamak’

Apartmanlaşma sürecinden önce Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekândaki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerine dair yapılan açıklamalarda mahalle vurgusu altında belirtilen önemli ortak alt temalar arasında “komşuluk”, “akrabalık”, “tanınırlık” kavramları bulunmaktadır. Apartmanlaşma öncesi göçmenlerin yaşadığı mahallelerdeki komşuluk ilişkisi, mahallede yaşanmış herhangi bir sorun ya da çatışmaya dair yapılan açıklamalar göz önüne alındığında, güçlü komşuluk ve akrabalık ilişkilerine dayanan bir güven ve konfor ortamının var olduğu söylenebilir. Bu noktada, Alver’in “(...) *mahalle, dayanışma, komşuluk, yardımlaşma, cemaat, denetim, kontrol, güvenlik, ortaklık, benzerlik, yakınlık, aidiyet gibi kavramları hatırlatır*” (2019: 213) açıklamasına paralel bir durumdan bahsetmek mümkün görünmektedir.

İnsanların yaşadığı evlerin müstakil, bahçeli ve birbirine yakın konumlandığı bu dönemde, özellikle mahalle ortamındaki yakın ilişkilere ve güven temasına vurgu yapmak için görüşmeciler tarafından ‘anahtar bile taşımaya gerek duymama’ ifadesine sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir:

“Mahallede zaten herkes birbirini tanıdığı için ben kimsenin anahtar taşıdığını hatırlamam. Bir güven de vardı insanlar arasında. Zaten yabancı kimse mahalleye girmezdi pek. İnsanların kapısı penceresi hep açıktı. Şimdi pek yok tabi böyle şeyler. (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Biz eskiden, bu yukarıdaki TARİŞ’in tütün tarlalarına giderdik çalışmaya. Hiçbirimizin elinde, cebinde anahtar yoktu. Kapılar kilitlenmezdi düşün. Çat kapı herkes herkesin evine girebilirdi”. (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“Ben eskiden komşuya gideceğimde veya topluca akşamları kapıya oturmaya çıkacağımızda, hiç öyle evin kapısını, bahçenin kapısını kilitleyim de çıktığımı hatırlamam. Kimseyi de bilmem öyle konu-komşuya gidildiğinde millet öyle evini, kapısını kilitleyip de çıksın. Gerek yoktu ki bunu yapmaya.” (Görüşme 19, Arnavut, 60, 3. Kuşak)

Apartmanlaşma öncesi dönemde, Balkan göçmenlerinin mekânsal olarak kümелendiği bölgedeki güçlü komşuluk ilişkileri, tanıma ve tanınır olma durumları ve müstakil evlerde yaşamının sağladığı yakın ilişkilerin bireyde bu açıdan bir en başta güvenlik olmak üzere konfor ve aidiyet hissi yarattığı söylenebilir. Bu dönemde, yakın komşuluk ilişkileri ve bağlar Balkan göçmenlerine bir güven hissiyatı sağlamaktadır. Bu konuda bir diğer görüşmeci de paralel bir görüş aktarmaktadır: “Geçmişte *bağlar çok kuvvetliydi. Çünkü zaten aileler sülaleler halinde birlikte yaşıyordu ve herkes herkesle yakın ya da uzak kısım akraba gibiydi.*” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak). Ayrıca, bu dönemde mahallede herhangi bir ‘öteki’ figürünün bulunmayışı da ‘anahtar bile taşımaya gerek duymama’ eğiliminin bulunmasının etkenlerinden biri olduğu söylenebilir. Ancak, güvenlik, konfor ve aidiyet hissiyatlarını tetikleyen ve güçlendiren başka bağlantılı etkenler de görüşmecilerin açıklamalarında belirtilmektedir. Gözetim ve kontrol pratikleri olarak isimlendirebileceğimiz mahalle içi pratikler de görüşmecilerin açıklamalarında göze çarpmaktadır.

4.2.2.2. Mahalle İçi Gözetim ve Kontrol

Görüşmecilerin apartmanlaşma sürecinden önce Buca’daki mahalle yaşamına dair açıklamalarında, özellikle ‘öteki’ olana ve potansiyel problemlere karşı bir gözetim ve kontrol refleksinin bulunduğu görülmektedir. Görüşmecilerin konu hakkındaki açıklamalarına göre, mahallede çocuklara karşı koruyucu, mekâna yabancı kimseler içince şüpheli bir tavır bulunmaktadır:

“Bak hiç unutmam, bizim berber Rahmi Ağabey vardı. Onun o dükkân sınırdı. Mahallenin (Yaylacık) sınıırıydı bildiğin. Ötesi tarla, sazlık falan filandı. Biz çocukken o berberden öteye geçemezdik. Rahmi Ağabey geçirtmezdi. Öyle, üstelersen baya bir tane vururdu ensene. Gidip annene, babana söylesen bir tane de onlar vururdu. Hem şikâyet ettim diye hem de mahalleden çıkıp öyle sazlığa, tarlaya gireceğim kaybolacağım, başımıza iş çıkacak diye” (Görüşme 25, Selanik Göçmeni, 49, 3. Kuşak)

“Bizim mahalleye yabancı biri geldiğinde zaten sokakta oturanları olsun, esnafı olsun hemen fark ederlerdi. Gidip sorarlardı ‘Hayırdır kardeşim kime baktın?’ diye. Bir şey yapacaklarından değil, hemen öğrenirlerdi kime gelmiş, hırlı mı hırsız mı? Zaten o kişi ‘ben falancıyı ziyarete geldim’ deyince hemen yardımcı olurlardı” (Görüşme 19, Arnavut, 60, 3. Kuşak)

“Zaten mahalleye öyle yabancı biri girdiğinde hemen birileri yanına yaklaşırdı. ‘Kimsin? Kimlerdensin?’ diye sorarlardı. Öyle ben geçiyordum sadece, bir bakıp çıkacaktım gibi bir şey söz konusu olmaz. Gönderirlerdi onu.” (Görüşme 13, Boşnak, 75, 1. Kuşak)

Mahalle ortamında, günlük hayatta kendisini gösteren gözetim ve kontrole dayalı tavır kaçınılmaz olarak Balkan göçmenlerine yaşadıkları mekânın ‘onlara ait’ olduğu düşüncesini pekiştirerek bir konfor ve güvende olma duygusu yaratmaktadır. Ayrıca, mekânda yaşayan etnik grubun mekânın fiziki ve sosyal sınırları ekseninde uyguladığı gözetim ve kontrole dayanan tavır, mekâna aidiyet, kimlik inşası ve kültürel süreçleri de desteklemektedir.

4.2.2.3. Yaşanmayan Mahalle İçi Çatışmalar

Araştırmanın gerçekleştirildiği bölgede daha önce bahsedildiği üzere, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Kuzey Makedonya, Bulgaristan ve Yunanistan’dan gelen Selanik göçmeni, Boşnak, Arnavut ve Pomak etnik kimliğine sahip olduğu belirten grupların kendi içlerinde akrabalık, soydaşlık ekseninde belirli kümelenmeler göstermelerine rağmen iç içe bir yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Burada dikkat çeken nokta, görüşmecilerin geçmişte etnik gruplar, aileler ya da mahalle/sokak eksenli çatışmalar, olumsuz olarak nitelendirilebilecek ve sosyal dokuyu etkileyebilecek olaylara dair yaptıkları açıklamalarda herhangi bir olumsuzluktan bahsetmemeleridir.

Görüşmecilerin konu hakkındaki açıklamalarından yola çıkarak, bir akraba, komşu ve soydaş vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Balkan göçmenlerinin mekânsal olarak kümелendiği bölgede apartmanlaşma sürecinden önce, insanların eş, dost, akraba ve soydaş düşüncesine ve yakın komşuluk ilişkilerine dayanan gündelik yaşam pratikleri mekândaki sosyal dokunun korunmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Görüşmecilerin konu hakkında yaptıkları açıklamalardan bazıları şu şekildedir:

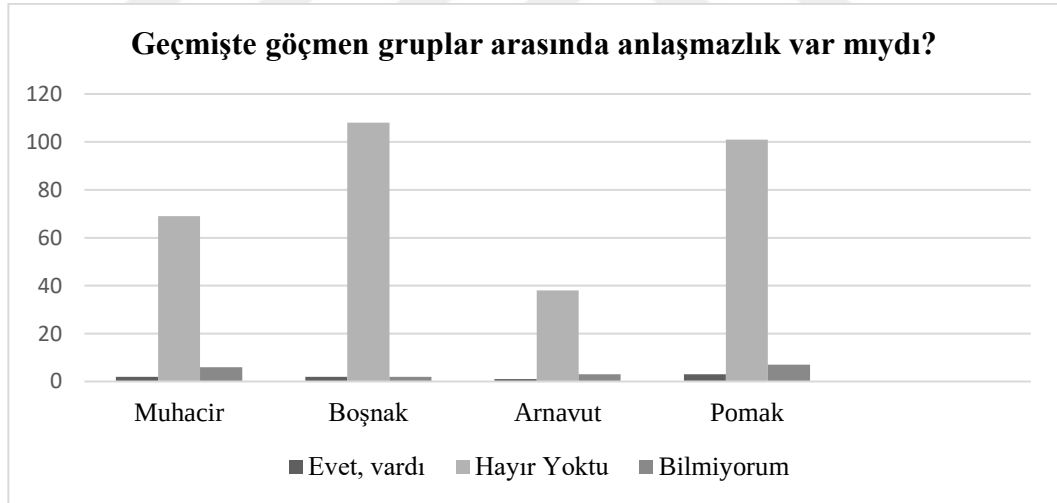
“Ufak tefek bire bir problemler olmuştur belki ama öyle büyük bir şey olmadı hiç. Hepsi Balkanlardan geldiği için biraz da hemşeri gözüyle bakıyorlar zaten birbirlerine.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“Ben bizim mahallede (Adatepe Mahallesi) hiç hatırlamam öyle büyük bir kavga olsun ya da benzer bir şey. Bazen birileri arasında, geçici şeyler olmuş mudur? Muhakkak olmuştur. İnsanız sonuçta. Fakat öyle kan davası gibi, iki aile arasında vurdulu kırdılı bir husumet hiç bilmem. Bir de kiminle neden kavga edeceksin? Biri diğerinin akrabası, gelini, damadı, geldiği yerden komşusu, köylüsü herkes akraba gibiydi yani” (Görüşme 13, Boşnak, 75, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin geçmişte herhangi bir çatışma ya da sosyal açıdan olumsuzluk yaratabilecek olayların yaşanıp yaşanmadığına dair yaptıkları açıklamalarda bir diğer ilgi çekici nokta da olası bir karşılıklı çatışma, olay ya da kavganın mekandaki sosyal dokuya ve karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma biçimlerine verebileceği potansiyel zarar üzerinedir. Bu nedenle, yapılan açıklamalarda ‘yardımlaşma’, ‘destek’ ve ‘işin düşmesi’ kavramları dikkat çekmektedir:

“(…) Kahvehanede falan birileri tartışmıştır, kavga etmiştir. Fakat mesela, öyle sokak ortasında veya evinin bahçesinde kavga dövüş falan ben hiç bilmem. Görmedim de duymadım da. Öyle çoluk çocuğun kavgasını dövüşünü saymıyorum tabi. Onlar çocuk. Kendi aramızda kavgam etmenin de kimseye faydası olmaz zaten. Herksin birbirine destek olması önemli o yüzden. Hep de destek olmuştur.” (Görüşme 23, Arnavut, 68, 3. Kuşak)

“Mahallede (Kozağaç Mahallesi) hiçbir sorun hatırlamam. Herkes birbirine sayardı, severdi. Bizim mahallede herkes birbirini tanırdı zaten. Fakat aşağı taraftan da bir sürü insan tanırdık. Buca’da yaşayanlar belliydi zaten. Hep karşılaşıyorsun, işin düşüyor, herkes birbirine yardımcı oluyor.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)



Grafik 4.2.2. Geçmişte Göçmen Gruplar Arasında Anlaşmazlık Var mıydı?

Önceki alt başlıkta kısaca ifade edildiği üzere, farklı etnik grupların "Geçmişte göçmen gruplar arasında anlaşmazlık var mıydı?" sorusuna verdikleri cevaplar da görüşmecilerin açıklamasını doğrular niceliktedir. Selanik göçmeni, Boşnak, Arnavut ve Pomak etnik kimliğine sahip katılımcıların ayrı ayrı cevapları incelendiğinde geçmişte göçmen gruplar arasında bir sorun olup olmadığına dair oldukça yüksek oranlarda ‘Hayır, yoktu’ cevabı verdikleri, cevaplar toplamındaysa hayır oranının %93 oranında olduğu görülmektedir.

Balkan göçmenlerinin apartmanlaşma sürecinden önce komşuluk, akrabalık ve soydaşlık kavramlarına dayanan yakın ilişkilerinin kümelenme eğilimi gösterdikleri mekânda kaçınılmaz olarak bir sosyal doku inşa ettiği ve yaşadıkları mekâna bir aidiyet besledikleri söylenebilir. Ancak, yaşadıkları mekânda çatışmalardan kaçınarak, yakın ilişkilere, gözetim ve kontrol mekanizmalarına dayanan aidiyet, konfor, güvenlik duyguları besleyen ve mekânsal kümelenmeyi Balkan göçmenleri için avantajlı kılan farklı etkenler bulunmaktadır. Bu etkenlerden biri de göç, barınma ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde Balkan göçmenlerinin yardımlaşma ve dayanışma pratikleridir.

4.2.3. Yardımlaşma/Dayanışma Mekânı Olarak Mahalle

Görüşmecilere yöneltilen apartmanlaşma sürecinden önce yaşadıkları mahalledeki yardımlaşma/dayanışma pratiklerine dair sorulara yapılan açıklamalarda, yardımlaşma/dayanışma konusunda sosyal ve ekonomik açıdan farklı noktalara temas eden ifadeler bulunmaktadır. Önceden Buca'ya yerleşmiş Balkan göçmenlerinin yeni gelen Balkan göçmenlerine yardımları, barınma ihtiyacı konusunda gösterilen destek, iş bulma, işe alma, mahalledeki esnafılık gibi ekonomik ilişkilerde Balkan göçmenlerinin dayanışması şeklinde kategorilendirilebilecek açıklamalar dikkat çekmektedir.

4.2.3.1. Göç Sürecinde Yardımlaşmanın Değeri

Görüşmecilerin mahalle içi yardımlaşma ve dayanışmaya dair açıklamalarında, önce çıkan ilk temanın Buca'ya sonradan göç eden aileye yapılan yardımlar olduğu görülmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere, Balkan göçmenleri Buca ilçesine iskânlı göçmen ya da serbest göçmen statülerinde (Erder, 2018), 1900'lü yılların başlarından 2000'li yıllara kadar olan süreçte kitlesel olarak ya da bireysel çabalarla göç etmişlerdir. Bu nedenle, göç dalgaları küçük ya da büyük gruplar halinde, farklı coğrafya ve farklı etnik grupların ilçeye yerleşimi şeklinde, periyotlar halinde devam etmiştir. Bu göç dalgaları Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin izni ve uygulanan iskân politikaları aracılığıyla gerçekleştiği gibi, halihazırda Buca'ya önceden göç etmiş ailelerin Balkan coğrafyasında sosyal, ekonomik ve siyasi baskılara maruz kalan eş, dost, akraba ve soydaşlarının çağrı ve davetleri aracılığıyla da mümkün olmuştur.

Görüşmecilerin açıklamalarında, Buca'ya yeni gelen göçmenlerle bölgeye önceden yerleşmiş olan göçmenler arasında 'imece usulü' olarak nitelendirebileceğimiz gönüllülüğe ve el birliğine dayalı bir yardımlaşma ve dayanışma örneğinin bulunduğu görülmektedir.

Görüşmecilerin apartmanlaşma öncesine dönemde yeni gelen göçmenlerin gördüğü desteğe ve mahalledeki dayanışmaya dair örnek açıklamaları şu şekildedir:

“(…) sonradan gelenler her zaman buradakilerden destek gördü. Mesela burada Nezirler vardır Bosna’dan, Hacıbuliçler vardır, onlar Sırbistan’dan gelmişti. Hep onlara destek olduk, para olsun, maneviyat olsun, ev olsun, iş olsun. Onlar da yeni gelenlere destek olmuştur, yardımcı olmuştur. Tabi insancıl olmak önemliydi. Sen böyle davrandın mı karşıdaki de sana insancıl davranırdı.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“İlk geldiklerinde bizimkiler, buradaki tanıdıklardan ve mahalleliden epey destek görmüşler. Arkadaki bizim eski taş evin arsasını almışlar, temelini atarken de 20 tane işçi vardı neredeyse burada hep komşu ailelerden. Öyle işçi parası falan yok, tamamen yardım amaçlı. Hatta bizim ev inşaatı devam ederken Murat Usta’nın kardeşi bir paket sigara alıp dağıtmış. 20 kişi çalışıyor temelde, hemen bitmiş bir paket sigara. O kadar insan aynı anda yardım etmiş. O zamanlar gerçekten bir yardımlaşma vardı. Ev mi yapıyorsun, düğün mü yapıyorsun, hiç fark etmez. Herkes her zaman yardım ederdi. Gerçekten yardımlaşma vardı eskiden.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“(…) Çok zorlanmışlar tabi ilk geldiklerinde. İş yok, güç yok, para yok. Hemen babam bir şekilde buradaki tanıdıklar vasıtasıyla belediye binasına giriyor işçi olarak. Sonra bizim bu apartmanın arka bahçesinde küçük ev vardı, bizim eski ev, müstakil. Onu inşa etmişler. Hatta taşındığında camı, kapısı falan yokmuş evin.” (Görüşme 18, Pomak, 74, 1. Kuşak)

Açıklamalardan yola çıkarak, Balkan göçmenlerinin yeni gelen göçmenlere karşı son derece yardımsever ve dayanışmaya dayalı tutumu dikkat çekmektedir. Buca’daki Balkan göçmenleri, ‘soydaş’, ‘bizden’ ve ‘akraba’ olarak nitelendirdikleri sonradan gelen göçmenlere maddi ve manevi destek verme konusunda isteklidirler. Burada belirtilmesi gereken nokta, farklı dönemlerde göç etmiş Balkan göçmenlerinin kendilerinden sonra bölgeye göç eden Balkan göçmenlerine karşı olumsuz bir tavır sergilememiş olmasıdır. Bu noktada, yeni gelen göçmenlerle önceden göç eden göçmenler arasında bir gerilimin olmadığı görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Demiraş-Milz, Vd.’nin (2017) İzmir-Patlıcanlı Yokuşu’nda gerçekleştirdikleri çalışma doğrultusunda hazırladıkları raporda üzerinde durulan bölgeye Doğu illerinden gelerek yerleşmiş göçmenlerin daha sonra aynı bölgeden gelen yeni göçmenlere karşı negatif tutumunun, yerinde etme/yerini alma pratiklerinin Balkan göçmenleri arasında görülmemesi, hatta olumlu anlamda tam tersi bir durumdan bahsedilemsidir.

Görüşmecilerin yeni gelen göçmenlerin gördüğü desteğe ve mahalledeki dayanışmaya dair açıklamalarında öne çıkan bir diğer nokta ise barınma ihtiyacının bir ev

kiralama yoluyla değil, doğrudan bir mülk edinme yoluyla karşılanmasına yönelik vurgu olduğu görülmektedir. Bir mülke sahip olma geldikleri bölgeden çeşitli sosyal, siyasi ve ekonomik baskılar neticesinde yerinden edilmiş Balkan göçmenleri için önemli ve zaruri bir hedef görünümündedir. Kolukırık, (2006) ve Ünal'ın (2008) İzmir'in Çamdibi ve Mersinli bölgelerinde Balkan göçmenleri üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında da Balkan göçmenlerinde ev sahibi olma arzusu ve ev sahipliği oranının yüksekliği öne çıkmaktadır. Kolukırık'a göre, Balkan göçmenlerine bir eve sahip olma birincil bir istek, mekanın kullanımı ve bulundukları mekana aidiyet açılarından öne çıkan bir hedef olarak görülmektedir. Bu nedenle, imece usulü ev sahibi olma Balkan göçmenlerinde sık karşılaşılan bir sosyal pratik olarak değerlendirilebilir (Kolukırık, 2006: 7).

Balkan göçmenlerindeki ev sahibi olmanın önemi görüşmecilerin açıklamalarında da kendisini göstermektedir. Öyle ki, Balkan ülkelerinden Buca'ya göç eden göçmenlerin geldikleri bölgedeki birincil girişimleri arasında hemen bir arsa alma ve ev yaptırma stratejisi bulunmaktadır:

“İlk Buca'ya geldiğimiz zaman bizim Duda'nın evinde kalmışız kısa bir süre. Orası aslında ev bile değilmiş. Hayvanlarla yan yana yatıyorlarmış resmen. Duda'ların atları varmış. Onlarla birlikte yatıyorlarmış. Sonra hemen bu durduğumuz yerdeki arsayı satın almışlar. O inşa ettikleri eve de taşındıklarında çuval germişler camlara falan. Sonradan, babam işe girince başlamışlar yavaş yavaş çerçeveleri, camları ve kapıları yapmaya” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“(Sırbistan'da yaşayan yakınlarına Türkiye'ye göç etmelerine yardımcı olduktan sonra) (...) Benim evde hep birlikte 6 ay kaldık. Kirada oturtmadık asla kimseyi. Sonra bir yer aldık onlara hemen ev yaptırdık. Çocukları da yazdırdık okula, bu hemen aşağıdaki Çaka Bey İlkokulu'na. Büyükleri de aldirdik zaten TARİŞ'e, Murat Usta (Boşnak) ile konuştuk sağ olsun.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Biz geldikten sonra, zamanla arsalar satın aldık akrabalarla güçlerimizi birleştirip. Sonra o arsalarla sırayla evlerimizi yaptık. Büyükten küçüğe sırayla herkesin evi oldu. İskânını tapusunu falan alarak yaptık hep bunları. Hep yardımlaşık, hep destek olduk birbirimize ve bugünlere geldik bu sayede.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

“Göçmenlerde bir adet vardır. Oğluna ev hazırlarsın. Evini kurarsın. Mesela bizim sülalede bir tane kirada oturan yoktur. Babalar ve dedeler hep bunu düşünürler, bunun için uğraşırlar. Bak benim Karadağ'daki akrabalar da öyledir. Hepsi ev sahibidir. İyi kötü bir eve başlarını sokmuşlardır, ev sahibi olmuşlardır.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

4.2.3.2. “Müstakil ama asla ‘gecekondur’ değil!”

Balkan göçmenlerinin ev sahipliği, yaşadıkları evler ve ilgili konulardaki sorulara yönelik açıklamalarında göze çarpan bir diğer nokta, yaşadıkları müstakil bahçeli evlerin ‘gecekondur olmadığına’ dair son derece keskin söylemlerdir. Balkan göçmeni görüşmeciler, ev sahibi olabilmenin önemi ve değerini ısrarla belirtmenin yanında, yaşadıkları mekânda inşa ettikleri konutların ‘yasallığına’ dair de ısrarlı bir vurgu yapmaktadırlar. Bu noktada, özellikle 1990’lı yıllara doğru Buca’nın arka bölgelerine gecekondu inşa eden Doğu illerinden gelen göçmenlerin gecekondu yapılarına da sıklıkla göndermede bulunmaktadırlar:

“80’li yılların sonlarında gelip yerleşti onlar. Şimdiki Tınaztepe Hastanesi’nin oraya. Onlar pek bizim buralara gelmezlerdi. Haşır neşir olmazdık fazla. Zaten onlarla bizim aramızda büyük bir boşluk vardı arsa olarak. Arada çınar ağaçları, çalılar çırpılar vs. ile dolu boş bir arazi vardı. Pek de sevmezdi bizim mahalleli zaten. İşleri güçleri olmazdı bizim mahallede. (...) Onların evler kaçaktı zaten hep. Bizim öyle değil. Biz her zaman tapulu oturduk mahalledeki evlerde.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“2000’li yıllara kadar apartman yoktu zaten bu taraflarda. 1990’larda Tınaztepe tarafına doğudan gelenler yerleşti. Onlar bak hep gecekonduya yaşıyor kaçak evlerde. Ben kaç yıldır buradayım bir tane Balkan göçmeninin kaçak ev yaptığını orada oturduğunu görmedim.” (Görüşme 18, Pomak, 74, 1. Kuşak)

“Tınaztepe tarafına, doğu illerinden gelenlerin evi gecekonduydur. Hepsisi kaçaktı. Zaten zırt pırt yıkmaya giderlerdi onların o evlerini. Onlar 2 gün sonra 10 metre geriye tekrar gecekondu yaparlardı, baraka gibi. Hep duyardık. Bizde böyle bir şey olmaz. Biz arsamızı aldık, belediyeden iznimizi aldık. En ufak da bir sorun yaşamadık ne izini alırken ne inşaatı yaparken.” (Görüşme 23, Arnavut, 68, 3. Kuşak)

“Bak ben 60 yıllık Bucalıyım. Bir tane kaçak evde oturan bilmem. Biz aldığımız arsanın, yaptığımız evin ederini, parasını, her şeyini gittik ödedik. Suyumuzu, elektriğimizi bağlattık güzelce. Yoklukta bile gerekirse el birliği yaptık, o da mı olmadı elektriği geç bağlattık bir süre.” (Görüşme 16, Selanik Göçmeni, 59, 3. Kuşak)

Balkan göçmenlerinin evlerinin ‘yasallığına’ dair ısrarlı vurgu ve 1990’lı yılların sonunda yavaş yavaş ilçeye doğu illerinden göç ederek gelen diğer göçmenlerle, neredeyse hiç sosyal ve mekânsal etkileşimleri olmamasına rağmen, mukayeseli bir tavırla durumu kanıtlama çabaları mekânda bir meşruiyet ve aidiyet çabası olarak algılanabilir. Ayrıca, Balkan göçmenlerinin göç etmeden önce Balkan coğrafyasında yaşadıkları politik, siyasi,

askeri baskılara dair deneyimler de ‘yasal’ bir şekilde ev sahibi olmanın, aidiyet kurabilmenin değerini onlar için arttırmaktadır.

4.2.4. Sosyalleşme Mekânı Olarak Mahalle

Bir yaşam alanı olarak mahalle hem sınırları içinde yaşayan bireylerin/grupların sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini, mekânsal kimlik ve kültürlerini etkileyen hem de aynı bireyler/gruplar tarafından sosyal, kültürel ve fiziki olarak şekillendirilen bir kentsel mekândır. Mahalle, mahalleyi oluşturan diğer mekânlar ve mahalledeki küçük ya da büyük bütün mekânları birbirine bağlayan sokaklar, o mekânda yaşayan gruplar için aynı zamanda birer sosyalleşme mekânıdır (Akyol Altun, 2010: 219). Görüşmecilerin apartmanlaşma öncesinde mekanla ve mekân içerisinde kurulan etkileşimlere dair açıklamalarında da mahalle yaşamında sosyalleşme pratikleri önemli bir yer tutmaktadır. Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda, mahalle sadece yardımlaşma/dayanışma pratiklerinin sergilendiği ya da çeşitli ekonomik ilişkilerin sürdürüldüğü bir mekân değil, aynı zamanda yaşa, cinsiyete ve beğenilere göre sosyalleşme biçimlerinin yer aldığı bir yeri temsil etmektedir. Elbette, mahallenin başlı başına bir sosyalleşme mekânı olmasında Balkan göçmenleri arasındaki akrabalık, soydaşlık ve arkadaşlık bağlarının da bu durumu güçlendiren bir etkisi bulunmaktadır. Görüşmecilerin apartmanlaşma öncesi mahalledeki sosyalleşme pratikleriyle ilgili örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Geçmişte bağlar çok kuvvetliydi. Çünkü zaten aileler sülaleler halinde birlikte yaşıyordu ve herkes herkesle yakın ya da uzak kısım akraba gibiydi. Bu yüzden de pek çok şey de birlikte yapılırdı. Arkadaşlarıyla, ahabplarına aynı yerde yaşıyordun. Sinemaya da beraber gidiyordun, sokakta da beraber oynuyordun, kahveye de birlikte gidiyordun.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“Bunları anlatırsam ağlarım gerçekten. Çok güzeldi. Boydan boya her yer müstakil evdi. Her akşam biri gelirdi bize ya da biz birine misafirlğe giderdik. Sokağa minderi serer gece saatlerine kadar otururduk Şimdi zor tabi. Artık her yer apartman. Eskiden birini kapıya geçirirken diğeri geliyordu misafirlğe. O zaman iç içeydik gerçekten. Herkes birbirini tanıyordu. Bir güzel yemek yapan tabağa koyar komşusuna götürürdü.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

Görüşmecilerin mahalledeki sosyalleşme pratiklerine dair yaptıkları açıklamada bir diğer dikkat çeken tema, sokak kavramıdır. Mahalle’deki bütün mekanları birbirine bağlayan sokaklar, açıklamalar doğrultusunda, insanların gelip geçtiği ya da sadece bir mekâna ulaşmak için kullanılan bir güzergahtan çok daha fazlasıdır. Görüşmecilerin

açıklamalarına göre, apartmanlaşmanın henüz başlamadığı ve insanların müstakil bahçeli evlerde sokağa daha ulaşılabilir pozisyonda olduğu dönemde, sokaklar oyun oynanan, sohbet edilen, komşuların ve çocukların bir araya geldiği bir sosyalleşme mekanıdır:

“Çocukluğumuz çok güzel geçti. Şu sokağın dili olsa da konuşsa hakikaten. Gece 11-12'lere kadar koşturur oyun oynardık. Semih amcamız vardı mesela bu yan tarafta. Sabah işe gidecek diye bizi suyla kovalardı. Gençliğimizde de öyle. Komşuluk çok güzeldi, yazın ya bahçede ya sokakta yayılır otururduk. Kışın ev ev misafirlğe giderdik.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“Çocukken zaten sokakta oynamak en büyük sosyallikti. Top oynardın, Hasan Ağa Bahçesinde saklanmaç oynardın vs. vs. oyunlar say say bitmez. Büyüdükçe, mahalledeki sinemalara gitmeye başladık, üniversitenin toprak sahasında futbol oynamaya başladık, kahveye çok takılmaya başladık, arada Alsancak'a maça giderdik. (...) tabi ki arkadaşların yine mahalleden çocuklar her zaman.” (Görüşme 12, Selanik Göçmeni, 57, 3. Kuşak)

“Sinemaya çok giderdik. Neredeyse her akşam sinemadaydık yazın. Yazlık sinemalar olurdu eskiden. Burada da 2-3 yerde vardı. Erkekler kahveye giderdi, birahaneye giderdi. Kadınlar daha çok sokaklarda otururdu, kapının önünde çiğdem çitler, çay içerler falan”. (Görüşme 27, Pomak, 65, 1. Kuşak)

“İnsanlar genelde yazlık sinemaya giderdi. Bahar sineması vardı mahallede, açık hava sineması. Sokak kaldırımında, kapılarda çok otururduk çiğdem çitlemeye, dantel örmeye, muhabbete filan. Hep kalabalıktı zaten sokaklar.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamalarına göre, mahalledeki önemli sosyalleşme mekanlarından bir tanesi de kahvehanelerdir. Mahallede yaşayan insanların vakit geçirdiği, karşılıklı etkileşimde bulunduğu, oyun oynadığı ve sosyalleştiği kahvehaneler de mahalle yaşamının önemli bir parçası konumundadır. Kahvehane ayrıca, bireylerin ev içinde ya da sokakta kuramadıkları, farklı sosyal ilişkileri onlara sunmakta, ortak kültür ve kimliğin paylaşılmasını, hatırlatılmasını ve yeniden üretilmesini mümkün kılmaktadır. Bu açıklamalar doğrultusunda, gece ve gündüz aktif bir mekân olan kahvehanelerin mahalle yaşamında önemli bir yer tutan, mekânsal kimlik, kültür ve sosyalizasyon süreçleri açısından olumlu etkilere sahip bir mekân olarak algılanması gerekir (Alver, 2019: 215-216). Yüz yüze görüşmelerde yapılan açıklamalara göre, kahvehaneler özellikle erkeklerin mahalle yaşamında sosyalizasyon süreçlerinin çok büyük bir kısmını kaplamaktadır:

“O zamanlar Buca'da meyhane, birahane, kafeler Şirinyer ve heykel tarafında vardı hep. Oralara giderdik içki içmek istiyorsak eğer. E yazlık sinemalar vardı iki, üç tane. Filme haftada bir iki muhakkak giderdik hep birlikte. Aliksan'ın kahveye çok giderdik dokuz

çeşmelerde oyun oynamaya. Bazen Rahmi'nin kahveye giderdik. Herkesi tanıyoruz zaten.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Biz Tariş'te çalışmıyorsak, muhakkak kahveye giderdik. Zaten çoğu insan evine yakın kahvehanede olurdu.” (Görüşme 19, Arnavut, 60, 3. Kuşak)

“Kahvede yaşayan insanlar vardı desem yeridir. İlla oyun oynamak zorunda da değil, evde oturur gibi kahvede otururdu insanlar saatlerce” (Görüşme 31, Boşnak, 62, 3. Kuşak)

“İşin yoksa kahveye giderdin. Genelde zaten kahveler hep dolu olurdu. Herkes de herkesi tanırdı. Mahalleli geliyor yine kahveye, yabancı gelmiyor ki. Oyun mu oynayacaksın, sohbet muhabbete mi kalacaksın, ne yapacağın önemli değil.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

Görüşmecilerin mahalledeki sosyalleşme pratiklerine dair açıklamalarında, düğünler bir diğer alt tema olarak göze çarpmaktadır. Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mahalledeki önemli sosyal etkinliklerinden bir tanesi evlilik, nişan, sünnet gibi vesilelerle düzenlenen düğün ve eğlencelerdir. Düğünler sadece mahalleden insanların bir araya geldiği bir eğlence aktivitesi olarak değil, aynı zamanda Balkan yemeklerinin, müziklerinin ve çeşitli geleneklerin sergilendiği bir sosyal organizasyon olarak da karşımıza çıkmaktadır. Görüşmecilerin konu hakkındaki örnek açıklamaları aşağıdaki gibidir:

“Düğünler çok güzeldi gerçekten. Hala güzeldir ama eskisi gibi olamaz asla. O düğünlerde ne yemekler yapılırdı ne şarkılar çalınır söylenirdi. Türkçe şarkı azdı o zamanlar düğünlerde. E müzisyen de mahalledendi. Onlar hep bizim oraların şarkılarını çalardı.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“Bizde düğünler, nişanlar hep sokaklarda yapılırdı. İçkisiz, yemeksiz, damat halaysız, göçmen düğünü olmazdı.” (Görüşme 28, Arnavut, 63, 3. Kuşak)

“Bir düğün yapılırdı, öyle davetiye falan yok. Sonradan çıktı o işler. Düğünün mü var, bütün mahalleli gelir uğrardı. Zaten sokakta yapardın, öyle uzakta yapmazdın. Yemekli, içkili olurdu düğünler. (...) e damat halayı en bilinendir, başta, sonda, ortada 10 kere çalınırdı, oynanırdı.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

4.2.5. Ekonomik İlişkilerde Balkan Göçmeni Olmanın Avantajları

Apartmanlaşma sürecinin başlamasından önce, Balkan göçmenlerinin yardımlaşma ve dayanışma biçimlerinden belki de en ön plana çıkanı Balkan göçmenlerinin ekonomik ilişkiler ekseninde birbirleri arasındaki yardımlaşma/dayanışma pratikleri olarak gösterilebilir. Yüz yüze görüşmelerde, Balkan göçmenlerinin yardımlaşma/dayanışma

pratiklerine dair açıklamalarında “iş bulma”, “iş verme”, “işe alma”, “alış-veriş”, “esnaflık” temaları sıklıkla kullanmaktadırlar.

Apartmanlaşma öncesi dönemde, farklı etnik gruplardan Balkan göçmenlerinin çeşitli iş kollarına yöneldiği ifade edilmektedir:

“Selanik göçmenleri daha çok esnaftı. Kendi işlerini yaparlardı. Onların çoğu (celepti) kasaptı, bakkaldı, kahveciydi. Hayvancılıkla ve bağcılıkla da çok uğraşırlardı. Sütçülük yaparlardı. Boşnakların, Arnavutların falan epey bir kısmı Tariş’te çalışırlardı işçi olarak. Baksan, çoğumuz da Tariş’ten emekliyizdir zaten.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Gençler TARIŞ fabrikalarında ya da TARIŞ’in bütün mağazalarında çalışıyorlardı. Hayvancılık ve bağcılık yapanlar da çoktu. Tabi burada esnaf olan da epey vardı.” (Görüşme 4, Boşnak, 77, 1. Kuşak)

Ancak, etnik kümelerle göre meslekler edinme durumu keskin görünmemektedir ve bu belli-belirsiz ayrımın Balkan göçmenlerinin göç biçimleri ve göç kronolojisiyle alakalı olduğu söylenebilir. Selanik göçmenlerinin 1923-1924 tarihlerinde kitleler halinde iskanlı göç statüsünde Buca’ya, eski Rum ve Levanten evlerine yerleştirilmeleri ve onların işlerini devralarak hayvancılık, kasaplık, sütçülük gibi işlerle uğraşmalarının temelinde bu gerçeğin yattığı söylenebilir.

Görüşmeciler tarafından belirtilen ve ekonomik ilişkiler olarak bir tema altında toplayabileceğimiz bu pratiklerin temelinde yatan ilk etken apartmanlaşma öncesi dönemde mahalledeki bakkal, kasap, berber, hırdavatçı gibi sıralanabilecek ve esnaf olarak nitelendirdiğimiz meslek gruplarının tamamının mahalleli-Balkan göçmenlerinden oluşmasıdır:

“Çocukluğumuzda börekçinin olduğu yer bakkaldı. Rahmetli İsmail Amca’nın bakkalı vardı. Yukarda bakkal İsa’nın dükkânı vardı. Kozona’lı bir berberimiz vardı Nazım. Her şey vardı burada o zamanlarda da.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“Mahallenin esnafı da göçmendi tabi. Başka birinden alışveriş yapmazdık zaten. Burnumuzun dibinde sonuçta. Veresiye de alırdık, borç da alırdık. Sorun olmazdı. Mesela şimdi ben karşıdaki marketi tanımam. Ondan veresiye istesem hayatta vermez. Ben dara düşsem bile, gidip istemem de zaten.” (Görüşme 15, Pomak, 72, 1. Kuşak)

Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda iş yapan esnafların da yine mahalleli kesimden oluşması, ‘Mahalle İçi Gözetim ve Kontrol’ alt başlığında da belirtilen, mahalle için gözetim ve kontrolün işleyişi için kilit bir rol oynamaktadır. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise, mahalledeki Balkan göçmeni esnafların kaçınılmaz olarak müşterileri yine

o mahalledeki diğer Balkan göçmenleridir. Bu, soydaşlık, mahallelilik duygularından kaynaklı olarak ortak mekânı paylaşan bireylere esnaflardan alış-veriş kolaylığı ya da veresiye gibi imkanlar sunmaktadır. Bununla birlikte, Balkan göçmenlerinin ‘aynı mahallenin çocukları’, ‘soydaş’, ‘komşu’ ve/veya ‘akraba’ olmalarına ek olarak mekânı paylaşan bu insanları birbirlerinin ‘müşterisi’ konumuna da sokmaktadır. Bu durum paylaşılan mekân içerisinde belirli ekonomik getiriler sağlamanın yanında, mekân içerisinde sosyal dokunun korunmasını, yardımlaşma/dayanışma pratiklerinin devamlılığını ve etnik kimlikler, aileler ya da bireyler arasındaki çatışmaların yaşanmamasını çıkarlar doğrultusunda bir anlamda ‘gerekli’ kılmaktadır.

4.2.5.1. Balkan Göçmenlerinin Ekmek Kapısı: Tariş

Görüşmeciler tarafından apartmanlaşma öncesi dönemde Balkan göçmenlerinin yardımlaşma ve dayanışma pratiklerine dair ortak olarak ifade edilen en önemli tema ‘iş bulma’, ‘işe alma’ olmuştur. Bu noktada hiç kuşkusuz en çok bahsi geçen kurum ise Alsancak’ta yer alan Tariş’tir.

Tariş, eski adı 'Tariş Üzüm Kurumu Limited Şirketi', 2005 yılında değişen yeni adı ise 'Tariş İncir, Üzüm, Pamuk ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri' Birlikleri olan, temelleri 1912 yılında atılan ancak 1930'larda resmen İzmir'de kurulmuş ve çoğunlukla Türkiye'nin Ege kentlerinde yayılım gösteren bir tarım kooperatiftir (Uyar, 1996: 202-204). 1990'lı yılların sonlarına kadar İzmir'in Konak İlçesinin Alsancak ve Halkapınar bölgelerinde mağaza ve atölyeleri bulunun, Buca ilçesinin Yukarı Mahalle kesimlerindeyse tütün tarlaları işleten kurum, Buca'daki Balkan göçmenleri için uzun yıllar önemli bir gelir kapısıydı. Tariş işletmesine ek olarak, bir kısım Balkan göçmeni az sayıda da olsa Sümerbank'ta da çalışmakta olduğunu belirtmiştir.

Görüşmecilerin açıklamalarına göre, Alsancak-Halkapınar hattında yer alan Tariş mağazalarının ve Tariş tütün tarlalarında mevsimlik işçi alımlarının neredeyse tamamını Yukarı Mahallede yaşayan, yani ‘soydaşları’ ve ‘komşuları’ olan Balkan göçmeni ustabaşılar yapmaktaydı. Bu durum kaçınılmaz olarak mahalledeki Balkan göçmenlerine son derece bol ve düzenli bir iş ve gelir imkânı sağlamıştır:

“Tariş tütün fabrikası, yemiş ve basma fabrikası. Tütün ve yemiş Tariş’indi, Sümerbank’ınki basma fabrikasıydı. Tariş zaten tamamen bizim insanlardan oluşuyordu. Çünkü işe alım yapan ustabaşıları zaten göçmendi hep mahalleden. Sümerbank’ta da çalışan vardı işçi olarak. Her sabah o meşhur bir trenimiz vardı eski tarzda. Ona doluşulurdu, işe gidilirdi. Daha sabah ilk seferde, ilk durakta tren dolusu insan gider, tren

dolusu insan gelirdi aynı gün Tariş'e. Kadın, erkek kim varsa silme dolardı o tren. Herkes de herkesi tanırdı." (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

"Benim babam Tariş'teki fabrikalardan birinde ustaydı. Mahalledekilerin epey bir kısmını babam işe almıştır Tariş'e. Hala lafı geçtiğinde Allah ondan razı olsun derler. Diğer fabrikalarda da öyle şeyler olurdu. Git bak bütün Tariş işçilerinin tamamı o dönem göçmendir bizim gibi. Herkes de mahalledendir. Bir de o zamanlar yaş 40'a gelmeden emekli olurduk bir de. Herkesin Tariş sayesinde bir emekli maaşı olmuştur mahallede." (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

"Bizim de mesela ilk geldiğimiz zamanlarda Ustabaşı vardı Boşnak bir ağabeyimiz. Tariş mağazaları açılacağı zaman hepimizi (Pomak göçmenleri) o almıştı işe. Öyle tek tek değil. Toplu olarak giderdik. Hadi şu mağazada siz başlayın işe derdi. Çalışırdık hep birlikte. O zamanlar çok kollardı insanlar birbirini o anlamda." (Görüşme 17, Pomak, 62, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamalarından yola çıkarak, 'mahalleden' olmanın ve Balkan göçmeni etnik kimliğine sahip olmanın Tariş'te işe girebilme açısından önemli bir kolaylık sağladığı görülmektedir. Bu durum, ortak bir mekânı paylaşan bireyin sahip olduğu sosyal sermaye avantajını ekonomik sermayeye dönüştürmesinin bir örneğini sunmaktadır. Mekânsal olarak ayrıışmış v kümelenmiş halde yaşayan Balkan göçmenlerinin sahip olduğu, sosyal ilişkiler olarak daraltılabileceğimiz komşuluk, akrabalık, soydaşlık ve mahallelilik temelli dayanışma biçimleri, apartmanlaşma öncesi dönemde Balkan göçmenlerine mekânda bir konfor ve güvenlik sağladığı gibi önemli ekonomik avantajlar da sunmaktadır.

Görüşmecilerin Tariş'teki iş hayatlarıyla ilgili yaptıkları açıklamalarda devamlı olarak vurguladıkları bir kavram da '5-18 Treni'dir. Tren o dönem Buca-Alsancak arasında hizmet vermektedir. İlk ve son duraklar haricinde sadece tek durakta durmakta ve bir işçi vagonu ya da banliyö treni olarak hizmet vermektedir. Başka bir ifadeyle, Tren Balkan göçmenlerini yaşadıkları mekândan çalıştıkları mekân arasında ulaşım sağlamak için mevcuttur ve Balkan göçmenlerinin 1990'lı yıllarda Tariş'in değişen formu nedeniyle orada çalışmayı bırakmasından çok kısa bir süre sonra ulaşım faaliyetini durdurmuştur (Göçmenoğlu, 2005). İlçedeki ünlü Beş-Onsekiz Treni vasıtasıyla Buca'dan Alsancak'a giden Balkan göçmenleri, aynı trenle akşamüstü geri dönmektedir:

"Tariş mevsimlik işçi alırdı. Ustabaşları hep göçmendi. Bir tanesi benim amcamdı mesela. Çalıştığı mağaza hangisiyse artık o mağazaya işe alımları o yapardı. Bütün Bucalılar da oradaydı. 5:18 Treniyle gider gelirdik. Yanılmıyorsam sabah 6:15 gidiş, akşam 5:15 dönüş.

Zaten buradan bir kalkardı tren, full. Hıncahınç dolardı. Başka da bir Allah'ın kulu binmezdi, binemezdi de.” (Görüşme 27, Pomak, 65, 1. Kuşak)

“5.18 trenimiz vardı o zamanlar çok ünlü. Bütün Tariş'te çalışan işçiler sabah o trene binerlerdi, akşam o trenle dönerlerdi. O trenin Alsancak'tan Buca'ya kadar başka durduğu yer yoktu zaten. Göçmenler ilk duraktan doldururdu treni. Oradan doğru Tariş'e...” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

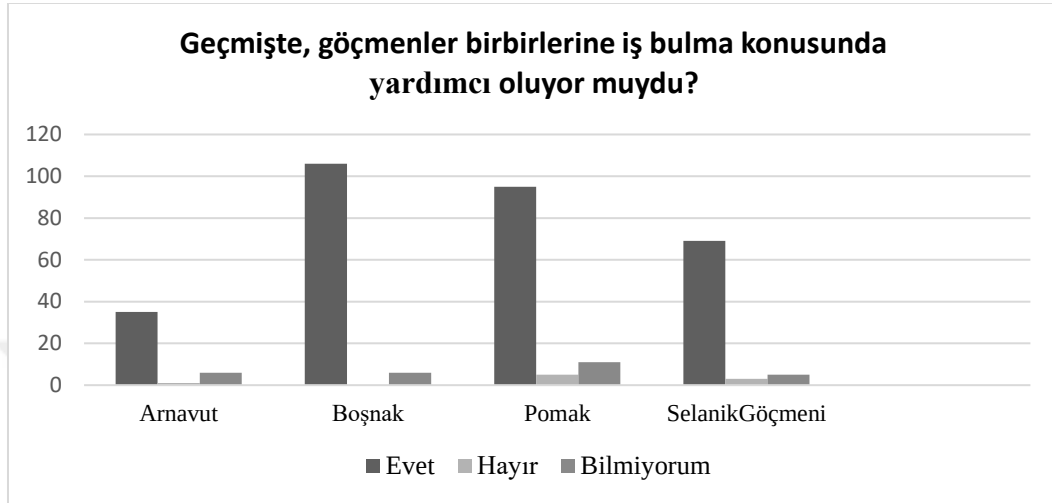
Tariş'te çalışmak Balkan göçmenlerine düzenli bir gelir ve soydaşlarıyla birlikte konforlu bir çalışma ortamı sağlamasının yanında, görüşmecilerin açıklamalarında başvurduğu ‘emeklilik’ vurgusu da bir diğer avantaj olarak öne çıkmaktadır. Görüşmecilerin emeklilik vurgusunu ön plana çıkardığı diğer örnek açıklamalar şu şekildedir:

“Tariş'ten emekliyim ben de. Biz buraya geldikten sonra, sağ olsunlar hepimizi Tariş'te işe aldılar kadın, erkek, çoluk çocuk. Güzel de para alıyorduk Tariş'ten. Haftalık alıyorduk paramızı. E öyle olunca, düşün ki, hepimiz Tariş'te çalışıyoruz. Bir evde karı, koça ve büyük çocuklar Tariş'te çalışıyor, eve 4-5 maaş giriyor aslında. Tariş'te çalışarak, yardımlaşarak, destek olarak büyük bugünlere geldik. Hepimizin evi var, arabası var, sigortası var, emekli maaşı var. Zaten ailede neredeyse herkes Tariş'ten emekli oldu. Tariş bizi baya kurtardı aslında. Tariş'te çalışmayanlar ya da emekli olanlar hayvancılık ve bağcılık yaptı. Hal böyle olunca kazanç epey yükseldi ailelerde.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

“Tariş'e öyle şimdiki gibi başvuruyla girmezdik biz. Mahallede Tariş'te ustabaşı olan ağabeyler, amcalar öyle tek tek değil, toplu olarak çağırırdı. ‘Hadi toplanın’ diye. Bir kısım mağazalarda çalışırdı, Alsancak tarafındaydı o. Bir kısım da tütün tarlalarına giderdi. Özellikle bizim Buca'da büyüüp de şimdi elli beş, altmış yaşın üzerinde olanların neredeyse tamamı, baksan Tariş'ten emeklidir.” (Görüşme 23, Arnavut, 68, 3. Kuşak)

Görüşmecilerin Tariş'teki işe bulma ve işe alım süreçlerine dair belirttikleri ifadeler doğrultusunda, Balkan göçmenleri arasında iş bulma süreçlerinde de güçlü bir yardımlaşmanın olduğu görülmektedir. Balkan göçmenlerinin apartmanlaşma sürecinden önce birbirlerine iş bulma konusunda yardımcı olup olmadıklarına dair elde edilen nicel verilerin de yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde alınan cevaplarla tutarlılık gösterdiği görülmektedir. Anket çalışmasında yöneltilen "Geçmişte, göçmenler birbirlerine iş bulma konusunda yardımcı oluyor muydu?" sorusuna verilen cevaplar aşağıdaki tabloda incelendiğinde, ‘Evet’ cevabının bütün cevaplar içinde %89 gibi oldukça yüksek bir oranda olduğu görülmektedir. Ayrıca, ‘Evet’ cevabı Selanik Göçmeni, Boşnak, Arnavut ve Pomak

etnik kimliğe sahip olduğunu belirten katılımcıların kategorilerinde de ezici bir üstünlüğe sahiptir. Buradan da farklı etnik kimliğe sahip olmanın geçmişte iş bulma konusunda yardımcı olma oranını kayda değer etki yaratmadığını göstermektedir.



Grafik 4.2.3. Geçmişte Balkan Göçmenleri İş Bulma Dayanışması

Kısaca, Balkan göçmenlerinin yaşadığı mahallede yardımlaşma/dayanışma biçimlerinde ekonomik ilişkiler önemli bir yer tutmaktadır. Apartmanlaşma sürecinden önce Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda inşa ettikleri komşuluk, arkadaşlık, akrabalık, tanıdıklık ve/veya soydaşlık eksenli sosyal ilişkilerinin esnaflık, alış-veriş, işe alma, iş bulma pratiklerini barındıran ekonomik ilişkilerine önemli bir etkisi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, Balkan göçmenleri kümелendikleri mekânda edindikleri sosyal sermayeyi ekonomik sermayeye dönüştürmektedir.

4.2.6. ‘Ötekilerle’ Etkileşim Mekânı Olarak Mahalle

Görüşmecilerin apartmanlaşma sürecinden önce mahalledeki sosyal ilişkilerine ve yaşamlarına dair açıklamalarda bir diğer önemli tema üniversiteye üniversite öğrencileridir. 1980’li yıllarda, Dokuz Eylül Üniversitesi’nin Balkan göçmenlerinin yaşadığı eski Yukarı Mahalle’nin hemen ortasına kurulduktan sonra bir ‘öteki’, ‘yabancı’ figürü olarak üniversite öğrencilerinin mahalleye gelişi Balkan göçmenlerinin yaşadığı mekânı sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan etkisi altına almıştır.

Dokuz Eylül Üniversitesi ilk olarak İzmir’de, 1982 tarihinde yayınlanan “Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında 41 Sayılı Kanun Hükmündeki Kararname” neticesinde, Ege Üniversite’sinden çeşitli fakülte ve yüksek okulların yeni kurulan bu üniversite bünyesine dahil edilmesiyle kurulmuştur. Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde,

2023 itibariyle yaklaşık 68.000 ulusal ve 5.000'e yakın uluslararası olmak üzere toplamda 72.000'in üzerinde öğrenci bulunmaktadır. Üniversitenin rektörlük binası Alsancak'ta, Tıp Fakültesi ve Güzel Sanatlar Fakültesi Narlıdere'dedir. Ancak, geri kalan çoğu kısım Buca ilçesinde yer almaktadır. 2010'lu yıllara kadar, üniversitenin çok büyük bir kısmı Buca'nın Dumlupınar ve Adatepe Mahallelerinde konuşlanmış küçük alanlar halinde bulunmaktaydı. Ancak, bu iki mahallenin hemen yukarısına inşa edilen Tınaztepe Kampüsü ile birlikte, Dumlupınar ve Adatepe mahallelerindeki küçük yerleşkeler yerini korumakla birlikte, ana kampüsüne kavuşmuştur (T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023).

Dokuz Eylül Üniversitesi henüz resmi olarak kurulmadan önce, ilk olarak 1960'lı yılların başında, Özel Mimarlık ve Mühendislik Okulu adıyla, Yukarı Mahalle'nin orta noktasında yer alan Dokuzçeşmeler kavşağının köşesinde (Bugünkü Dumlupınar, Yaylacık, Adatepe mahallelerinin kesişim noktasında) üniversite dengi bir okul olarak kurulmuştur. Bu da yeni kurulan bu üniversitenin doğrudan Balkan göçmenlerinin yaşadıkları bölgenin merkezinde konuşlandığı anlamına gelmektedir. Görüşmecilerin açıklamalarına göre, üniversite ilk etapta büyük bir sosyal, kültürel ya da ekonomik değişim yaratmamıştır. Bunun nedeniyse, 1980'li yıllara kadar –yani Dokuz Eylül Üniversitesi adıyla kurum hızla genişlemeden önce- öğrenci nüfusunun son derece sınırlı ve yerel düzeyde olmasından kaynaklıdır:

“Üniversitenin ilk başlangıcı 1960'lı yılların sonlarına doğru oldu. O zamanlar mimarlık ve mühendislik yüksekokuluydu ve özel bir okul olarak açılmıştı ilk. İlk zamanlar çok büyük şeyler katmadı aslında çünkü 1980'li yıllara kadar çok fazla öğrenci yoktu. Tek tükü hep. Yabancı dil meslek yüksek okulu ve eğitim fakültesi açılınca, onlar daha büyük okullardı, burası epey hareketlendi. Sonra burası Dokuz Eylül Üniversitesi'ne bağlandı zaten hemen.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

Ancak, üniversitenin bu bölgede kurulmasını ardından, 1980'li yılların başında Dokuz Eylül Üniversitesi adıyla yeni fakültelerin hızla kurulmasıyla birlikte ilçeye eğitim için dışarıdan gelen üniversite öğrencilerinin Balkan göçmenlerinin doğrudan yaşadıkları mekânda temas kurdukları ilk ‘ötekiler’ olduğu söylenebilir. Elbette bu karşılaşma kaçınılmaz olarak Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekandaki sosyal ve ekonomik ilişkilerini belirli oranda dönüştürmeye başlamıştır. Görüşmecilerin üniversitenin kuruluşu, fiziki görünümü ve etkisiyle ilgili açıklamalarına dair örnek açıklama şu şekildedir:

“Mekân olarak, 1980'li yıllarda zaten Dokuzçeşmeler'in ordaydı üniversite. İlk zamanlar o kadar kalabalık değildi zaten öğrenciler. Sayıları azdı ki zaten iki tane binaydı üniversite.

1980'lerin sonlarına doğru üniversite kalabalıklaştı. Yabancı Diller Yüksek Okulu kuruldu buraya 1985 yılında yanılmıyorsam. Yüksekokul açıldıktan sonra üniversite çok büyüdü. Zaten o zaman, anında buradaki esnaflara, ev sahiplerine büyük faydası oldu.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

Üniversitenin kuruluşunun ardından öğrencilerin Buca'ya gelişi ve Balkan göçmenleriyle olan etkileşimi iki yönde ele alınabilir. Bunlar; öğrencilerin ve Balkan göçmenlerinin etkileşimiyle birlikte değişim gösteren sosyal ilişkilerin dönüşümü ve dışarıdan gelen öğrenci nüfusunun başta Dokuzçeşmeler'deki kahvehaneler ve diğer esnaflar olmak üzere Balkan göçmenlerine sağladığı ekonomik kazanç kapısıdır.

4.2.6.1. Üniversitenin gelişi ve değişen sosyal çevre

Üniversitenin kuruluşunun ardından üniversite öğrencilerinin Buca'daki Balkan göçmenleriyle etkileşimlerine dair yapılan açıklamalarda ilk dikkat çeken sosyal ilişkilerin görece hızlı ve sorunsuz ilerlemiş olmasıdır. Görüşmeciler yaptıkları açıklamalar doğrultusunda, ilk etapta bir kültür şokundan bahsetmekle birlikte üniversite öğrencileriyle hızlı bir etkileşim kurmuşlardır. Bu konuda, görüşmeciler mekandaki 'öteki' olarak öğrenciler ve 'ev sahibi-yerli' Balkan göçmenleri arasında bir sorun ya da çatışmadan bahsetmemekle birlikte, kahvehanede oyun oynama, sohbet, arkadaşlık temaları açıklamalarda dikkat çekmektedir. Görüşmecilerin konuyla alakalı bazı örnek görüşleri şu şekildedir:

“En başta, üniversite ilk Dokuzçeşmeler'in oraya kuruldu. Daha ilk zamanlarda oradaki kahveler tıklım tıklım doldu. Oradaki kahvecilerin epey işine geldi. En başlarda, belki biraz mesafeli durduk, onlar da tabi gurbette gibi oldukları için burada bizden biraz uzak durdular, çekindiler. Fakat bu kısa sürdü. Sonra da herkes birbirine alıştı. Onlarla kahvehanelerde oyun oynadık. Hatta kızlar da gelmeye başladı kahvelere. Benim arkadaşlarım kız öğrencilerle falan konuşturlardı, kaynaşırlardı. Benim hoşuma giderdi aslında bu durum. İlk etapta tuhaf şeyler oldu ama onu söylemek lazım. Mesela at sürerek hava atmaya çalışan tipler vardı onları sor mesela herkes hatırlar, komik tabi şimdiden bakınca.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“1980'li yıllarda üniversite kuruldu çok şey değişti. Bizim gençler onlarla arkadaş oldu. En başta biraz yabancılık muhakkak oldu. Fakat Buca için milattır üniversite. Çehresi değişti o Dokuzçeşmeler tarafının. Oradaki kahvehanelere gelirdi mesela erkek öğrenciler, biz mahalleyi, kendimizi mahcup ettirmezdik. Onlar efendi davranırdı biz de kimseye ayıp etmezdik. Çayımızı kahvemizi içerdik. Oyunumuzu oynardık. Zaten bir densizlik yapan olursa onu kahveci sepetlerdi hemen.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“Hayır. Öğrencilerle iç içeydik ama ne kavga dövüş duyduk, ne bir olay duyduk. Gül gibi yaşadık gittik. Güzel bir hareket geldi Buca’ya ve hiç kötü ya da problem bir durum da yaşanmadı.” (Görüşme 16, Selanik Göçmeni, 59, 3. Kuşak)

Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda bir ‘öteki’ figürü olarak betimlenebilecek üniversite öğrencilerini hızlı bir şekilde sosyal yaşamlarına dahil etmeleri ve sosyalleşme mekanları olan kahvehanelerde onlarla etkileşim kurmaları sosyal ilişkiler açısından değerli olmakla birlikte, bu durumun önemli bir tetikleyici etkeni bulunmaktadır. Dışarıdan gelen üniversite öğrencileri, başta kahvehaneler olmak üzere, mahalle esnafı ve müstakil evlerinde boş odası bulunan haneler için değerli bir gelir kapısı konumundadır. Bu durum, kaçınılmaz olarak ‘öteki’ ile iyi ilişkiler kurabilmenin ve pozitif bir tutum sergilemenin önemli bir tetikleyicisi olarak kabul edilebilir. Görüşmecilerden öğrenciler ve Balkan göçmenleri arasındaki bu ilişkiye göndermede bulunan bir açıklama aşağıdaki gibidir:

“Üniversite öğrencilerini Bucalı göçmenler asla reddetmedi. Çünkü faydası çok fazlaydı. O zamanlar Buca’da öyle yurt falan yoktu. Boş odası olan herkes kira geliri sağladı. O zamanlar bir de bu üniversite paralı bir okuldu başlarda, haliyle gelenler paralı öğrencilerdi zaten. Bunların hepsi özellikle esnaflık yapan göçmenlere büyük ekonomik katkı sağladı ve Buca’ya da tabi.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

4.2.6.2. Üniversite Öğrencilerinin Göçmenlere Sağladığı Ekonomik Avantajlar

Üniversite öğrencilerinin Buca’daki Balkan göçmenleri için yarattığı ekonomik etki görüşmeciler tarafından da sıklıkla vurgulanmaktadır. Özellikle, Buca esnafına sağladığı katkı, kahvehanelerin gelirinin artması ve mekânda yarattığı iş kapasitesi ve kira geliri gibi ifadeler görüşmeciler tarafından açıklamalarda sıklıkla belirtilmektedir. Görüşmecilerin üniversite öğrencilerinin Balkan göçmenlerine sağladığı ekonomik faydalara dair örnek açıklamalar şu şekildedir:

“Kahvehane, restoran sahipleri değil, garsonlar bile fazladan para kazandı üniversite sayesinde. Zaten kahvehane ve restoran filan vardı, daha da çoğaldı. Mahalleli yeni kahvehane açtı, kafe açtı, restoran açtı. Üniversite sayesinde buralarda üç eleman çalışıyordu bu sayı beşe çıktı. Çalışan da yine mahallemizdendi tabi.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“Ekonomik olarak, özellikle oradaki esnaf ihya oldu. Kahveciler, sandviç satan dükkânlar, seyyar satıcılar. Hemen millet yeni kafeteryalar açtı okulun çevresine. Fazladan evi odası olanlar kiraya verdi. Aslında epey para kazandı herkes o açıdan. Üniversite öğrencilerinin

ekonomik etkisi de iyi oldu, sosyal olarak da iyi oldu o yüzden.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Gerçekten burası eskiden özel mimarlık mühendislik okulu varken o zamanlar beş altı tane göçmen kahvesi vardı. Biz bize otururduk orada. Üniversite açılınca tek tük erkek öğrenciler gelmeye başladı. Sonra kız öğrenciler de gelmeye başladı oralara. Biz en başta baya bir şaşkındık bu duruma karşı. Fakat üniversitenin gerçekten çok faydası oldu. Burada biri Gürçeşme’den diğer eşref paşadan gidip gelen iki tanecik otobüs vardı 2 saatte bir kalkardı. Üniversiteden sonra bunlar çok gelişti. Sayısı arttı. Sıklığı arttı, Buca’nın her tarafından İzmir’in her yerine gidebiliyorsun. Taksi durakları kuruldu. Büyükşehir otobüsleri geldi filan. Bugün bakıyorsun Konak’a gitmek Alsancak’a gitmek hakikaten 5dakika. Buca’dan İzmir’in öbür ucu Aliğa’ya bile metro var kapımızın önünden. Bunlar tabi burada yaşayan bizlere de büyük kolaylık sağladı.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, 1980’li yıllarla birlikte Buca’ya artarak gelmeye başlayan üniversite öğrencilerinin Balkan göçmenlerinin sosyal yaşamında olduğu gibi, ekonomik ilişkilerinde de değişiklik yaratmış, yeni imkânlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buca’daki Balkan göçmenleri üniversite ve üniversite öğrencilerinin sosyal yaşamlarına etkilerini, mekâna getirdikleri farklı kültürü herhangi bir çatışma yaşamadan, dışlanma ya da dışlama pratiklerine başvurmadan mekânı paylaşmışlardır. Elbette bunun neden, Balkan göçmenlerine yönelik bir kalıp yargı olmayışı olabileceği gibi, asıl neden üniversite öğrencilerinin mekâna getirdiği sosyal ve kültürel yenilik, farklılıklar ve elbette göçmenlere sağladığı ekstra ekonomik kazançlardır. Bütün bu etkenler, Balkan göçmenlerinin bir ‘öteki’ figürü olan üniversite öğrencilerine bakış açılarını olumlu yönde etkilemiş, sosyal ilişkilerde bir çatışma yaşanmadığı gibi, ekonomik çıkar faktörü göçmenler ve öğrencilerin birlikte yaşaması ve mekânı paylaşabilmesini mümkün hale getirmiştir.

4.2.7. Bir “Etnik Enklav” Örneği Olarak Buca

Apartmanlaşma sürecinden önce, çoğunlukla tek, nadiren çift katlı, müstakil tarzda bahçeli evlerde ikamet eden ve yakın komşuluk, arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerine sahip Balkan göçmenleri için mahalle kavramı sadece fiziki sınırlara sahip bir mekân içerisinde konuşlanmış bir evde ikamet etmenin çok daha ötesinde anlamlar taşımaktadır. Apartmanlaşma öncesi Buca’da, Balkan göçmenlerinin sosyal, kültürel, ekonomik ilişkilerinin çoğunu mekânsal olarak kümelandikleri ve hem fiziki hem de sosyal sınırlara sahip yaşam alanları olan mahallelerinde sürdürüldüğü görülmektedir. Bu durum, mahalle ve mahalleli kavramlarını Balkan göçmenlerinin etnik ve mekânsal kimliklerinin inşa

süreçleri, kültürel pratikleri, sosyal ve ekonomik ilişkileri çerçevesinde oldukça önemli kılmalıdır.

Elde edilen veriler doğrultusunda, Buca'daki Balkan göçmenlerinin mekânsal olarak kümelenmiş olduğu eski Yukarı Mahalle'de etnik, kültürel ve mekânsal kimliklerinin toplumsal ilişkiler ekseninde inşasını gerçekleştirdikleri; diğer Balkan göçmenlerini eş, dost, akraba ve soydaş olarak nitelermelerinden hareketle göç, barınma ve iş bulma süreçlerinde güçlü yardımlaşma ve dayanışma pratikleri sergiledikleri; ayrıca yaşadıkları mekânda karşılıklı bir güvenlik, gözetim ve kontrol ağı oluşturdukları görülmektedir. Ayrıca, Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda esnaflıkla meşgul olması ve Balkan göçmenlerinin yoğun olarak çalıştığı Tariş'e işe alımlarını da yine Balkan göçmenlerinin yapması Balkan göçmenlerinin birbirini eş, dost, akraba ve soydaş olarak algılamasının yanında birbirlerinin müşterisi, iş bulanı ve/veya işvereni olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Elde edilen veriler neticesinde, Balkan göçmenleri arasındaki mekânsal, sosyal ve ekonomik ilişkiler ve karşılıklı bağımlılık kaçınılmaz olarak Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda herhangi bir çatışma yaşamamasını, sosyal dokunun ve ilişkilerin korunmasını bir anlamda elzem hale getirmiştir. Bu durumun nedeni, Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekandaki belirtilen gerekliliklerin, yine Balkan göçmenlerine sağladığı sosyal, kültürel ve elbette ekonomik çıkarlardan kaynaklı olduğu söylenebilir.

Öte yandan, Türkiye'de (ve elbette Osmanlı Devleti'nde) Balkan göçmenlerine karşı hem göç sürecinde hem de yerleşme sonrasında gösterilen son derece pozitif, kurucu/soydaş temelli tutum Balkan göçmenlerinin yaşadıkları bölgede herhangi bir ötekileştirme, yerinden etme, izole edilme pratiğine maruz kalmamasının bir neden olarak görülmelidir. Elde edilen nitel ve nicel verilerde de apartmanlaşma döneminden önce farklı etnik kimliklerden ve ülkelerden gelmiş olan Balkan göçmenleri arasında ya da mahalleye bir 'öteki' figürü olarak gelen üniversite öğrencileri arasında bir çatışma, gerilim ya da sosyal dokuyu bozabilecek örnek açıklamalarla ya da olaylarla karşılaşılmamıştır. Ayrıca, üniversite öğrencilerinin mahallede yarattığı yeni ekonomik imkanlar ve sosyal hareketlilik Balkan göçmenlerine fazladan bir ekonomik avantaj sağlamış, apartmanlaşma sürecinin başlamasından önce de Balkan göçmenlerini ekonomik olarak belirli bir seviyenin üstünde tutmuştur.

Balkan göçmenlerinin mahalledeki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerine dair kısaca özetlenmeye çalışılan bu açıklamalardan hareketle, Balkan göçmenlerinin

Buca'daki mekânsal ayrışma ve kümelenme biçimine dair bir kanıya varmak mümkündür. Ekonomik ilişkiler ve sermayeye erişim eksenli belirlenen sınıf temelli ortak paylaşımlardan kaynaklı kümelenmelerden ziyade, etnisite, din, mezhep vb. ortak bir kültürel kimliği paylaşan toplumsal grupların belirli bir noktada homojen şekilde yaşadıkları mekânsal kümelenmeler getto, slum/gecekondu ya da etnik enklav olarak ifade edilen kavramlar aracılığıyla tanımlanmaktadır (Marcuse, 2005; Çetin, 2012). Türkiye'de etnik kimlik ekseninde toplumsal grupların belirli kentsel mekânlarda ayrışmaları ve kümelenmeleri çoğunlukla getto ya da gecekondu olarak adlandırılmaktadır.

Balkan göçmenlerinin Buca'daki mekânsal kümelenme biçimineyse getto, varoş ya da bir gecekondu mahallesinden ziyade bir 'etnik enklav' örneği olarak değerlendirmek mümkündür. Enklav kavramı farklı derecelerde homojenliğe-heterojenliğe sahip, sınırları içinde yaşayan etnik grubun sosyal, kültürel, etnik ve/veya ekonomik paylaşımlarda bulunduğu ve ilişkiler inşa ettiği, günümüz şehir ve metropollerinin soyut ya da somut sınırlarla çevrelenmiş mekânsal kümelenme biçimini ifade etmektedir (Gottdiener ve Hutchison, 2011: 182). Çalışmanın önceki bölümlerinde ifade edildiği gibi, sıklıkla getto yerleşimleriyle karıştırılan enklavları gettolardan ayrılan noktalar; ortak yaşama ve ortak kimliğe ve kültüre sahip olmanın mekânı paylaşan bireylere sunduğu konfor, güvenlik, sosyal ve ekonomik ilişkiler, sosyalizasyon süreci ve ortak yaşam tarzından kaynaklı haz gibi niteliklerdir. Ayrıca, çoğunlukla gönülsüz, isteksiz, mecburiyete dayanan bir yerleşim olan gettolar suç, tehlike, işsizlik, alt gelir grupları gibi kavramlarla özdeşleşmiştir. Ancak, etnik enklavlar gettoların aksine, bireylerin gönüllü, istekli yerleşim tercihiyle meydana gelen, ortak kimlik ve kültür paylaşımının sosyal ve ekonomik çıkarlara dönüştüğü mekanlar olarak değerlendirilmektedir (Çetin, 2012).

Enklavların bu ayırıcı özellikleri dikkate alındığında, Balkan göçmenlerinin apartmanlaşma öncesi Buca'daki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri, o mekânı bir etnik enklav olarak değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Öncelikle, elde edilen veriler ışığında, Balkan göçmenlerinin sahip oldukları mülkler gecekonduların aksine yasal bir düzlemde edinilmiştir. Ayrıca, Balkan göçmenlerinin eş, dost, akraba, soydaş kavramlarına dayanan ve göç, barınma, iş bulma, esnaf ilişkileri gibi süreçlerde örnekleriyle açıklanan mekân içerisindeki yardımlaşma/dayanışma pratikleri Balkan göçmenlerine yaşadıkları mekânda sosyal ve ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Sosyal açıdan bakıldığında, Balkan göçmenlerinin yakın komşuluk ilişkileri, mahalle esnafının da yine mahalleli olması, sonradan gelen göçmenlere verilen destek, mahalle içi sosyalleşme pratikleri ve

dayanışma/yardımlaşma biçimleri Balkan göçmenlerine kümелendikleri mekânda güven, konfor, kontrol, sosyalleşme imkânı gibi bir dizi avantaj sağlamaktadır. Diğer yandan, Balkan göçmenlerinin özellikle Tariş örneğinde üzerinde durulan iş bulma, işe alma süreçlerinde birbirlerine sağladıkları destek, üniversitenin kuruluşuyla ortaya çıkan yeni ekonomi temelli fırsatlar ve esnaflarla olan ilişkiler Balkan göçmenlerine önemli ekonomik getiriler sunmuş, daha fazla maaşa, toplam gelire, mülk satın alma gücüne sahip olmuşlardır. Bütün bu açıklamalardan yola çıkarak, bir zorunluluğa ya da gönülsüz yaşamaya dayanan getto yerleşimlerinden veya illegal ve enformel süreçler sonucu kentsel alanlarda ortaya çıkan ve ciddi altyapı sorunlarıyla boğuşan gecekondu mahallelerinden ziyade, Buca'da apartmanlaşma öncesi dönemde Balkan göçmenlerinin etnik bir kimlik ekseninde kümелendiği, kümелendikleri mekanla bağ kurduğu ve aidiyet hissine sahip olduğu, gönüllü yerleşim talebine dayanan eski 'Yukarı Mahalle' bir etnik enklav örneğidir.

4.3. Apartmanlaşma Süreci ve Dönüşen Toplumsal İlişkiler

Balkan göçmenleri 1920'li yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar etnik kimliğin ve kültürel pratiklerin mekan içerisinde homojen bir şekilde öne çıktığı, Balkan göçmeni kimliğine sahip olmanın ya da 'mahalleden' olmanın sosyal ve ekonomik ilişkiler ekseninde avantaj sağladığı, gönüllü-istekli bir yaşama dayanan fiziki ve sosyal sınırlara sahip etnik bir enklavda yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak, Balkan göçmenlerinin Buca ilçesindeki bu etnik mekânsal kümelenmeye dayalı yaşamları 2000'li yıllarda başlayan kentleşme süreciyle birlikte sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal açılardan çeşitli dönüşümlere sahne olmaya başlamıştır. Mekânsal anlamda yaşanan bu dönüşüm süreci, kaçınılmaz olarak Balkan göçmenlerinin mekânı anlamlandırma biçimlerini, mekanla kurdukları ilişkileri, mekânda cereyan eden toplumsal ilişkileri, kimlik ve kültür temelli pratikleri etkilemiştir. Bu bölümde Buca'daki Balkan göçmenlerinin yaşadıkları bölgede 1990'lı yılların sonları ve 2000'li yılların başlarına tekabül eden dönemde başlayan hızlı kentleşme sürecinin Balkan göçmenlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri üzerindeki dönüştürücü etkilerine, Balkan göçmenlerinin kentleşme süreciyle birlikte yaşadıkları mekânı anlamlandırma biçimlerine ve mekanla kurdukları ilişkiye dair aidiyet, kimlik ve toplumsal ilişkiler temelinde değişen ve değişmeyen noktalar açıklanmaya çalışılmıştır.

Görüşmecilerin apartmanlaşma sonrası Buca'da Balkan göçmenlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri, yaşadıkları mekâna karşı duydukları aidiyet, mekanla

kurdukları ilişki ve anlamlandırma biçimlerine dair sorulara yönelttikleri açıklamalarda belirli temalar öne çıkmaktadır. Görüşmecilerin apartmanlaşma sonrası Buca'daki toplumsal yaşamlarına, mekanla, birbirleriyle ve mekandaki ötekilerle kurdukları ilişkilere dair açıklamalarında; yaşadıkları mekandaki hızlı kentleşme, apartmanlaşma, müstakil evden apartman dairesine geçiş, nüfus artışı; Doğu illeri ve İzmir içinden ilçeye göçler; nüfus artışı ve kozmopolitleşme gibi nedenlerden kaynaklı değişen çevre, komşuluk, yeni ekonomik ilişkiler; göçmen kimliğini ve kültürünü muhafaza etme ihtiyacı şeklinde kategorize edilebilecek temalar dikkat çekmektedir. Belirlenen ana temalar ve alt temalar doğrultusunda, Kentleşme sürecinin göçmenler tarafından ilk hissedilen sosyal ve mekânsal etkisi olarak ifade edebileceğimiz geçiş süreci hakkında açıklama ve verilere yer verilen "Müstakil Evden Apartman Dairesine Geçiş" ele alınacaktır. Ardından, kentleşme sürecinin Balkan göçmenlerinin ekonomik ilişkilerine etkisine dair verilerin yer aldığı "Değişen Ekonomik İlişkiler ve Kentleşmenin Sunduğu Yeni İmkânlar" kısmı gelmektedir. Son olarak kentsel gelişmelere doğrudan temas eden ve kentli olma halini deneyimleyen Balkan göçmenlerinin kimlik ve kültürel pratiklerinin bugünü ve geleceğine dair bazı açıklamalara yer verilen "Buca'da Kent Kimliği ve Göçmen Kimliğinin Birlikteliği" kısmı başlıklar halinde aktarılacaktır. Ancak, bu alt başlıklar ele alınmadan önce, 2000 sonrası Buca ilçesinin kentleşme süreci, apartmanlaşmanın hız kazanması ve Buca'nın değişen mekânsal ve sosyal yapısı hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

4.3.1. Buca'nın Kentleşme Süreci ve Apartmanlaşma Faaliyetleri

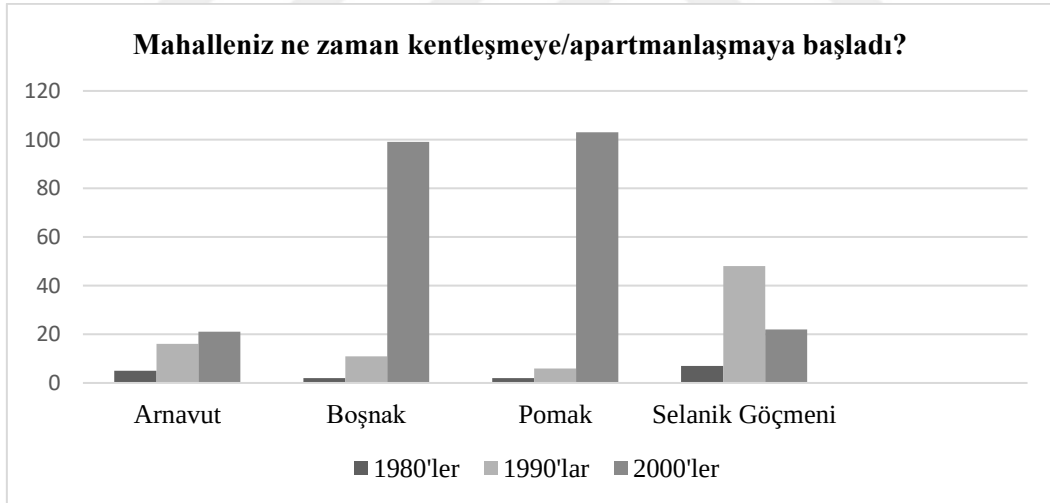
Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, Buca ilçesinde ilk apartmanlaşmalar 1980'li yıllarda "Aşağı Mahalle" olarak ifade edilen ve büyük çoğunlukla göçmen olmayan, yerli kesimin ikamet ettiği bölgede başlamıştır. Balkan göçmenlerinin mekânsal olarak kümелendiği eski Yukarı Mahalle'de ise apartmanlaşma süreci büyük oranda 1990'lı yılların sonu ve 2000'li yılların başlarında başlamıştır ve bugün de devam etmektedir. Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, Apartmanlaşma sürecinin ilk olarak 1980'li yıllarda Aşağı Mahalle'den başlaması ve onun ardından Yukarı Mahalle'den devam etmesinin arkasında Buca ilçesinin İzmir'in merkezine göre coğrafi olarak konumlanışının yattığı ifade edilebilir:

"Buca'nın altyapısı ve konumu gelişmeye çok müsait. Bütün İzmir'i bir göz önüne getir, doğudan çok göç almadı uzun zaman. Tren ilk Osmanlı döneminde Levantenler tarafından yapılmış. Konum çok müsaitmiş. Hastaneler, cezaevi, hipodrom, üniversite hep bunlar 1950'lerde, 1960'larda yapıldı. Bütün bunlar Buca'ya büyük katkı sağladı. İnsanlar

zenginleşti. Apartmanlaşmalar Aşağı Mahalle’de tahminen 1980’li yılların ortalarında, 1990’ların hemen başlarında başladı. Balkan Göçmenlerin yaşadığı Yukarı Mahalle’de 2000’li yıllardan sonra inşa edildi bu gördüğün apartmanlar. Doksanlı yıllarda tek tük de olsa başlamıştı ama asıl 2000’ler demek lazım. Hala da yeni apartmanlar dikiliyor.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

“Bu Heykel tarafından Şirinyer’e kadar olan yerde (Aşağı Mahalle) 1980’lerde apartmanlar yapılmaya başlamıştır. Bizim bu tarafta (Yukarı Mahalle), 1990’ların sonunda Yaylacık tarafında başladı. 2000’lerdeyse bizim bu Adatepe’de başladı apartmanların yapımı. Tabi ki Şirinyer tarafı Konak’a, çarşıya daha yakın yerler. Doğal olarak inşaatlar oradan başladı, bizim bu tarafa doğru geldi zamanla.” (Görüşme 31, Boşnak, 62, 3. Kuşak)

Anket çalışmasında belirtilen "Mahalleniz ne zaman kentleşmeye/apartmanlaşmaya başladı?" sorusuna yöneltilen cevaplar dikkate alındığında, görüşmelerden ele edilen açıklamalarla paralellik bulunmaktadır. Anket çalışmasında ilgili soruya verilen cevaplarda, Balkan göçmenlerinin yaşadığı bölgede apartmanlaşma sürecinin Aşağı Mahalle’den yaklaşık olarak 10 yıl sonra başladığı söylenebilir.



Grafik 4.3.1. Balkan Göçmenlerine Göre Apartmanlaşma Sürecinin Başladığı Zaman Aralıkları

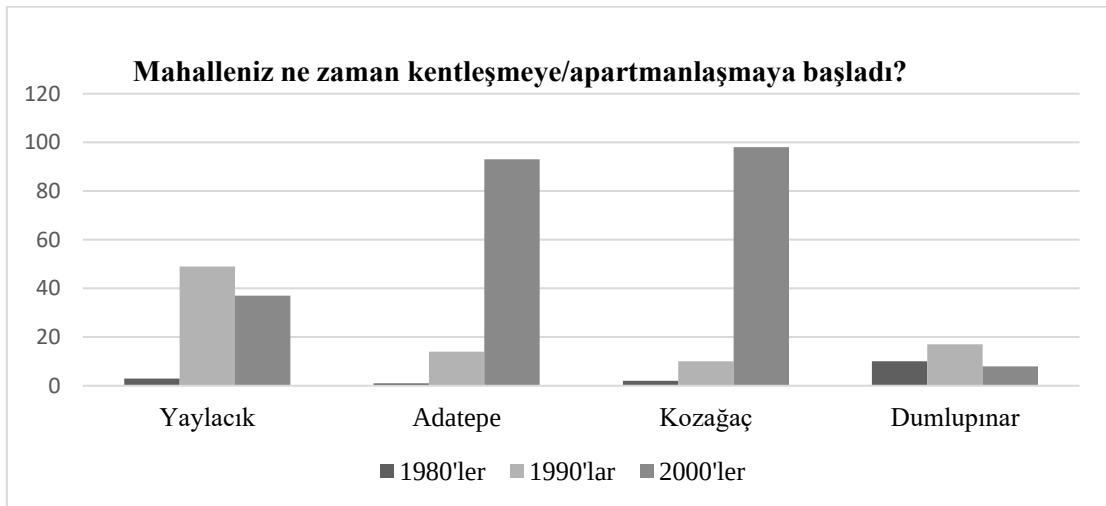
Selanik göçmeni olduğunu belirten katılımcıların cevaplarında ‘1980’li yıllar’ ve ‘1990’lı yıllar’ cevabı toplamda yaklaşık %57’lik bir orana tekabül etmekte, katılımcıların %43’ünün 2000 sonrası dönemi işaret ettiği görülmektedir. Arnavut göçmenlerinin üç seçenek içerisinde cevap dağılımı görece dengeli seyrederken, Boşnak göçmenlerin %88’i ve Pomakların %92’si apartmanlaşma sürecinin 2000’li yıllarda başladığını ifade etmektedir. Görüşmecilerin yanıtlarındaki farklılık, analiz kısmının ilk bölümünde üzerinde durulduğu üzere, kendilerini Selanik göçmeni, Boşnak, Pomak ve Arnavut olarak

tanımlayan göçmenlerin kronolojik olarak göç ediş tarihleri ve göç etme biçimlerinden kaynaklı olarak dört mahallenin farklı bölgelerinde kendi içinde kümelenmeler göstermesinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda apartmanlaşma sürecinin bir yerinden etme girişimi ya da geniş çaplı bir proje eksenli olarak değil, müstakil evlerin sahiplerinden kat karşılığı alışveriş tarzıyla yapılması nedeniyle kısmen parçalı seyretilmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Örneğin, Yaylacık Mahallesi'nde ilk apartmanlar 1990'lı yılların ortalarında inşa edilmeye başlamasına rağmen, fiziki çevreyi önemli ölçüde dönüştürecek kentleşme faaliyetleri 2000'li yılların başlarında yoğunlaşmıştır. 2023 yılı itibariyle, seyretilen de olsa mahallede bahçeli ve müstakil evler hala varlığını korumaktadır (Görsel 4.3.1).



Görsel 4.3.1. Yaylacık Mahallesi'nde Bir Sokak

Anket çalışmasında belirtilen "Mahalleniz ne zaman kentleşmeye/apartmanlaşmaya başladı?" sorusuna yöneltilen cevaplar mahalle eksenli kategorilendirildiğinde de yüz yüze görüşmelerde belirtilen tarih aralıklarıyla paralellikler göstermektedir.



Grafik 4.3.2. Mahallelere Göre Apartmanlaşma Sürecinin Başladığı Zaman Aralıkları

Yaylacık Mahallesi'nde yaşadığını belirten katılımcıların yaklaşık %55'i ve Dumlupınar Mahallesi'nde yaşadığını belirten katılımcıların yaklaşık %49'u apartmanlaşma faaliyetlerinin 1990'lı yıllarda başladığını ifade etmektedir. Adatepe Mahallesi'nde yaşadığını belirten katılımcıların yaklaşık %86'sı ve Kozağaç Mahallesi'nde yaşadığını belirten katılımcıların yaklaşık %89'u ise apartmanlaşmaların faaliyetlerinin 2000'li yıllarda başladığını belirtmektedir.

Buradan yola çıkarak, insanların Yukarı Mahalle olarak ifade ettiği ancak bugün Yaylacık, Adatepe, Kozağaç ve Dumlupınar Mahallesi'ni içerisine alan bölgede, apartmanlaşma faaliyetleri 1990'lı yıllarda başlamış, 2000'li yıllarda hız kazanmış ve bugün dahi hala devam etmekte olan bir süreçtir. Ancak, belirtilen dört mahallenin apartmanlaşma biçimi çeşitli farklılıklar göstermektedir. Özellikle, dört mahallede muhtarlık yapan ve emlak/inşaat sektöründe yer alan görüşmecilerin açıklamaları dikkate alındığında, apartmanlaşmanın diğer iki mahalleye göre biraz geç başladığı ve coğrafi olarak dış noktada konumlanmış olan Adatepe ve Kozağaç mahallelerinde inşa edilen apartmanlar belirli noktalar hariç (Hasan Ağa Bahçesi ve Dokuz Eylül Üniversite'sinin mahalle sınırları içindeki yerleşkeleri) bir kısıtlamayla karşılaşmamıştır. Adatepe ve Kozağaç mahallelerinde apartmanlar çok daha geniş bir fiziki alanda, beş kat ve üzerinde inşa edilmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak, ileride daha detaylı belirtileceği üzere, evlerini kat karşılığı veren Balkan göçmenlerinin çok daha fazla daireye sahip olmasına, mahallelerin daha kozmopolit bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Yaylacık ve Dumlupınar bölgelerinde ise, çok sayıda eski Levanten ve Rum yapıların bulunması, bu mahallelerde hem belirli noktaların sit alanı ilan edilerek apartman sayısının görece daha az olmasına hem de inşa edilen apartmanlara belirli kat sınırlarının getirilmesine neden olmuş, kaçınılmaz olarak bu mahallelerin diğer iki mahalleye karşılaştırıldığında görece daha homojen kalmasına neden olmuştur. Ayrıca, apartman sayıları ve düşük katlı apartmanlar bu bölgede yaşayan Balkan göçmenlerinin Adatepe ve Kozağaç mahallelerinde yaşayanlara göre daha az daireye sahip olmasına neden olmuştur:

“Eskilerden bir tek Dumlupınar Mahallesi'nde kaldı eski tarz yapılar, biraz da Yaylacık Mahallesi'nde vardır. Levanten evleri denir bunların çoğuna. Onun da sebebi buraların sit alanı olması. Bunları yıkamıyorsun tabi. Kiraya falan veriyorlar genelde sahipleri, yurtlara, kafelere falan.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

“Dumlupınar'ın hala %80'i göçmendir. Burası sit alanı olduğu için burada apartmanlaşma az oldu. O yüzden apartmanlar çok fazla inşa edilmedi. Yapılan apartmanlar da çok katlı değildir zaten. Dışarıdan çok insan da gelmedi o yüzden bu tarafa. Dumlupınar'ın o yüzden

büyük çoğu hala Selanik göçmenidir. Yaylacık da az çok öyle denebilir. Zaten çoğumuzun da dedesi babası 1920’lerde aynı zamanda buraya gelmişler. Hala da burada yaşıyoruz.” (Görüşme 29, Selanik Göçmeni, 51, 3. Kuşak)

“Tabi bizim buraya (Dumlupınar) üç kattan fazla izin vermezler ama Adatepe’de falan öyle değil. Git bak, 10 katlı apartman bile var orada. Tabi, oradakiler baya ihya oldu o açıdan. Biz burada bir daire, iki daire falan alırken, benim evini verip karşılığında altı-yedi daire almış tanıdığım Boşnak, Pomak aileler var.” (Görüşme 19, Arnavut, 60, 3. Kuşak)

Yukarı Mahallede 1990’lı yıllarda başlayan ve 2000’li yıllarda hız kazanan kentleşme faaliyetleri Balkan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgede fiziki ve sosyal dönüşümlere neden olmuştur. İlk olarak, kentleşmeyle birlikte, hâlihazırda öğrenci popülasyonundan kaynaklı sosyal olarak çeşitlenmeler göstermeye başlayan mekân hızla demografik olarak heterojen bir hale gelmeye başlamıştır. 2000’li yıllara kadar kent merkezinin çeperindeki, etnik bir kümelenme örneği olan ve bir etnik enklav olarak nitelendiğimiz bu bölge, zamanla heterojen bir kentsel yaşam alanı haline gelmiştir. Bu durum, Balkan göçmenlerinin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini ve Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekanla kurdukları ilişki ve anlamlandırma süreçlerini etkilemiştir. Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda gerçekleşen bu dönüşüm sadece fiziki ve sosyal açılardan değil, kimlik ve kültürel pratikler ekseninde de kendisini göstermiştir.

4.3.2. Müstakil Evden Apartman Dairesine Geçiş

Görüşmecilerin Buca’daki kentleşme sürecine dair yaptıkları açıklamalarda ilk dikkat çeken ‘apartman dairesine geçiş’ temasıdır. Uzun yıllar yaşadıkları mekânda müstakil ve bahçeli evlerde ikamet eden Balkan göçmenleri apartmanlaşma faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte, yaşadıkları evleri belirli sayıda kat karşılığında apartmana dönüştürmüşler ve apartman dairesinde ikamet etmeye başlamışlardır. Görüşmecilerin müstakil evden apartman dairesine geçişleriyle ilgili bazı örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Apartman yapımını aslında anlıyorum. Birinin bir bahçeli evi var. Müteahhidin birisi geliyor ve iki, üç ya da dört daire, yeri ne kadar büyükse artık ona göre daire teklif ediyor. O insan da kabul ediyor, çünkü bir garanti o eve sahip olmak. Ama eski doku da kayboldu tabi.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

“Burada hep kat karşılığı verildi evler. Biz de öyle yaptık. Mesela bizim tam burada bahçeli evimiz vardı kocaman. Çok da güzeldi. Fakat Üç daireye karşılık verdik müteahhitlere. E vermeyip ne yapacaksın.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“Müteahhitler geldi, Buca kalabalıklaştınca apartmanlar çoğaldı tabi. Benim öyle müstakil evimi kendi başıma yıkıp da yerine bina yapacak gücüm yoktu. Kat karşılığı yaptırdım mesela. İki daire aldık karşılığında” (Görüşme 32, Selanik Göçmeni, 61, 3. Kuşak)

“İnsanlar tabi kat karşılığı verdiler hep müteahhitte. Biz 2004’te vermiştik yanlış hatırlamıyorsam. İki daire aldık babamızın evinin karşılığında. Eski müstakil ev dursun ister miydim, isterdim tabi ki. Fakat iki kardeşiz biz. Herkese birer daire düşecekti. Hayır demedik.” (Görüşme 28, Arnavut, 63, 3. Kuşak)

Balkan göçmenleri yaşadıkları bahçeli-müstakil konutları kat karşılığında müteahhitlerle anlaşarak apartmanlara çevirmişler ve yaşamlarını apartman dairesinde sürdürmeye başlamışlardır. Etnik olarak belirli bir mekânda kümelenmiş ve homojen halde yaşayan Balkan göçmenleri, bu noktadan sonra heterojen bir kentsel mekânda, apartman dairesinde yaşama geçiş yapmışlardır. Buca’nın kentleşmeye başlamasıyla birlikte, mekânda etnik olarak kümelenmiş Balkan göçmenleri yerinden olma, yerinden edilme, dışlanma, kentleşmeyle birlikte eski düzenlerinin korunamaması ya da adapte olamama gibi durumlarla karşılaşmamış, bu örneklerle maruz kalmadıkları için de yaşadıkları bölgeyi terk etmemişlerdir. Konuyla ilgi görüşmecilerin bazı örnek açıklaması şu şekildedir:

“2005-2015 arası kat karşılığı verilen evlere bak hep 2+1 veya 3+1 evler yapıldı. O yüzden insanlar bulunduğu yerde kaldı. Fakat son 5-6 yıldır yapılan apartmanlara bakıyorum da hep 1+1 stüdyo tarzı daireler yapıldı. Çünkü öğrenci çok fazlaştı, kira getirisi de insanlara tatlı geliyor. Ne yapıyor? Müstakil eve karşılık 6 tane stüdyo daire kabul etmiş. Kendisi oturmaz orada, talebeye kiraya verecek. Kendisi iki üç sokak arkada geniş yere geçiyor. Stüdyo daireleri kiraya verip o parayla rahat rahat geçiniyor. Tabi hala Buca’da yaşamaya devam ediyor. Neden gitsin ki?” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“Biz göçmenlerin buradan gitmek için geçerli bir nedeni yok. Evet, ben de özlüyorum eski zamanları. Bahçeli evlerde, biz bize yaşıydık. Herkes herkesi tanırdı. Sadece bizimdi burası. Apartmanlar inşa edildikçe dışarıdan da insanlar gelmeye başladı. Dışarıdan gelenler, kiracı olanlar da oldu, ev satın alanlar da. Fakat göçmenlerden kimse düşünmemiştir başka yere gitmeyi. Bizim doğup, büyüdüğümüz yer burası” (Görüşme 32, Selanik Göçmeni, 61, 3. Kuşak)

“Neredeyse tamamı burada kaldı göçmenlerin. Kimse yerini terk etmedi. Alttan gelen çocukların ister istemez eve, daireye ihtiyacı var. Bu yüzden o göçmen çocukları biraz daha çevreye dağıldı. Kümelenmiş gibi gözüken göçmen halk biraz dağıldı tabi o da şartlardan kaynaklı. Sonuçta burada ev sayısı belli, daire sayısı belli. Bunlar ne yaptı, en fazla bir iki sokak aşağıya gitti.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

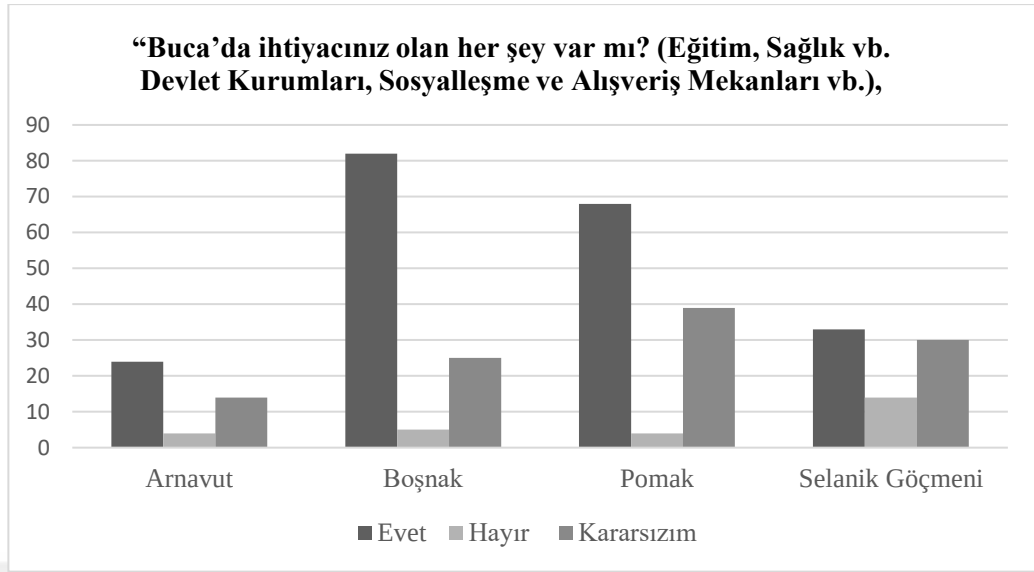
“Burada Yaylacık’ta apartmanlaşma olduğunda, bu insanların orada geniş bahçeli evleri vardı. Öyle olunca buradaki göçmenler müstakil evlerine karşılık iki, üç hatta beş daire filan aldı. Böyle olunca da ne paylaşma kavgası oldu ne bir kavga çıktı. Bir iki muhtelif olay olduysa olmuştur. E şimdi böyle bir durumda niye gidip başka erde yaşasın. Zaten sülalece yaşıyor insanlar. Komşular yine kısım akraba.” (Görüşme 23, Arnavut, 68, 3. Kuşak)

“Kat karşılığı genelde birden fazla daire alıyorlar. Buca’da zaten her şey var. Bir daireyi kendi alıyor, oturuyor. Diğerini kiraya veriyor ya da burada talebe olan çoluğa çocuğa veriyor. O yüzden niye terk etsin zaten.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

Uzun yıllar bölgede Balkan göçmeni kimliği etrafında homojen bir şekilde yaşayan Balkan göçmenleri, apartmanlaşma süreciyle birlikte apartman dairesi sahibi olmalarının getirdiği ekonomik avantajların yanında, kira gelirine sahip ev sahipleri konumuna da geçmişlerdir. Ayrıca, mekanla kurdukları aidiyet, herhangi bir dışlanma, ötekileştirme, yerinden etme girişimleriyle yüz yüze gelmemeleri de kentleşme süreci boyunca yaşadıkları mekânı terk etme düşüncesini yaratmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili sorulardan elde edilen nicel veriler de bu açıdan görüşmecilerin tutumlarına paralellik göstermektedir. Anket çalışmasında ilk olarak yöneltilen “Kendinizi Buca’ya ait hissediyor musunuz?” sorusuna katılımcıların yaklaşık olarak %91’inin cevabı “Evet” olmuştur.

Buca’ya duyulan aidiyete dair soruyu takiben sorulan “Buca dışında bir yerde yaşamayı hiç düşündünüz mü?” sorusuna ise, katılımcıların yaklaşık olarak %90’ı “Hayır” cevabı vermiştir. Ayrıca, anket katılımcılarının yaklaşık olarak %73’ü Buca’da yaşamaktan memnun olduğunu ifade etmektedir.

Anket çalışmasında yer alan “Buca’da ihtiyacınız olan her şey var mı?” sorusunda ise, katılımcıların toplamda yaklaşık olarak %63 oranında “Evet” cevabını tercih ettiği görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık olarak %32’si aynı soruya ‘Kısmen’ cevabını verirken, sadece %5’lik kesim Buca’da ihtiyacı olan kentsel imkanların olmadığını ifade ederek ‘Hayır’ cevabına yönelmiştir.



Grafik 4.3.3. Buca’da İhtiyacınız Olan Her Şey Var mı?

Balkan göçmenlerinin Buca’da yaşamaya dair aidiyete ve avantaja dayalı açıklamalarına rağmen bahçeli ve müstakil evlerden apartman dairesine geçişe dair açıklamaları olumsuz bir görüntü sunmaktadır. Görüşmecilerin açıklamalarında, özellikle çevrenin yabancılaşması, tanınırlık düzeyinin azalması ve geçmişe kıyasla komşuluk ilişkilerinde görülen erozyon sıklıkla ifade edilmektedir. Katılımcıların apartman dairesine geçiş ve apartman dairesi sonrası süreçle ilgili örnek açıklamaları şu şekildedir:

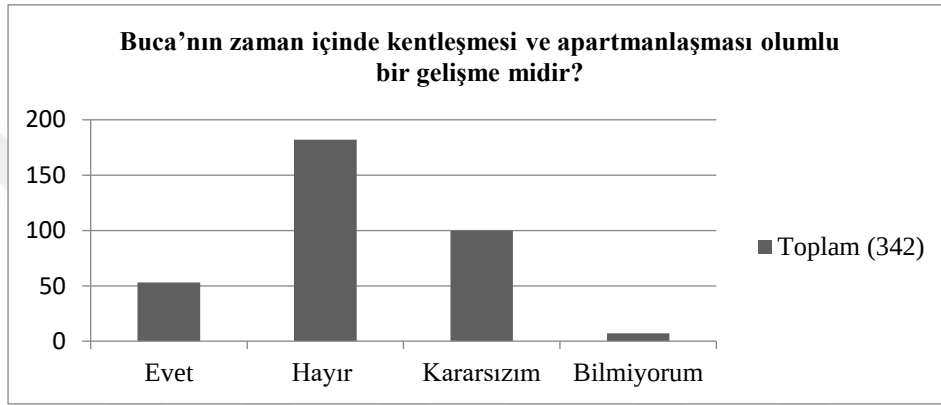
“Şunu da söylemek lazım, müstakil evler güzeldi, rahattı ama eskiydi de. O yüzden kat karşılığı verdiler, biraz pişman da oldular tabi müstakil evin o rahatlığını kaybedince.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“Olumlu yönü pek yok aslında. Alt kattaki gürültü yapar, üst kattaki gürültü yapar. Derdi bitmiyor. Müstakil evde, altında ve üstünde kimse olmadan yalnız yaşamak çok daha iyi o açıdan. Bu apartmanda 16 tane daire var. Apartmana kim giriyor kim çıkıyor bilmiyorsun. Bazı insanları hiç tanımıyorum bile. Ben kiracımın kim olduğunu, nasıl bir insan olduğunu bilmiyorum. Müstakil evinse bahçesi vardı bir kere tamamen sana ait. İstedğin gibi kullanabiliyorsun.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Apartman dairesinin temizliği daha rahat oluyor. Daha derli toplu oluyor. Fakat müstakil evimin hareketliliği ve neşesi asla yok. O da bir gerçek. Ben eve girene kadar 20 kişi selam verirdi yolda eskiden. Şimdi apartmanda daha çok insan var, yine mahallemizden insanlar da burada hep ama artık sanki daha az görüşüyoruz.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

Görüşmeciler açıklamalarında özellikle kentleşme faaliyetlerinin artışı ve apartman dairesine geçişle birlikte, yaşadıkları bölgede artan nüfus, kentleşmeden ve elbette apartman dairesinde yaşama pratiğinden kaynaklı insanlar arasındaki mesafe ve zedelenen

komşuluk ilişkilerine vurgu yapmaktadırlar. Bu duruma paralel şekilde, nicel verilerde “Buca dışında bir yerde yaşamayı hiç düşündünüz mü?” ve “Buca’da yaşamaktan memnunuz musunuz?” sorularına katılımcılar ezici bir çoğunlukla sırasıyla ‘Hayır’ ve ‘Evet’ cevabını yöneltmiştir. Ancak, anket çalışmasında Buca’daki kentleşme sürecine, apartmanlaşmaya, çevreye inşa edilen yeni kentsel yapılara dair memnuniyet düzeyinin belirlenmesine yönelik katılımcılara yöneltilen sorulara verilen cevaplarda Buca’ya duyulan aidiyet ve bu mekânda yaşamaya dair memnuniyete tezatlık dikkat çekmektedir.



Grafik 4.3.4. Kentleşmeden Duyulan Memnuniyet

Anket çalışmasında yöneltilen “Buca’nın zaman içinde kentleşmesi ve apartmanlaşması olumlu bir gelişme midir?” sorusuna katılımcıların yaklaşık olarak %14’ü ‘Evet’ cevabı verirken, katılımcıların %54’ten fazlası bu gelişmeyi olumsuz olarak değerlendirmektedir. Katılımcıların %32’si ‘Kararsızım’ cevabına yönelirken, %2’ye yakın bir kesim fikir belirtmemektedir.

Kısaca açıklamak gerekirse, apartmanlaşma öncesi dönemde bahçeli ve müstakil evlerde yaşayan Balkan göçmenlerinin mekânla kurdukları ilişki ve anlamlandırma biçimlerine dair açıklamalarında güçlü komşuluk ilişkileri, sosyal bağlar, aidiyet, ekonomik ve sosyal ekseninde değerlendirilebilecek yardımlaşma biçimleri, tanınırlık, soydaşlık, mahallelilik temaları ön plana çıkmaktaydı. Ancak, apartmanlaşma sürecinin ardından değişen sosyal çevre ve ilişkilere dair açıklamalarda, Balkan göçmenlerinin başvurduğu ortak ifadeler ya da temalar apartmanlaşma öncesi dönemin tersine işaret ettiği görülmektedir. Kentleşme sürecinin ve ev sahibi sıfatıyla apartman dairelerine geçişin Balkan göçmenlerinin mekâna dair aidiyet duygusuna belirgin bir zarar verdiğini söylemek zordur. Ancak, özellikle kentleşme süreciyle birlikte ilçede artan hızlı nüfustan, kozmopolitleşen ve paralel olarak heterojenleşen kentsel yaşamdan kaynaklı olarak

“yabancılar”, ‘dışarıdan gelenler’, “tanımama”, “kalabalıklaşma”, “bozulma” kavramları görüşmecilerin açıklamalarındaki ortak temalar olarak göze çarpmaktadır.

4.3.3. Çevrenin Yabancılaşması ve Dönüşen Sosyal İlişkiler

Buca’da başlayan kentleşme süreciyle birlikte, apartmanların, iş merkezi, ofis, restoran, kafeterya gibi kamusal mekânların çoğalması Balkan göçmenlerinin yaşadığı bölgede kaçınılmaz olarak bir nüfus artışına, heterojen bir demografik yapıya ve mekânsal dönüşümlere zemin hazırlamıştır. Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, bu durum geçmişte iç içe yaşayan ve gündelik hayatlarını, yaşadıkları mekân çerçevesinde kimlik ve kültürel ilişkilerini homojen bir şekilde inşa eden ve toplumsal ilişkilerini sürdüren Balkan göçmenleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Görüşmecilerin yaşadıkları mekânın kentleşmesi ve mekânsal dönüşümüyle ilgili açıklamalarında ‘kalabalıklaşma, yabancılar, dışarıdan gelenler, tanımama/tanınmama, gerçek Bucalı’ kavramları özellikle dikkat çekmektedir:

“Eskiden daha çok birbirimizle iç içeydik tabi. Fakat bu kadar kalabalıklaşınca, haliyle iletişim biraz azalıyor insanlar arasında. Eskisi gibi, sokağa her çıktığımızda gördüğümüz her insan göçmen değil.” (Görüşme 15, Pomak, 72, 1. Kuşak)

“Dışarıdan geliyorlar hep Buca’ya. Burada çalışıyorlar, ev satın alıyorlar ya da kiraya çıkıyorlar. Sonra zamanla onların eşleri dostları da geliyor, diğer yabancılar da geliyor buraya zamanla. Doğal olarak bazı konularda dışarıdan gelenler de hak sahibi oluyorlar, kendilerini Bucalı gibi görüyorlar.” (Görüşme 24, Selanik Göçmeni, 80, 2. Kuşak)

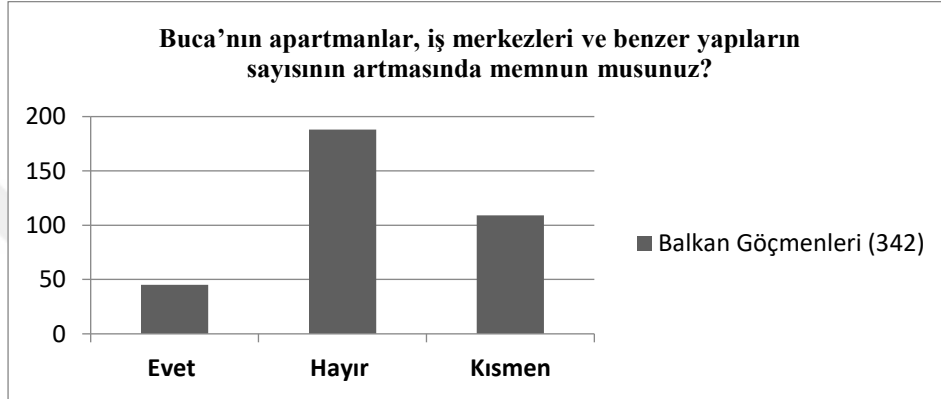
“Doğduğumdan beri burada, bu evde yaşıyorum. Burada büyüdüm. Hala babamın evinde yalnız yaşıyorum ve katiyen başka yerde yaşayamam. Buraya bağlı bir insanım. Çok seviyorum ama gerçekten Bucalı olanları. Şimdi çok kalabalıklaştı. Kimseyi tanımamaya başladım.” (Görüşme 13, Boşnak, 75, 1. Kuşak)

“Mesela bizim evin oradan (Kozagaç’tan) dolmuşa biniyorum. Heykele gideceğim bizim kahveye ya da varsa işimi gücümü halledeceğim. İnanır mısın, eskiden olsa o dolmuştaki on kişiden sekizini birebir tanırdım. Hatta şoförü bile tanırdım. Herkes göçmendiydi zaten. Şimdi öyle değil. Dolmuşta bırak sekizi, onu, bir kişi bile tanımıyorum. Bu kadar dışarıdan gelenlerle doldu buralar.” (Görüşme 17, Pomak, 62, 1. Kuşak)

2000’li yıllardan itibaren Buca’da hız kazanan kentleşme süreci Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda daire ve dairelere sahip olmasını mümkün hale getirmiş ve ilçeye İzmir içinden ve diğer illerden göçün de hız kazanmasıyla Balkan göçmenlerini bir anlamda ‘göçmen’ konumundan ilçenin ‘ev sahibi’ / ‘yerlisi’ konumuna

getirmiştir. Ancak bu süreç, aynı zamanda Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda, gündelik yaşamlarındaki yoğun yüz yüze, fiziksel temaslarının da belirli oranda azalmasına neden olmuştur.

Buca'da nüfus artışını tetikleyen apartmanlar, iş merkezleri ve diğer kentsel yapıların hızla çoğalmasına karşı Balkan göçmenlerinin tutumuna dair anket çalışmasında sorulan soruya verilen yanıtlar da görüşmecilerin açıklamalarına paralel bir görüntü sunmaktadır.



Grafik 4.3.5. Apartmanlaşmadan ve Yapılardan Duyulan Memnuniyet

Katılımcılar kentleşme ve apartmanlaşmaya dair memnuniyet düzeyine benzer şekilde, 'Buca'da apartmanlar, iş merkezleri ve benzeri yapıların sayısının artmasından memnun musunuz?' sorusuna da büyük oranda olumsuz yanıt vermişlerdir. Katılımcıların yaklaşık olarak %55'i Buca'da apartmanlar, iş merkezleri ve benzer kentsel yapıların çoğalmasından memnun olmadığını ifade ederken, %32'ilik bir kesim 'Kısmen' cevabına yönelmiştir. Bu gelişmelerden memnun olanların oranı ise %12 dolaylarında kalmıştır.

Kentleşme süreci boyunca ilçede değişen mekânsal ve demografik yapı Balkan göçmenlerinin gündelik yaşamlarındaki temaslarında bir azalmaya neden olmuştur. Görüşmecilere göre, Balkan göçmenlerinin yaşadıkları alanda meydana gelen bu mekânsal ve demografik dönüşümün en belirgin etkisi komşuluk ilişkilerinde olmuştur.

4.3.4. Apartmanlaşmanın Komşuluk İlişkilerine Etkisi

Ruşen Keleş komşuluk kavramını bir birim olarak "*dar bir alanda yer alan, daha çok yüz yüze ve kişisel ilişkilerin egemen olduğu, üyeleri, yürüme uzaklığı içindeki ilkökul, oyun yeri, gezilik, bakkal ve manav gibi ortak kent kolaylıklarından güçlük çekmeden yararlanabilen küçük yerleşme birimi*" (Keleş, 1980: 78) olarak tanımlamaktadır. Hem kırsal yaşamda hem de kentsel yaşamda sosyal yaşamın küçük ya da büyük ölçekte bir

parçasını oluşturan komşuluk ilişkileri bahsedilen toplumsal döneme, yerleşim biçiminin yapısına ve elbette sosyal-kültürel pratiklere göre farklılık gösterebilmektedir.

Kent toplumlarında kentli bireylerin karşılıklı ilişkilerini, komşuluk kavramını da dahil edebileceğimiz üzere, açıklama gayesinde olan iki temel görüşün hâkim olduğu söylenebilir. İlk görüş, Chicago Okulu temsilcilerinden Wirth'in "Within Urbanism as a Way of Life" (1956) adlı çalışmasına dayanmaktadır. Wirth'in düşüncesi kentleşen ve pek çok açıdan heterojen bir yapıya bürünen toplumsal yaşamda bireylerin ikili ilişkilerinin çok daha mesafeli, resmi ve ikincil bir yapıda ilerleme eğiliminde olduğu görüşüne dayanmaktadır. Wirth'e göre, kentsel yaşamda insanların birbirlerine fiziksel olarak çok daha yakın yaşamlarını sürdürmelerine ve gündelik yaşamlarında birbirleriyle sık temas etmelerine rağmen bireyler arasında tanınırlık, samimiyet ve yakınlık gibi duygu ve tutumlar kaybolmaya başlamıştır (Wirth, 1956). Wirth'in görüşlerine yakın bir düşünce de Simmel tarafından ortaya atılmaktadır. Simmel'e göre kentsel yaşam para ekonomisi temelinde şekillenen, bireylerin devamlı olarak kendi bireysel ve özerk tutumlarını muhafaza etme çabası içerisinde olduğu, bireyin rasyonel bir biçimde 'hesaplanabilirlik' ve 'dakiklik' ilkesi içerisinde eylemlerini gerçekleştirdiği bir sosyal yaşam alanına benzemektedir. Kentsel yaşamın bu sürati ve karmaşıklığı içinde bireyin ilişkileri somut ve duygusal ilişkilerden uzaklaşmaya yüz tutmuş şekilde devam etmektedir (Simmel, 1996). Wirth ve Simmel'in görüşleri özelinde, kent yaşamında bireylerin birbirleriyle kurduğu ilişkiler ve bağlar sınırlı, mesafeli ve belirli gündelik amaçlar ekseninde şekillenme eğilimindedir. Bu açıdan, komşuluk ilişkileri de kent yaşamında kırsal yaşama göre son derece sınırlı ve kaybolma eğiliminde görünmektedir. Kentsel yaşamda komşuluk ilişkisini açıklamaya dönük ikinci görüş ise Herbert Gans'ın 'kent köylüleri' fikrine dayanmaktadır (Gans, 1965). Herbert Gans 'The Urban Villages' (1965) adlı çalışmasında, kentsel alanların kalabalık bir nüfusa ve kozmopolit bir yapıya sahip olmasına rağmen akrabalık, aile, ikili ilişkiler ve arkadaşlıkların kentsel yaşamda hala önemli bir yer işgal ettiğini ifade etmektedir. Gans'a göre, kentsel yaşam toplumsal açıdan birçok küçük köyün bir araya gelmiş halidir ve bu topluluklar cemaatleşme, örgütleşme, formel ya da enformel gruplaşma eğilimindedirler. Gans'ın 'kent köylüleri' olarak tanımladığı bu ilişki ağları aracılığıyla, bireyin kentsel yaşamda yalnızlaştığı, yakın ilişkilerden izole olduğu fikrine karşı çıkmaktadır (Gans, 1965). Gans'ın bakış açısından yola çıkarak, kentsel yaşamda her birey etnik, dini, sosyal, sınıfsal vb. çerçevede sahip olduğu kimliğe, kültüre, yaşam tarzı beklentileri ekseninde kümelenme, birlikteliklere dahil olma ve ilişkiler kurma

eğilimindedir. Bu açıdan, komşuluk kavramı da kentsel yaşamda önemli bir sosyal ilişki ağı olarak ele alınmalıdır.

Kentleşme süreci öncesinde, Buca’da müstakil konutlarda yaşamını sürdüren Balkan göçmenleri, etnik kimliğin ve ortak bir kültür paylaşımının bulunduğu, homojen yapıda, yardımlaşma ve dayanışma temelli güçlü komşuluk ilişkilerine sahip olduğu ifade edilmişti. Ancak, kentleşme süreciyle birlikte, modern kentsel yapıların mekânsal olarak çoğaldığı, nüfusu hızla artan heterojen bir kentsel mekânda, apartman dairelerinde ikamet etmeye başlayan göçmen kesimin komşuluk ilişkilerinde kaçınılmaz bazı dönüşümler yaşanmıştır. Balkan göçmenlerinin kentleşme sonrası komşuluk ilişkilerine dair açıklamalarında, geçmişe dair karşılaştırmalar ve apartman dairesinin komşuluk ilişkileri kapsamında yarattığı dezavantajlar sıklıkla vurgulanmaktadır:

“Bizim buralar daire karşılığında müteahhitlere verildi hep. Hala daha veriliyor. Mesela 2+1 daire karşılığı iki üç tane, bahçeli evimizi verdik. Eskiden o bahçeli evlerin hep bahçe kısmındaydık. Evin içine girmezdik. Şimdi apartmana geçince aramıza bir mesafe girdi kaçınılmaz olarak.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Komşuluk elbette bitmedi ama eskisi gibi de pek kalmıyor apartman dairesinde. Tanımadığın biriyle özellikle geçimsizlik olabiliyor. Gürültü çok problem olabiliyor. Apartman kötü kullanılabiliyor. Bu yönlerden açıkçası apartman dairesi biraz sıkıntılı. Bahçeli ev gibi rahat değil.” (Görüşme 4, Boşnak, 77, 1. Kuşak)

“Tabi ki her zaman komşuluk ilişkilerimiz çok yakındı. Hala daha düzenli gidilir gelinir, değişmez bu. Fakat eskiden komşuluklar çok daha iyiydi. Şimdi apartmanlarla doldu, dışarıdan insanlar geldi, bu Covid-19 salgını da etkiledi tabi komşuluk ilişkilerimizi. Aynı apartmanda yaşayıp selam vermeden geçtiğimiz insanlar var. Eskiden böyle bir şey mümkün değil. Herkes herkesi tanırdı zaten, insan mahallesindeki.” (Görüşme 10, Arnavut, 59, 2. Kuşak)

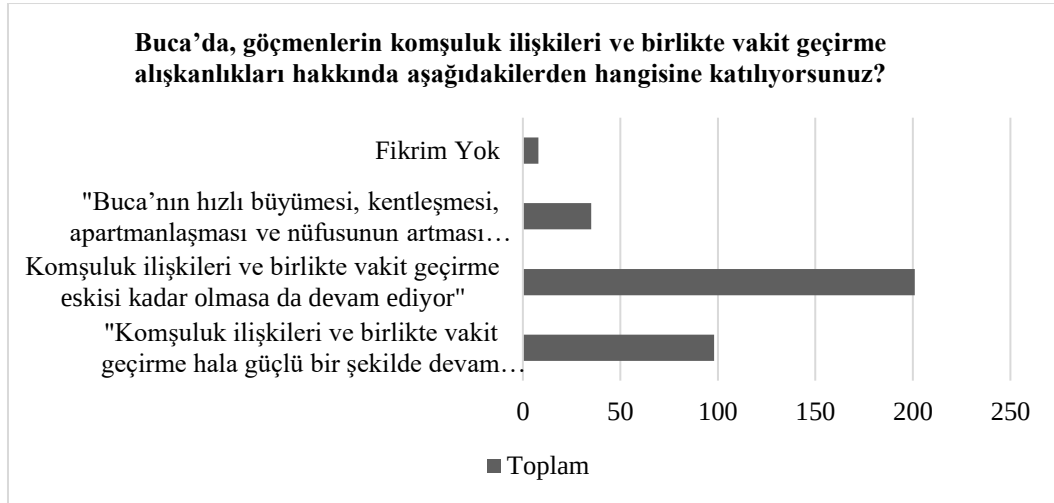
“Müstakilin avantajı şuydu; herkesin herkesi tanıdığı, konuştuğu, görüştüğü bir ortam vardı. Bir yabancı mahalleye gelse, sokaktan yabancı geçse fark ederdin. Şimdi apartmanda böyle bir şey yok giren çıkan belli değil. Benim apartmanda ben hariç 12 tane daire var çoğunu tanımam. Öyle ki 2 tanesi kiracım. Onları bile doğru düzgün tanımam.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Komşuluk eskisi gibi mi? Tabi ki değil. Eskiden neredeyse iç içe yaşıyorduk. Zaten hava falan güzelse evin içinde de oturmuyorsun. Bahçende oturuyorsun, yemeği bile orada yapıyordun. E yanındaki de kendi bahçesinde, öbürü de yan bahçede oturuyor. Zaten sürekli gözünün içine bakıyorsun. Apartmana geçince böyle olmuyor tabi. Fakat yine benim

altımda kardeşim var, bak karşı apartmanında tamamı bizden neredeyse. Eskisi gibi bahçede değiliz de balkondayız.” (Görüşme 22, Pomak, 59, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin apartmanlaşma sonrası komşuluk ilişkilerine dair açıklamaları dikkate alındığında, komşuluk ilişkilerinde apartman dairelerine geçişle birlikte, müstakil ve bahçeli evlere kıyasla insanlar arasındaki temasın azalmasından kaynaklı olarak bir uzaklaşmadan bahsetmek mümkün görünmektedir. Ancak, apartman dairesine geçişle birlikte komşuluk ilişkileri belirli oranda sekteye uğramakla birlikte varlığını hala önemli ölçüde korumaktadır. Komşuluk ilişkilerinin Balkan göçmenleri arasında hala sürdürülmesinde, göçmenlerin yakın bir zamana kadar aynı mekânda bir arada yaşama geleneklerinin bulunması, Balkan göçmeni kimliğinin ve çeşitli kültürel pratiklerin, değerlendirme kısmının sonraki bölümlerinde daha detaylı açıklanacağı üzere, yaşadıkları bölgede devam etmesi gibi unsurların etkisi göz ardı edilmemelidir.

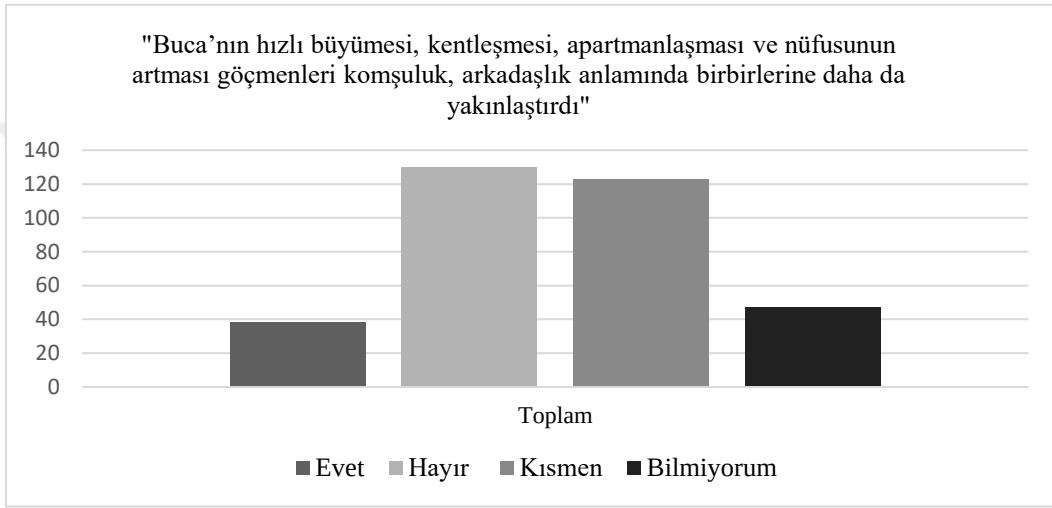
Apartmanlaşma sonrası komşuluk, arkadaşlık ve vakit geçirmeye dair anket çalışmasında yöneltilen sorular dikkate alındığında, yüz yüze görüşmelerde apartmanlaşma sonrası Balkan göçmenlerinin komşuluk ilişkilerine dair görüşmecilerin yaptıkları açıklamaları destekler bir sonuçtan bahsetmek mümkündür.



Grafik 4.3.6. Kentleşme Sonrası Komşuluğa Dair Fikirler

Anket çalışmasında yer alan "Buca’da, göçmenlerin komşuluk ilişkileri ve birlikte vakit geçirme alışkanlıkları hakkında aşağıdakilerden hangisine katılıyorsunuz?" sorusuna katılımcıların toplamda yaklaşık olarak %84’ünün "Komşuluk ilişkileri ve birlikte vakit geçirme hala güçlü bir şekilde devam ediyor" ve "Komşuluk ilişkileri ve birlikte vakit geçirme eskisi kadar olmasa da devam ediyor" tercihi yöneldiği görülmektedir. Ancak diğer yandan ankette yer alan "Buca’nın hızlı büyümesi, kentleşmesi, apartmanlaşması ve

nüfusunun artması göçmenleri komşuluk, arkadaşlık anlamında birbirlerine daha da yakınlaştırdı" sorusunda katılımcıların görece farklı bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Aşağıdaki ilgili grafik dikkate alındığında, katılımcıların yaklaşık olarak %40'ının Buca'daki kentleşme sürecinin ve hızlı nüfus artışıyla heterojen bir yapıya bürünmesinin Balkan göçmenlerini komşuluk, arkadaşlık gibi sosyal ilişkiler ekseninde yakınlaştırdığı fikrine katılmadığı görülmektedir. Katılımcıların %27'si apartmanlaşma sürecinin göçmenler arasındaki sosyal bağlara ve ilişkilere bir etkisinin olmadığını belirtirken, sadece %12'lik kesim bu görüşe katıldığını belirtmektedir.

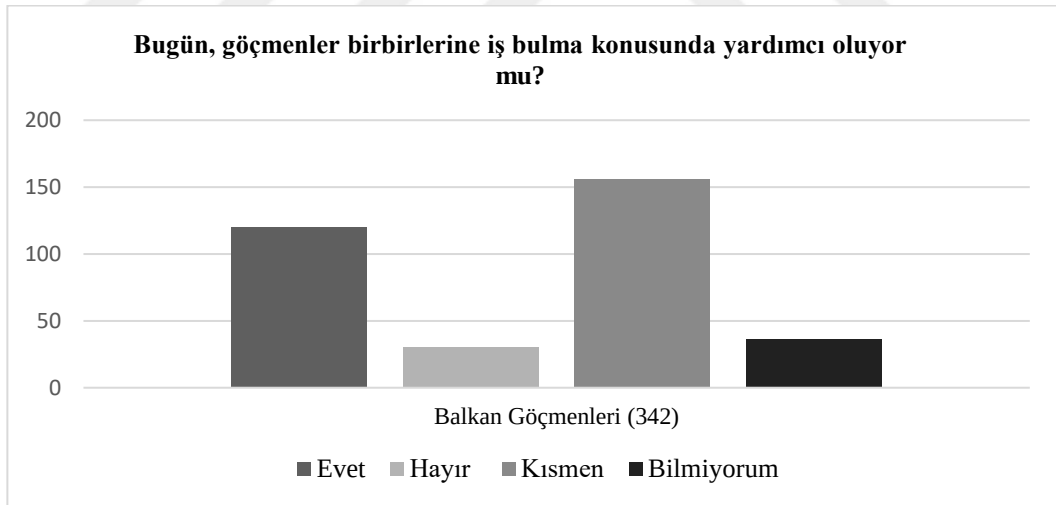


Grafik 4.3.7. Kentleşme Sonrası Sosyal İlişkilerin Yoğunluğuna Dair Fikirler

Buca'da kentleşme süreciyle birlikte apartmanlaşma ve hızlı nüfus artışının Balkan göçmenlerinin komşuluk ilişkilerine etkisine dair belirtilen nitel ve nicel veriler dikkate alındığında, Wirth ve Simmel'in ifade ettiği kentleşme süreciyle birlikte bireylerin yaşadıkları mekânda komşuluk, arkadaşlık gibi yakın ilişkilerin keskin bir kopuşundan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânın kentleşmesi ve bu kentleşmenin getirdiği apartmanlaşma ve hızlı nüfus artışı gibi etkenler göçmenlerin gündelik yaşamlarında birbirleriyle temasını geçmişe oranla belirli ölçüde erozyona uğratmış olmakla birlikte, komşuluk kavramı Balkan göçmenlerinin sosyal yaşamlarının hala önemli bir parçası olarak görülmektedir. Bu açıdan, Herbert Gans'ın ifade ettiği ve 'kent köylüleri' olarak kavramsallaştırdığı kentsel yaşamda bireyin etnik, dini, sosyal, sınıfsal vb. çerçevede sahip olduğu kimlik, kültür ve yaşam tarzı beklentileri ekseninde yaşadığı mekânda yakın ilişkilerini devam ettirerek, bir grupla birlikte yaşama ve sosyal paylaşımlarda bulunma eğiliminin Balkan göçmenlerinin devam ettirdiği komşuluk ilişkileri için geçerliliği kabul edilebilir.

4.3.5. Değişen Ekonomik İlişkiler ve Kentleşmenin Sunduğu Yeni İmkanlar

Kentleşme sürecinin başlamasından önce, etnik enklav tarzında mekânsal olarak kümelenmiş olan Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda kurdukları ekonomik ilişkiler Balkan göçmeni kimliğinin, soydaşlığın ve mahalleli olmanın ekonomik sermayeye dönüşebildiği, yardımlaşma ve dayanışma odaklı pratiklere dayanmaktaydı. Balkan göçmeni kimliği çerçevesinde mahalleden olma, soydaşlık, tanıdıklık, akrabalık gibi niteliklerle Buca'daki göçmenler kendi ekonomik ilişkilerini inşa etmişlerdi. Özellikle Tariş mağazalarına işçi alımlarında söz sahibi olan Balkan göçmenleri, Tariş'te işçi olarak çalışarak düzenli gelir, sigorta ve emeklilik imkanlarına kavuşmaktaydı, yaşadıkları mekânda esnafılık ve seyyar satıcılık gibi işlerle de yaşadıkları mekânı sadece barınma amaçlı değil, kazanç elde etme amacıyla da kullanmışlardı. Ancak, 2000'li yıllarda ilk olarak Balkan göçmenlerinin yıllar boyunca çalıştığı Tariş İncir ve Tütün İşletmeleri'nin Alsancak'ta bulunan mağazalarının kapanması ve Buca'da kentleşme sürecinin başlamasıyla birlikte, Balkan göçmenlerinin sosyal ilişkilerinde olduğu gibi, ekonomik ilişkilerinde de dönüşümler meydana gelmiştir.



Grafik 4.3.8. Bugün Göçmenler Arasındaki İş Bulma Konusunda Yardımcı Olma Durumu

Kentleşme öncesi dönemde, mahalleli, komşu, arkadaş, akraba ve soydaş eksenli gelişen birbirlerine iş bulma konusunda son derece güçlü yardımlaşma-dayanışma pratiklerine sahip olan Balkan göçmenlerinin, kentleşme süreciyle birlikte bu pratiklerinin erozyona uğradığı söylenebilir. Anket çalışmasında yer alan “Bugün, göçmenler birbirlerine iş bulma konusunda yardımcı oluyor mu?” sorusuna verilen yanıtlar dikkate alındığında, katılımcıların yaklaşık %35’i ‘Evet’ cevabına yönelirken, yaklaşık olarak %45’i ‘Kısmen’ şıkkını tercih etmiştir. ‘Hayır’ cevabına yönelenlerin sayısıysa %9

dolaylarında kalmıştır. Kentleşme öncesi döneme nazaran, göçmenlerin ekonomik ilişkilerde birbirlerine yardımcı olma oranı düşüş göstermekle birlikte, kentleşme sonrası dönemde Balkan göçmenlerinin sahip olduğu etnik kimlik, kültürel pratikler ve sosyal ağlar hala yaşadıkları mekandaki ekonomik ilişkilerde önemli bir etkidir.

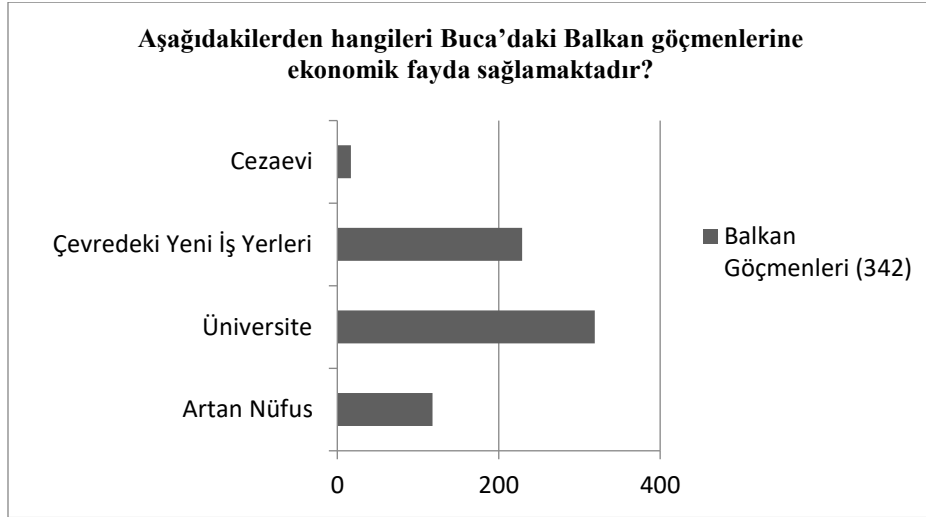
Kentleşme sonrası Balkan göçmenlerinin ekonomik ilişkilerine ve kentleşme sürecinin bu ilişkilere etkisine dair görüşmeciler tarafından yapılan açıklamada özellikle pek çok Balkan göçmeninin ev ve dükkân sahibi olmasından ve ilçeye dışarıdan gelen göç ve artan öğrenci nüfusundan kaynaklı olarak ‘kira gelirleri’ elde etmeye başlaması ve ‘değişen esnaflık’ anlayışı iki belirgin tema olarak dikkat çekmektedir. Görüşmecilerin kentleşme sürecinden sonra Balkan göçmenlerinin ekonomik ilişkilerine ve kentleşme sürecinin bu ilişkilere etkisine dair örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Buca’ya son yıllarda epey bir göç oldu dışarıdan. Bu apartmanlar biraz da bu yüzden çoğaldı. E tabi bir de öğrenciler var. Duyduğum kadarıyla yüz bine yakın öğrenci varmış. Bu kadar nüfus artınca haliyle ekonomi biraz kımıldadı tabi.” (Görüşme 10, Arnavut, 59, 2. Kuşak)

“Buca’nın nüfusunun artması özellikle cadde üzerindeki esnafı çok faydalı oldu. Ara yerlerde, kenarlarda, ara sokaklarda kalan esnafı da hiç etkisi olmadı diyemem. Onların da az çok işine geldi.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“Ekonomik anlamda hem dışarıdan gelenlerin hem de öğrencilerin çok büyük etkisi var. Öğrencilerin geçmişte de olumlu etkisi vardı şimdi de var. Hatta daha fazla var. Evlerinde kirada kalıyor bu öğrenciler. İnsanların dükkânı ve iş yeri var. Bu çocuklar oradan alışveriş yapıyor. Ayrıca, buradaki öğrenciler çok karmaşık. Türkiye’nin her yerinden gelen var. Mesela şunu söyleyeyim. Anadolu’nun küçük yerlerinden gelen, doğuda tutucu yerlerden gelen çocuk Buca’da okumaya geldiğinde artık daha özgür ve rahat oluyor. Öğrenci buraya gelince ister istemez rahat yaşamı tercih ediyor zaten. Göçmenler de bundan ekonomik olarak faydalıyor” (Görüşme 11, Boşnak, 60, 1. Kuşak)

Anket çalışmasında katılımcılara yöneltilen "Aşağıdakilerden hangileri Buca’daki Balkan göçmenlerine ekonomik fayda sağlamaktadır?" sorusuna verilen yanıtlar da açıklamaları destekler niteliktedir. Katılımcıların cevapları dikkate alındığında, özellikle ilçede artan nüfusun, yeni açılan iş yerlerinin ve elbette üniversite ve öğrencilerin ilçedeki varlığının Balkan göçmenleri için ekonomik bir avantaj olarak öne çıktığı görülmektedir.



Grafik 4.3.9. Balkan Göçmenlerine Ekonomik Fayda Sağlayan Unsurlar

"Aşağıdakilerden hangileri Buca'daki Balkan göçmenlerine ekonomik fayda sağlamaktadır?" sorusuna verilen yanıtlarda, katılımcıların yaklaşık olarak %94 gibi büyük bir çoğunluğun üniversite ve öğrenciler şikkına yöneldiği görülmektedir. Ardından, katılımcıların yaklaşık olarak %67'sinin yöneldiği "çevredeki iş yerlerinin varlığı" ve katılımcıların yaklaşık olarak %35'inin tercih ettiği "ilçede hızla artan nüfus" şıkları da Balkan göçmenlerine ekonomik avantaj sağlayan önemli etkenler olduğu görülmektedir.

4.3.5.1. Kazanç Kapısı Olarak Kira,

Belirtildiği üzere, kentleşme sürecinin başlamasıyla birlikte bahçeli-müstakil evlerde yaşayan Balkan göçmenleri yaşadıkları evi kat karşılığında apartmanlara dönüştürmüşlerdir. Öyle ki, yüz yüze görüşmeciler gerçekleştirilen 32 kişinin tamamı ve anket çalışmasına katılan katılımcıların yaklaşık olarak %93'ü ev sahibidir. Ayrıca, görüşme yapılan 32 kişinin 27'si birden fazla daireye sahip olduğunu belirtmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak Balkan göçmenleri için kira geliri elde etmeyi ve inşaat, emlakçılık gibi sektörleri yaşadıkları mekânda cezbedici hale getirmiştir:

"Biri emlakçılığa başlıyor, bir sürü göçmen çalışıyor o emlakçıda. Zaten bu apartmanlaşma başladığından beri bizim göçmenlerden sadece benim tanıdığım bir sürü göçmen var emlakçı ve müteahhit olan." (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

"Müteahhitlik yapan, Emlakçılık yapan bir sürü insan da var bizden. Özellikle hem kendi oturduğu evden hem de anne babasından çok fazla daire kalanlar haliyle giriyor bu işe." (Görüşme 18, Pomak, 74, 1. Kuşak)

Apartmanlaşmanın başlamasıyla birlikte, bir ve birden fazla daireye sahip olan Balkan göçmenleri için beklide en önemli gelir kaynağı olarak gösterilebilecek gelişme ise kira gelirleri elde etmektir. En başta üniversitenin varlığından kaynaklı öğrenci popülasyonunun çok fazla olması, ilçeye İzmir içerisinde ve il dışından göçlerin artmaya başlaması sayesinde halihazırda kampus alanlarının çevresinde ikamet eden ve ev ve dükkân sahibi olan Balkan göçmenleri önemli kira gelirleri elde etmektedir. Görüşmecilerin konu hakkındaki örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Bizim bahçeli evimiz vardı burada müstakil. 2006’da müteahhit geldi. Yan taraftaki komşuyla da konuştu etti. Anlaştık sonunda, iki daire biz aldık, iki daire o aldı. Bir tanesi hala kirada yıllardır. (...) İnsanın iki tane evi olunca kendisini rahat hissediyor tabi. Dara düşsek, bir şey olsa bir tane yedek evimiz var.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“Bize zaten oturduğum eski evden iki daire düştü. Şanslıydık hem babamın evinden hem de eşimin ailesinden de kaldı bir şeyler. Oralara da ev yaptılar sonuçta. Birinde biz oturuyoruz, birinde bizim kız yaşıyor. Diğeri kirada. Rahatsız bu anlamda çok şükür. (...) apartmanlar yapınca eski mahallemiz kalmadı doğru ama bunun da böyle bir artısı oldu bize.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

“Bizim kardeşlerle evler yan yanaydı. Biz üçümüz aynı adama yaptırttık evleri. E haliyle epey bir daire düştü adam başı. Biz ilk kiraya verecektik. Sonra yurt işleten birine verdik. Çünkü yurda kiraya verince bir kere eline toplu para geliyor. Kirasını vermez, etmez derdi yok.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

“2008 yılında bizim buraya imar geldi. Hemen ardından müteahhitler geldi bize tabi. Bizim bir katlı evler oldu 5-6 katlı. (...) bir sürü dairesi oldu insanların. Tek tek öğrenciye kiraya verdiler, dışarıdan gelenlere verdiler. Toplu olarak yurtlara kiraya verdiler. Satılıktan çok kiralık ev var etrafta zaten.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Kalan esnaflar biraz yaşlı onu söyleyeyim. Epey bir kısmı da vefat etti zaten. Marketler eskiden tamamen göçmendi. Şimdi büyük kısmını tanımam. Zaten market çalıştıran adam o A101’lerde, Migros’larla filan nasıl yarışsın. Artık esnaflar burada mal sahibi. Kiraya veriyor dükkânlarını. Özellikle restoranlar hala göçmenlerindir ama mesela heykeldeki çorbacılar, üniversitenin etrafındaki yerler hep göçmendir hala. Fakat diğer dükkanlar vefattan filan kapatılıyor. Sonra dükkân kiraya veriliyor.” (Görüşme 15, Pomak, 72, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamalarından yola çıkarak, Buca’daki Balkan göçmenlerinin konut sahibi olmalarının ekonomik avantajları dikkat çekmektedir. Ayrıca, sadece üniversite öğrencilerine ya da ilçeye dışarıdan göç eden gruplara değil, üniversitenin ve

öğrencilerin varlığından kaynaklı yurt işletmeleri üzerinden de önemli kira gelirleri elde edilmektedir. Benzer bir durumun dükkân sahipleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Geçmişte yaşadıkları mekânda esnaflık yapan ya da sonradan kentleşme sürecinde dükkâna sahip olan Balkan göçmenleri esnaflığı tercih etmeyerek bu varlığı kira gelirine dönüştürme seçeneğine de sahiptir. Ayrıca, Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda önemli miktarlarda konuta ve dükkâna sahip olması göçmenlerin kalabalıklaşan, kentsel ve mekânsal anlamda büyük bir kentsel alana dönüştürülen yaşam alanlarından vazgeçmemeleri, aidiyet duygusunun kaybolmaması için de bir neden olarak değerlendirilebilir.

4.3.5.2. Göçmenliğin Pazarlanması

Buca'nın eski Yukarı Mahalle bölgesinde etnik enklav içerisinde homojen bir şekilde yaşamış olan Balkan göçmenleri, kaçınılmaz olarak etnik kültürel pratiklerini de bulundukları mekânda yaşatmayı sürdürmüşlerdir. Kentleşme sürecinden önce homojen bir topluluk olarak kümelenmiş halde yaşayan Balkan göçmenleri için kendi kültürlerini yansıtan yemek kültürü sadece düğün, nişan, sünnet gibi sosyal aktivitelerde, bir nevi ev dışında kendisi gösterebilen ve çoğunlukla ev içerisinde devam eden bir gelenektir. Ancak, kentleşmenin ilçede hız kazanması, kentsel gelişim ve üniversitenin varlığıyla artan yeni iş yerleri, göç, hızlı nüfus artışı ve öğrenci popülasyonu ile birlikte, Balkan göçmenlerinin yemek kültürü farklı bir değer kazanmaya başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllarla birlikte ilçede yaşanan bu kentsel gelişmeler Balkan göçmenlerine emlak sektörü örneğinde olduğu gibi ekonomik anlamda yeni imkanlar sağlamıştır. Bu yeni imkanlardan bir tanesi de doğrudan Balkan göçmeni kültürüyle bağlantılı ve Balkan göçmeni kimliğine sahip olmanın getirdiği bir avantaj olarak yemek sektörüdür.



Görsel 4.3.2. Buca'daki Balkan Temalı Mekanlar-1

Saha araştırması boyunca eski Yukarı Mahalle olarak ifade edilen ve Balkan göçmenlerinin etnik küme halinde ikamet ettiği Yaylacık, Adatepe, Kozağaç, Dumlupınar mahallelerini içerisine alan bölgede gerçekleştirilen gözlemlerde Balkan kültürünü ve ismini temsil eden çok sayıda yeme-içme mekânı dikkat çekmiştir. Buca'daki bu yeme-içme mekanları hakkında görüşmecilere yöneltilen sorularda, Balkan göçmenlerinin işlettiği bu mekanların kentleşme süreciyle birlikte açılmaya başladığı belirtilmektedir. Ayrıca, bu mekanlar sadece ismen değil, tamamen geçmiş tariflere uygun menüler sunan ve işletmelerde çalışanların da Buca'da ikamet eden Balkan göçmenlerinden oluşan mekanlar olduğu görüşmeciler tarafından belirtilmektedir:

“Boşnak börekçisi, Selanik köftecisi, Vodina (Arnavutluk'ta bir bölge) çorbacısı vs. bunlar en fazla 10-15 yıllık. Daha önce yoktu bu dükkanlar. Fakat öğrenciler geldi, dışarıdan bir sürü insan geldi. Bu insanlar bunu satın alıyorlar, seviyorlar. Mesela Boşnak böreği dediğin zaman, ünlü bir şeyden bahsediyorsun. Eskiden bunların dükkânı filan yoktu zaten. O zamanlar herkes kendi evinde yapıyordu zaten. Bundan bir 20, 25 sene önce biri Boşnak böreği yapıp satmaya kalksa zaten kime satacak onu ya da kim alacak? Herkes evinde yapıyor zaten.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Mesela Bosna çorbacısında çalışanların hepsi hakikaten Boşnak'tır. Bizim Vodina çorbacısında çalışanların da hepsi Arnavut göçmenidir. Bu sokağın yukarısındaki Boşnak börekçisinde de öyle. Git bak, hepsi Boşnak'tır.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)



Görsel 4.3.3. Buca'daki Balkan Temalı Mekanlar-2

Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, Balkan mutfak kültürü konseptiyle açılan bu mekanlar Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânın kentleşmesinin yarattığı ve göçmenlerin değerlendirdiği bir ekonomik fırsat olarak görülebilir. Aynı zamanda, bu mekanlar etnik kimlikleri aracılığıyla yaşadıkları mekânda Balkan göçmenlerine yeni iş imkanları sunmaktadır. Dışarıdan gelen nüfusun hızlı artışı ve sürekli artan üniversite öğrencilerinin sayısı artık yaşadıkları mekânda kendilerini ‘yerli’ konumda gören Balkan göçmenleri için ‘yeni müşteriler’ haline gelmiştir:

“Göçmen olmak o açıdan ciddi işe yarıyor. Mesela Boşnak böreğini Boşnak göçmenine satmıyorsun ya da Arnavut köftecisinin yemeklerini Arnavutlara satmıyorsun. Başkalarına satıyorsun, sonradan buraya gelenlere. Mesela adam hususi olarak onun için geliyor. Boşnak böreğinin, Arnavut köftesinin falan ne olduğunu merak ediyor. Sonra herkese tavsiye ediyor.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

“Dışarıdan bir sürü insan geldi. Yurtlar açıldı. Bir sürü öğrenci dolu. Haliyle biz de buna yönelik dükkânlar açtık. Bizim bu Boşnak börekçisi de üniversitenin büyümesiyle açtığımız bir yer. Bir sürü göçmen şimdi emlakçı oldu, müteahhit oldu, cafe açtı. Aşağıda çorbacı açtı, köfteci açtı, bizim gibi börekçi açan da bir sürü yer var. Bunlar son 10-15 senede oldu aslında.” Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Göçmenlerin yaşadığı bölgeler biraz daha yeşillikti, çevresi daha güzel bölgeler. Göçmenler bu durumu yaşadığı çevrede hissettirdiği için o bölgenin bir sempatisi oluyor dışarıdan gelen insanlar için. Öğrenciler de ister istemez bu esnaftan alışveriş yapıyor. Farklı bir yemek kültürü, sıcak bir ortam insanın ilgisini çekiyor.” (Görüşme 10, Arnavut, 59, 2. Kuşak)



Görsel 4.3.4. Buca'daki Balkan Temalı Mekanlar-3

Görüşmecilerin açıklamalarından yola çıkarak, yıllar boyu kültürel değerleri doğrultusunda ilişki kurdukları ve inşa ettikleri mekânın hızlı kentleşme sürecinde, mekânsal ve demografik dönüşümüyle birlikte, Balkan göçmenlerinin kendi kültürlerini ekonomik alana adapte ettikleri söylenebilir. Geçmişte Balkan göçmenlerinin yeme-içme kültürü kendi homojen toplumsal yaşamları ile sınırlıyken, bugün kentsel gelişmelerin devam ettiği Buca'ya dışarıdan gelen insanlara sundukları ve bir değişim değerine sahip ekonomik nitelik kazanmıştır. Bu durum, kentsel yaşama adapte olan Balkan göçmenlerinin kültürel değerlerini ekonomik sermayeye dönüştürmesi olarak da değerlendirilebilir.

4.3.5.3. İş Bulma ve Aracı Kurum Olarak Göçmen Dernekleri

2000'li yıllardan itibaren hız kazanan apartmanlaşma süreciyle birlikte, Balkan göçmenlerinin bir girişimi de dernekleşme faaliyetleri olmuştur. Farklı şehir, yöre, bölge, köy ya da etnik gruplara mensup hemşeri-göçmen dernekleri kentsel yaşamda sık karşılaşılan bir gerçektir. Balkan göçmenleri için de sadece Buca ya da İzmir ekseninde değil, Türkiye'nin pek çok büyük kentinde dernek faaliyetleri önemli bir yer tutmaktadır. Arslan göre, Balkan göçmenlerinin dernek çalışmaları 2000'li yıllardan önce 'anavatana dönüş', 'yurda dönüş' gibi retorikler ekseninde şekillenmekteyken, özellikle 2010'lu yıllardan itibaren Balkan göçmenleri için kurulan derneklerde Balkan göçmenleri arasındaki sosyal ağın kurumsallaşmış hali olarak çeşitli kurumlarda ve yerel yönetimlerde etki sahibi olabilme işlevi daha ağır basmaktadır (Arslan, 2023). Arslan'ın açıklaması Buca'daki Balkan göçmenlerinin kurduğu dernekler için de geçerli görünmektedir.

Saha çalışması boyunca ilçede yapılan gözlemler neticesinde, Buca ilçesinde aktif olarak faaliyetlerini sürdüren Balkan göçmenlerine yönelik 11 dernek tespit edilmiştir. Bunlar;

- Buca Genç Rumeli Kanatlar ve Civar Köyleri Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği
- Buca Kuzey Makedonya Derneği
- Buca Rumeli Göçmenleri Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği (BURUMBAL)
- Buca Selanik ve Balkan Muhacirleri Eğitim Kültür ve Dayanışma Derneği
- Kosova Rumeli Kültür Sanat ve Turizm Derneği
- Kuzey Makedonya Göçmenleri Derneği
- Uluslararası Kuzey Makedonya Dernekleri Federasyonu
- Bosna-Sancak Kültür ve Yardımlaşma Derneği (Bosna-Sancak-Der)
- Buca Buked
- İzmir Girit Mübadilleri Derneği
- Yaylacık ve Balkan Muhacirleri Derneği

Anket çalışmasında yer alan “Buca’daki göçmen derneklerinden birine üye misiniz?” sorusuna verilen yanıtlar dikkate alındığında, katılımcıların yaklaşık olarak %41,2’si (342 katılımcıdan 142’si) yukarıda liste halinde ismi geçen derneklerden en az bir tanesine üye olduklarını belirtmiştir.

Buca’daki çeşitli derneklerde dernek başkanlığı ve dernek yönetiminde yer alan görüşmecilerin yaptıkları açıklamalarda, Buca’da Balkan göçmenlerinin dernekleşme faaliyetlerinin apartmanlaşma sürecinin ardından başladığı belirtilmektedir. Görüşmecilerin açıklamalarına göre, İlçe nüfusunun dışarıdan gelen göçle birlikte hızla artışı dernekleşme faaliyetini bir anlamda gerekli kılmıştır:

“Dernekler 2000’lerden sonra başladı aslında Buca’da kurulmaya. Ekrem S. Adından bu işlere çok gönül vermiş biri Selanik göçmenleri derneğini kurdu. İlk göçmen derneği buydu. Yanılmıyorsam 2002 yılında kuruldu. Sonradan çoğaldı hepsi.” (Görüşme 16, Selanik Göçmeni, 59, 3. Kuşak)

“Buca eskiden zaten sadece bizlerin yaşadığı bir yerdi. O yüzden dernekleşme gibi girişimlere pek gerek olduğu söylenemez. Ne zaman Buca büyüdü, kalabalıklaştı, dışarıdan insanlar geldi. Biz de burada kültürümüzü, geleneklerimizi korumak için bir şeyler yapmayı gerekli gördük.” (Görüşme 11, Boşnak, 60, 1. Kuşak)

“Dernekler hep 2000’lerden sonra kuruldu. Daha önceden Buca’da dernek falan yoktu.” (Görüşme 18, Pomak, 74, 1. Kuşak)

“Yanılmıyorsam Buca’da ilk göçmen derneği 2002’de kuruldu. Yaylacık’ta Selanik Göçmenleri Derneği. Ali B. Kurmuştu, epey uğraştı. Ondan sonra bir bir çoğaldı.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

Balkan göçmenlerinin kurduğu dernekler Buca’da göçmen geceleri, Balkan ülkelerine geziler, Balkan göçmenleriyle ilgili kutlama ve anmalar gibi pek çok sosyal ve kültürel faaliyete öncülük etmektedir. Bir sonraki bölümde çok daha detaylı değinilecek olmakla birlikte, göçmen derneklerinin bu açıdan Buca’daki Balkan göçmenlerinin etnik kimliği, kültür ve geleneklerine dair Balkan göçmenleri için önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ancak, Buca’daki Balkan göçmenlerine yönelik derneklerin önemli bir enformel faaliyeti de Balkan göçmenlerine sağladığı çeşitli ekonomik avantajlardır. Göçmen derneklerinin Buca’daki Balkan göçmenlerine ekonomik fayda sağlayabilmesinin temeli ise derneklerin ilçe belediyesi ve kaymakamlık ile kurduğu ilişki ağları olarak gösterilebilir. Görüşmecilerin dernek faaliyetleri ve Balkan göçmenlerine sağladığı çeşitli faydalara dair yaptıkları örnek açıklamalar şu şekildedir:

“Dernekler biraz aracı kurum gibi oldu. Dernekler aracılığıyla bir araya gelip yerel bir güç oluşturmak insana bir fayda sağlıyor. Pazarlık gücü artıyor belediyeyle. Bu sayede pek çok insanın çoluğunu çocuğu belediyeye sokuyor. Bugün bu az bir şey değil. Resmi bir kurumda maaşlı çalışmak her insan için bir dayanak.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“Daha geçen ay, bizim mahallede (Kozagaç) N.... Ablanın eski evine üç kat demişlerdi. Bizim belediye meclisinden bir iki üye var. Onları araya soktuk, Biraz uğraştık dört kata çıkardık imarını. Böyle şeyleri çözebiliyoruz” (Görüşme 17, Pomak, 62, 1. Kuşak)

“Dün akşam bir telefon trafiği yaptık. Bizim bu aşağıdaki Arnavut Camii’nde son depremden sonra çatlaklar olduğu için cami ibadete kapalı. Fakat üzerinden iki sene geçti neredeyse hala yapılmadı. Onunla ilgili görüşmelerimiz oldu hem kaymakamlıkla hem de belediyeyle. Bir sonuç aldık sonunda.” (Görüşme 22, Pomak, 59, 1. Kuşak)

“Buca Belediyesi’nde şu anda yaklaşık 2.500 kişi çalışıyor. Bu çalışanlardan yaklaşık olarak yarısı Balkan göçmenidir ve bunların pek çoğunluğunun oraya alınmasını sağlayan işte bu dernekler olmuştur. Emin ol. Çünkü derneklerin doğrudan bağlantıları var belediyeyle. Zaten hem dernek üyesi olup, hatta dernek yönetiminde olup hem de belediye de çalışan, meclis üyesi olan bir sürü insan var.” (Görüşme 26, Boşnak, 67, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamalarından yola çıkarak, Buca’da apartmanlaşma süreciyle birlikte ilçe nüfusunun artmasıyla birlikte kurulan Balkan göçmenleri için dernekler Balkan göçmenlerinin ilçedeki kimlik, kültür ve geleneklerini sürdürmeye yönelik faaliyetleri önemli bir rol oynamakla birlikte, göçmenlere önemli ekonomik avantajlar da

sağlamaktadır. Özellikle derneklerin yerel yönetimlerle kurduğu ilişkiler aracılığıyla işe alım, imar ve çeşitli etkinlikler konusunda etkin rol oynaması bu dernekleri Balkan göçmenlerinin apartmanlaşma sonrası ekonomik ilişkileri için değerli kılmaktadır.

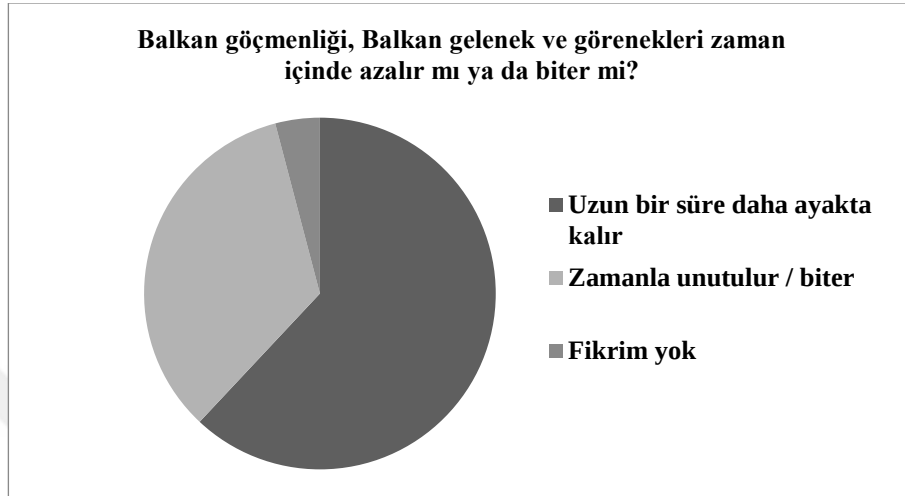
4.3.6. Buca’da Kentli Kimliğin ve Göçmen Kimliğinin Birlikteliği

2000’li yıllardan önce kent çeperinde konumlanmış bir ilçenin kent merkezine uzak noktasında etnik enklav olarak ifade edilen etnik-mekânsal olarak kümelenmiş şekilde yaşayan Balkan göçmenleri, 2000’li yıllardan itibaren yaşadıkları mekanı hızlı bir kentleşme süreci içerisinde bulmuşlardır. Yaşadıkları mekânın etnik enklav olarak nitelendirildiği dönemde, Balkan göçmenlerinin inşa ettikleri mekânda kurdukları bütün toplumsal ilişkiler ve anlamlandırma biçimleri doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini belirlemiştir. Bu nedenle yaklaşık olarak 2000 yılından önce, Buca’nın eski Yukarı Mahallesi homojen bir yapıda yaşayan Balkan göçmenlerinin kimlikleri ve kültürleri doğrultusunda sosyal ve mekânsal olarak şekillenmiştir. Balkan göçmeni kimliğine sahip olmaksızın sosyal yaşamın çoğu noktasında farklı sermayelere dönüştürülebilen bir niteliğe sahip olmuştur.

Kentleşme faaliyetleriyle birlikte, Buca ilçesi artık apartmanlaşmış, nüfusu artmış, heterojen bir yapıya sahip olmuş, yeni mekanların hızla inşa edildiği bir kentsel mekân haline gelmiştir. Veri değerlendirme bölümünün bu kısmında açıklanmaya çalışıldığı üzere, bu durum kaçınılmaz olarak belirtilen mekânda yaşayan Balkan göçmenlerinin yıllar boyu mekânda inşa ettiği sosyal dokuyu, ilişki ağlarını ve mekânı anlamlandırma biçimlerini belirli oranlarda dönüştürmüştür. Buca’da yaşayan Balkan göçmenleri artık kentsel bir mekânda, kentli olmayı deneyimleyen ve kentte yaşamaya bağlı olarak mekânı ve sosyal yaşamı anlamlandıran kentli bilince ve kimliğe sahip bireyler konumuna gelmiştir. Ancak Balkan göçmeni kimliğinin, geçmiş döneme benzer ve farklı biçimlerde olmakla birlikte, kentsel yaşamda hala Balkan göçmenlerine sosyal, kültürel ve ekonomik avantajlar sağladığı görülmektedir. Bu nedenle, Buca’daki Balkan göçmenleri birer kentli birey haline gelirken, Balkan göçmeni kimliğini de taşımaya devam ettiği görülmektedir.

Anket çalışmasında Balkan göçmeni kimliğinin ve kültürünün Buca’daki önemi, yeri ve geleceğine dair katılımcılara yöneltilen çeşitli sorular dikkate alındığında, anket çalışmasındaki ‘Balkan göçmeni olmaktan memnun musunuz?’ sorusuna katılımcıların %98’i ‘Evet’ cevabı verirken, katılımcıların %80’inden fazlası ‘Bucalı olmak’ ve ‘Balkan Göçmeni olmak’ arasında hala güçlü bir ilişki olduğu kanısındadır. Anket çalışmasında yer alan "Balkan göçmenliği, Balkan gelenekleri ve görenekleri zaman içinde azalır mı ya da

biter mi?" sorusuna verilen yanıtlar dikkate alındığındaysa, katılımcıların %62'si göçmen kimliği, gelenek ve göreneklerinin uzun bir süre daha hayatta kalacağı görüşündedir. Katılımcıların %32'si ise zamanla unutulacağı ve biteceği yönünde tercih kullanmıştır.



Grafik 4.3.10. Balkan Kimliğinin ve Kültürünün Geleceği

Elde edilen nitel ve nicel veriler neticesinde, kentleşme öncesi dönemde son derece homojen ve mekânsal açıdan ayrılmış bir etnik enklav görünümüne sahip Balkan göçmenlerinin yaşam alanı olan eski Yukarı Mahalle, 2000'li yıllarla birlikte hızlı bir kentleşme sürecine girmiştir. Bu süreçle birlikte, etnik enklav olma niteliklerinin bir kısmını kaçınılmaz olarak kaybetmiştir. Bu noktada, etnik enklavların kentleşme sürecinin ardından dönüştüğü bir kümelenme biçimi olan "ethnoburb", yani etnik banliyö formunun bir dizi özelliğini taşıdığını söylemek mümkündür. Her ne kadar Buca ve araştırmanın gerçekleştirildiği dört mahalle bir banliyö olmasa da hem Buca ilçesinde hem de çalışmanın yürütüldüğü dört mahallede Balkan göçmenleri hala en kalabalık etnik grup olması, heterojen yapıdaki mekânın sosyal ve kültürel dokusunda belirleyici pozisyonda olması ve etnik kimliklerini devam ettirmeleri noktalarında ethnoburb özellikleri göstermektedir (Wei, 1998: 6).

Elbette, yeni jenerasyonlarla birlikte Balkan göçmenlerinin kimlikleri, kültürleri ve yaşadıkları mekâna duydukları aidiyetin her geçen yıl erozyona uğrama ya da yüzeysel kalma ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimali göz önünde bulundurarak, Balkan göçmenleri kimliklerinin, kültürlerinin ve elbette kolektif belleklerinin devamlılığına ya da kendini yeniden üreterek 'ya da hatırlatarak' sonraki kuşaklara aktarılmasına yönelik yaşadıkları kentsel mekânda istemli ya da istemsiz birtakım faaliyetler içerisindedir.

4.4. Kolektif Bellek ve Balkan Göçmeni Kimliğinin Devamlılığı

Belirtildiği üzere, 1910'lu yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar, yaklaşık bir asırlık zaman dilimi boyunca Buca'da ve özellikle Yukarı Mahalle olarak çalışmada belirtilen bölgede kümelenmiş halde ve homojen bir şekilde yaşayan Balkan göçmenleri kaçınılmaz şekilde yaşadıkları mekânı kimlikleri ve kültürel değerleri ekseninde sosyal, kültürel ve fiziki açıdan şekillendirmiş ve aynı şekilde bu süreçlerden etkilenmişlerdir. Toplumsal bir grubun kimliğinin, kültürünün ve deneyimlerinin mekânı içermesi ve mekânda bir yansımayla sahip olması gibi, aynı grubun kimliğini oluşturan, sürdüren, ortak paylaştığı ve aktardığı toplumsal belleği de mekânın sosyal ve kültürel sınırları içerisinde bulunmaktadır (Özaloğlu, 2017: 13).

Görüşmecilerin yaşadıkları mekân olan Buca ilçesi ekseninde Balkan göçmeni kimliğinin ve kültürel pratiklerin mevcut durumuna, sürdürülebilirliğine, sahip oldukları etnik kimliği ve kültürü hatırlatıcı unsurlara dair yaptıkları açıklamalarda toplumsal bellek ya da kolektif bellek perspektifinden değerlendirilebilecek belirli temalar belirlenmiştir. Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda belirlenen temalar özellikle Assmann'ın (2008) bireysel bellek ve kültürel bellek çerçevesinde ileri sürdüğü toplumsal/kolektif bellek teorisi üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Görüşmecilerin Balkan göçmeni kimliği ve kültürüne dair soyut ve somut öğelere, yaşadıkları mekânda kimlik ve kültürü anımsatıcı/hatırlatıcı bütün sosyal pratiklere, soyut ve somut unsurlara dair açıklamaları neticesinde 'iletişimsel bellek formları', 'mekânsal bellek formları' ve 'kültürel bellek formları' olarak isimlendirilebilecek üç tema etrafında toplanan toplam 13 alt tema üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır.

Belirtilen üç ana tema etrafında ele alınan 13 alt temayı belirtmek gerekirse; Görüşmecilerin yaşadıkları mekânda göçmen kimliğini nasıl anımsadıkları, hangi gündelik pratikler doğrultusunda ortak kimlik ve kültürel değerlerini hatırladıklarına dair yönelttikleri cevaplarda ilk dikkat çeken tema, Assmann'ın (2008) iletişimsel bellek formu olarak ifade ettiği ve bu form altında ele alınması gereken gündelik yaşamda kurulan iletişim ve diyaloglardır. İletişimsel bellek formu altında ele alınan ikinci alt tema ise Balkan göçmenlerinin hala gündelik yaşamlarında kullanmaya devam ettiği göçmen dilleridir. Görüşmecilerin ifadeleri ve nicel veriler doğrultusunda bu göçmen dilleri çok büyük çoğunlukla Boşnakça, Arnavutça, Pomakça, kısmen de Makedonca, Sırpça ve Rumca olarak dikkat çekmektedir. İletişimsel bellek figürleri özellikle Balkan göçmenlerinin bir arada sıklıkla vakit geçirdiği ve karşılıklı iletişimin mümkün hale geldiği

komşuluk ilişkileri, kahvehanede vakit geçirme, dernek ve yerel yönetim faaliyetlerinin gerçekleştiği alanlar gibi bir dizi mekânda kendini göstermekte ve özellikle bireyler arasındaki aktarım daha etkili hale gelmektedir.

Görüşmecilerin yaşadıkları mekân olan Buca ilçesinde Balkan göçmenliğine ve göçmen kültürüne dair öğeler içeren, Balkan göçmeni kimliğini ve kültürünü bireye hatırlatma kapasitesi olan somut/nesnel unsurlara dair açıklamalarında çeşitli ortak mekanlar üzerinde durmaktadırlar. Özellikle neoliberal kent politikaları doğrultusunda 2000’li yıllarla birlikte kentleşme süreci içerisine giren Buca ilçesinde, ilçede kümelenmiş olarak yaşamını sürdüren Balkan göçmenlerine yönelik hem geçmişten gelen hem de kentleşme süreciyle birlikte ilgili kurumlarca inşa edilen mekânlar bulunmaktadır. Açıklamalar ve veriler doğrultusunda, Balkan göçmenlerinin mekânsal belleğinin parçası olan anımsatıcı nitelikteki bu mekanlar birer bellek figürleri olarak değerlendirilmiş alt temalardır. Mekânsal bellek figürleri olarak ele alınan yedi alt tema şu şekildedir; Buca ilçesinde Balkan göçmenleri için yapılmış ‘müze ve anıt’, Balkan göçmenleri tarafından ilçede kurulmuş ‘göçmen dernekleri’, yerel yönetim ve göçmen derneklerinin girişimleri doğrultusunda ilan edilen sit alanlarının da dahil edildiği ilçedeki ‘eski sokaklar ve yapılar’, Balkan göçmenleri için geçmişten bu yana yaşadıkları mekanda önemli bir mekânsal ve sosyal değere sahip ‘kahvehaneler’ ve son olarak yaşadıkları bölgede Balkan göçmenliğine göndermede bulunan anımsatıcı nitelikteki ‘yer ve mekan isimleri’.

Kültürel bellek formu ise, Assman’ın (2008) çalışmalarında belirttiği üzere, iletişimsel bellek ve mekânsal bellek formlarını da belirli oranda kapsar niteliktedir ve bu nedenle burada görüşmecilerin açıklamaları ve nicel veriler doğrultusunda belirlenmiş alt temalar diğer bellek formları ve alt temaları ile kaçınılmaz olarak etkileşim halindedir. Aynı zamanda görüşmecilerin Balkan göçmeni kimliği ve gündelik yaşamdaki pratiklere dair en çok üzerinde durduğu bellek formu konumundadır. Açıklamalar ve nicel veriler doğrultusunda, Balkan göçmenlerinin kültürel belleğini meydana getiren, kimlik ve kültürü hatırlatıcı nitelikteki alt temalar ‘Balkan yemekleri’, ‘Balkan müzikleri’, ‘kimliğe ve geçmişe dair ritüeller’, ‘göçmen dernek faaliyetleri’, yerel yönetim faaliyetleri, yerel gazete, müzik kanalları, sosyal medya gibi hatırlatıcı işlev gören ‘medya araçları’ olarak sıralanmaktadır.

4.4.1. İletişimsel bellek

İletişimsel bellek Assmann’ın belirttiği bellek formlarından bir tanesi ve kültürel bellek formuyla birlikte en çok üzerinde durduğu form olarak karşımıza çıkmaktadır.

Assmann'a göre, iletişimsel bellek Halbwachs'ın kolektif bellek dediği kavramın bir parçasına tekabül etmektedir ve bir toplumsal grubun belleğinde bulunan içerikleri sözlü iletişim yoluyla topluluğun diğer üyelerine aktarmaya dayanmaktadır. İletişimsel bellek taşıyıcıların tanıklık ettiği yakın geçmişe dayanmaktadır ve zaman içerisinde sözlü aktarım boyunca değişimlere uğrayabilmektedir. Assmann'ın ifade ettiği iletişimsel bellek formu, Buca'da yaşayan Balkan göçmenlerinin sosyal yaşamlarında da görülmektedir (Assman, 2022). Görüşmecilerin açıklamalarına göre, ev içinde ve ev dışında Balkan göçmenlerinin iletişimi Balkan göçmeni kimliğinin ve kültürünün aktarımında, belleği oluşturan ortak anıların, hikâyelerin ve ilgili geçmişin aktarımında önemli bir bellek formudur. Bu açıklama doğrultusunda, bu bölümde Buca'da yaşayan Balkan göçmenlerinin iletişimsel bellek ekseninde kimlik ve kültürlerini birbirleriyle kurdukları iletişim doğrultusunda aktarma ve sürdürme pratiklerine dair veriler değerlendirilmiştir. Bu kısımda belirlenen alt temalar doğrultusunda ilk olarak, Balkan göçmenlerinin ortak kimlik ve belleğinin devamlılığı ve aktarımına dair iletişim pratiklerinin önemi üzerinde durulmuş, ardından farklı göçmen grupları arasında zamansal farklılıklardan kaynaklı kimlik ve kültür eksenli farklılıklara ve son olarak göçmen dillerinin konuşulmasının bellek aktarımı için sunduğu avantajlara yer verilmiştir.

4.4.1.1. Bellek, Kimlik ve Kültür Aktarımında Sözlü İletişimin Önemi

Kentleşme sürecinin başladığı 2000'li yıllara kadar olan süreçte Buca ilçesinin Yukarı Mahalle bölgesinde Balkan göçmenleri son derece homojen ve etnik-mekânsal olarak kümelenmiş halde yaşamlarını devam ettirmekteydiler. Bu döneme kadar yaşadıkları mekânı kimlikleri ve kültürleri çerçevesinde şekillendiren ve aynı zamanda yaşadıkları mekanla birlikte değişimler geçiren Balkan göçmenleri, kentleşme süreciyle birlikte yeni kentsel gerçeklikleri deneyimlemeye başlamıştır. Kentleşme ve demografik olarak heterojenleşme süreciyle birlikte, geçmişte gündelik yaşamlarının hemen her noktasında maruz kalarak hatırladıkları Balkan göçmenlerinin kolektif belleğinin ürünü olan Balkan göçmeni kimliği ve kültürel pratikleri artık çoğunlukla hatırlatıcı figürler aracılığıyla sürdürülmekte, aktarılmakta, inşa edilmekte ve yeniden inşa edilmektedir. Görüşmecilerin ifadeleri doğrultusunda, Balkan göçmenlerinin kimliklerini ve kültürlerini hatırlamayı mümkün kılan yegâne yollardan bir tanesi göçmenler arasındaki iletişim ve diyaloglardır. Bu iletişim temelli paylaşımlar katılımcıların ifadelerine göre ev içerisinde aile üyelerinin sözlü paylaşımları, komşu ziyaretleri neticesinde kurulan diyaloglar ve kahvehane ortamlarındaki sohbetler şeklinde kendisini göstermektedir. Görüşmecilerin

Buca'daki Balkan göçmenlerinin kimlik ve kültür paylaşımı ya da aktarımı olarak ifade edebileceğimiz gündelik sözlü ilişkilerine dair açıklamaları şu şekildedir:

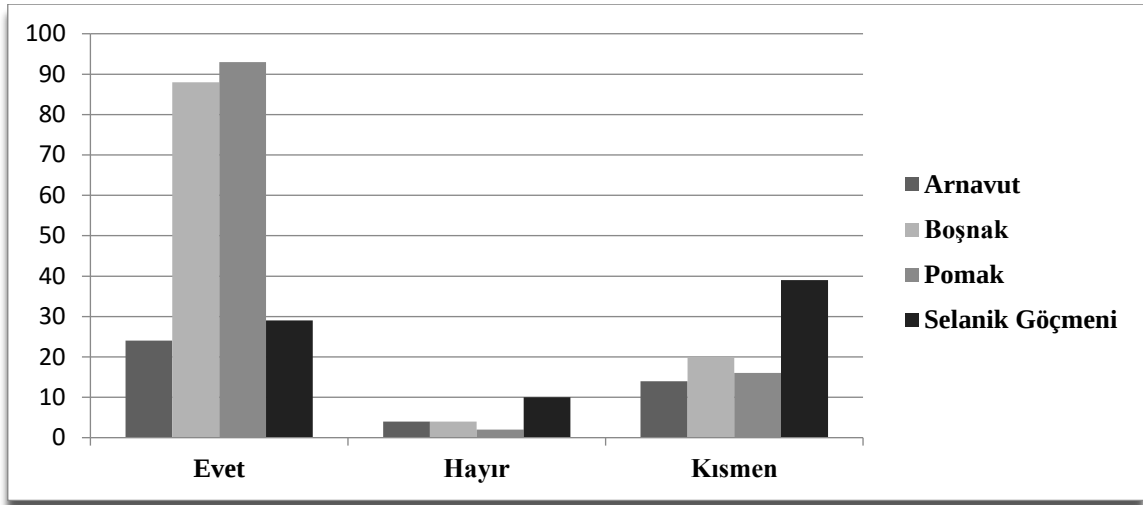
“Biz mesela evde devamlı çocuklarla eskilere dair çok şey konuşuruz. O yüzden bizim oğlanlar nereden geldiğimizi, nasıl geldiğimizi, neler çektiğimizi hep bilirler. Boşnak olduklarını bilirler, Novi Pazar'dan geldiklerini bilirler. Eskiden Buca'nın nasıl olduğunu, insanların efendime söyleyeyim işlerini güçlerini, okudukları okulu falan bilirler. (...) o söylediğin gibi, düğünümüz, eğlencemiz nasıldı hepsini anlatmışlığımız var.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

“Mesela bizim bu komşuların çoğu hala göçmendir. Mesela karşı daire kardeşim zaten, Arnavut'uz. Karşıda T.... Ağabeyler var Boşnak onlar. Bize ne zaman oturmaya gelseler ya da biz onlar gitsek misafirlğe her seferinde konusu açılır. Eskiden şöyleydi, bu da böyleydi vesaire. Birlikte büyüdük, birlikte yaşadık zaten yıllarca.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“Biz her hafta sonu arkadaşlarla Aydo'nun kahvehaneye gideriz. Öyle oyun oynamaya, muhabbete falan. Malum eskiler de konuşuluyor. Eskiler dediğim, misal gençlik anıları, çocukluk anıları, Tariş'te çalıştığımız zamanlar gibi. Eskiden ne varsa işte. (...) tabi bizden de büyük ağabeylerimiz var (...). Onlar gelirse eğer Türkçe değil, muhabbet Pomakça devam ediyor.” (Görüşme 14, Pomak, 48, 2. Kuşak)

“Çocuklar, gençler Boşnak mahallesinde, Bulgar göçmenlerinin ya da Arnavutların yaşadığı yerde büyürse göçmen olduğunu da her zaman bilir. Geleneklerini göreneklerini tarihini vs. bilir. Bizim mahallede doğmuş küçücük çocuk bile bence göçmen olduğunu biliyordur.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, Balkan göçmenlerinin kolektif belleğinin bir parçası olan iletişimsel bellek formunun paylaşılan ortak belleğin gelişiminde rolü olduğu söylenebilir. Ayrıca, grubun paylaştığı belleğin sözlü iletişim yoluyla paylaşımı ve elbette aktarımı görüşmecilerin ifadeleri neticesinde komşuluk ilişkilerinin varlığı, ev gezmeleri ve kahvehanede sosyalleşme süreçleriyle bağlantılı ilerlediği görülmektedir. Balkan göçmenlerinin iletişimsel bellek çerçevesinde gerçekleştirdiklerinin etkili olmasındaki önemli neden, kentleşme süreciyle birlikte ait oldukları mekânın artık homojen yapısını kaybederek son derece heterojen ve kalabalık bir yapıya bürünmesine rağmen birbirleriyle yakın ilişkilerinin devamı gösterilebilir. Kentleşme sonrası dönemde, Buca'daki Balkan göçmenlerinin yakın ilişkilerinin devamlılığı nicel veri toplama çalışmasından elde edilen verilerle de örtüşmektedir.



Grafik 4.4.1. “Yakın çevreniz çoğunlukla göçmenlerden mi oluşuyor?”

Anket çalışmasında katılımcılara yöneltilen “Yakın çevreniz çoğunlukla göçmenlerden mi oluşuyor?” sorusuna verilen cevaplar göz önüne alındığında, katılımcıların %69’u ‘Evet’ cevabına yöneldiği görülmektedir. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken, farklı grupların cevaplarındaki değişkenliktir. İlgili soruya kendisini Boşnak, Pomak ve Arnavut olarak tanımlayan katılımcılar yüksek sayılabilecek oranlarla, sırasıyla %79, %84 ve %58 oranlarında ‘Evet’ cevabı verirken, kendisini ‘Selanik Göçmeni’ olarak tanımlayan katılımcılarda bu oran %35’e düşmektedir. Ayrıca, yüz yüze derinlemesine görüşmelerde Selanik göçmeni olduğunu belirten görüşmecilerin Balkan göçmenlerinin birbirleriyle sözlü iletişimlerinde kimlik ve kültür paylaşımına dair yöneltilen sorulara dair açıklamaları daha yüzeysel ve negatif olmaya yöneliktir.

4.4.1.2. Zaman Aşımına Uğrayan Göçmenlik

Balkan göçmenleri içindeki farklı kesimler arasında, Selanik göçmenlerinin “Yakın çevreniz çoğunlukla göçmenlerden mi oluşuyor?” sorusuna ve yüz yüze görüşmelerde Buca’daki Balkan göçmenlerinin birbirleriyle sözlü iletişimlerinde kimlik ve kültür paylaşımına dair yöneltilen sorulara daha negatif yaklaşmasında Assmann’ın iletişimsel bellek üzerine açıklamaları aydınlatıcıdır. Çalışmanın ‘Kolektif Bellek’ kavramının açıklandığı bölümünde detaylı olarak değinildiği üzere, iletişimsel bellek sözlü iletişim yoluyla aktarılan ve bireysel geçmişe, gruba dair hatıralara ve anılara dayanan ortalama 80 yıl ya da başka bir ölçü aralığıyla üç kuşağa tekabül eden bir ömre sahip bellek formu olarak ifade edilmektedir (Assmann, 2022: 76). Analiz kısmının başında ‘Balkan göçmenlerinin Buca’ya Göçü’ başlığı altında aktarılan verilere göre, Balkan

coğrafyasından Buca'ya gerçekleşen göçler farklı etnik gruplara göre hem dönem hem de göçün niteliği çerçevesinde değişiklikler göstermektedir. Boşnak ve Pomak göçmenler 1912 ve 1995 yılları arasında belirli dönemlerde yoğunlaşarak ilçeye göç etmişlerdir. Diğer etnik gruplara göre sayıları daha az olan Arnavut göçmenler 1912 ile 1950 arasında ilçeye göç etmişlerdir. Selanik göçmenleri ise Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesi kapsamında 1923-1924 yıllarında Buca ilçesine yerleşmişlerdir ve bu tarihten itibaren Yunanistan'dan Buca'ya bir göçten bahsedilmemektedir. Bu açıklama doğrultusunda, Boşnak ve Pomak göçmenlerin ilçeye göçleri neredeyse 30 yıldan daha yakın bir tarihe tekabül ederken, Arnavut göçmenleri yaklaşık 70 yıl önce bölgeye göç etmiştir. Selanik göçmenlerinin ilçeye göçü ise 100 yılı, yani bir asırlık süreyi aşkın bir geçmişte sona ermiştir. Bu zaman zarfı Assmann'ın iletişimsel bellek için biçtiği 80 yıllık, yani üç kuşaklık zaman aralığını aşmaktadır. Selanik göçmeni olduğunu belirten görüşmecilerin Buca'daki göçmenler arasındaki iletişime, sözlü paylaşımlara ve aktarıma dair deneyimleri ve açıklamaları Assmann'ın iddiasını doğrular niteliktedir:

“Tabi eskillerden pek kimse kalmadı artık. O yüzden öyle uzun uzun konuşulmuyor artık (göçmenlik, göç, Selanik vs.). Mesela bir 20 sene evvel sorsaydın bu soruyu çok daha başka cevap alırdın.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

“Bizde eskileri hatırlayanlar, Rumca bilenler, göçü görenler gitti hep artık. Hayatta değiller yani. O yüzden iyice azaldı artık burada (Yaylacık Mahallesi). Göçmen misin diye sor, göçmenim der ama o kadar.” (Görüşme 25, Selanik Göçmeni, 49, 3. Kuşak)

“Eskiler öldü, gitti. Nüfus da kalabalıklaştı. Eskiden Yaylacık'ta herkes Selanik Göçmeniydi. Şimdi haliyle azaldı hep eski gelenekler falan.” (Görüşme 16, Selanik Göçmeni, 59, 3. Kuşak)

“Yaylacık göçmenlik bakımından bitti sayılır artık. Çünkü onların (Selanik Göçmenleri) neredeyse dedelerinin dedesi gelmiş buraya ama şimdi o zamanları hatırlayan kimse de kalmadı. Unutulmuş artık onlarda pek çok şey. Çünkü eskileri hatırlayan hemen herkes ölmüş artık.” (Görüşme 17, Pomak, 62, 1. Kuşak)

Assmann'ın iletişimsel belleğin zaman aralığıyla ilgili ifadeleri ve görüşmecilerin göçmen kimliği ve kültürüne dair sözlü iletişim ve aktarımlarına dair açıklamalar göz önüne alındığında, Buca'da Boşnak, Pomak ve Arnavut göçmenlerinin kolektif belleklerinin bireyler arası sözlü aktarımı devam ederken, benzer bir durumu Selanik göçmenleri için söylemek mümkün görünmemektedir. Assmann'ın iletişimsel belleğin süresinin üç kuşağı kapsadığı düşüncesinden hareketle, Selanik göçmenleri bu süreyi en az

bir kuşak aşmış durumdadır ve göç süreci, Selanik göçmeni olma, göçmen gelenekleri gibi ortak belleğin şekillendirdiği ve sürdürdüğü noktalar kaybolma eğilimindedir. Arnavut göçmenleri ise üç kuşaklık dönemin son çeyreğini yaşamaktadır. Ancak, özellikle Boşnak ve Pomak göçmenler için iletişimsel bellek formu gücünü korumaktadır. Boşnak ve Pomak göçmenlerin Buca'ya son yüz yılda düzenli aralıklarla göçe devam etmeleri ve henüz göç eden ilk kuşak kesimlerin bulunması iletişimsel belleğin etkinliğini ve aktarımını mümkün kılmaktadır.

4.4.1.3. Sözlü Aktarımın Gerçekleştiği Mekanlar ve Göçmen Dillerini Bilmenin Önemi

Toplumsal bir grubun kolektif belleğini hatırlama biçimi olarak ifade ettiğimiz iletişimsel belleğin Buca'daki Balkan göçmenleri için sergilendiği belirli durumlar ve mekanlar bulunmaktadır. Görüşmecilerin açıklamalarına göre, Balkan göçmenlerinin devam eden komşuluk ilişkileri, ev ziyaretleri, kahvehane kültürü ve Boşnakça, Pomakça, Arnavutça gibi göçmen dillerine hâkim olmak Balkan göçmenlerinin kolektif belleklerini hatırlatma ve aktarma biçimi olan iletişimsel bellek formunun işleyişini mümkün kılmaktadır. Görüşmecilerin konuyla ilgili örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Benim burada pazar günleri Süleyman abimler, Adil ağabeygiller ve dişi Hayri amca filan 10-15 kişi toplanırlar ve sadece kendi dillerini konuşurlar saatlerce. Böyle şeyler diğer kahvehanelerde de oluyor. Mesela Rahmi vardır Makedon göçmeni. Orada da insanlar toplanıyormuş haftada bir. Sürekli kendi dillerini konuşuyorlarmış. Dışarıdan kısım akraba bile geliyormuş.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

“Eskilerin hepsi kahvehanelerde.” (Görüşme 27, Pomak, 65, 1. Kuşak)

“Bu Yukarı Mahalle dediğimiz yerdeki kahveleri hep göçmenler işletir. Hepsi de eskidir. O yüzden o kahvelere Kahvehanelerin müdavimi de Balkan göçmeni. Bizim burada da aynı. Haliyle muhabbet de hep oraya kayıyor illa.” (Görüşme 5, Boşnak, 74, 2. Kuşak)

“Bir misafiriğe gidiyorsun, konu muhakkak eskilere geliyor bir şekilde. Zaten nasıl gelmesin ki hepimiz burada büyüdük, burada yaşadık, işimizi, yuvamızı burada kurduk.” (Görüşme 19, Arnavut, 60, 3. Kuşak)

“Bizimkilerden biriyle (Balkan göçmenleri) oturduğumda ben o anda göçmen olduğumu idrak ediyorum. (...) bu kaçınılmaz bir şey zaten. Sadece oturunca Boşnakça konuşuyoruz diye de değil. Hepimizin anası babası da aynı yerden gelmiş.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

Komşuluk ilişkileri ve misafirlik ekseninde evlerin, özellikle eski insanların sıklıkla bir araya geldiği ve Balkan göçmenleri için birer toplanma mekânı gibi kullanılan kahvehaneler sözlü iletişim aracılığıyla kolektif belleği ve bu doğrultuda etnik kimlik ve kültürü hatırlama pratiklerinin gerçekleştiği mekanlar olarak öneme sahiptir. Katılımcıların açıklamalarında göze çarpan ve iletişimsel bellek formu üzerinden Balkan göçmeni kimliğinin ve kültürünün hatırlatılmasında önem arz noktalardan bir tanesi de Boşnakça, Pomakça, Arnavutça gibi Buca’da Balkan göçmenleri arasında hala sıklıkla kullanılan göçmen dillerini bilmektir. Göçmen dillerini kullanarak iletişim kurmak kaçınılmaz olarak Balkan göçmeni kimliği için hatırlatıcı bir referans niteliğinde olmasına ek olarak, göçmen dillerinin genç kuşaklara da aktarılabilirdiği ifade edilmektedir:

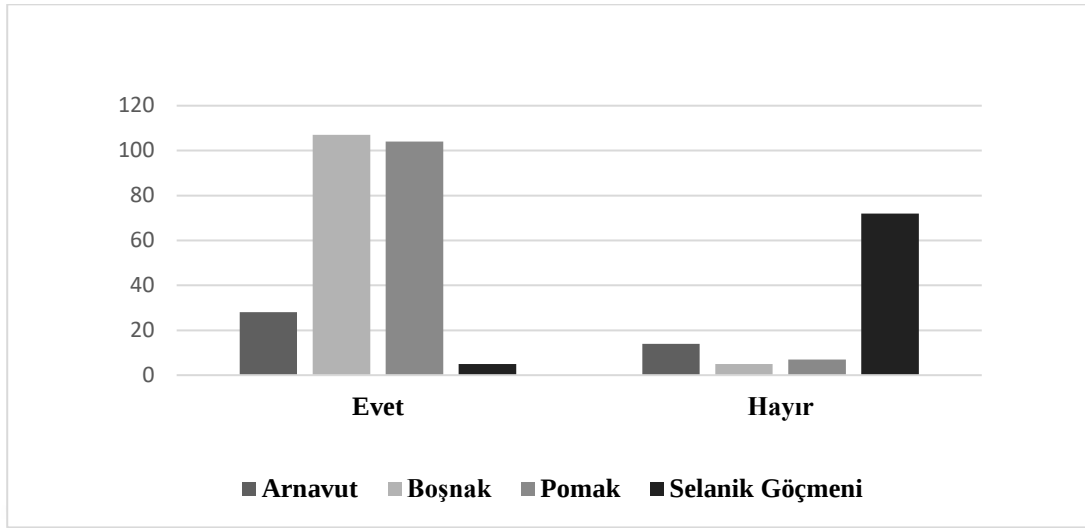
“Konuşuluyor tabi. Ben sürekli konuşuyorum mesela. Özellikle bir şeyi saklı konuşacağım zaman Boşnakça anlatırım her şeyi (gülüyor). Her yerde konuşabilirim yani. O konuda hiçbir sıkıntı yok. Yakın çevremle Türkçe konuşmayız zaten pek.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“Eğer anne baba ya da dede ve nine yaşıyorsa çocuk da öğreniyor elbette. Çünkü evin içinde sadece Pomak’ça konuşulurdu. Pomak’ça şarkılar çalardı radyoda. Oranın kanalları çok izlenirdi. Dedeler, nineler göçünce tabi evde yavaş yavaş konuşmalar Türkçeye dönüyor zamanla. O zaman çocuk da öğrenmiyor, bilmiyor o dili. Fakat bizde hemen herkes bilir, gençler de hala bilir dilimizi.” (Görüşme 23, Arnavut, 68, 3. Kuşak)

“Çoğu insan çocuklarına öğretiyor. Gençlerden epey bilen var. Tam bilmeyenler de iyi kötü konuşulani anlıyor. Mesela rahmetli annem Boşnakça bilmeyen çocuklara hep fırça atardı. Niye bilmiyorsunuz, öğrenmiyorsunuz diye.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“Bizim sülalede gençler dahil bilmeyen yok. Eğer oğullarımla, kardeşlerimle ya da hanımla yalnızsak Sırpça konuşuyoruz zaten. Çocuklardan bazıları tam konuşamasa da dediğimizi tamamen anlıyorlar. Türkçe cevap veriyorlar” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, Buca’daki Balkan göçmenlerinin geldikleri coğrafyanın dilini kullanması ve genç kuşaklara aktarması kolektif belleklerinin bir parçası ve iletişimsel bellek formu çerçevesinde değerlendirilebilecek hatırlatıcı bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Görüşmecilerin Buca’da göçmen dillerinin yaygın kullanımına dair yaptıkları açıklamalara paralel yanıtlar nicel verilerde de dikkat çekmektedir. Anket çalışmasında yöneltilen” Evde ya da çevrenizde göçmen dilleri hala konuşuluyor mu?” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde, yanıt veren toplam katılımcının yaklaşık %74’ünün ‘Evet’ şıkkına yöneldiği görülmektedir.



Grafik 4.4.2. Evde ya da çevrenizde göçmen dilleri hala konuşuluyor mu?

Buca'daki Balkan göçmenlerinin evde ve sosyal çevrelerinde göçmen dillerini yüksek oranda konuşmaya devam etmelerine rağmen, derinlemesine görüşmelerden elde edilen verilere paralel olarak Boşnak, Pomak, Arnavut ve Selanik göçmenlerinden oluşan gruplar ekseninde farklı 'Evet' oranları dikkat çekmektedir. Anket çalışmasındaki ilgili soruya Boşnak ve Pomak olduğunu belirten katılımcılar sırasıyla yaklaşık olarak %96 ve %93 oranlarında 'Evet' cevabı verirken, Arnavut olduğunu belirten katılımcıların cevaplarında 'Evet' şikkına yönelenler yaklaşık olarak %25'e, Selanik göçmenlerinde ise bu oran yaklaşık %7'ye kadar gerilemektedir. Bu durumunun sebebi ise, bölümün başında da üzerinde durulduğu üzere, farklı göçmen grupların ilçeye farklı dönemlerde ve farklı şekillerde göç etmiş olması olduğu söylenebilir. Bu noktada, Assmann'ın ifade ettiği üzere, bir grubun kolektif belleğinde hatırlatıcı bir unsur olan ve kuşaktan kuşağa sözlü aktarıma dayanan iletişimsel bellek formunun yaklaşık olarak 80 yıl, diğer ifadeyle üç kuşağı kapsayan bir zaman diliminde etkinliğini devam ettirebildiği düşüncesinin Buca'daki Balkan göçmenleri için de geçerli olduğudur. Buca'da özellikle Boşnak ve Pomak göçmenler sözlü iletişim aracılığıyla bellek aktarımını, kimlik ve kültüre dair hatırlatıcı niteliği, Assmann'ın ifadesiyle, iletişimsel bellek formunu güçlü bir şekilde sürdürmektedir (Assmann, 2022). Ancak, özellikle göç sürecinin üzerinden bir asırlık süreci geride bırakmış olan ve dördüncü, hatta beşinci kuşağa ulaşmış Selanik göçmenleri için bu konuda devamlılıktan ya da bellek aktarımından söz etmek mümkün görünmemektedir.

4.4.2. Kültürel Bellek

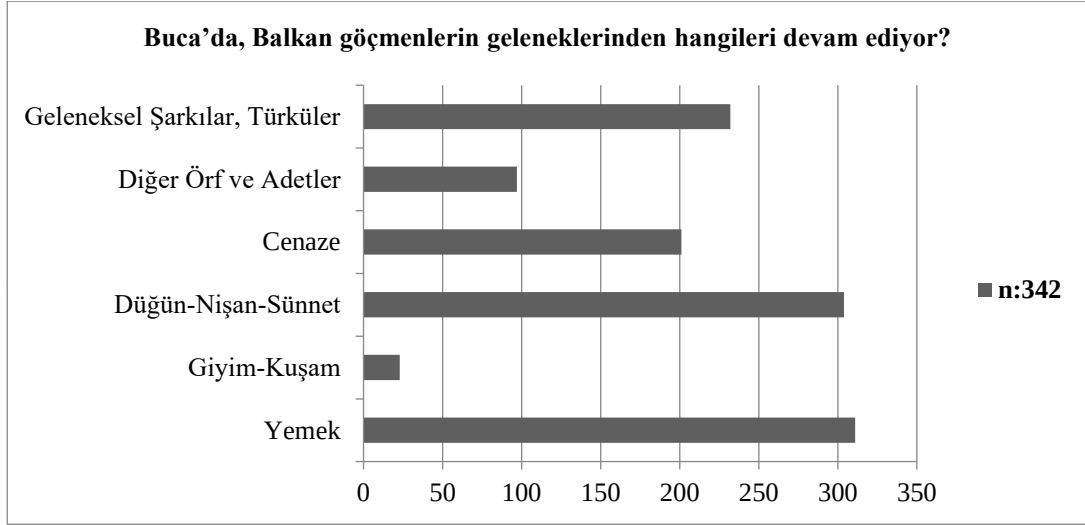
Bir topluluğun geçmişi hatırlama eylemiyle yeniden kurulmakta, topluluğun ortak belleği bugünün çerçevesi içerisinde yeniden inşa edilmektedir. Bu inşa süreci belirli imgelere, sembollere, soyut ya da somut herhangi bir unsura maruz kalarak gerçekleşebileceği gibi, kültürel pratiklerin yeniden ve yeniden uygulamaya geçirilmesiyle de mümkün olabilmektedir. Assmann'ın (2022) bir topluluğun kolektif belleğini oluşturan formlardan biri olarak sunduğu kültürel bellek belirli bir mekânda yaşayan toplumsal grubun belleğini oluşturan kimliğini ve kültürel pratiklerini muhafaza etmekte, yeni kuşaklara aktarmakta ve devamlılık kazandırmaktadır. Burada bahsedilen kültürel belleğin içeriği ise bir topluluğun yaşam tarzını meydana getiren büyük ya da küçük, soyut ya da somut herhangi bir şeyler bütünü oluşturabilmektedir. Buca'daki Balkan göçmenlerinin de kolektif belleklerinin parçaları olan soyut ve somut kültürel unsurlar gündelik yaşamda hatırlanmakta ve devamlı olarak yeniden inşa edilmektedir. Balkan göçmenlerinin kültürel belleklerinin neyi kapsadığı ve kültürel öğelerin neler olduğu yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde yapılan açıklamalar ve anket çalışmasında ilgili soruya yöneltilen cevapların tutarlılıkları üzerinden yapılan değerlendirme sonucunda belirlenmiştir. Kültür kavramının toplumsal yaşamın her noktasına temas edebilme potansiyelinden kaynaklı olarak bu tarz bir daraltmaya ve kategoriler belirleme yoluna gidilmiştir. Yüz yüze gerçekleştirilen görüşmelerde, Buca'daki Balkan göçmenlerinin hatırlatıcı niteliği olan kültürel pratiklerine yönelik soruya yapılan örnek açıklamalar şu şekildedir:

“Yemek geleneği hala devam eder. Mesela Boşnak yemekleri hala yapılıyor evlerde. Bazı adetler, gelenek ve görenekler devam ediyor. Düğünlerde ve cenazelerde görürsün özellikle. Şarkılar, türküler, danslar, halaylar herkesçe bilinir. E dilimizi hala konuşuyoruz. Aynı, bizim Balkanlardaki gibi içki muhabbeti de çoktur. Sayabilirim daha ama genel olarak bunlar desem yeri.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

“Avrupalının naifliği bence Balkan göçmenlerinde de var. Onu hissediyorum. Çalışkan, işinde gücünde insanlar. Burada da bizim kültürümüz hala devam ediyor. Belki eskisi kadar biz bize değiliz artık. Fakat, yeme-içme olsun, düğün-dernek işler olsun, sohbet muhabbet olsun. Bunlar hala devam ediyor.” (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

“Tabi bu bizim kültürümüzün hatırlanmasında, geleneklerimizin göreneklerimizin hem korunmasında hem de gençlere öğretilmesinde derneklerin payı büyük. Onlar devamlı olarak geceler düzenliyorlar, eğlenceler düzenliyorlar, yemekler, bizim oranın danslar vs. hepsini yapıyorlar. Biz katılıyoruz hemen hepsine. Çok da seviyoruz açıkçası.” (Görüşme 13, Boşnak, 75, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamalarına göre, Buca'daki Balkan göçmenlerinin hatırlatıcı nitelikte ve kültürel belleklerinin parçası olarak ifade edilebilecek örnekleri yemekler; yöresel şarkılar, türküler, yöresel danslar, düğün, nişan, cenaze gibi faaliyetler ve ilçedeki göçmen derneklerinin aktiviteleri olarak belirtilebilir.



Grafik 4.4.3. Balkan Göçmenlerinin Devam Eden Gelenekleri

Anket çalışmasında katılımcılara yöneltilen "Buca'da, göçmenlerin aşağıdaki geleneklerinden hangileri hala devam ediyor?" sorusuna verilen yanıtlar incelendiğinde, anket verilerinde de benzer bir yönelim görülmektedir. Katılımcıların yaklaşık olarak %91'i 'Yemek', %89'u 'Düğün, Nişan', %59'u 'Cenaze' ve %68'i 'Geleneksel Şarkı, Türkü' şıklarına yönelmiş, 'Giyim-Kuşam' ve 'Diğer Örf ve Adetler' şıkları sırasıyla %28 ve %7 olmak üzere daha sınırlı düzeylerde tercih edilmiştir.

Görüşmecilerin açıklamaları ve elde edilen veriler doğrultusunda, bu bölümde, üç başlık üzerinden Balkan göçmenlerinin kimliklerin ve kültürlerinin yeniden inşasını ve devamlılığını mümkün kılan kültürel bellek ekseninde veriler ele alınmıştır. İlk olarak, "Gündelik yaşamda hatırlatıcı kültürel bellek unsurları" başlığı altında yemek, şarkı, türkü alt temalarına yer verilmiş, ardından "Balkan Göçmenliğinin Tezahürü: Geleneksel Faaliyetler" başlığı altında Balkan göçmenlerine özgü düğün, nişan, cenaze şeklinde sıralanan alt temalar ekseninde geleneksel faaliyetler ve ritüellerin rolüne yer verilmiştir. Son olarak, "Kültürel Belleği Geliştiren Kurumlar; Göçmen Dernekleri" başlığı altında Buca ilçesinde Balkan göçmenlerinin kurduğu derneklerin kültürel faaliyetleri ve kültürel bellek formu çerçevesinde göçmen kimliği ve kültürünün ilçedeki devamlılığına yönelik çabalara yer verilmiştir.

4.4.2.1. Gündelik Yaşamda Hatırlatıcı Kültürel Bellek Unsurları

Etnik toplulukların kimlikleri politik olarak tanımlanmış olmasının yanında, toplumların yaşadıkları mekânda ve tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu kimlik ve kültür temelli pek çok pratik de etnik toplumları tanımlamakta ve özgün kılmaktadır. (Holtzman, 2006: 369-370). Bu özgün nitelikler ise etnik bir toplumun üyelerinin gündelik yaşamlarında kendiliğinden sergiledikleri ya da maruz kaldıkları pek çok soyut ve somut öğeyi içermektedir. Örneğin, bir etnik toplum kendisini ötekilerden özgün kılan yemek kültürüne, sözlü sanatlara ve geleneklere, giyim ve kuşam tarzına, ritüellere ve daha sıralanabilecek çok sayıda kimliğe göndermede bulunan pratiğe sahip olabilmektedir. Bütün bunlar aynı zamanda etnik grubun kolektif belleğinin bir parçası olduğu gibi, yaşadıkları mekânda ve gündelik ilişkilerinde toplumun üyeleri için kimliği ve kültürü hatırlatıcı birer unsur olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Buca'da yaşayan Balkan göçmenleri de toplumsal yaşamda sürdürdükleri kültürel alışkanlıkları ve faaliyetleri aracılığıyla yaşadıkları kozmopolit kentsel mekânda kimliklerini ve kültürlerini sürdürmekte ve sonraki kuşaklara aktarmaktadırlar. Bölümün başında da belirtildiği üzere, görüşmecilerin Buca'daki Balkan göçmenlerinin devam eden kültürel pratikleri ve Balkan göçmenliğini hatırlatan unsurlara dair açıklamaları doğrultusunda belirli ortak ifadeler göze çarpmaktadır. Özellikle Balkan göçmenlerinin yeme-içme pratikleri; Balkanlara ait şarkı-türkü gelenekleri; düğün, nişan ve cenaze gibi ritüeller; bütün bu faaliyetleri görünür kılan TV kanallar ve dernekler görüşmeciler tarafından sıklıkla ifade edilmektedir.

4.4.2.1.1. Yemekler

Görüşmecilerin Balkan göçmeni kimliğini hatırlatan kültürel değerlere ve geleneklere dair en çok üzerinde durduğu konulardan bir tanesi Balkan göçmenlerinin yemek kültürüdür. Yeme-içme pratikleri etnik bir grubun gündelik yaşamında önemli bir hatırlatıcı konumundadır ve bütün etnik gruplar özgün kimliklerini ve kültürel değerlerini ortaya çıkarmak için yemekleri kullanmaktadır (Anderson, 2005: 200-201). Yemekler bir etnik toplumun kolektif kimliğini güçlendirmekte, geçmiş anma ve hatırlatma güdüsü uyandırmaktadır (Carolan, 2012: 134). Görüşmecilerin açıklamalarında da Buca'daki Balkan göçmenlerinin yemek kültürünün devamlılığına, özgün yemeklere dair örneklerle yer verilmektedir:

“Miyasol” yemeği, soğanlı bir yemektir. Kapamaya benzer. Kaymaşa diye bir tatlı vardır bir de. Mişpriz vardır. Bu ikisi her zaman yapılmazdı. Sadece ama sadece bayramlarda. Çay bile demlenmeyen evler olurdu ama bu ikisi illa yapılırdı. Bunlar bizim yemeklerimiz. (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

“Bıryan, kaptsama, pita, burek, manti, kuru fasulye bizdede var mesela ama domatessiz ve daha çok soğanlı olur. Titsvara ve potovripka yemeği çok yapılır. Bazı yemekler benziyor zaten. Sadece burada çok sulu yapılıyor. Bizde o kadar sulu değil”. (Görüşme 4, Boşnak, 77, 1. Kuşak)

“Elbette bizim yemekler hala yapılıyor. Ben her zaman söylüyorum, bizim oradan gelenler çok fazla ot türü bilmiyordu. Karnabaharı, ıspanağı çok bilmezdik. Kendisini değil tabi, yemeğini bilmezdi. Ispanağı sadece Boşnak böreğine koyardık. Pıryan yapılır, Masinse yapılır hala. Bizim mutfak geleneklerimiz bunlardır.” (Görüşme 2, Boşnak, 72, 2. Kuşak)

“Mesela bizde Arnavut yemekleri hala yapılır. Arnavut ciğerini zaten biliyorsun. Onun dışında mesela pite, mişroiz, burek hala daha haftada bir yapılır yeriz. Misafir geldiğinde de bunlar yapılır bak. Mutfak kültürü hala devam eder diyebilirim rahatlıkla.” (Görüşme 19, Arnavut, 60, 3. Kuşak)

“Pitayı her hafta sonu yaparım ben mesela. Olmazsa olmazdır. Bizim oraların yemeğidir (Makedonya). Hafta sonları ailecek kahvaltı yaparız, çocuklar da gelir. Pazarları özellikle. Pita illa olur. Ekmek yemeyiz doğru düzgün.” (Görüşme 31, Boşnak, 62, 3. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamalarından yola çıkarak, Balkan coğrafyasına ait yemek geleneklerinin Buca’daki Balkan göçmenleri özelinde devam ettiği ve bu mutfak kültürüne görüşmecilerin oldukça hâkim olduğu görülmektedir. Yemek kültürünün etkin bir şekilde devam ediyor olması, Sutton’ın da (2008) üzerinde durduğu gibi, bir bölgedeki etnik topluluğun kimliğinin ve kültürel pratiklerinin devamlılığında önemli bir yere sahiptir. Sutton’ın açıklamasına uygun şekilde, Buca’daki Balkan göçmenlerinde yemek kültürünün devam ettiği ve kültürel bir değere özenle sahip çıkıldığı söylenebilir. Yeme-içme kültürünün bir etnik grubun kolektif belleğinde, kimliğin ve kültürün hatırlatıcısı olmasında bu denli etkin rol oynaması yemek kültürünün kolektif ritüellerin bir parçası olmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Yemek bir toplumsal grubun özgün hediye ilişkileri, alışveriş, anma, tören ve ritüellerinde her daim kendisine yer bulmaktadır. (Sutton, 2008: 160). Bu duruma paralel olarak, görüşmecilerin açıklamalarında en çok ifade ettiği hatırlatıcı nitelikte kültürel pratikler düğün, nişan ve cenaze gibi kültürel pratikler olmuştur.

4.4.2.1.2. Balkan Göçmenliğinin Tezahürü: Düğünler ve Cenazeler

Assmann'ın (2008) ve Nora'nın (2006) düşüncelerine göre, dini bayramlar, yöresel ritüeller ve düğün ya da cenaze gibi organizasyonlar kültürel bellek formu ekseninde değerlendirilen, toplumsal bir grubun ortak belleğinin bir parçası olan, kimliğine ve kültürüne göndermeler içeren geleneksel faaliyetlerdir. Görüşmecilerin Buca'daki Balkan göçmenleri için kimliği hatırlatıcı nitelikte olan ve devam eden kültürel pratiklere dair açıklamalarında yemek geleneklerinin ardından en çok ifade edilen konu düğün, nişan ve cenaze gibi faaliyetlerdeki geleneklerdir. Özellikle, açıklamalarda bu faaliyetlerin Balkan göçmenlerinin yemek kültürüyle birlikteliği dikkat çekmektedir. Görüşmecilerin konu hakkındaki örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Göçmen düğünleri devam ediyor ama. Müzikler ve yemekler filan hala aynı. Burekler, pitalar, bizim oraların müzikleri hala devam eder. Damat halayı meşhur zaten, herkes oynamayı biliyordur bizde.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“(…) Düğünler, nişanlar mesela. Yemekli düğünler her zaman yapılır. Düğünlerde Boşnak böreği, pita falan her zaman yapılır mesela. Bir düğün yapıldığı zaman hala bir tepsi tatlı bir tepsi börek götürülür o düğünlere. Eskiden çok daha fazlaydı bu tabi ama hala daha devam ediyor.” (Görüşme 4, Boşnak, 77, 1. Kuşak)

“Damat halayı çalınmayan, pita ve börek yenmeyen düğüne düğün denmez zaten. Ben de düğünden saymam asla.” (Görüşme 29, Selanik Göçmeni, 51, 3. Kuşak)

“Bizim burada Bulgaristan'da da arada çalışan davullu zurnalı bir grup var sadece düğün için. Çoğu düğüne gider onlar buradaki. Bir de halk oyunları ekibi var derneğin onlar da gelirler hep düğünlere. Derneğin halk oyunları ekibi de bildiğin halk oyunu değil. Rumeli dansları sadece. Çocuklar çok güzel oynuyorlar bir görsen. O çocuklar zaten hep gitti yarışmalara, kutlamalar Bulgaristan'da Makedonya'da Kosova'da. Var yani pek çok şey bizim Kozağaç'ta devam ediyor. İnsanlar ilgileniyor.” (Görüşme 17, Pomak, 62, 1. Kuşak)

Düğün ve nişan faaliyetlerine ek olarak, Balkan göçmenlerinin özgün kültürel pratiklerine, geleneklerine dair örneklerde cenazeler de sıklıkla vurgulanmaktadır. Düğün ve nişan gibi eğlence ve kutlama temelli kültürel faaliyetlere paralel olarak, cenaze gibi yas ve anma odaklı kültürel faaliyetlerde de Balkan göçmenleri için ayırıcı olan cenazelerde sunulması gelenekleşmiş yemeklerdir:

“Cenazelerde de hep yemekli toplanmalar olur. Fakat cenazesi olan hazırlamaz asla. Sen yapar da götürürsün onun evine.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Cenazelerde de yemek faslı önemlidir. Bir yemek verilir muhakkak. Genelde de bizim oranın yemekleri çokça yapılır. Öyle tavuk pilav olmaz bizde.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

“Tabi cenazeler de aynı şekilde. Defin yapılır, sonra cenaze sahibinin evinde bir yemek yenir.” (Görüşme 31, Boşnak, 62, 3. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamaları doğrultusunda, Buca’daki Balkan göçmenlerinin kentleşmiş ve son derece kozmopolitleşmiş bir mekânda hala sürmekte olan ve kolektif belleği hatırlatıcı bir unsur olan öne çıkan faaliyetler arasında düğün, nişan ve cenaze gibi kutlama, anma ve yas temalı kültürel faaliyetler öne çıkmaktadır ve bu gelenekler yemek gelenekleriyle iç içe sürdürülmektedir.

4.4.2.1.3. Şarkılar, Türküler ve Diziler

Buca’daki Balkan göçmenlerinin devam eden ve Balkan göçmenlerinin kolektif belleğinin bir parçası olduğunu ifade edebileceğimiz geleneklerine dair görüşmecilerin açıklamalarında dikkat çeken bir diğer alt tema Balkan coğrafyasına ait şarkılardır. Assmann'ın (2008) kolektif bellek anlayışına göre, Diğer bütün soyut ve somut kültürel öğeler gibi, bir coğrafyaya, dine, etnik kimliğe ya da ulusa özgü şarkılar, marşlar ve Türk gibi formlarda yer alan müzikler de kolektif belleğin yeniden inşasını mümkün kılan, diğer kültürel ve mekânsal ritüeller ve nesnelerle bağlantılı hatırlatıcı figürlerdir. Görüşmecilerin bu konu hakkındaki açıklamaları doğrultusunda, Buca’daki Balkan göçmenleri için de Balkan coğrafyasının ezgileri, müzikleri kolektif belleğin bir parçası ve hatırlatıcı bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Görüşmecilerin ifadesine göre, Balkan coğrafyasına ait bu şarkılar Buca’daki düğünlerde ve benzer organizasyonlarda sıklıkla dinlenebilmekle birlikte, bu müzikler en kolay Balkan temalı televizyon kanalları üzerinden yapılmaktadır:

“Bizim oraların müziklerine bayılırım ben. Gençliğimden beri bayılırım. Zaten, Tek Rumeli TV Buca’da en çok izlenen kanal olabilir hala inanır mısın? Evde arkada açıktır yani o kanal her zaman.” (Görüşme 17, Pomak, 62, 1. Kuşak)

“Rumeli TV ve Tek Rumeli bizim evde neredeyse sabahtan akşama kadar açıktır. Arkada çalar devamlı.” (Görüşme 6, Arnavut, 69, 3. Kuşak)

“Uyduya geçince bazı kanalları bulamıyorum, frekansları değişmiş ama takip ediyorum hala Rumeli TV, Tek Rumeli. Sadece şarkılar da değil, şimdi bir dizi var. Adı "Balkan Ninnisi". Hiç kaçırmıyoruz. Eskiden de "Elveda Rumeli" vardı. Balkanlara ait dizi olursa kaçırmam İzlerin de dinlerim de.” (Görüşme 26, Boşnak, 67, 1. Kuşak)

“Ben bizim oraların müziklerini çocukluğumdan beri çok severim. Evde hep zaten o kanallar izlenir. Rumeli TV, Tek Rumeli TV, Balkan TV falan hep onlar açık. Anca haber falan dinleyeceksek ya da öyle dizi falan varsa açarız o diğer kanalları.” (Görüşme 22, Pomak, 59, 1. Kuşak)

“Şimdi yeni bir kanal da buldum Balkan TV diye. Fakat bu Bosna-Herkes’in Balkan TV’si değil. O ayrı. Bu Karadağ’ın Balkan TV’si. Onu da takip etmeye başladım. O da baya güzel.” (Görüşme 7, Boşnak, 61, 2. Kuşak)

Anket çalışmasında katılımcılara yöneltilen “Televizyonda-radyoda göçmen kanallarını izliyor veya göçmen müziklerini dinliyor musunuz?” Görüşmecilerin yukarıdaki açıklamalarını destekler niteliktedir. Anket çalışmasında belirtilen soruya verilen cevaplar incelendiğinde, katılımcıların %71’i Balkanlarla ilgili kanalları ve Balkan coğrafyasına ait müzikleri takip ettiğini ve dinlediğini belirtmektedir. Takip edilen kanalların neler olduğuna dair ankette yer alan açık uçlu-kısa cevaplı soruya verilen cevaplar da görüşmecilerin açıklamalarına paraleldir. İlgili soruya verilen kısa cevaplar Tek Rumeli TV, Balkan TV, Rumeli TV ve Balkanika TV yanıtları öne çıkmıştır.

4.4.2.2. Kültürel Belleği Geliştiren Kurumlar; Göçmen Dernekleri

Yerel gruplar, cemaatler ve benzer topluluklar gibi, göçmen dernekleri de etnik, dini, sosyal grubun yerel düzeyde örgütlenebilmesinde, düzenlenen aktiviteler ve ilgili faaliyetler üzerinden grubun kimliğinin ve kültürel değerlerinin grup üyelerine hatırlatılması, aktarılması ve grubun yaşamını sürdürdüğü mekânda muhafaza edilmesi noktalarında öneme sahip kurumlardır. Bellek konusunda ayrıntılı olarak değindiğimiz Halbwachs’ın, Assmann’ın ve Nora’nın bir grubun kolektif belleğinin hatırlatılmasında, kolektif bellek ekseninde şekillenen kimlik ve kültürün yeniden inşası ve aktarımında etkin kurumlar olarak ileri sürdüğü dernekler Buca ilçesindeki Balkan göçmenleri için de kimlik, kültür ve aidiyet ekseninde öneme sahiptir. Görüşmecilerin Buca’daki Balkan göçmenlerinin kurduğu derneklerin göçmen kimliği ve kültürel değerlere etkisine dair açıklamalarında özellikle derneklerin varlığının ve düzenlenen aktivitelerin Buca’daki göçmen kimliğinin ve kültürünün gençlere aktarımına ve sürdürülebilirliğe olan vurgu dikkat çekmektedir:

“Dernekler olduğu sürece göçmen kültürü bence Buca’da devam eder. Epey güzel iş yapıyorlar çünkü. Düzenli olarak kahvaltılar düzenliyorlar, geceler düzenliyorlar. Genç, yaşlı herkes katılıyor bunlara. İnsanlar bir araya geliyor.” (Görüşme 1, Boşnak, 60, 2. Kuşak)

“Göçmen kültürü gençlerde de var. Dernekler bu konuda çok iş yapıyor. Dernekleri epey bir aktivite, gece düzenliyorlar. Gençler de epey katılıyor bunlara.” (Görüşme 13, Boşnak, 75, 1. Kuşak)

“Belirli şeyler kolay kolay bitmez. Yemek kültürü olsun, düğün dernek ya da cenaze gelenekleri olsun. Derneklerin çok çabası var bak bu konuda. Lakin gençlerde ne kadar devam eder bilmiyorum. Yine de ben derneklerin düzenlediği bu eğlencelere, günlere falan gittiğimde bir sürü genç görüyorum.” (Görüşme 22, Pomak, 59, 1. Kuşak)

“Dernekler önemli bu konuda. Onlar böyle çalışmaya, geceler, eğlenceler, şöenler düzenlemeye devam ederse, göçmenlik de devam eder. Dernekler bu tarz şeylerin devam emesi için uğraşıyor çünkü. Dernekler o kültürü yaşıyor. Gençler daha fazla üye oluyor bu derneklere. Bu kültürün devamını istiyorlar. Benim 20li yaşlarda yeğenlerim hep Boşnakça bilir, düğünlerde danslarını bilirler. Bizim öğrettiğimiz kadar, bu derneklerin de sayesinde.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Dernekler kültürü yaşatmak için epey uğraşıyor. Mesela Bosna-Sancak Derneği “Pita Gecesi” düzenliyor sık sık. Büyük bir yer tutuyorlar Buca’da bu gece için. Herkes orada kendi böreğini yapıyor, pitalarını yapıyor, sonra dağıtıyorlar herkese. Başka geceler de düzenliyorlar Boşnaklar için.” (Görüşme 31, Boşnak, 62, 3. Kuşak)

“Göçmen dernekleri böyle faaliyetlerini devam ettirdiği sürece Balkan göçmeni kültürü de Buca’da devam eder. Dernekler gençlere yönelik de çok fazla şey yapıyor çünkü. Halk oyunlarına alıyor, Balkan ülkelerine geziye götürüyor. Bunlar gençlerin hoşuna gidiyor. Sadece kültürü tanımak da değil, oraları görmek, kültürünü tanımayı da mümkün kılıyor dernekler.” (Görüşme 32, Selanik Göçmeni, 61, 3. Kuşak)

“Dernekler insanları bir araya getirme konusunda çok kıymetli. Bu durum Balkan göçmenlerini birbirlerine yakınlaştırıyor. Diyaloğu, muhabbeti arttırıyor.” (Görüşme 27, Pomak, 65, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin yukarıdaki açıklamalarına doğrultusunda, özellikle derneklerin düzenlediği aktivitelerin göçmen kimliğinin ve kültürünün ilçedeki etkinliğine ve devamlılığına yaptığı katkı oldukça önemlidir. Buca’daki Balkan göçmenlerinin kurduğu derneklerde yer alan isimler dernek üyelerinin açıklamalarını destekler şekilde, “*çeşitli düğünlerde, gecelerde ve törenlerde faaliyet gösteren Balkan halk oyunları ekipleri ve yöresel müzik grupları*” kurduklarını, her yıl düzenli olarak “*Pita geceleri*”, “*soykırım anma etkinlikleri*”, “*Balkan ülkelerine geziler*” düzenlediklerini ve “*Buca’daki yerel yönetimlerle sürekli etkileşim halinde olduklarını ve projeler*” ürettiklerini ve daha birçok faaliyet içerisinde olduklarını belirtmektedirler.

Bu noktada belirtilmesi gereken, Buca'daki Balkan göçmenlerine yönelik derneklerin özellikle ilçe belediyesi ile son derece yakın ilişkiler kurması, yerel yönetimden destek görmesi ve dernek-belediye ortaklığında Balkan göçmenlerine yönelik ilçede çok sayıda kültürel faaliyet düzenlenmesidir. Bu noktada, Balkan göçmenlerinin dernek çatısı altında yerel yönetim üzerinde bir etkisinin olduğu da ifade edilebilir. Derneklerde rol alan görüşmecilerin açıklamalarından yola çıkarak, Balkan göçmenlerinin ilçede dernekler üzerinden etkinliğini koruması ve bir seçmen potansiyeli olması, aynı zamanda derneklerinde Buca ilçesi özelinde yerel düzeyde etkinliğini artırma çabası belediye ve dernekler arasında bir iş birliğinin oluşmasını sağladığı söylenebilir. Görüşmecilerin konu hakkındaki örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Buca’da göçmenlerle ilgili faaliyetler aslında derneklerin belediyeden talepleri sayesinde oluyor. Dernekler ve belediyeler arasındaki karşılıklı etkileşimlerle oluyor. Ben belediye meclisindeyken çok konuşuldu mesela bu göç ve mübadele evinin kurulması. Biz de dernek olarak bunun için çok uğraştık.” (Görüşme 11, Boşnak, 60, 1. Kuşak)

“Bir derneğin siyasi ayağı olmaması gibi bir durum söz konusu yok zaten. Ben siyasette yer almam diyen dernek başkanına asla inanma zaten. İster istemez dâhil oluyorsun, dahil ediliyorsun diyeyim ya da. Bak, bizim bütün derneklerin Buca Belediyesi’yle yaptığı ortak etkinlik vardır, iş vardır.” (Görüşme 26, Boşnak, 67, 1. Kuşak)

Son seçime kadar Bucalı belediye başkanı seçilirdi her zaman. Tamamı göçmen hem Bucalıydı. En kötü ihtimalle Dokuz Eylül’de okumuştur. Şu anki belediye başkanı maalesef Bucalı değil ama yine göçmen birisi. Bence gelenek devam etmeli. Hem Bucalı hem de göçmen olmalı belediye başkanı. (Görüşme 9, Selanik Göçmeni, 79, 2. Kuşak)

Belediye Srebrenitsa anıtının ve göçmen evinin yapımına baya ön ayak oldu. Dernekler sayesinde tabi Oy almak adına yapılıyor yine tabi bütün bunlar. Bizi aşırı sevdiklerinden değil. Bunu da bilmek lazım. (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Son olarak Adatepe’ye Srebrenitsa’da, savaş döneminde yaşanan soykırımla ilgili bir anıt yapıldı. Göç ve Mübadele evi var tabi açılan. Düzenli yapılan bir Balkan Festivali ve Balkan Panorama Film Festivali ve bir de Balkan Yemek Yarışması var. Dernekler bu konuda belediyeyle iyi işler yaptı. Bu açıdan baktığımızda, Balkan göçmenlerine her zaman bir ilgi var Buca Belediye’sinden.” (Görüşme 10, Arnavut, 59, 2. Kuşak)

“Belediye başkanı bütün göçmen derneklerini davet ediyor hem Srebrenitsa katliamını anma törenlerine, herkesi Bosna Hersek’e götürüyor. Makedon ve Bulgar göçmenleri için de gezi yapıyor belediye. O insanları oralara götürüyor. Dernekler aracılığıyla yapıyor bunu. Müracaat eden, kaydını yaptıran bütün dernekleri dahil ediyor o Balkan

festivallerine, kutlamalarına, gecelere. Bütün masrafları da belediye karşılıyor.” (Görüşme 15, Pomak, 72, 1. Kuşak)

Görüşmecilerin açıklamalarından yola çıkarak, Buca'daki Balkan göçmenlerine yönelik dernekler yerel düzeyde etkinlik kazanma hedefiyle Balkan göçmeni kimliğini ve kültürünü öne çıkaran faaliyetler ve projeler ürettiği, yerel yönetimin ise kozmopolit bir demografik yapıya sahip Buca ilçesinde hala kümeler halinde yaşayan ve dernekler etrafında birleşebilen Balkan göçmenlerine yönelik faaliyetleri ve üretilen projeleri desteklemekte ve görünür kılmaktadır. Derneklerin ve ilçe belediyesinin karşılıklı hedefler doğrultusunda ortaya çıkan ilişkisi ve iş birlikleri kaçınılmaz olarak Buca'da yaşayan Balkan göçmenlerinin etnik kimlik ve kültürel pratiklerinin görünürlüğü ve devamlılığı için olumlu etkilere sahiptir. Göçmen derneklerinin ve yerel yönetimin belirli beklentiler ve elbette çıkarlar doğrultusunda ilçede Balkan göçmenleri için ürettiği her faaliyet Balkan göçmenlerinin kolektif bellekleri ekseninde şekillenen kimliklerinin ve kültürel pratiklerinin hatırlatılmasını, yeniden inşasını ve elbette hatırlatma/tanıtma/aktarma yollarıyla kimlik ve kültürün ilçedeki devamlılığını mümkün hale getirmektedir.

4.4.3. Mekânsal Bellek: Balkan Kimliğini Yansıtan Mekanlar

Toplumsal yaşamda mekân ve kolektif bellek etkileşim halinde olan iki kavramdır. Neoliberal kent teorisyenlerinden Harvey (2002) ve Castells'e (1997) göre, kentsel yaşamda basit bir ev, daha büyük bir yapı, sokak ya da meydan olsun, mekân bireyler tarafından inşa edilmektedir ve mekânı meydana getiren bireyler aynı zamanda kendi toplumsal niteliklerini ve anlamlandırma biçimlerini de inşa etmektedirler. Bir topluluğun kolektif belleği somut ve soyut unsurları içerdiği gibi, bellek bir mekân çerçevesinde şekillenmekte ve aynı zamanda toplumsal grubun anlamlandırma biçimleri doğrultusunda mekânın kendisi de kolektif belleğin bir parçası olabilmektedir. Bu doğrultuda, Nora'nın (2006) da ifade ettiği üzere, kolektif bellek fiziki mekanlarla iç içedir ve başta anıtlar, meydanlar, müzeler gibi anlam yüklü mekanlar bellek mekanları olarak öne çıktığı gibi, mekân ekseninde değerlendirilebilecek bir cadde, sokak, ev, dükkân, yer ismi ve nesne de bir topluluğun kolektif belleğinde yer alabilmekte ve hatırlatıcı bir nitelik taşıyabilmektedir. Buca'da 2000'li yıllardan önce bölgede homojen bir şekilde yaşayan i Balkan göçmenleri için de gerek kentleşme sürecinden öncesine dayanan gerekse kentleşme süreciyle birlikte dernekler ve yerel yönetimlerin aracılığıyla inşa edilen ya da

üretilen mekânsal bellek ve hatırlatıcı figür ekseninde değerlendirilebilecek mekânlar bulunmaktadır.

Görüşmecilerin Buca'da Balkan göçmeni kimliğini ve/veya kültürünü yansıtan, göçmenlerin belleklerinde yer etmiş olan, bir anlam ifade eden ve/veya Balkan göçmenliğini hatırlatan mekanlara ve ilgili somut öğelere dair sorulara verilen açıklamalara göre, Buca'daki Balkan göçmenlerinin belirli ortak cevaplara yöneldikleri söylenebilir. Görüşmecilerin konuyla ilgili örnek açıklamaları şu şekildedir:

“Ben göçmenleri gördüğüm anda göçmen olduğumu hatırlıyorum. Buca'nın her yerinde ben göçmenliği hatırlarım. Benim gençliğim de çocukluğum da zaten Buca'da geçmiş tamamen Balkan göçmenlerinin eviydi. Mesela kahvehaneye gittiği anda hatırlarım. Bizim börekçinin önünden geçtiğim an hatırlarım. Eski taş evleri gördüğüm an hatırlarım. Say say bitmez.” (Görüşme 8, Boşnak, 59, 1. Kuşak)

“Srebrenitsa anıtının önünden geçtiğimde göçmen olduğumu, geldiğim yeri hatırlarım. İki amcam o savaşta gazidir benim. (...) Aynı şekilde dokuz çeşmeler, Yanıkkahveler, Hasan Ağa Bahçesi. Bu yerlerden geçtiğim an o eskileri, anılarımı hatırlarım.” (Görüşme 3, Boşnak, 80, 1. Kuşak)

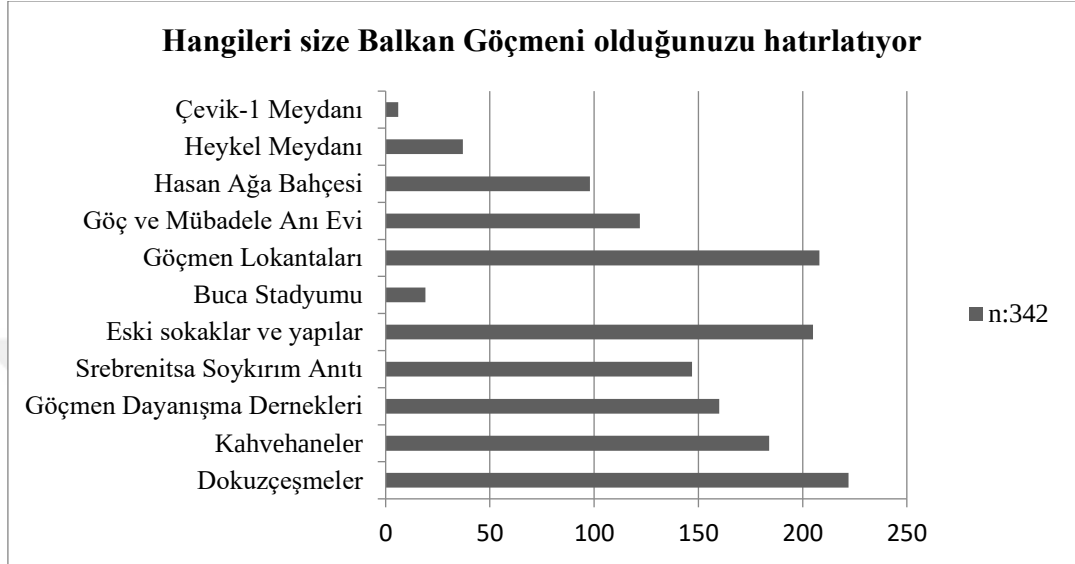
“Eski kasaplar meydanından, şimdiki o Yanıkkahveler'in oradan ne zaman geçsem eski günler aklıma gelir. Haliyle göçmen olduğum da aklıma gelir. Gençliğim oralarda geçti çünkü. Şimdi oraya bir Göçmen Evi Yaptılar. Gezdim de. Hakikaten çok güzel.” (Görüşme 25, Selanik Göçmeni, 49, 3. Kuşak)

“Buca'nın en sevdiğim yeri ve bana göçmen olduğumu hatırlatan yerler Dumlupınar ve Yaylacık'taki eski sokaklardır. Onları korudular tabi. Sit alanı ilan ettikleri yerlerde var. Çok gezinirim oralarda.” (Görüşme 30 Selanik Göçmeni, 61, 3. Kuşak)

“E bizim dükkanımızın ismi bile Sancak E.... fark ettiysen. Sabah dükkânın önüne gelip durmam yeter. Evimin altındaki N. Boşnak Börekçisi. (...), e sokaklarında bir sürü anımız, hatıramız var te! çocukluktan gençliğe kadar.” (Görüşme 11, Boşnak, 60, 1. Kuşak)

İlçede Balkan göçmenlerine yönelik inşa edilmiş müze ve anıt örnekleri olarak Göç ve Mübadele Anı Evi ve Srebrenitsa Soykırım Anıtı, Balkan göçmenlerinin işlettiği kahvehaneler, sit alanı ilan edilen çeşitli sokaklar ve yapılar, kamusal mekân isimleri, kurumsal yapılar olarak dernekler Buca'daki Balkan göçmenleri için bellek ve kimlik çerçevesinde anlam ifade eden mekânlar olarak öne çıkmaktadır. Görüşmecilerin açıklamalarına paralel veriler anket çalışmasında da dikkat çekmektedir. Anket çalışmasında katılımcılara yöneltilen “Aşağıdakilerden hangileri size Göçmen olduğunuzu hatırlatıyor?” sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde Dokuzçeşmeler, Kahvehaneler,

Göçmen Dayanışma Dernekleri, Srebrenitsa Soykırım Anıtı, Eski sokaklar ve yapılar, Göçmen Lokantaları, Göç ve Mübadele Anı Evi ve Hasan Ağa Bahçesi şıkları öne çıkmaktadır.



Grafik 4.4.4. Balkan Göçmenliğini Hatırlatan Unsurlar

Görüşmecilerin açıklamaları ve nicel veriler doğrultusunda belirtilen bu mekanlar, aynı zamanda Buca'da gerçekleştirilen gözlemlerle de kayda alınmıştır. Araştırmanın gerçekleştirildiği Buca'nın eski Yukarı Mahalle olarak ifade edilen dört mahallesinde yapılan gözlemler sonucu toplamda 36 mekân belirlenmiştir.

Balkan Göçmeni Dernekleri	8
Müze	1
Anıt/Heykel	1
Balkan Göçmenliğine Vurgu Yapan Mekân İsmi	26
Toplam	36

Tablo 4.4.1. Buca'da Balkan Göçmenlerine Yönelik Mekânlar

Buca'da bellek mekânı olarak ifade edebileceğimiz bu mekanların bir kısmı, Görsel 4.3'te görüleceği üzere, doğrudan Buca'daki Balkan göçmenlerine yönelik, kentleşme sonrası inşa edilmiş kurumsal mekanlardır. Buca'daki Balkan göçmenlerine yönelik, göçmen kimliğini, kültürünü ve aidiyet duygusunu temsilen bir proje olarak inşa edilen bu müze ve anıt mekanları, ilçede düzenlenen Balkan göçmenlerine yönelik sosyal ve kültürel etkinlikler gibi, göçmen derneklerinin talepleri ve yerel yönetimin iş birlikleri aracılığıyla inşa edilmiştir.



Görsel 4.4.1. Buca, Göç ve Mübadele Anı Evi

Diğer yandan, Çetinkaya ve Göközkut'un (2021) İstanbul'da Boşnak göçmenler üzerine gerçekleştirdiği çalışmaya paralel şekilde, kamusal mekanlarda da bir kelime ve/veya sembol olarak gündelik yaşamda karşılaşılan, hatırlatıcı ve aidiyet temelli temsil ve semboller olarak da pek çok bellek mekanına rastlanmaktadır. Görsel 8'de görüleceği üzere, mekânsal bellek çerçevesinde değerlendirilebilecek bu mekanlar, ticari amaçlı açılan bir dükkân ismi, cama yapıştırılan bir amblem ya da bir fotoğraf olarak bireyin karşısına çıkmaktadır.



Görsel 4.4.2. Balkan Temalı Yer İsimleri ve Semboller

4.4.3.1. Yeni Bellek Mekânları: Sosyal Medya Sayfaları

Bellek mekânı olarak ifade ettiğimiz kavram, sadece toplumsal bir grubun kolektif belleğinin bir parçasını oluşturan ve hatırlama eğilimini devreye sokan fiziki mekanlardan oluşmamaktadır. Bellek mekânı ya da mekânsal bellek, Nora'nın (2006) ortaya attığı düşünceyle, bir toplumsal grubun kolektif anılarının, hatıralarının ve anlamlandırmalarının bütünleştiği somut ve soyut bütün 'yerleri' ifade etmektedir. Bu nedenle, bellek mekânları, bir gazete arşivi, belirli bir topluluk, ideoloji, din ya da görüş adına düzenlenmiş takvim yaprakları ya da belirli bir topluluk adına açılmış sosyal medya sayfaları olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Buca'daki Balkan göçmenleri için de ortak geçmişe dair hatırlatıcı figürler sunan ve bir anlamda kolektif bir bellek arşivi olarak işlev gören sosyal medya hesapları önemli birer bellek mekanıdır.

Görüşmeciler içerisinde 5 kişi Buca'daki insanların sosyal medya üzerinden etkileşimini mümkün kılan bu hesapların yöneticisidir. Görüşmecilere göre, bu sayfalar “Buca'daki göçmenlerin geçmişini yansıtmakta”, “eski günleri tekrar önümüze getirmekte”, “insanları birbirinden haberdar etmekte” ve “Buca'yla, Bucalılarla ilgili bazı önemli şeylerin unutulmamasını sağlamakta” olan mecralardır. Bu sayfalar özünde sadece Balkan göçmenlerine hitap etmesi için kurulmamış olsalar da görüşmeciler ilgili sayfaların üyelerinin çok büyük kısmının Balkan göçmenleri olduğunu ve bu yüzden orada yapılan paylaşımların içeriklerinin ve paylaşımlara gelen geri dönüşlerin Balkan göçmenleri

olduğunu belirtmektedirler. Bu durumun kaçınılmaz olduğu söylenebilir, çünkü Balkan göçmenleri ilçenin hem mekânsal hem de sosyal açılardan çok uzun bir süre en büyük homojen parçası ve kentleşme sürecinden önce en önemli yerli/ev sahibi topluluğu konumunda olmuşlardır. Sosyal medya sayfalarında yönetici konumunda olan görüşmecilerin aynı zamanda dernek ve yerel gazete faaliyetleri de yürüttüğü belirlenmiştir ve bu açıdan Buca'daki Balkan göçmenleri için formel birer kültürel bellek aktarıcısı konumunda oldukları da ifade edilebilir. Görüşmecilerin yönetici konumunda olduğu hesaplar şu şekildedir;

4. Bucalılar Sosyal Dayanışma Sayfası (12.5000 üye)
5. Eski Bucalılar (38.200 üye)
6. Buca Kozagaç (7.800 üye)
7. Bucalılar (4.200 üye)
8. Bucalılar Platformu (7.200 üye)

İlgili sayfaların içerikleri incelendiğinde çok büyük çoğunluğu Balkan göçmenlerine yönelik olan, Buca'nın geçmişine dair ilçedeki eski aileler; ilçe özelinde doktor, işçi, esnaf gibi işlerle meşgul tanınan bireyler; eski belediye başkanları, kaymakamlar; eski mekanlar ve tarihi yapılar; güncel vefat eden isimlerin başsağlığı haberleri, ilçe esnaflarının güncel fotoğrafları gibi Buca ve Bucalılar ile alakalı paylaşımlar yer almaktadır. İlgili paylaşımların altına yapılan yorumlar dikkate alındığında, pek çok üyenin paylaşımından haberdar olduğu, ilgili bireyleri, mekanları ve olayları doğrudan tanıdığı da görülmektedir. Bu açılardan bakıldığında, bu sayfaların güncel olarak Buca'nın ve Bucalıların geçmişleriyle ilgili pek çok anı ve hatırayı devamlı olarak güncel bir şekilde paylaşması ve takip ediliyor olması belirtilen sosyal medya sayfalarını Bucalılar ve elbette Buca'daki Balkan göçmenleri için birer bellek mekânı haline getirmektedir.

SONUÇ

Kentsel yaşam farklı toplumsal grupların etnik, dini, sınıfsal, yaşam tarzı talepleriyle bir arada yaşama arzusundan kaynaklı olarak ayrıştığı mekânsal kümelenmelerin toplamından oluşmaktadır. Bu mekânsal kümelenmeler çevresindeki diğer kentsel mekanlardan tamamen izole olmuş/edilmiş ve homojen bir yapıya sahip olabileceği gibi, çok daha heterojen ve çevreyle etkileşim halinde bir yapıda da seyredebilmektedir. Sınıfsal, sosyal, kültürel ya da daha farklı özgün nedenlerle olsun, kentsel yaşamı meydana getiren bütün mekânsal kümelenmeler bulunduğu mekânı hem şekillendiren hem de bu mekânın kentsel gelişim süreçlerinden etkilenen özgün bir mekânsal kimliğe, aidiyete ve kültüre sahiptir. Kentsel yaşamda mekânsal kümelenmeler güvenli siteler, banliyöler, gecekondu gibi sınıfsal farklılıklara ve/veya yaşam tarzı beklentilerine göre oluşmakla birlikte, getto ve etnik enklav gibi etnik ya da dini nedenlere dayalı olarak da oluşabilmektedir. Bulunduğu mekânı kimlik ve kültür ekseninde şekillendiren; mekâna bir aidiyet geliştiren; mekanda sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler inşa eden bir mekânsal kümelenme de İzmir'in Buca ilçesinde Balkan göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı bölgede gözlemlenmektedir. Yaklaşık 100 yıllık süre içerisinde Buca'nın belirtilen bölgesine belirli dönemlerde göç etmiş olan, Selanik göçmeni, Boşnak, Arnavut ve Pomak kimliğine sahip Balkan göçmenleri etnik temelli kümelendikleri mekânın toplumsal ve fiziki gelişim süreçlerinde önemli bir toplumsal aktör ve tanık olmuştur.

İzmir'in Buca ilçesinin Yaylacık, Adatepe, Kozağaç ve Dumlupınar mahallelerinde (eski Yukarı Mahalle) etnik bir kümelenme eğilimi gösteren Balkan göçmenlerinin kentlileşme süreçlerine; yaşadıkları mekanda kurdukları aidiyet süreçlerine; mekanda kurdukları sosyal, kültürel, ekonomik ilişkilere, zamanla metropole dönüşmüş bir mekanda yaşayan kentli bireyler olarak Balkan göçmeni kimliklerini ve kültürel pratiklerini hatırlama ve sürdürme yöntemlerine odaklanılan bu çalışmada, elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle birlikte bir dizi sonuca ulaşılmıştır. “Verilerin Değerlendirmesi” bölümünde olduğu gibi, araştırma verilerinin ve belirtilen teorik-kavramsal çerçevenin değerlendirilmesi neticesinde ulaşılan sonuçların ve ilgili açıklamaların Buca'daki Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekanın tarihsel çizgisi takip edilerek paylaşılması uygun olacaktır.

Buca'da Balkan göçmenlerinin mekânsal olarak kümelenmesi ilk etapta yönetimlerin politikalarıyla gerçekleşmiştir. Buca'da Selanik Göçmeni, Arnavut, Boşnak

ve Pomaklardan oluşan Balkan göçmenleri bölgeye yaklaşık 90 yıllık geniş bir süreçte kitlesel ya da küçük gruplar halinde göç etmiştir. Balkan göçmenleri Buca ilçesine, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine tekabül eden 93 Harbi ve 1912-1913 Balkan Savaşlarında alınan mağlubiyetler neticesinde 1910'lu yılların ortalarında ilk olarak düşük sayılarda göç etmiş, 1923-1924 yıllarında Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesiyle birlikte kitleler halinde bölgeye Selanik göçmenleri yerleştirilmiş, bu tarihten 1950'li yıllara kadar olan süreçteyse ekonomik sebeplerden dolayı eski Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk ülkelerinden 'iskanlı göçmen' kapsamında göçler almıştır. 1950'li yıllardan 2000'li yıllara kadar olan süreçte ise, Bulgaristan ve Yugoslavya ülkelerindeki Müslüman gruplara uygulanan siyasi, ekonomik ve sosyal baskılar, savaşlar ve soykırımlar nedeniyle kısmen iskanlı göçmen olarak, çoğunlukla da serbest göçmen statüsünde çok büyük çoğunluğu Boşnak ve Pomak olan göçmenler Buca'ya göç etmiştir. Balkan Savaşları ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi dönemlerinde planlı ve kitlesel olarak ilçeye yerleştirilen Balkan göçmenleri, bu tarihten itibaren çoğunlukla önceden Buca'ya göç etmiş ailelerinin ya da dostlarının çağrılılarıyla çok daha küçük gruplar halinde düzensiz bir şekilde serbest göçmen statüsünde bölgeye göç etmiştir. Özellikle 1950 sonrasında, yakınlarının çağrılıları aracılığıyla Buca'ya göç eden gruplar halihazırda Buca'ya göç etmiş olan Balkan göçmenlerinden maddi ve manevi açılardan önemli destekler görmüşlerdir. Yeni gelen göçmenlerin barınma, iş bulma, eğitim gibi gereksinimlerinde bölgeye daha önce gelen göçmenler yardımcı/dayanışmacı bir yaklaşımda olmuşlardır. Bu durum kaçınılmaz olarak Buca'ya belirli aralıklarla göç etmeye devam eden Balkan göçmenlerinin yerleştikleri yeni mekâna adaptasyonunu ve aidiyetini kolaylaştıran bir etken olarak öne çıkmıştır.

Balkan göçmenleri Buca'nın eski Yukarı Mahalle bölgesinde uzun bir süre, o dönem Aşağı Mahalle olarak belirtilen ve Buca'nın kent merkezine yakın diğer yarısını oluşturduğunu söyleyebileceğimiz yerli halkın yaşadığı bölgeden mekânsal olarak ayrıışmış durumdaydı. Kentleşme sürecinin başladığı 1990'lı ve 2000'li yıllara kadar, Balkan göçmenleri müstakil ve bahçeli evlerde mekânsal olarak etnik bir kümelenme örneği göstermiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken nokta, bu etnik kümelenme Türkiye'nin o dönem pek çok kentinde gözlemlenen gecekondü mahallesi ya da etnik kümelenme örneğinin en sık karşılaşılan formlarından biri olan getto yerleşimi değildir. Buca'daki Balkan göçmenlerinin apartmanlaşma faaliyetlerinin başladığı 2000'li yıllardan önce, mekânsal kümelenme biçimi bir etnik enklav örneğidir.

Buca'daki Balkan göçmenleri göç sürecinin ardından hızlı ve yasal bir şekilde toprak ve mülk sahibi olma çabası içerisine girmişler ve barınma ihtiyaçlarını gecekondu yerleşimlerinde gözlemlenen kaçak yapılanma yoluyla değil, yasal gereklilikleri yerine getirerek sağlamışlardır. Barınma ihtiyacını hızlı ve yasal gereklilikleri atlamadan, bu denli isteki bir şekilde karşılama arzusunun sebebi ise, geçmişte Balkan göçmenlerinin geldikleri coğrafyada maruz kaldıkları ekonomik ve siyasi baskılara dair tecrübeleri gösterilebilir. Bir diğer yandan, Buca'daki Balkan göçmenlerinin etnik kümelenme biçimi bir getto olarak da değerlendirilemez. Çünkü getto yerleşimleri etnik enklav yerleşimleri gibi etnik bir kümelenme biçimi olmasına rağmen, suç, yetersiz sosyal imkanlar, dışlanma, izole edilme, gönülsüz/mecburi ikamet gibi toplumsal kavramlarla özdeşleşmiştir. Ancak, apartmanlaşma sürecinden önce Balkan göçmenleri yaşadıkları mekânda suç, yetersiz sosyal imkanlar ya da dışlanma politikalarına maruz kalmamışlar, bölgede gönüllü/istekli bir şekilde ikamet etmişler, yaşadıkları mekânda hem kendi içlerinde hem de kentin diğer kesimlerine dahil olacak/onları dahil edecek şekilde aidiyet duydukları mekânda sosyal ve ekonomik ilişki ağları geliştirmişlerdir. Elde edilen veriler ışığında yapılan bu değerlendirmeler neticesinde, Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânsal kümelenme biçimini betimleyen bu nitelikler bir etnik enklav örneği ile özdeşleşmektedir.

Balkan göçmenlerinin Buca'da apartmanlaşma öncesi dönemdeki mekânsal kümelenme biçimlerinin etnik enklav olarak tanımlanmasına imkân veren gönüllü/istekli yaşam, mekânda kurulan ve Balkan göçmeni olma niteliğine bağlı olarak bir dizi avantaj sağlayan güçlü sosyal ve ekonomik ilişkiler ve dışlanma/izole edilme gibi eylemlere maruz kalmama gibi olumlu etkenler aynı zamanda Balkan göçmenlerinin mekâna/yere aidiyetini ve bağlılığını da güçlendiren etkenlerdir. Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekâna duydukları aidiyeti mümkün kılan ilk etken Balkan göçmenlerinin göç sürecindeki deneyimleridir. Tarihsel açıdan ele alındığında, Balkan Savaşları ve Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi dönemlerinde Buca'ya göç eden bu göçmenler “iskanlı göçmen” statüsünde bölgeye bizzat dönemin yönetici kurumları aracılığıyla planlı bir şekilde getirilmiş ve yerleştirilmiştir. Hem son dönem Osmanlı yönetiminin hem de Cumhuriyet'in erken dönem iktidarının “Kurucu kesim”, “Soydaş”, “İskân kurumunun dostları” olarak nitelediği ilk dönem Balkan göçmenlerine ayrıca, Buca'daki Rumlardan ve Levantenlerden kalan evler, topraklar, ekonomik fayda sağlayabilecek çeşitli taşınmazlar da tahsis edilmiştir. Balkan göçmenlerine karşı sergilenen bu pozitif yaklaşım ve sağlanan belirli imkanlar Buca'daki Balkan göçmenlerinin göç sürecini görece daha az hasarlı atlatmasına,

yerleştikleri bölgeyi sosyal ve mekânsal açıdan inşa etmelerine ve yeni yaşam alanlarına aidiyeti mümkün kılacak gerekli ortamın hazırlamasına imkân sağlamıştır. 1930'lu yılların ardından bölgeye gelen Balkan göçmenleri için de göç sürecinde gözlemlenen yardımlaşma/dayanışma faaliyeti mekâna hızlı adapte olabilme ve aidiyet geliştirebilme noktasında önem arz etmiştir. 1930'lu yıllardan sonra Buca'ya göç eden Balkan göçmenleri ilk dönem göçmenler gibi kitleler halinde planlı olarak değil, Buca'ya daha önce göç etmiş olan akraba, dost ve hemşerileri tarafından Buca'ya davet edilerek küçük gruplar/aileler halinde göç etmiştir. Bu dönemde Buca'ya gelen Balkan göçmenlerine, önceki dönemde göç eden yakınları tarafından göç masrafları, barınma, iş, eğitim gibi önemli gereksinimlerde pek çok destek sağlanmış bu durum kaçınılmaz olarak sonradan bölgeye gelen Balkan göçmenlerinin de adaptasyon sağlama ve aidiyet kurma süreçlerini olumlu etkilemiştir.

Balkan göçmenlerinin yaşadıkları bölgede bir aidiyet kurma ve bağlılık noktasında bir diğer önemli etken mekânda yaratılan güvenlik ve konfor duygusudur. Buca'daki Balkan göçmenlerinin kümelenmiş halde yaşadığı Yukarı Mahalle'deki insan ilişkileri akrabalık, soydaşlık, arkadaşlık ve tanınırlık kavramları çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak, yakın çevrelerinin ve sosyal faaliyetlerinin de önemli bir kısmının yaşadıkları mekânın sınırları içerisinde sürmesine, göçmen dillerini rahatlıkla konuşabilmelerine, komşuluk ve tanınırlık ilişkilerinin güçlü olmasına zemin hazırlamaktadır. Bu doğrultuda, fiziki sınırların ötesinde sosyal/kültürel sınırlara da sahip mahallenin Balkan göçmenleri için bir konfor ve güvenlik alanı olduğunu söylemek mümkündür.

Balkan göçmenlerinin kümелendikleri mekânda gönüllü/isteki bir yaşam sürmeleri, aidiyet ve bağlılık geliştirmelerindeki bir diğer önemli etken mekân içerisinde kurdukları ekonomik ilişki ağlarıdır. Kentleşme öncesi dönemde, bulundukları mekânda homojen bir sosyal yapıya sahip Balkan göçmenleri yaşadıkları mekânın aynı zamanda esnaf kesimini de oluşturmaktadır. Ayrıca, büyük gruplar halinde Tariş işletmelerinde çalışan Balkan göçmenlerinin işe alım süreçlerini de yine aynı bölgede yaşayan ve bu işletmelerde ustabaşı pozisyonunda yer alan Balkan göçmenleri yürütmektedir. Bu noktada, Bucalı ve Balkan göçmeni kimliğine sahip olmak ya da kısaca 'mahalleden biri' olmak ekonomik sermayeye dönüşen bir sosyal ve kültürel sermaye biçimi olarak işlev görmek hem esnaflık hem de Tariş'te işçi olarak çalışma noktasında Balkan göçmenlerine önemli ekonomik avantajlar sağlamaktadır. Bu durum ayrıca, Balkan göçmenlerini birbirlerinin

göçmen soydaşı ve komşusu olmalarına ek olarak, aynı zamanda birbirlerinin müşterisi ve iş vereni haline de getirmektedir. Bu etken yaşadıkları mekânda sosyal dokunun bozulmamış olması ve mekânda yaşayan farklı etnik gruplar arasında bir çatışmadan bahsedilmemiş olmasının önemli bir nedeni olarak görülmektedir.

Balkan göçmenlerine ekonomik avantaj sağlayan bir diğer nokta ise, üniversite yerleşkesinin kümelenmiş oldukları mekânın orta noktasında kurulmasıdır. Balkan göçmenleri toplumsal olarak inşa ettikleri mekânda ilk defa ‘öteki’ ile karşılaşmış, ancak bu ‘ötekileri’ reddetmemiş ya da çatışmamıştır. Bu sayede, ilçede artan öğrenci nüfusu mekânda esnafılık yapan ve kiralayacak odası/dairesi olan Balkan göçmenlerine ekstra bir ekonomik avantaj daha sağlamıştır. Yaşadıkları mekânda kurdukları ve Bucalı-Balkan göçmeni kimlikleri üzerinden işleyen ekonomik ilişki ağları Balkan göçmenlerini belirli bir ekonomik standardın üzerinde tutmuş, gecekondu ve getto yerleşimleriyle birlikte sıklıkla anılan yoksulluk sorununun mekânda etkin bir şekilde yaşanmamasını sağlamıştır. Yaşadıkları mekânda Bucalı olmanın ve Balkan göçmeni olmanın sağladığı ekonomik avantajlar Balkan göçmenlerinin kümелendikleri mekânda gönüllü olarak barınmaya, mekânı sosyal ve kültürel olarak inşa etmelerinde ve ilişkiler kurmaya devam etmelerinde, aidiyet ve bağlılıklarını sürdürmelerinde bir diğer önemli etken olmuştur.

1990 ve 2000 yılları arasında apartmanlaşma sürecinin Balkan göçmenlerinin kümелendiği mekânda etkisini hem fiziki hem de sosyal açılardan göstermesi, Balkan göçmenlerinin mekânsal kümelenme biçimlerini, yaşadıkları mekandaki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkileri değiştirmiştir. Buca’nın Balkan göçmenlerinin mekânsal olarak kümелendiği dört mahalleden biri ve şehir merkezine yakın konumlanmış olan Yaylacık Mahallesi ve Dumlupınar Mahallesi tarafında apartmanlaşma süreci 1990’lı yıllarda, Kozağaç Mahallesi ve Adatepe Mahallesi’ndeysen 2000’li yılların başında başlamıştır. Apartmanlaşma süreci Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânın fiziki görünümünü ve sosyo-kültürel yapısını büyük oranda değiştirmiş, Balkan göçmenlerinin sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal ilişkilerini de kaçınılmaz olarak etkilemiştir. İlk olarak, uzun yıllar bahçeli ve müstakil evlerde ikamet eden Balkan göçmenleri sahip oldukları bu evleri kat karşılığı müteahhitlere vermiş ve daire(ler) sahibi olarak müstakil evden apartman dairesindeki yaşama geçiş yapmışlardır. Balkan göçmenleri hızlı apartmanlaşma süreci neticesinde yaşadıkları bölgede apartmanların ve dükkanların çoğalmasıyla birlikte bir ve/veya birden fazla mülkün sahibi olmuştur. Ancak, bu süreçle birlikte homojen bir şekilde yaşadıkları ve sosyal dokusunu oluşturdıkları mekânın kaçınılmaz olarak nüfusu

artmış, mekânda heterojenleşmeyle birlikte dışarıdan gelenlerin oranı çoğalmış, fiziki ve sosyal görüntüsü değişmeye başlamış ve Balkan göçmenlerinin gündelik yaşamdaki teması önemli ölçüde azalmıştır. Kentleşme süreciyle birlikte, mekânın bir etnik enklav olarak tanımlandığı döneme oranla Balkan göçmenlerinin özellikle komşuluk ilişkileri tamamen yok olmasa da belirli oranda erozyona uğramış, mekânın güvenli ve konforlu alan olma niteliği zayıflamıştır. Diğer taraftan, yıllar içerisinde yaşadıkları mekânın toplumsal inşasında ve kentsel gelişiminde etkin rol oynayan birer aktör konumunda olan ve mekanla güçlü bir aidiyeti barındıran Balkan göçmenleri, artık kentleşen Buca'nın Yukarı Mahalle bölgesinde sonradan gelen/göçmen pozisyonundan yerli/ev sahibi pozisyonuna geçiş yapmıştır.

Kentleşme süreci Balkan göçmenlerinin yaşadıkları mekânda inşa ettikleri ekonomik ilişkileri de etkilemiştir. Mekânın etnik enklav olarak nitelendirildiği dönemde, işe alımları Balkan göçmenlerinin yapmasından dolayı Tarih işletmelerinde 'Bucalı', 'Balkan göçmeni', 'mahalleli' gibi kimlikler aracılığıyla rahatlıkla iş bulabilen ve yaşadıkları mekânda esnaf olarak ekonomik ilişkilerini sürdüren Balkan göçmenleri kentleşme sürecinin etkisi ve aynı dönemde Tarih mağazalarının kapanmasıyla birlikte bu ekonomik ilişkilerinde dönüşümler yaşamıştır. İlk olarak, müstakil evlerini kat karşılığı müteahhitlere veren Balkan göçmenlerinin neredeyse tamamı ev sahibi olurken, önemli bir kısmı birden fazla daireye ya da dükkâna sahip olmuştur. Aynı zamanda, apartman sayısının artmasıyla ilçeye dışarıdan çok sayıda göç gelmesi ve halihazırda çoğalan öğrenci popülasyonu ile birlikte ilçe nüfusu önemli ölçüde artmış ve dışarıdan gelen bu nüfus Balkan göçmenleri için 'yeni kiracılar' olarak ekonomik bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Aynı zamanda, kentleşme süreci neticesinde Balkan göçmenlerinin yaşadıkları bölgeye dışarıdan gelen bu nüfus göçmenler için başka bir ekonomik imkân daha yaratmıştır. Kentleşme sürecinden önce, Balkan göçmenleri uzun yıllar homojen bir şekilde ve etnik olarak kümelenmiş halde yaşadıkları mekânda etnik kimliklerini ve kültürel değerlerini muhafaza ederek yaşamışlardır. Bu kültürel değerlerden bir tanesi de Balkan göçmenlerinin yemek gelenekleridir. Kentleşme sürecinden önce, yemek kültürünü sadece günlük yeme ihtiyacı esnasında ve düğün-eğlence gibi kültürel faaliyetlerde sergileyen Balkan göçmenleri, yaşadıkları mekânın kentleşmesi ve dışarıdan gelen nüfusun hızla artmasıyla birlikte yemek kültürlerini başta öğrenciler olmak üzere dışarıdan gelen yeni insanlara yeme-içme mekanları açarak satma imkânı bulmuşlardır. Başka bir ifadeyle, kentleşme sürecinin mekânda yarattığı dönüşümler sayesinde, Balkan göçmenleri göçmen

kültürünü pazarlama imkânı bulmuştur. Kentleşme sürecinin Balkan göçmenlerinin ekonomik ilişkilerinde yarattığı üçüncü dönüşüm ya da imkân kentleşme sonrası kurulmaya başlanan ve sayıları devamlı olarak artan Balkan göçmeni dernekleri aracılığıyla gerçekleşmektedir. Her ne kadar kentleşme sürecinden önceki dönemler gibi yaşadıkları mekandaki demografik yapının neredeyse tamamını oluşturmamalarına ve hatta mekandaki toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturmamasına rağmen, hala Buca ilçesi genelinde en büyük toplumsal grup ya da bir diğer ifadeyle seçmen kitlesi konumundadır. Bu nedenle, kentleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan göçmen dernekleri yerel yönetimlerle güçlü ilişkiler geliştirmiş ve ilçe özelinde bir yaptırım ve pazarlık gücüne sahip olmuştur. Bu dernekler Balkan göçmenleri için çok sayıda sosyal ve kültürel etkinlik organize etmesine ve bir dizi benzer faaliyet düzenlemesine rağmen, önemli işlevlerinden bir tanesi de özellikle ilçe belediyesinde ya da Buca'nın çeşitli kurumlarında aracılık güçleri sayesinde Balkan göçmenlerine iş sağlayabilmeleri ve işe alım süreçlerinde aktif rol oynayabilmeleridir. Başka bir ifadeyle, sosyal ve kültürel amaçlar taşıyan bu dernekler aynı zamanda bir iş bulma kurumu ya da Balkan göçmenleriyle işverenler arasında bir aracı kurum gibi davranma işlevine de sahiptir.

Kentleşme süreciyle birlikte yaşanan mekânsal ve toplumsal dönüşümler neticesinde, Balkan göçmenlerinin homojen yapıda seyreden ve etnik enklav olarak nitelenen mekânsal kümelenme formları şekil değiştirmiştir. Bugün artık, Buca'nın eski Yukarı Mahalle olarak adlandırılan ve güncel olarak Adatepe, Yaylacık, Kozağaç Mahallelerinin tamamı ve Dumlupınar mahallesinin bir bölümünü içerisine alan kentsel mekân artık Balkan göçmenlerinin kümелendiği etnik enklav görünümünden uzaktır. Ancak, özellikle araştırmanın yürütüldüğü dört mahallede Balkan göçmenleri en kalabalık etnik grup konumundadır. Ayrıca hem belirtilen dört mahallede hem de ilçe genelinde mekânsal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapının gelişiminde etkin bir konumda yer almakta ve etnik kimliklerinin ve kültürel değerlerinin devamlılığını sağlamaktadır. Her ne kadar “ethnoburb” ya da etnik banliyö olarak nitelenen kentsel kümelenme formunun birçok niteliğini karşılamasına rağmen, Buca ilçesinin ve Balkan göçmenlerinin ilçede yoğunlaştıkları kentsel mekanların yapısı gereği bir banliyö olarak nitelenememesinden dolayı, Balkan göçmenlerinin günümüzde Buca'da kümелendikleri mekânın bir “ethnoburb” olduğu sonucunu çıkarmak doğru olmayacaktır. Ancak, ifade edildiği üzere, Balkan göçmenlerinin yaşadığı mekânın ethnoburb olarak ifade edilen mekânsal kümelenme formunun birçok özelliğini taşıdığını ve hala yaşadıkları mekânda toplumsal

açılardan son derece etkin ve faal rol oynayan bir etnik kümelenme eğilimi gösterdiklerini inkâr etmemek gerekmektedir.

2000’li yıllarda hız kazanan kentleşme süreci Balkan göçmenlerinin mekânsal kümelenme formunu, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerini dönüştürürken, Balkan göçmenlerini kaçınılmaz olarak bir kentli birey haline getirmiş ve bir kentli kimliği kazandırmıştır. Ancak, Balkan göçmenlerinin etnik kimlikleri ve kültürel değerleri artık kentleşmiş ve heterojen bir yapıya bürünmüş mekânda etkinliğini hala muhafaza etmektedir. Balkan göçmenlerinin kentli ve Balkan göçmeni kimliğini aynı anda taşıyabilmelerinde, Balkan göçmenlerine karşı genel yaklaşımın, yaşadıkları mekânın etnik enklav olarak nitelendiği dönemde olduğu gibi, kentsel mekânda da Balkan göçmeni kimliğinin sosyal ve ekonomik açılardan çeşitli avantajlar sağlamasının ve mekanla kurdukları aidiyetin önemli payı bulunmaktadır. Ancak, yaklaşık bir asırdır aynı mekânda yaşamını sürdüren, mekânı sosyal ve kültürel açıdan inşa eden, anlamlandıran ve mekânın tarihsel gelişimine tanıklık eden bir aktör konumunda olan Balkan göçmenlerinin kolektif belleği ve yaşadıkları mekandaki hatırlatıcı figürler Balkan göçmenlerinin kimliklerinin ve kültürlerinin mekandaki aktarımını ve devamlılığını mümkün kılmaktadır.

Kentleşme sürecinden önce, Balkan göçmenlerinin kümelenmiş halde yaşadıkları mekânın kendisi ve mekânda sergiledikleri gündelik pratikleri etnik kimlikleri ve kültürleri ekseninde şekillenmekteydi. Balkan göçmenleri geldikleri Balkan ülkesine ve etnik kimliğine göre dillerini konuşmakta; yemek, giyim kuşam, düğün ve cenaze gibi kültürel ve sosyal faaliyetlerini gerçekleştirmekteydi. Başka bir ifadeyle, mekânsal olarak kümelenmiş ve homojen yapıda süregelen gündelik yaşamlarının hemen her noktasında etnik kimlikleri ve kültürel pratiklerine maruz kalmaktaydılar. Ancak, kentleşme süreciyle birlikte değişen toplumsal ve fiziki yapıyla birlikte, Balkan göçmenlerinin etnik kimliği ve kültürel pratikleri artık kolektif belleklerini meydana getiren yaşadıkları mekandaki hatırlatıcı öğeler ve eylemler aracılığıyla hatırlanmakta, yeniden inşa edilmekte ve sürdürülmektedir.

Bu noktada ilk dikkat çeken hatırlatıcı pratikler iletişimsel bellek ekseninde gerçekleşmektedir. Her ne kadar yaşadıkları kentsel mekân artık son derece kalabalık ve heterojen bir yapıya sahip olsa da Balkan göçmenlerinin yakın çevrelerinin önemli bir kısmı yine hala Balkan göçmenleridir. Ayrıca, mekânda Balkan göçmenlerinin bir araya gelme imkânı bulduğu komşuluk ve kahvehane kültürü gibi sosyalleşme pratiklerinin belirli oranda sekteye uğramasına rağmen devam ediyor olması ve derneklerin bir araya

getirici faaliyetleri Balkan göçmenlerinin temaslarını, kimlik ve kültür temelli diyaloglarını ve aktarımlarını mümkün hale getirmektedir. Ancak, Balkan göçmenlerinin iletişimsel bellek temelinde farklı etnik gruplar arasında bir ayrıma gitmek gerekmektedir. Buca'daki Balkan göçmenlerinin bölgeye göçü 1910'lı yıllardan neredeyse 2000'li yıllara kadar farklı etnik gruplar ekseninde devam etmiştir. Selanik göçmenleri sadece 1923-1934 tarihlerinde kitlesel bir şekilde ilçeye göç ederken, Arnavut göçmenler 1915-1950 yılları arasında belirli aralıklarda küçük gruplar halinde ilçeye göç etmiştir. Boşnak ve Pomak göçmenler ise neredeyse 90 yıla yakın göç sürecinin hemen her döneminde büyük ya da küçük gruplar halinde belirli aralıklarla Buca'ya göç etmeye devam etmiştir. İletişimsel bellek formu, Assmann'ın ifade ettiği üzere, üç kuşağı kapsayan 80-100 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu nedenle, özellikle Selanik göçmenlerinin bölgeye gelişlerinin bir asırlık süreyi geride bırakması, artık dördüncü hatta beşinci kuşaklara dayanması ve artık göçmen dilinin tamamen unutulması gibi nedenlerden dolayı, iletişimsel bellek formu çerçevesinde değerlendirilebilecek hatırlatıcı öğelerin ya da aktarım süreçlerinin Selanik göçmenleri için geçerli olduğu söylenemez. Artık üçüncü kuşağı geride bırakan Arnavut göçmenleri için de yakın bir tarihte benzer bir durumdan bahsetme ihtimalinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan Boşnak ve Pomak göçmenlerinin Balkan ülkelerindeki yaşamlarını, sosyal ve kültürel ilişkilerini ve göç sürecini bizzat hatırlayan, bu sürecin üstünden sadece 30 yıllık bir zaman dilimini geride bırakmış, bütün mekânsal süreçlere tanıklık etmiş birinci kuşak göçmenler bulunmaktadır. Bu nedenle Pomak ve Boşnak göçmenler sözlü bellek aktarımına ve sözlü hatırlatma pratiklerine etkin bir şekilde devam etmekte, ayrıca Pomakça ve Boşnakça dillerini yüksek oranlarda kullanmaktadır. Ayrıca, Bosna-Hersek, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Makedonya'daki yakınlarıyla iletişimlerini de yüksek oranda korumaktadırlar. Bu nedenle, Pomak ve Boşnak göçmenlerin yaşadıkları mekânda etnik kimliklerini ve kültürlerini iletişimsel bellek aracılığıyla uzun bir süre daha yeniden ve yeniden inşa edebileceklerini söylemek mümkündür.

Balkan göçmenlerinin kültürel belleğinin parçaları olan ve Balkan göçmenleri için hatırlatıcı öğelerin bir kısmı göçmenlerin yaşadığı mekânda gerçekleştirilen kültürel faaliyetlerden oluşmaktadır. Balkan göçmenlerinin kültürlerine özgü yemekleri; şarkı, türkü ve yöresel dansları; düğün, nişan ve cenaze gibi eğlenceler ve törenler; ilçedeki Balkan göçmeni derneklerin ve yerel yönetimlerin düzenlediği kültürel organizasyonlar Balkan göçmenlerinin kültürel belleğinin bir parçası olan ve Balkan göçmeni kimliğini ve

kültürel değerlerini hatırlatan kültürel öğeler olarak dikkat çekmektedir. Öncelikle Buca'daki Balkan göçmenlerinin yemek kültürü; evlilik, nişan, sünnet ve ölüm gibi insanları bir araya getiren düğün, eğlence ve anma gibi faaliyetler ve ritüeller; yöresel şarkılar kentleşmiş mekânda hala devam eden kültürel faaliyetlerdir. Diğer yandan, kentleşme sürecinin ardından ilçede çok sayıda Balkan göçmeni dernekleri açılmaya başlamıştır ve sayıları her geçen yıl artmaktadır. Bu dernekler Boşnakların, Arnavutların, Pomakların ya da Selanik göçmenlerinin sadece bir tanesine özgü dernekler olduğu gibi, Rumeli ya da Balkan ismini kullanarak bütün Balkan etnik gruplarını da kapsayabilmektedir. Buca ilçesinde son derece faal bir şekilde projeler yürüten bu derneklerin bizzat düzenlediği ya da yerel yönetimle birlikte organize ettiği Buca ilçesinde her yıl belirli günlerde gerçekleştirilen Balkan Festivali, Balkan Panaroma Film Festivali, Balkan Yemek Yarışması gibi etkinlikler, Srebrenitsa Soykırım Anma Törenleri, Balkan ülkelerine geziler, halk oyunları ekipleri gibi çok sayıda faaliyet ve organizasyon bulunmaktadır. Bütün bunlar Balkan göçmenlerinin kültürel değerlerini yaşadıkları kentsel mekânda herkes için görünür hale getirmekte, Balkan göçmenlerinin etnik kimlik ve kültürünü hatırlatma yoluyla yeniden inşa etmektedir. Bu açıklamalardan yola çıkarak, Balkan göçmenlerinin kültürel belleğini meydana getiren özgün kültürel pratiklerin yaşadıkları mekandaki devamlılığı göçmenlerin belleğini meydana getiren etnik kimlik ve kültürü hatırlamayı, belleğin sonraki kuşaklara aktarımını mümkün kılmaktadır.

Belirtilmesi gereken bir diğer sonuç, Balkan göçmenlerinin ilçede etkin birer aktör oluşunun yerel yönetimlerdeki etkisi olduğu söylenebilir. Buca ilçesinin 2000'li yıllarla birlikte neoliberal kent politikalarının ilçede etkisini göstermesiyle birlikte hızlı bir kentleşme sürecine girdiği ifade edilmişti. Bu tarihten itibaren ilçede yüksek apartmanların ve iş merkezlerinin sayısı hızla artmış, metro sistemi kurulmuş, üniversite için büyük bir kampüs inşa edilmiş ve buna benzer pek çok modern kentsel mekân ilçedeki yerini almıştır. Bununla birlikte ilçe nüfusu yarım milyonu aşmış, mekânsal anlamda genişlemiş, kozmopolit bir yapıya bürünmüştür. Ancak, bütün bu gelişmelere rağmen sayıları tahminen 80.000 ile 120.000 arasında olan Balkan göçmenleri ilçede hala sosyal, kültürel ve mekânsal olarak varlığı güçlü bir şekilde hissedilen, kimliğini ve kültürünü mekâna yansıtan bir etnik grup olarak gücünü korumaya devam etmiştir. Bu durum, Balkan göçmenlerini yerel yönetim için bir anlamda çok önemli bir seçmen grubu konumuna da getirmektedir. Buca'daki yerel seçimlerde gösterilen adayların hemen hepsinin Bucalı ve/veya Balkan göçmeni olması (Belediye meclis üyesi bir görüşmecinin ifadesine göre, 73

yerel seçimlerinden bu yana ilçede bir belediye başkanı hariç geriye kalan yedi belediye başkanı hem Bucalı hem de Balkan göçmenidir), Buca'daki Balkan göçmeni derneklerinin yerel yönetimle güçlü ilişkilerinin bulunması, yerel yönetimin Buca ilçesinde pek çok mekanın hem fiziki hem de sosyal ve kültürel inşasında Balkan göçmenlerini gözetmesi ve Balkan göçmenlerine yönelik çok sayıda yapı ve faaliyetin gerçekleştirilmesi Balkan göçmenlerinin Buca ilçesindeki etkin birer sosyal aktör oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu durum, Balkan göçmenlerinin kolektif belleğinin ve etnik kimliklerinin Buca'da sürekli olarak örnekleri verilen hatırlatıcı unsurlar üzerinden yeniden ve yeniden hatırlanmasına ve inşa edilebilmesine imkân sağlamaktadır.

Buca'daki Balkan göçmenlerinin sözlü iletişime dayalı sosyal ilişkileri ve devam den kültürel faaliyetlerine ek olarak, çeşitli mekanlar da birer bellek mekânı örneği olarak Balkan göçmenleri için hatırlatıcı niteliktedir. İlçede Pierre Nora'nın da bellek mekanlarının doğrudan örnekleri olarak ifade ettiği Balkan göçmenleri için kurulmuş dernekler ve yine Balkan göçmenleri için inşa edilmiş müze ve anıt örneği bulunmaktadır. Selanik göçmenlerinin yoğun olarak yaşadığı Dumlupınar ve Yaylacık Mahallelerinin orta noktasına kurulmuş olan Göç ve Mübadele Anı Evi, ayrıca Boşnak göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Adatepe Mahallesi'ne inşa edilmiş Srebrenitsa Soykırım Anıtı doğrudan hatırlatıcı nitelikteki bellek mekanları olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, ilçede Balkan göçmenliğine göndermede bulunan isimleri ve simgeleri taşıyan çok sayıda lokanta, kafe, dükkân ve kamusal bina, göçmenlerin eski bahçeli-müstakil taş evlerinden bazılarının hala ayakta olması ve dokusu korunmuş sokaklar da Balkan göçmenlerinin belleğinin bir parçası olan ve hatırlatıcı nitelikte mekânlar olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, fiziki olmayan mekânsal bellek örnekleri olarak Buca'daki Balkan göçmenlerinin kurduğu, eski Buca fotoğrafları, Balkan göçmenleri için önemli günler, vefat haberleri gibi paylaşımların yapıldığı Bucalı-Balkan göçmenlerine yönelik sosyal medya sayfaları da bu noktada önemli bellek mekânları konumundadır.

Kısaca, Buca'daki Balkan göçmenleri yaşadıkları mekânda apartmanlaşma faaliyetlerinin başlamasından önce, yakın sosyal ilişkilere, etnik kimlikleriyle ilişkili ekonomik ve sosyal ilişki ağlarına, düzenli bir toplumsal dokuya ve mekâna güçlü bir aidiyet duygusuna sahiptir. 2000'li yıllardan öncesine tekabül eden bu dönemde, Balkan göçmenlerinin etnik kümelenmeleri homojen ve dışa kapalı olmayan bir etnik enklavdır. Apartmanlaşma faaliyetleri sonrasında mekânın hem fiziki hem de sosyal görünümünün değişmesiyle birlikte, Balkan göçmenlerinin sosyal ve ekonomik ilişkileri ve mekânı

anlamlandırma biçimleri de dönüşüme uğramış ancak, kentli bireyler olarak Balkan göçmenlerinin mekana duydukları aidiyet ve Balkan göçmeni kimliğinin sağladığı avantajlı konum dönüşerek devam etmiştir. Bu devamlılık ise Balkan göçmenlerinin etnik kimlik ve kültürlerinin sağladığı sosyal ve ekonomik avantajların ve yerel yönetimin Balkan göçmenlerine gösterdiği özel ilginin dışında, kolektif bellekleri aracılığıyla hatırlama ve aktarma yoluyla bugün de mekân içerisinde güçlü bir şekilde devam etmektedir.



KAYNAKÇA

- Abrahamson, M. (2020). *Globalizing Cities, A Brief Introduction*. New York: Routledge.
- Ağanoğlu, Y. H. (2001). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi Göç*. İstanbul: Kum Saati yAYINCILIK.
- Aksoy, Ö. (111-129). Bosna Hersek ve Boşnak Folkloru ile İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), Ömer Aksoy, “Bosna Hersek ve Boşnak Folkloru ile İlgili Türkiye’de Yapılan.
- Akyol Altun, D. (2010). Kapalı Konut Siteleri ve ‘Mahalle’ Kavramı. *İdealkent*, 2, 216-244.
- Alver, K. (2010). Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği. *İdealkent*, 2, 116-139.
- Alver, K. (2019). Kent İmgesi. K. Alver (Dü.) içinde, *Kent Sosyolojisi* (Cilt 2, s. 11-36). İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Alver, K. (2019). Mahalle. K. Alver (Dü.) içinde, *Kent Sosyolojisi* (Cilt 2, s. 213-230). Konya ve İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Andersen, H. S. (2003). *Urban Sores; On the Interaction between Segregation, Urban Decay and Deprived Neighbourhoods*. New York: Routledge.
- Anderson, E. N. (2005). *Everyone Eats -Understanding Food and Culture*. New York and London: New York University Press.
- Anderson, N. (1959). Urbanism and Urbanization. *American Journal of Sociology*, 65(11), 68-73.
- Arı, K. (2014). *Büyük Mübadele: Türkiye’ye Zorunlu Göç* (Cilt 4). İstanbul: İstanbul Tarih Vakfı Yayınları.
- Arslan, S. (2023). Balkan ve Rumeli Türkleri Dernekleri: “Evden Uzakta Evde”. U. Sunata (Dü.) içinde, *Türkiye’de Balkanlar* (s. 227-256). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Aslan, Ş. (2022). *Mekan, Kimlik ve Politika: Kent Sosyolojisi Yazıları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Aslanoğlu, R. (1998). *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*. Bursa: Asa Yayınları.

- Assman, J. (2022). *Kültürel Bellek -Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik* (Cilt 4). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Assmann, J. (2008). Communicative and Cultural Memory. E. Astrid, & A. Nünning (Dü) içinde, *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (s. 109-118). Berlin ve New York: De Gruyter.
- Atık, A., & Bilginer-Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya. *Atatürk İletişim Dergisi* 5(6), 1-16.
- Atilla, N. A. (2011). *Bir Göç Kasabası Gaziemir*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Axinn , W. G., & Pearce, L. D. (2009). *Mixed Method Data Collection Strategies*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Aytaç, Ö. (2013). Kent Mekânları ve Kimlik/Farklılık Sorunu. *İdealkent*, 9, 138-169.
- Aytaç, Ö. (2019). Kent Mekanlarının Sosyo-Kültürel Coğrafyası. K. Alver (Dü.) içinde, *Kent Sosyolojisi* (Cilt 2, s. 251-280). Konya ve İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Bailey, A. R. (2005). *Encyclopedia of the City*. (R. W. Caves, Dü.) London and Newyork: Routledge.
- Bairoch, P. (1988). *Cities and Economic Development - From the Dawn of History to the Present*. Chicago : The University of Chicago Press.
- Bal, H. (2018). *Kent Sosyolojisi* (Cilt 8). Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi / Journal of Bitlis Eren University*, 7(1), 231-274.
- Baltar-Moreno, A. (2022). Digital social networks as sites of memory: citizen dialogues through photography on Facebook. *Scientific Journal of Communication and Emerging Technologies*, 20(2), 1-21.
- Barkan, Ö. L. (2002). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişlerii. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 9, s. 133- 153). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Begel, E. E. (1996). Kentlerin Doğuşu. *Cogito*, 8, 7-16.
- Bilgin, N. (1999). *Kolektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

- Bilgin, N. (2009). Kültür Değişmeleri ve Kimlik Sorunları. *Aramızdan Ayrılışının 40. Yılında Prof. Dr. Mümtaz Turhan Sempozyumu* (s. 161-188). Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınlar.
- Bilgin, N. (2011). Sosyal Düşüncede Kent Kimliği. *İdealkent*, 3, 20-49.
- Blakely, E. J., & Snyder, M. G. (1997). *Fortress America. Gated Communities in the United States. Brookings Institution Press/Lincoln Institute of Land Policy, Washington*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
- Bolca, İ. (2021, 06 25). Buca'nın İlkleri. *Bucakent Gazetesi*, s. 4.
- Bookchin, M. (1999). *Kentsiz Kentleşme - Yurttaşlığın Yükselişi ve D ş ş *. (B.  zyal ın,  ev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bora, T., & şen, B. (2023). Saklı Bir Ayrışma Eksenİ: Rumelİlİler-Anadolulular. U. Sunata (D .) içinde, *Türkiye'de Balkanlar* (s. 257-281). İstanbul: İletİşim Yayınları.
- Brennan, A. (1988). *Conditions of identity: A study in identity and survival*. Oxford: Clarendon Press.
- Bruce, S., & Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*. London: SAGE Publications.
- Caldeira, T. P. (2000). *City of walls: crime, segregation, and citizenship in Sao Paulo*. Berkeley: University of California Press.
- Canatan, K. (2019). Batı Kenti. K. Alver içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 79-98). Konya-İstanbul:  izgi Kitabevi.
- Cansever, T. (2006). *İslam'da şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Carolan, M. S. (2012). *The Sociology of Food and Agriculture*. New York: Routledge.
- Castello, L. (2005). Cultural Identity. R. W. Caves (D .) içinde, *Encyclopedia of the City* (s. 158-159). London ve New York: Routledge.
- Castells, M. (1997). *Kent, Sınıf, İktidar*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Ceylan, A., & İncedere, L. (2023). Bulgaristan'dan Türkiye'ye İnsan Hareketliliğinde Yeni Aşama: Sınır, Turizm ve Ticaret Bağlamında Edirne  rneği. U. Sunata (D .) içinde, *Türkiye'de Balkanlar* (s. 199-225). İstanbul: İletİşim Yayınları.

- Cheshmehzangi, A. (2015). Urban Identity as a Global Phenomenon: Hybridity and Contextualization of Urban Identities in the Social Environment. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 25, 391–406.
- Childe, G. V. (1950). *The Town Planning Review*, 21(1), 3-17.
- Childe, G. V. (1950). The Urban Revolution. *The Town Planning Review*, 22(1), 3-17.
- Childe, G. V. (1958). *Man Makes Himself* (Cilt 6). New York: The New American Library.
- Creswell, J. W. (1999). Mixed-Method Research: Introduction and Application. G. J. Cizek (Dü.) içinde, *Handbook of Educational Policy* (s. 455-472). London ve Callifornia: Academic Press.
- Creswell, J. W. (2002). *Research Design; Qualitative, Quantitative, and mixed methods approaches* (Cilt 2). Michigan: Sage Publications.
- Crinson, M. (2005). *Urban Memory: History and Amnesia in the Modern City*. New York: Routledge.
- Crump, B., & Logan, K. (2008). A Framework for Mixed Stakeholders and Mixed Methods. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6(1), 21-28.
- Çakır, S. (2007). *Kentleşme ve Gecekondu Sorunu*. Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çavuşoğlu, H. (2006). Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 Kitleli Göçü ve Bursa'daki Göçmen Kesimi. *Karadeniz Araştırmaları*, 10(10), 107-147.
- Çavuşoğlu, H. (2007). “Yugoslavya-Makedonya” Topraklarından Türkiye'ye Göçler ve Nedenleri. *Bilgi*, 41(1), 123-154.
- Çetin, İ. (2012). Kentsel Ayrışma ve Mekânsal Kümelenme Biçimleri. *İdealkent*, 3(7), 160-186.
- Çetinkaya, S. C., & Göközkut, B. (2021). Ulusötesi Bir Mekânın Boşnak Kolektif Belleği ile Yaratım Süreci ve Kimliğin Mekânsal Sunumu: İstanbul-Yıldırım Mahallesi. *Coğrafi Bilimler Dergisi/ Turkish Journal of Geographical Sciences*, 19(1), s. 61-91. doi:10.33688/aucbd.836348

- Danış, A. D., & Parla, A. (2009). Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri örneğinde göçmen, dernek ve devlet. *Toplum ve Bilim*, 114, 131-158.
- Dasi, F. J. (2005). *Encyclopedia of the City* (Cilt 1). (R. W. Caves, Dü.) New York: Routledge.
- Davis, K. (2000). The Urbanization of the Human Population. R. T. LeGates, & F. Stout (Dü) içinde, *The City Reader* (Cilt 2, s. 3-16). London and New York: Routledge.
- de Vries, J. (2007). *European Urbanization 1500-1800*. London ve New York: Routledge.
- Demiraş-Milz, N., Gülgün, B., Coşkun, H. E., Elbirlik, M., Kavruk, D., Kışlar, S., & Samur, Y. (2017). *806 Patlıcanlı Yokuşu ve Civarı Sosya Mekansal Değerlendirme Niteliksel Analiz Raporu (the Socio-Spatial Qualitative Analysis of Patlıcanlı Slope and its Surrounding) financed by İzmir Metropolitan Municipality*. İzmir.
- Doyuran, L. (2018). *Kolektif Belleğin İnşası*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Dündar, F. (2017). Toplum ve Kimlik: Irk, Etnisite ve Din. İ. Sezal (Dü.) içinde, *Sosyoloji* (s. 513-531). İstanbul: Beta Basım.
- Ekers, M., Hamel, P., & Keil, R. (2012). Governing Suburbia: Modalities and Mechanisms of Suburban Governance. *Regional Studies*, 46(3), s. 405-422. doi:ht t p:/ / dx.doi.org/ 10.1080/ 00343404.2012.658036
- Emgili, F. (2012). *Yeniden Kurulan Hayatlar BOŞNAKLARIN TÜRKİYE'YE GÖÇLERİ (1878-1934)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Erder, S. (2018). *Zorla Yerleştirmeden Yerinden Etmeye: Türkiye'de Değişen İskan Politikaları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fava, S. F. (1956). Suburbanism as a Way of Life. *American Sociological*, 22(1), 34-37.
- Flanagan, W. G. (2010). *Urban Sociology: Images and Structure* (Cilt 5). Maryland: Rowman & Littlefield Publishers.
- Fox, N. J., & Alldred, P. (2019). The materiality of memory: affects, remembering and food decisions. *Cultural Sociology*, 13(1), 20-36.
- Friedmann, J. (2002). *The Prospect of Cities*. University of Minnesota Press: Minneapolis.

- Gans, H. J. (1965). *Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. USA: The Free Press.
- Ghulyan, H. (2021). *Tarihsel, Soyut, Çelişkili: 1923'ten Günümüze Türkiye'de Kentsel Toplumsal Mekan*. Ankara: A. Ü. ERNST REUTER İSKÂN VE ŞEHİRCİLİK UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI.
- Giannakaki, M. S. (2005). Using Mixed-Methods to Examine Teachers' Attitudes to Educational Change: The case of the Skills for Life Strategy for Improving Adult Literacy and Numeracy Skills in England. *Educational Research and Evaluation*, 11(4), 323- 334.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2014). *Sosyolojide Temel Kavramlar*. (A. Esgin , Çev.) Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Goodall, B. (1987). *The Facts On File Dictionary of Human Geography*. New York - Oxford: Facts On File Publications.
- Gottdiener, M., & Hutchison, R. (2011). *the New Urban Sociology* (Cilt 4). Boulder: Westview Press.
- Göçmenoğlu, T. (2005). *Beşonsekiz Treni - Buca'nın yaşanmış güzel yıllarına dair*. İzmir: Belsan Basın Yayın.
- Göçmenoğlu, T. (2019). *Bir Kara Tren Efsanesi: Buca-Alsancak-Buca* (Cilt 2). İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Gökdemir, O. (2011). *Ihlamur ve Fesleğen Kokulu Buca*. İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Greene, J. C., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a Conceptual Framework for Mixed-method Evaluation Design. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255-274.
- Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M. J., & Whatmore, S. (Dü). (2009). *The Dictionary of Human Geography* (Cilt 5). West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Güçlü, S. (2002). *Kentlileşme ve Göç Sürecinde Antalya'da Kent Kültürü ve Kentlilik Bilinci*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Güçlü, S. (2012). Mekan Sosyolojisi ve Kentsel Mekan. N. Sam, & R. Sam (Dü) içinde, *Sosyo-Kültürel Farklılık ve Alaşım Mekanları: Kent ve Kentler* (s. 261-289). İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Güllüpnar, F. (2013). Kent kuramları. F. Güneş, & f. Güneş (Dü.) içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 50-83). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güneş, F. (2019). Kent Kuramları. F. Güneş (Dü.) içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 29-53). Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Halbwachs, M. (1950). *The Collective Memory*. New York: Harper- Colophon Book.
- Halbwachs, M. (2019). *Kolektif Bellek* (Cilt 2). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Halbwachs, M., & Coser, L. A. (1992). *the Heritage of Sociology*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Hall, T. (1998). *Urban Geography* (Cilt 2). London and New York: Routledge.
- Harris, R. (2015). Suburbanization and Suburbanism. J. D. Wright içinde, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Science* (Cilt 2, s. 660–666). Oxford: Elsevier. doi:<http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.74044-X>
- Harvey, D. (1985). *Consciousness and the Urban Experience*. Maryland: The John Hopkins University Press.
- Harvey, D. (1985). *The Urbanization of Capital*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekansal Farklılaşma Kuramı. B. Duru (Dü.) içinde, *Yüzyıl Kenti* (A. Alkan, Çev., s. 147-172). Ankara: İmge Yayınevi.
- Harvey, D. (2002). *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*. New York: Routledge.
- Hatt, P. K., & Reiss, A. J. (2002). Kentsel Yerleşimlerin Tarihi. A. Alkan (Dü.) içinde, *20. Yüzyıl Kenti* (B. Duru, Çev., s. 27-36). Ankara: İmge Kitabevi.
- He, S., & Wang, K. (2019). Enclave urbanism. In:Orum AM (ed.)*The Wiley Blackwell encyclopedia of Urban and Regional Studies*,1st edn. Hoboken, NJ: Wiley-

- Blackwell, pp.1-5. A. M. Orum (Dü.) içinde, *Encyclopedia of Urban and Regional Studies* (s. 1-5). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Hesse, M. (2018). Suburbanisierung. *ARL – Akademie für Raumforschung*, 2629-2639.
- Holton, R. J. (1999). *Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık*. (R. Keleş, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi.
- Holtzman, J. D. (2006). Food and Memory. *Annual Review of Anthropology*, 35, 361-378.
- Hubbard, P. (2006). *City*. New York: Routledge.
- Hutchison, R. (2010). *Encyclopedia of Urban Studies*. California: SAGE Publications.
- Hutter, M. (2016). *Experiencing Cities* (Cilt 3). New York and London: Routledge.
- İçduygu, A., Erder, S., & Gençkaya, Ö. F. (2014). *Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-devlet*. İstanbul: MiReKoç - Koç Üniversitesi Göç Araştırmalar Merkezi.
- Işık, Ş. (2005). Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri. *Ege Coğrafya Dergisi - Aegean Geographical Journal*-, 14(1), 57-71.
- Jauhiainen, J. S. (2013). Suburbs. P. Clark içinde, *The Oxford Handbook of Cities in World History* (s. 791-808). Oxford : Oxford University Press.
- Jenkins, R. (2008). *Social Identity* (Cilt 3). London ve New York: Routledge.
- Johnston, R., Forrest, J., & Poulsen, M. (2002). Are there Ethnic Enclaves/Ghettos in English Cities? *Urban Studies*, 39(4), 591-618.
- Kabalek, K. (2016). What is the context of memory? G. Sebald, & J. Wagle (Dü) içinde, *Theorizing Social Memories: concepts and contexts* (s. 171-183). London: Routledge.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2013). *Türk Sosyoloji Tarihi-I, Ön Koşullar* (Cilt 3). İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaesler, D. (1988). *Max Weber: An Introduction to His Life and Work*. Cambridge: Polity Press.
- Karaçizmeli, M. (2021). LEFEBVRE VE FOUCAULT'DA MEKÂN: KURAMSAL BİR TARTIŞMA. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 52, 166-178.

- Karpat, K. (2022). *Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kavas, A. B., & Bilgiç, E. Ç. (2019). Alışagelmiş Getto Kavramına Türkiye Üzerinden Bakmak. *Göç-Mekan Siyaset: Toplumsal-Mekansal Hareketlilikler ve Planlama* (s. 55-95). içinde Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası.
- Kavas, A., Kavas, İ., Kadkoy, O., & Bilgiç, E. Ç. (2019). *İstanbul'da Suriyeliler ve Savaş Sonrası Suriye Gettoları*. Ankara: TEPAV Yayınları.
- Kazgan, G. (1970). Milli Türk Devleti'nin Kuruluşu ve Göçler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30, 313-331.
- Keleş, R. (1972). *Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Keleş, R. (1980). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Keleş, R. (1990). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kolukırık, S. (2006). Bulgaristan'dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 1-13.
- Kongar, E. (2017). *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği* (Cilt 20). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Koyuncu, A. (2015). *Kentleşme ve Göç*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları.
- Koyuncu, A. (2019). Türkiye'de Göç ve Kentleşme. K. Alver içinde, *Kent Sosyolojisi* (Cilt 2, s. 358-376). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Kömürcüoğlu, M. (2019). *Türkiye'de Şehir ve Toplum - Tarih, Teori ve Temel Meseleler* (Cilt 1). İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Köse, B. (2019, 02 04). Sosyo-mekansal Ayrışma ve Güvenlikli Sieler: Antalya Örneği. *Tamamlanmış Doktora Tezi*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Kurtuluş, H. (2010). Kent Sosyolojisinde Değişen Kavrayışlar ve Türkiye'nin Kentleşme Deneyimi. Ö. Uğulu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, & M. Şiriner (Dü) içinde, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* (s. 177-226). İstanbul: Örgün Yayınevi.

- Kurtuluş, H. (2011). Yeni Bir Sosyo-mekânsal Form Olarak Kapalı Yerleşmeler. *Ege Mimarlık Dergisi*, 2(77), 18-21.
- Kuyucu, T. (2020). Türkiye'de Sosyal Konut Politikasının Paradoksu. Ş. Geniş (Dü.) içinde, *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan, İnsa* (s. 123-154). Ankara: Nika Yayınevi.
- Lagopoulos, A. P. (1986). Semiotic Urban Models and Modes of Production: A Socio-Semiotic Approach. M. Gottdiener, & A. P. Lagopoulos içinde, *The City and Sign - An Introduction to Urban Semiotics* (s. 176-201). New York: Columbia University Pres.
- Lefebvre, H. (2000). *Writings on Cities* (Cilt 4). Oxford: Blackwell Publishers.
- Lefebvre, H. (2020). *Mekanın Üretimi* (Cilt 6). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2021). *Kent Devrimi* (Cilt 2). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- LeGates, R. T., & Stout, F. (2000). The Evaluation of Cities-Introduction. R. T. LeGates, & F. Stout (Dü) içinde, *The City Reader* (Cilt 2, s. 17-21). London and New York: Routledge.
- Lilja, S. (1996). A "Proto-Urban Stage" - Some Tentative Reflections on the Historical Emergence of Urbanism. L. Nilsson, & S. Lilja (Dü) içinde, *The Emergence of Towns -Archaeology and Early Urbanization* (s. 15-28). Nacka: SB Offset.
- Maloutas, T. (2012). Introduction: Residential Segregation in Context. K. Fujita, & T. Maloutas (Dü) içinde, *Residential Segregation in Comparative Perspectives; Making Sense of Contextual Diversity* (s. 1-36). New York, Routledge.
- Marcuse, P. (2005). Enclaves Yes, Ghettos No: Segregation and the State. D. P. Varady (Dü.) içinde, *Desegregating the City; Ghettos, Enclaves, and Inequality* (s. 15-30). New York: State University of New York Press.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mellor, J. R. (1977). *Urban Sociology in an Urbanized Society*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Mitroiu, S. (2014). 'Sites of memory': an urban perspective. *Acta Scientiarum Human and Social Sciences*, 36(1), s. 1-7.

- Montaño , E. A. (2008). Places of memory. Is the concept applicable to the analysis of memorial struggles? The case of Uruguay and its recent past. *Cuadernos DEL CLAEH*, 4, s. 87-109.
- Moser, G. (2005). Urban Identity. R. W. Caves (Dü.) içinde, *Encyclopedia of the City* (s. 701-702). London and Newyork: Routledge.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekanları*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Oğuz, A. (2019). Osmanlı Devletinin Son Döneminde Anadolu'ya Gelen Muhacirler ve Muhacirlerin Göç Ettiği Bazı Şehirlerdeki İskân Politikaları. *OPUS - Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi-International Journal of Society Researches*, 13(19), 2709-2708.
- Olick, J. K. (2014). Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür. *Moment Dergi -Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 1(2), s. 175-211. doi:DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2014.2.175211>
- Oran, B. (2002). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özaloğlu, S. (2017). Hatırlamanın Yapıtaşı Mekanın Bellek ile İlişkisi Üzerine. T. Eрман, & S. Özaloğlu (Dü) içinde, *Bir Varmış Bir Yokmuş: Toplumsal Bellek, Mekan ve Kimlik Üzerine Araştırmalar* (s. 13-20). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özbek, M. (2013). *Popüler Kültür ve Orhan Gencebay Arabeski* (Cilt 11). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, E. (2010). Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekânın Çözümlemesi. *İdealkent -Kent Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 44-77.
- Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Özer, İ. (2016). Türkiye'de Kent, Kentleşme ve Kentsel Değişme. M. Zencirkıran içinde, *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (s. 269-298). Bursa: Dora Yayıncılık.

- Özlem, K. (2011, 04 14). Balkan Göçmenleri ve Türkiye'deki Siyasi Seçimler. Türkiye: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/Balkanlar-ve-kibris-arastirmalari-merkezi/Balkan-gocmenleri-ve-turkiyedeki-siyasi-secimler> adresinden alındı
- Özsoy, S. (2023). Boşnaklar. U. Sunata (Dü.) içinde, *Türkiye'de Balkanlar; Balkanları Tanıyalım (Ek)* (s. 12-19). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pachione, M. (2009). *Urban Geography - A Global Perspective* (Cilt 3). London ve New York: Routledge.
- Park, R. E. (2021). *Şehir; Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* (Cilt 5). Ankara: Heretik Yayınları.
- Parker, S. (2004). *Urban Theory and the Urban Experience: Encountering the City*. London: Routledge.
- Parla, A. (2013). *Kırılgan Umut Türkiye'de Göç ve Aidiyetin Sınırları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods* (Cilt 3). California: Sage Publications.
- Peach, C. (2005). The Ghetto and the Ethnic Enclave. D. P. Varady (Dü.) içinde, *Desegregating the City; Ghettos, Enclaves, and Inequality* (s. 31-48). New York: State University of New York Press.
- Penbecioğlu, S. S. (2022). *Küçük Halep Büyük Umutlar - Ankara Altındağ'da Suriyelilerin Gündelik Yaşamı ve Mekanı*. Ankara: İdealkent Yayınları.
- Pérouse, J.-F., & Daniş, D. A. (2005). Zenginliğin mekânda yeni yansımaları: İstanbul'da güvenli siteleri. *Toplum ve Bilim*(104), 92-123.
- Pınarcıoğlu, N. Ş., Kanbak, A., & Şiriner, M. (2010). Kent Kuramları. Ö. Uğurlu, N. Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, & M. Şiriner (Dü.) içinde, *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* (s. 71-102). İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Pirenne, H. (2014). *Medieval Cities, Their Origins and the Revival of Trade*. New Jersey: Princeton University Press.

- Priemus, H. (2005). Gated Communities. R. W. Caves (Dü.) içinde, *Encyclopedia of the City* (s. 284-285). Oxon: Routledge.
- Prohansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (2014). Place-Identity:Physical World Socialization of the Self (1983). J. J. Gieseeking William Mangold Cindi Katz Seth, W. Mangold, C. Katz, S. Low, & S. Saegert (Dü) içinde, *The People, Place, and Space Reader* (s. 77-81). New York ve Londra: Routledge.
- Qadeer, M., & Kumar, S. (2006). Ethnic Enclaves and Social Cohesion. *Canadian Journal of Urban Research*, 15(2), 1-17.
- Ravid, B. (2017). Ghetto: Etymology, Original Definition, Reality, and Diffusion. W. Z. Goldman, & J. W. Trotter (Dü) içinde, *The Ghetto in Global History: 1500 to the Present* (s. 23-39). New York: Routledge.
- Remmler, K. (2001). Sites of Memory: An Introduction. *The German Quarterly*, 74(4), s. 336-342.
- Ritchie, H., & Roser, M. (2018). *Urbanization*. 09 08, 2023 tarihinde Our World in Data Web Sitesi: <https://ourworldindata.org/urbanization> adresinden alındı
- Rittersberger-Tılıç, H. (2019). Kavram Olarak Kent Sosyolojisi. F. Güneş içinde, *Kent Sosyolojisi* (s. 3-27). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Rodger, R. (1992). Urban History: prospect and retrospect. *Urban History*, 19(1), 1-22. doi:10.1017/S0963926800009603
- Roediger, H., & Wertsch, J. (2008). Creating a New Discipline of Memory Studies. *Memory Studies*, 1(1), 9-22.
- Roitman, S. (2010). Gated communities: definitions, causes and consequences. *Urban Design and Planning*, 163(1), 31-38. doi:10.1680/udap.2010.163.1.31
- Rorig, F. (1967). *The Medieval Tow*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Roudometof, V. (2002). *Collective Memory, National Identity, and Ethnic Conflict: Greece, Bulgaria, and the Macedonian Question*. Westport: Praeger Publishers.
- Saunders, P. (1989). *Social Theory and the Urban Questions* (Cilt 2). London & New York: Routledge.

- Savage, M., & Warde, A. (1993). *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. London: Macmillan Press.
- Sencer, Y. (1979). *Türkiye’de Kentleşme (Bir Toplumsal ve Kültürel Değişme Süreci)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Serdaroğlu, U. (2023). Arnavutlar. U. Sunata (Dü.) içinde, *Türkiye’de Balkanlar (EK: Balkanlar’ı Tanıyalım)* (s. 29-37). İstanbul: İletişim Yayınları. <https://iletisim.com.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/Balkanlari-taniyalim-ek.pdf> adresinden alındı
- Simmel, G. (1996). Metropol ve Zihinsel Yaşam. *Cogito*, 8, 81-90.
- Simonsen, K. (2005). Bodies, Sensations, Space and Time: The Contribution from Henri Lefebvre. *Human Geography* , 87(1), 1-14.
- Sızan, E. B. (2022). Devr-i Hürriyetten Devr-i Cumhuriyete Bir Hafıza Mekânı: Abide-i Hürriyet. *İdealkent*, 38(13), 2898-2933.
- Sjoberg, G. (1960). *The Preindustrial City, Past and Present*. Illinois: The Free Press.
- Slattery, M. (2015). *Sosyolojide Temel Fikirler* (Cilt 8). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Storper, M. (2013). *How Economic, Institutions, Social Interaction, and Politics Shape Development*. Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Sunata, U. (2023). Balkanlar'dan Geliyoruz! U. Sunata (Dü.) içinde, *Türkiye’de Balkanlar* (s. 13-20). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sutton, D. (2008). A Tale of Easter Ovens: Food and Collective Memory. *Social Research*, 75(1), 157-180.
- Şengül, T. H. (2009). Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine: Bir Dönemleme Girişimi. O. Bensoy içinde, *Kentsel Çelişki ve Siyaset* (s. 97-153). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Şentürk, M. (2019). Kentsel Dönüşümün Sosyolojisi. K. Alver içinde, *Kent Sosyolojisi* (Cilt 2, s. 377-394). İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Şentürk, Ü. (2014). Mekân Sadece Mekân Değildir: Kentsel Mekânın Yeni Tezahürleri. *Doğu Batı*, 67, 85-106.

- Şenyapılı, T. (1998). Cumhuriyet'in 75. yılı, Gecekondu'nun 50. Yılı. Y. Sey (Dü.) içinde, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık* (s. 301-316). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Şenyurt, E. (2023). Pomaklar. U. Sunata (Dü.) içinde, *Türkiye'de Balkanlar; Balkanları Tanıyalım (Ek)* (s. 20-28). İstanbul: İletişim Yayınları.
- T.C. Buca Kaymakamlığı. (2020). *2020 yılı Buca İlçesi Mahalle Bazlı Nüfus İstatistikleri*.
T.C. Buca Kaymakamlığı Web Sitesi: <http://www.buca.gov.tr/2020-yili-buca-ilcesi-mahalle-bazli-nufus-istatistikleri> adresinden alındı
- T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi. (2023). *Dokuz Eylül Üniversitesi*. 08 14, 2023 tarihinde
T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Resmi İnternet Sayfası:
<https://www.deu.edu.tr/tarihce/> adresinden alındı
- Tarhan, B. A. (2017). Ankara, kent ve modernleşme. F. Şenol Cantek içinde, *Sanki Viran Ankara* (Cilt 2, s. 107-148). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tatlıldil, E. (1989). *Kentleşme ve Gecekondu*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Teddlie, C., & Yu, F. (2007). Mixed Methods Sampling: A Typology With Examples. *Journal of Mixed Methods Research*, 1, 77-99. doi:10.1177/2345678906292430
- Tekeli, İ. (1976). Kıyı Planlamasının Değişik Boyutları. *Mimarlık Dergisi*, 76, 41-47.
- Tekeli, İ. (1982). *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. *75 yılda değişen kent ve mimarlık* (s. 106-134). içinde İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Tekeli, İ. (1999). 19.Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü. P. Dumont, & F. Georgeon içinde, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı* (s. 19-30). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2012). *Türkiye'de Yaşamda ve Yazında Konutun Öyküsü (1923-1980)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Tekeli, İ., & Erder, L. (1978). *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, C., & Altunsoy, Y. (2019). Cumhuriyet Döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitleli Göçler. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*(2), 119-147.
- Thorns, D. C. (2022). *The Transformation of Cities -Urban Theory and Urban Life*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tickamyer, A. R. (2000). Space Matters! Spatial Inequality in Future Sociology. *Contemporary Sociology*, 29(6), 805-813.
- Tilly, C. (1964). *The Vendée: A sociological analysis of the counter-revolution of 1793*. Cambridge: Harvard University Press .
- Timberlake, J. M. (2016). Residential Segregation. J. Stone, R. M. Dennis , P. Rizova, A. D. Smith, & X. Hou (Dü) içinde, *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity and Nationalism*. John Wiley & Sons, Ltd. Published. doi:10.1002/9781118663202.wberen271
- Tolan, B. (1991). *Toplumbilimine Giriş*. Ankara: Adım Yayınları.
- Tönnies, F. (2002). *Community and Society [Gemeinschaft und Gesellschaft]*. (C. Loomis, Çev.) New York: Dover Publications.
- Töre, E., & Çağlayan, Ö. (2018). Çöküntü Alanlarında Dayanışma Kültürü Arayışı Kolombiya Medellin Örneği ve İstanbul İçin Çıkarımlar. *Mimar.ist*, 61, 84-98.
- Tuğrul, S. (2021). *Yitik Bellek: Yas, Kimlik ve Yüzleşme*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Tuna, K. (2013). *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri* (Cilt 2). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tuna, K. (2019). Şehrin Serüveni. K. Alver (Dü.) içinde, *Kent Sosyolojisi* (Cilt 2, s. 37-46). İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Turner, B. S. (Dü.). (2006). *The Cambridge Dictionary of Sociology*. New York: Cambridge University Press.
- Turner, J. H. (1988). The Mixed Legacy of the Chicago School of Sociology. *Sociological Perspectives*, 31(3), 325-338.

- Turut, H., & Özgür, M. E. (2018). Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 1-19.
- TÜİK. (2020). *Şehir ve Köy Nüfusu, 1927-2000*. TÜİK.
- TÜİK. (2021). *Adrese Dayalı Nüfusa Kayıt Sistemi (ADNKS, 2007-2021)*. TÜİK: Ankara.
- TÜİK. (2023). *İç Göç İstatistikleri, 2022*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK. (2023, 03 20). Şehir-köy nüfus oranı, 1927-2022. Ankara, Türkiye.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. (2023). 09 04, 2023 tarihinde Türk Dil Kurumu İnternet Sitesi: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Uğur, M., & Kaya, G. (2022). İzmir Buca'daki Tarihi Levanten Konutlarının Yeniden İşlevlendirilmesi ve Soylulaştırma. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, 12, 176-215.
- Uyar, H. (1996). Tariş Üzüm Kurumu: Tarihsel Bir Değerlendirme. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 199-212.
- Ünal, S. (2008). *Sosyal Bütünleşme ve Kimlik Bağlamında Türkiye'deki Balkan Göçmenleri Üzerine Bir Değerlendirme (İzmir'den Bir Örneklem)*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, S. (2012). Sosyal-Mekânsal-Siyasal Kümelenme Biçimi Olarak İzmir Kentinde Balkan (Rumeli) Kimliği. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 21(3), 49-77.
- Üngör, U. Ü., & Polatel, M. (2011). *Confiscation and Destruction: The Young Turk Seizure of Armenian Property*. London: Bloomsbury.
- van Stekelenburg, J. (2013). Collective Identity. D. A. Snow, D. Della Porta, P. J. Klandermans, & D. McAdam (Dü) içinde, *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements* (s. 219-225). Wiley-Blackwell.
- Vaughan, L. (1997). the Urban "Ghetto" -The Spatial Distribution of Ethnic Minorities-. *1st International Space Syntax Symposium*, (s. 1-14). Londra.
- Vinokurov, E. (2007). *The Theory of Enclaves*. Lanham: Lexington Books.
- Weber, M. (2000). *Şehir -Modern Kentin Oluşumu*. (M. Ceylan, Çev.) İstanbul: Bakış Yayınları.

- Wei, L. (1998). Ethnoburb versus Chinatown : Two Types of Urban Ethnic Communities in Los Angeles Conceptual Framework : Ethnoburb. *Cybergeog: European Journal of Geography*. doi:10.4000/CYBERGEO.1018
- Wertsch, J. V., & Roediger, H. L. (2008). Collective memory: Conceptual foundations and theoretical approaches. *Memory*, 16(3), 318-328. doi:10.1080/09658210701801434
- Wilson, D. (2007). *City and Race - America's New Black Ghetto*. New York: Routledge.
- Wilson, W. J. (1990). *The Truly Disadvantaged; The hmer City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago ve London: The University of Chicago Press.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology*, 44(1), 1-24.
- Wirth, L. (1956). *The Getto*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Zencirkıran, M. (2020). *Sosyoloji (Cilt 9)*. Bursa: Dora Basım-Yayın.
- Zlotnik, G., & Vansintjan, A. (2019). Memory: An Extended Definition. *Front. Psychol*, 2523(10).

EK 1- YARI-YAPILANDIRILMIŞ GÖRÜŞME SORULARI

1. Kendinizden biraz bahseder misiniz?
2. Kaç yıldır Buca'da yaşıyorsunuz? Hangi mahallede oturuyorsunuz?
3. Öğrenim durumunuz nedir? Hangi okuldan/okullardan mezun oldunuz?
4. Hiç oturduğunuz evi değiştirdiniz mi? Buca'nın hangi bölgelerinde ikamet ettiniz?
5. Aileniz/Siz nereden göç etti?
6. Hangi ülkeden geldiler?
7. Hangi tarihte göç ettiler?
8. Göç etme nedenleri nelerdi?
9. Göç ederken nasıl bir yol izlemişler? Türkiye'ye nasıl gelmişler? (Araçla, yaya olarak, kara yolu mu deniz yolu mu? Toplu olarak mı küçük gruplar halinde mi?)
10. Göç sırasında ne gibi zorluklarla karşılaşmışlar?
11. Göç etmeleriyle bağlantılı bir anınız ya da dinlediğiniz bir hikâye var mı? Anlatır mısınız?
12. Buca'ya gelmeden önce yerleştikleri bir şehir ya da ilçe olmuş mu? Cevap EVET ise, sonradan Buca'ya gelme sebepleri neler?
13. Buca'ya ilk yerleştiklerinde ne gibi zorluklarla karşılaşmışlar?
14. Buca'daki göçmenlerden ne gibi bir destek görmüşler?
15. Siz veya aile fertleriniz içerisinde göçmen dillerini bilen var mı?
16. Hangi diller?
17. Ne sıklıkla konuşuluyor?
18. Nereelerde konuşuluyor?
19. Sizce “göçmen gelenekleri” ya da “Balkan göçmeni” dediğimiz zaman, aklımıza nelerin gelmesi gerek? Açıklayabilir misiniz?
20. Bu geleneklerden hangileri hala devam ediyor ve hangileri artık bitmiş ya da bitmekte olan gelenekler?
21. Buca'da hangi Balkan ülkelerinden ve hangi etnik kimlikten göçmenler var?
22. Bu insanlar hangi dilleri konuşuyor?
23. Hala evde, eş dost ortamında, Boşnakça, Arnavutça ve Pomakça vs. konuşuluyor mu?
24. Hala Balkanlarda yaşayan tanıdıklarınız var mı? İletişim halinde misiniz? Çevrenizde böyle birileri mevcut mu? Cevap EVET ise, oradaki akrabalarınızla iletişiminiz nasıl? Ne sıklıkla görüşüyorsunuz? Ziyaret ediyor musunuz? Ne sıklıkla iletişim kuruyorsunuz? Ortak ve farklı yönleriniz neler? Cevap HAYIR ise, orada akrabalarınız olup olmadığını merak ediyor musunuz? Hiçbir bağlantı kurmaya ya da iletişime geçmeye çalıştınız mı?
25. 40'lar, 50'ler, 60'lar, 70'ler, 80'ler, 90'lar boyunca mübadele, savaş gibi çeşitli sebeplerden Buca'ya göç edenler olmuş. Bu insanlar sizce neden başka bir yere değil de Buca'ya geldiler?
26. Sonradan Balkanlardan gelen göçmenlere uzun süredir burada yerleşik yaşayan Balkan göçmenlerin tavrı nasıldı?
27. Sonradan Buca'ya göç eden insanlara ne gibi desteklerde bulundunuz?
28. Balkan kanallarını takip ediyor musunuz? Hangi programları izliyorsunuz?
29. Balkan müzikleri dinler misiniz?
30. Evinizde Balkan yemekleri yapılıyor mu? Eğer yapılıyorsa ne sıklıkla ve hangi yemekler yapılıyor?
31. Göçmen aileler çocuklara göçmen dillerini öğretiyor mu? Çocuklar bu dilleri biliyorlar mı?
32. Buca'da bir göçmen olmanın sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan size sağladığı avantajlar neler?
33. Çocukluğunuz Buca'sını detaylı olarak anlatabilir misiniz?
34. O dönem Buca ve sizin mahallenizin yerleşim olarak sınırları nerede başlayıp nerede bitiyordu?
35. Evleri, yapıları tarif edebilir misiniz?
36. O dönem, Buca'da göçmenler nerede yaşıyordu? Yerli halk nerede yaşıyordu?
37. Şehir merkezine ulaşım nasıl sağlanıyordu?
38. Göçmenlerle aşağı mahalledeki yerel halkın iletişimi nasıldı? Sorunlar nelerdi? Dışlama, kabul etmeme gibi bir durum yaşıyor muydu?

39. Geçmişte, mahalledeki insanların komşuluk, akrabalık, arkadaşlık ilişkilerini biraz anlatabilir misiniz?
40. Bugünden farkı neydi? Karşılaştırabilir misiniz?
41. Herkes birbirini tanır mıydı?
42. Geçmişte, mahalledeki komşuluk ilişkisinden bahsedebilir misiniz?
43. Geçmişte, komşular arasındaki dayanışma ve yardımlaşmadan bahsedebilir misiniz?
44. Kadınlar, erkekler, yaşlılar, gençler, çocuklar için hem ayrı ayrı hem birlikte yapılan aktiviteleri/faaliyetleri düşündüğünüzde, insanlar mahalle içinde ve elbette Buca'da neler yaparlardı? Boş zamanları nasıl geçirdi?
45. Göçmen olmayan komşularınız da var mıydı?
46. Onlarla nasıl bir iletişiminiz vardı?
47. Yerli halkın göçmen olmayanlara bakışı nasıldı? Anlatabilir misiniz?
48. Göçmenlerin buradaki yerli halkla ilişkisini anlatabilir misiniz?
49. Çocuklar hangi ilkokul, ortaokul ve liseye gidiyorlardı?
50. O dönem, sınıf arkadaşlarınız mahalleden miydi? Göçmenler çoğunlukta mıydı?
51. Geçmişte, Buca'daki göçmenler hangi işlerde çalışıyorlardı?
52. Belirli grupların ya da ailelerin belirli işleri oluyor muydu?
53. İş bulma konusunda mahalleli birbirine nasıl destek oluyordu?
54. Mahallenin esnafı genellikle göçmenlerden mi, yoksa yerli halktan mı oluşuyordu?
55. Buca'nın esnafı genellikle göçmenlerden mi, yoksa yerli halktan mı oluşuyordu?
56. Göçmenler genellikle kimlerden alış-veriş yapıyorlardı?
57. Özellikle geçmişte, Yukarı Mahalle bölgesinde çok farklı dillerin konuşulduğu bir ortam olduğunu biliyoruz. Bu durum herhangi bir sorun ya da iletişimsizliğe neden oluyor muydu? İnsanlar bunu nasıl aşıyorlardı?
58. Geçmişteki düğün, nişan, sünnet, cenaze ve asker uğurlamalarını, günümüzle de karşılaştırarak anlatabilir misiniz? Göçmenlere özgü pratikler nelerdi?
59. Farklı etnik gruplar arasında evlilikler oluyor muydu?
60. Yerel halktan insanlarla evlilikler gerçekleşiyor muydu?
61. Buca'da farklı göçmen grupları çok uzun yıllardır bir arada yaşamakta, farklı göçmen grupları arasında yaşanan sorunlar oldu mu? Bununla ilgili bir anınız var mı? Farklı etnik grupların birlikte uzun yıllar yaşaması sizce nasıl mümkün oldu?
62. Buca'ya üniversite kurulduğunda, mahalleniz nasıl bir değişim yaşadı? İnsanların hal ve tavırlarında nasıl bir değişiklik oldu?
63. Üniversitenin kurulması ve öğrencilerin ilçede çoğalması göçmenlerin ekonomik olarak nasıl etkiledi?
64. Üniversitenin kurulması ve öğrencilerin ilçede çoğalması göçmen kültürünü nasıl etkiledi?
65. Üniversite ve öğrenciler mahalleyi ve insanları genel olarak nasıl etkiledi?
66. Genel olarak Buca ilçesinde, özeldeyse bahsettiğimiz göçmen mahallesinde hangi yıllarda apartmanlaşma başladı?
67. Apartmanların yapımı nasıl mümkün oldu?
68. Arazisini ya da müstakil evini satan göçmenler genel itibarıyla mahalleyi terk mi etti, yoksa mahallede ikamet etmeye devam mı ettiler?
69. Müstakil evlerde apartman dairelerine geçiş sürecini anlatabilir misiniz?
70. Bu geçişin avantajları sizce nedir?
71. Olumsuz yönler nelerdir?
72. Buca'nın apartmanlaşması/kentleşmesi göçmenleri olumlu ve olumsuz yönlerden nasıl etkiledi?
73. Buca'nın nüfusunun artmasının göçmenler için olumlu yönler neler?
74. Buca'nın nüfusunun artmasının göçmenler için olumsuz yönleri neler?
75. Sizce, Buca'nın hem kent hem de nüfus olarak büyümesi göçmenler arasındaki iletişimi, komşuluğu, diyalogu ve göçmen kültürünü nasıl etkiledi?
76. Buca'nın nüfusunun artmasından memnun musunuz? Neden?
77. Buca'nın apartmanlaşmasından ve kentleşmesinden memnun musunuz? Neden?
78. Komşuluk ilişkileri bu süreçten nasıl etkilendi?
79. Esnafılık yapan göçmenler bu süreçten nasıl etkilendi?
80. Sizce "Bucalı" kimdir?
81. Bucalı olmak ile göçmen olmak arasında nasıl bir ilişki var?

82. Balkan göçmenleriyle Buca'nın özdeşleştiğini iddia edebilir miyiz? Neden?
83. Buca'daki göçmen kültürünün geleceği hakkında neler söyleyebilirsiniz?
84. Belediyenin göçmenler için düzenlediği etkinliklerden haberiniz var mı?
85. Bu etkinliklere katılıyor musunuz ya da çevrenizde katılanlar var mı?
86. Balkan göçmenleri için düzenlenen bu etkinlikler hakkında ne düşünüyorsunuz?
87. Buca Belediyesi Balkan göçmenleri ve kültürü için başka ne tür faaliyetler yapıyor?
88. Buca Belediyesi Balkan göçmenleri ve kültürü için başka ne tür faaliyetler yapabilir/yapmalı?
89. Belediye yönetiminin Balkan kökenli insanlardan oluşması sizce Buca'daki göçmenleri kültürel, sosyal ve ekonomik çıkarları için bir avantaj mıdır?
90. Buca'da çeşitli göçmen dernekleri var. Bu derneklere üye misiniz? Eğer üye iseniz, faaliyetlerini takip ediyor musunuz?
91. Sizce bu derneklerin hem Balkan göçmenleri hem de Buca için ne gibi faydaları var?
92. Bu dernekler Balkan göçmenlerinin geleneklerini kültürünü yaşatma konusunda sizce gerçekten faydalı mı? Bu konuda ne düşünüyorsunuz?
93. Göçmenlerin gelenek ve göreneklerini düşündüğünüzde bugün hangileri devam etmekte, hangileri zayıflamakta ve hangileri artık unutulmuş durumda, sebepleriyle birlikte açıklayabilir misiniz?
94. Sizce Balkan göçmenleri arasındaki dayanışma bugün devam ediyor mu? Neden?
95. Kendinizi sahip olduğunuz kimlikler açısından betimlemenizi istesek, nasıl cevap verirdiniz?
96. Buca'da size göçmen olduğunuzu hatırlatan mekanlar/yerler nelerdir?
97. Buca'da size Bucalı olduğunuzu hatırlatan mekanlar/yerler nelerdir?
98. Hayatınızdaki hangi olaylar, anılar ya da günlük işler size bir Balkan göçmeni olduğunuzu hatırlatıyor?
99. Buca'da çok sayıda göçmen esnaf bulunmakta, bu esnafları tanıyor musunuz?
100. Buralardan alışveriş yapıyor musunuz?
101. Göçmenlerin bu tarz işler yapmasından memnun musunuz? Neden?
102. Bu durumun Buca'daki Balkan göçmenleri ve göçmen kültürü için faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?
103. Kahvehaneler göçmen kültürünün korunmasında nasıl bir rol oynuyor?
104. Buca'yı Buca yapan mekânları (yerleri sayabilir misiniz?)
105. Saydığınız bu mekânların (yerlerin önemi nedir?)
106. Bu mekânlarda (yerlerde hiç unutamadığınız anıları kısaca anlatmanız mümkün mü?)
107. Buca'da Balkan göçmenleri için en önemli olay sizce nedir?
108. Buca'da Balkan göçmenleri için en önemli yer/mekân sizce neresidir?
109. Balkan göçmenleri ve göçmen kültürünün Buca'da kalıcı olduğunu düşünüyor musunuz?
110. "... olduğu sürece Buca'da Balkan göçmenleri ve göçmen kültürü kaybolmaz" diyebileceğiniz bir olay, anı, yer ya da aktivite var mı?
111. Balkan göçmenleri Buca'daki kimliklerini, kültürlerini muhafaza edebilmek için neler yapıyor?
112. Sizce Balkan göçmenleri Buca'daki kimliklerini, kültürlerini muhafaza edebilmek için neler yapabilir/yapmalı?
113. İzmir'in pek çok ilçesinde çok sayıda Balkan göçmeni bir arada yaşamını sürdürmekte, sizce Buca'yı diğer bölgelerden ayıran nedir? Neden?

EK 2- ANKET SORULARI

- Bu anket formu Akdeniz Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı tarafından onaylanmış ve yazım aşamasında olan **"Balkan Göçmenlerinde Kent Kimliği, Aidiyet ve Kentleşme Süreçleri: Buca Örneği"** başlıklı doktora tez çalışmasının saha araştırması kapsamında hazırlanmıştır.
- Cevaplar tamamen anonim olarak belirtilecektir ve elde edilen veriler başka bir kurum ya da bireyle paylaşılmayacaktır.
- Araştırmanın sonuçları dileyen katılımcılarla paylaşılacaktır. Herhangi bir soru ya da önerileriniz için xxxxxxxxxx adresinden iletişime geçebilirsiniz.
- **CEVAPLAR AMAK İÇİN LÜTFEN KUTUCUKLARI İŞARETLEYİNİZ.**



1. Yaşınız (.....)
2. Cinsiyetiniz
☐ KADIN ☐ ERKEK
3. Medeni durumunuz
☐ EVLİ ☐ BEKÂR ☐ BOŞANMIŞ
4. Eğer evliyseniz, eşiniz de göçmen mi? Evli değilseniz, göçmen bir eş tercih eder miydiniz?
☐ EVET ☐ HAYIR
5. Eğitim Durumunuz
☐ İLKOKUL ☐ ORTAOKUL ☐ LİSE ☐ ÜNİVERSİTE
6. Hangi mahallede oturuyorsunuz?
☐ ADATEPE ☐ YAYLACIK ☐ DÜMLUPINAR
7. Oturduğunuz ev size mi ait?
☐ Evet ☐ Hayır
8. Kaç yıldır Buca'da yaşıyorsunuz?
9. Mesleğiniz? (.....)
10. Aylık geliriniz?
☐ 6.000 TL altında ☐ 6.000 TL – 12.000 TL arası ☐ 12.000 TL üzerinde
11. Aileniz hangi ülkeden göç etmiş? (.....)
12. Hangi yıllarda göç etmiş? (.....)
13. Neden göç etmiş?

☐ Savaş sebebiyle ☐ Ekonomik sebeple ☐ Başka nedenlerle ☐ Bilmiyorum

14. Aileniz Buca'ya göç etmeden önce, nerede yaşıyordu? (.....)

15. Hala ailenizin geldiği ülkede yaşayan akrabalarınız var mı?

☐ EVET ☐ HAYIR

16. Eğer varsa, akrabalarınızla iletişim halinde misiniz?

☐ EVET ☐ HAYIR

17. Türkçeden başka dil biliyor musunuz?

☐ EVET ☐ HAYIR

18. Cevabınız EVET ise, hangi dilleri biliyorsunuz?

☐ BOŞNAKÇA ☐ ARNAVUTÇA ☐ POMAKÇA ☐ RUMCA ☐ HIRVATÇA

☐ DİĞER (.....)

19. Eşiniz göçmen dillerinden birini biliyor mu?

☐ EVET ☐ HAYIR *Hangi dilleri biliyor? (.....)*

20. Çocuklarınız göçmen dillerinden birini dil biliyor mu?

☐ EVET ☐ HAYIR *Hangi dilleri biliyor? (.....)*

21. Çevrenizdeki insanlar göçmen dillerinden hangilerini biliyor?

☐ BOŞNAKÇA ☐ ARNAVUTÇA ☐ POMAKÇA ☐ RUMCA ☐

HIRVATÇA

☐ DİĞER (.....) **(Birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)**

22. Evde ya da çevrenizde göçmen dilleri hala konuşuluyor mu?

☐ EVET ☐ HAYIR

23. Cevap evet ise, hangi dil konuşuluyor?

☐ BOŞNAKÇA ☐ ARNAVUTÇA ☐ POMAKÇA ☐ RUMCA ☐ SIRPÇA

☐ DİĞER **(birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)**

24. Buca'da, göçmenlerin aşağıdaki geleneklerinden hangileri hala devam ediyor?

(birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)

☐ YEMEKLER ☐ GİYİM-KUŞAM ☐ ÖRF VE ADETLER ☐ DÜĞÜN, NİŞAN, SÜNNET

☐ DOĞUM ☐ CENAZE ☐ ŞARKI, TÜRKÜ ☐ ASKER UĞURLAMASI ☐ DİĞER

25. Televizyonda-radyoda göçmen kanallarını izliyor veya göçmen müziklerini dinliyor musunuz?

☐ EVET ☐ HAYIR

26. Cevap EVET ise, hangi kanallar, hangi programlar ve hangi şarkıcılar yazabilir misinizi?
(.....)

27. Yakın çevreniz çoğunlukla göçmenlerden mi oluşuyor?

☐ EVET ☐ HAYIR ☐ KISMEN

28. “Buca’da, göçmenler arasında bir güven, iş birliği ve yardımlaşma vardır”

☐ KATILIYORUM ☐ KATILMIYORUM ☐ KISMEN ☐ FİKRİM YOK

29. Geçmişte göçmen gruplar arasında anlaşmazlık var mıydı?

☐ HAYIR, yoktu ☐ EVET, vardı

Cevap EVET ise, sebebini kısaca açıklayınız (.....)

30. Bugün, göçmen gruplar arasında bir anlaşmazlık var mı?

☐ HAYIR, yoktu ☐ EVET, vardı

Cevap EVET ise, sebebini kısaca açıklayınız (.....)

31. Geçmişte, göçmenler birbirlerine iş bulma konusunda yardımcı oluyor muydu?

☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

32. Bugün, göçmenler birbirlerine iş bulma konusunda yardımcı oluyor muydu?

☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR

☐ FİKRİM YOK ☐ ESKİSİ KADAR YARDIMCI OLAMIYORLAR

33. “Tanımadığım bir esnaf yerine, mahallemdeki göçmen esnaftan alışveriş yaparım”

☐ KATILIYORUM ☐ KATILMIYORUM ☐ FARK ETMEZ

34. “Tanımadığım bir kahvehane yerine, göçmen kahvehanesine giderim”

☐ KATILIYORUM ☐ KATILMIYORUM ☐ FARK ETMEZ

35. “Başkasından ziyade, göçmen bir komşum olmasını isterim”

☐ KATILIYORUM ☐ KATILMIYORUM ☐ FARK ETMEZ

36. Göçmen olduğunuz için bir ayrımcılığa ya da hakarete maruz kaldınız mı?

☐ EVET ☐ BAZEN ☐ HAYIR

37. Bir BALKAN GÖÇMENİ olmaktan memnun musunuz?

☐ EVET ☐ BAZEN ☐ HAYIR

38. BALKAN GÖÇMENİ olmak Türkiye’de bir avantaj mıdır?

☐ EVET ☐ BAZEN ☐ HAYIR

-Cevabınız EVET ise, nedeninizi açıkla mısınız?

39. “BUCALI” olmak ve “GÖÇMEN” olmak arasında güçlü bir ilişki vardır”

☐ KATILIYORUM ☐ KATILMIYORUM ☐ KISMEN ☐ FİKRİM YOK

40. Balkan göçmeni olmak, Balkan gelenek ve görenekleri zaman içinde azalır mı ya da biter mi?

☐ UZUN BİR SÜRE DAHA AYAKTA KALIR ☐ ZAMANLA UNUTULUR ☐ FİKRİM YOK

41. Aşağıdakilerden hangisi sizi tanımlayan kimliklerdir? **(birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)**

☐ GÖÇMEN ☐ TÜRK ☐ BUCALI ☐ İZMİRLİ ☐ BOŞNAK ☐ SELANİK GÖÇMENİ

☐ ARNAVUT ☐ POMAK ☐ İZMİRLİ ☐ GİRİTLİ ☐ VODİNALI ☐ KARADAĞLI

42. Aşağıdakilerden hangisi sizi tanımlayan kimliklerdir? **(birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)**

☐ ATATÜRKÇÜ ☐ MİLLİYETÇİ ☐ MUHAFAZAKÂR ☐ SOSYAL DEMOKRAT

☐ MODERN ☐ ŞEHİRLİ ☐ KASABALI ☐ YERLİ

43. Buca’daki göçmen derneklerinden birine üye misiniz? Eğer üyeyseniz hangi dernek?

☐ EVET (.....) ☐ HAYIR

44. Göçmenlerle birlikte yaşamaktan memnun musunuz?

☐ EVET, MEMNUNUM ☐ KISMEN ☐ HAYIR, MEMNUN DEĞİLİM

45. Buca'da, göçmenlerin komşuluk ilişkileri ve birlikte vakit geçirme alışkanlıkları hakkında aşağıdakilerden hangisine katılıyorsunuz?

- ☐ Komşuluk ilişkileri ve birlikte vakit geçirme ***hala güçlü bir şekilde devam ediyor***
- ☐ Komşuluk ilişkileri ve birlikte vakit geçirme ***eskisi kadar olmasa da devam ediyor.***
- ☐ Komşuluk ilişkileri ve birlikte vakit geçirme ***artık devam etmiyor.***
- ☐ Bir fikrim yok.

46. Buca Belediyesi'nin göçmenler için gerçekleştirdiği faaliyetlerden haberiniz var mı?

- ☐ Balkan Yemek Yarışması ☐ Srebrenitsa Soykırım Anıtı ☐ Balkan Film Gösterimi
- ☐ Göçmen Evi ☐ Uluslararası Balkan Festivali ☐ Boşnak Soykırım Anma Töreni

47. "Buca Belediyesi'nin göçmenlerle ilgili faaliyetlerini ve politikalarını destekliyorum"

- ☐ KATILIYORUM ☐ KATILMIYORUM ☐ KISMEN ☐ FİKRİM YOK

48. Aşağıdakilerden hangileri size "Göçmen" olduğunuzu hatırlatıyor?

(birden fazla işaretleme yapabilirsiniz)

- ☐ DOKUZ ÇEŞMELER ☐ KAHVEHANELER ☐ GÖÇMEN DAYANIŞMA DERNEKLERİ
- ☐ GÖÇMEN DERNEKLERİ ☐ SREBRENİTSA ANITI ☐ BUCA'DAKİ ESKİ SOKAKLAR
- ☐ MAHALENİZDEKİ ESKİ EVLER / YAPILAR ☐ GÖÇMEN LOKANTALARI (börekçiler, çorbacılar vs.)
- ☐ HASANAĞA BAHÇESİ ☐ DİĞER (.....)

49. Buca'da yaşamaktan memnun musunuz?

- ☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

50. Çocuklarınızın Buca'da yaşamasını ister misiniz?

- ☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

51. Buca dışında bir yerde yaşamayı düşündünüz mü?

- ☐ HAYIR, düşünmedim ☐ EVET, çünkü.....

52. Buca'da ihtiyacınız olan her şey var mı? (Eğitim, Sağlık, İş, Sosyalleşme, Dayanışma gibi)

- ☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

53. Buca'nın zaman içinde kentleşmesi ve apartmanlaşması olumlu bir gelişme midir?

☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

54. Mahalleniz ne zaman kentleşmeye/apartmanlaşmaya başladı?

☐ 1970'li yıllarda ☐ 1980'li yıllarda ☐ 1990'lı yıllarda ☐ 2000'lerde

55. Buca'nın apartmanlar, iş merkezleri ve çeşitli yapılardan oluşmasından memnun musunuz?

☐ Evet, memnunum ☐ Kararsızım ☐ Hayır, memnun değilim

56. Buca'nın kentleşmiş bir ilçe olması ve Buca nüfusunun hızla artması Balkan göçmeni kimliğinizden ve göçmen kültüründen nasıl etkiliyor?

☐ OLUMLU ETKİLİYOR ☐ OLUMSUZ ETKİLİYOR ☐ ETKİLEMİYOR ☐ FİKRİM YOK

57. Buca'nın hızlı büyümesi, kentleşmesi, apartmanlaşması ve nüfusunun artması göçmenleri komşuluk, arkadaşlık anlamında birbirlerine daha da yakınlaştırdı.

☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

58. Buca'daki Balkan göçmenleri için kurulmuş dayanışma dernekleri göçmen kültürünün yaşatılması için faydalıdır.

☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

59. Buca'daki Balkan göçmenleri için kurulmuş dayanışma dernekleri Buca ilçesi için faydalıdır.

☐ EVET ☐ KISMEN ☐ HAYIR ☐ FİKRİM YOK

60. Aşağıdakilerden hangisi Buca'daki göçmenlere ekonomik fayda sağlamaktadır?

☐ ÜNİVERSİTE VE ÖĞRENCİLER ☐ CEZAEVİ ☐ ÇEVREDEKİ İŞ YERLERİ ☐ DİĞER

☐ İLKOKUL VE LİSELER ☐ SÜREKLİ ARTAN NÜFUS ☐ YENİ GELEN GÖÇMENLER

61. Buca'ya diğer Balkan göçmenlerinin de göç etmesini isterim.

☐ KATILIYORUM ☐ KATILMIYORUM ☐ FİKRİM YOK

62. Buca'da yaşamının OLUMLU tarafları sizce neler?

.....

63. Buca'da yaşamının OLUMSUZ tarafları sizce neler?

.....

.....

.....

64. Sizce, Buca'da Balkan göçmenleri ve göçmen kültürü için faydalı olabilecek neler yapılabilir?

.....

.....

.....



EK 3- GÖRSELLER



Göçmen Lokantası – Dumlupınar Mahallesi (23.07.2022)



Srebrenitsa Soykırım Anıtı 1– Adatepe Mahallesi (28.07.2022)



Srebrenitsa Soykırım Anıtı 2– Adatepe Mahallesi (28.07.2022)



Sit Alanına Dahil Bir Sokak – Dumlupınar Mahallesi (24.07.2022)



Göçmen Derneği Tabelası – Yaylacık Mahallesi (24.07.2022)



Yaylacık Mahallesi'nde bir sokak (19.07.2022)



Adatepe Mahallesi'nde bir sokak (19.07.2022)



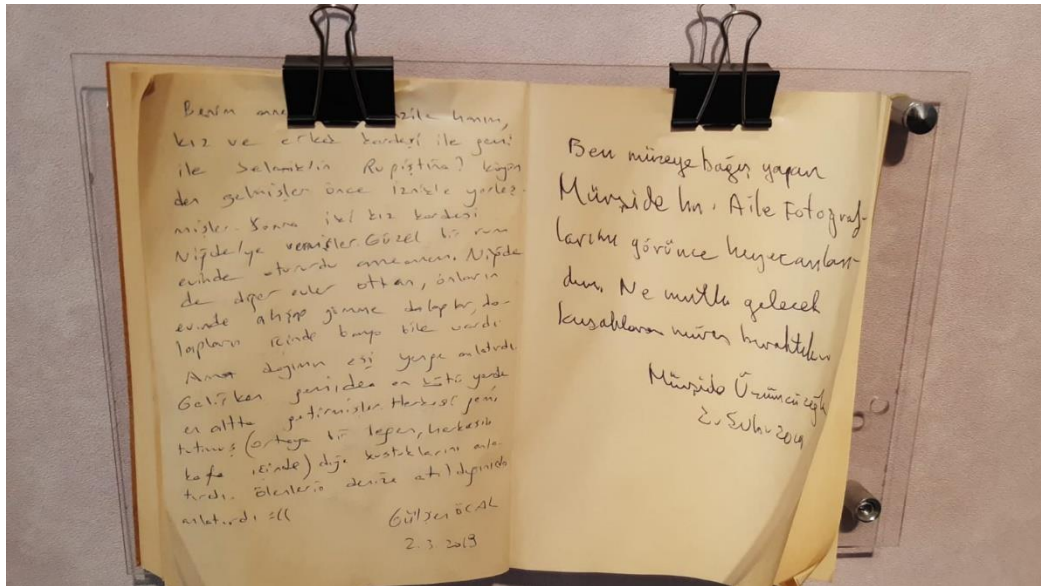
Buca – Dokuzçeşmeler (19.07.2022)



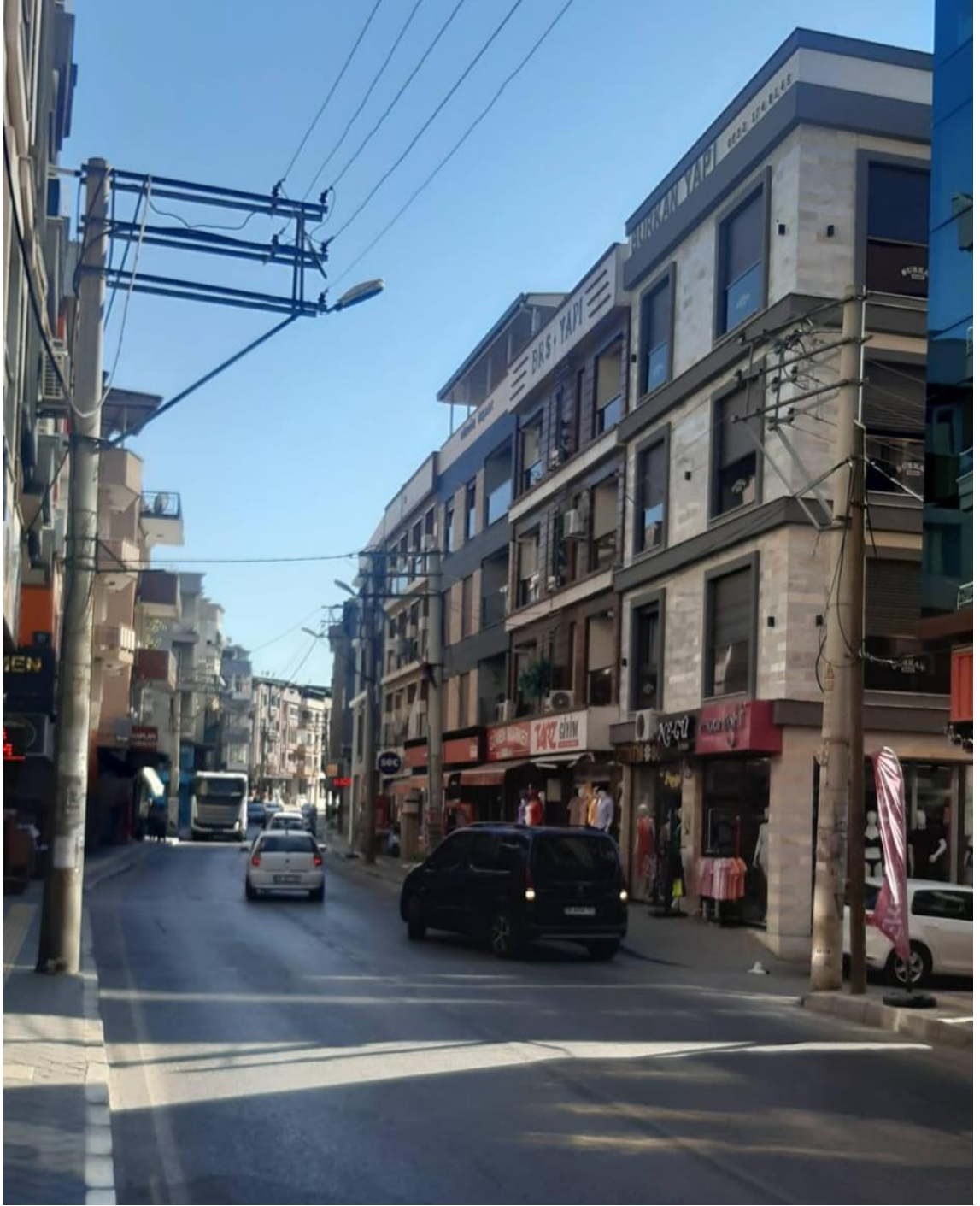
Göçmen Derneği – Kozagaç Mahallesi (27.07.2022)



Bir Göçmen Kahvehanesi – Yaylacık Mahallesi (20.07.2022)



Göç ve Mübadele Anı Evi'nde Hatıra Defteri – (22.07.2022)



Kozagaç Mahallesi'nde bir sokak (30.07.2022)



Bir Esnafın Duvarı – Adatepe Mahallesi (28.07.2022)



Göçmen Derneği – Dumlupınar Mahallesi (23.07.2022)

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Birtan BOZLU
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya, Metin Nuran Çakallıklı Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	İzmir Ekonomi Üniversitesi – Sosyoloji (% Burslu)
Tezsiz Yüksek Lisans Diploması	-
Dönem Proje Konusu	-
Tezli Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü
Yüksek Lisans Tez Konusu	Spor Sosyolojisi, Kadın Futbolunu İlişkisel Analizi (2018)
Doktora Diploması	-
Doktora Tez Konusu	-
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Bozlu B., Güçlü S., Covid-19 Salgını ve Tek Başına Yaşayan Bireyde Aile Algısının Dönüşümü, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi , cilt.8, sa.1, ss.55-75, 2021 (Uluslararası Hakemli Dergi) Gürler G., Bozlu B., Ekolojik Habitus Bağlamında Gıda Toplulukları Üzerine Bir Alan Araştırması, Journal of Economy Culture and Society , cilt.65, sa.1, ss.181-201, 2022 (ESCI)	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü